

ISSN 2307—4558

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

М О В А

**НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЧАСОПИС
З МОВОЗНАВСТВА**

№ 19

2013

О д е с а
«АСТРОПРИНТ»
2013

*Засновник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова.
Часопис засновано в 1993 році.*

Головний редактор
Главный редактор
Editor-in-chief

Дмитро Семенович ІЩЕНКО
Дмитрий Семёнович Ищенко
Dmytro S. Ishchenko

Заступники головного редактора
Заместители главного редактора
Vice-editors

Олександр Іванович БОНДАР
Александр Иванович Бондарь
Oleksandr I. Bondar

Ірина Михайлівна КОЛЕГАЄВА
Ирина Михайловна Колегаева
Iryna M. Kolehajeva

Відповідальний секретар
Ответственный секретарь
Secretary

Євгеній Миколайович СТЕПАНОВ
Евгений Николаевич Степанов
Yevgeniy N. Stepanov

Редакційна колегія

Редакционная коллегия

Н. В. Бардіна, Л. М. Голубенко, В. В. Горбань, Л. М. Гукова, Д. Дзевановська, М. І. Зубов, Т. Ю. Ковалевська, В. О. Колесник, Н. В. Кондратенко, Л. О. Петрова, С. В. Плотницька, Л. Ф. Фоміна
Н. В. Бардина, Л. Н. Голубенко, В. В. Горбань, Л. Н. Гукова, Д. Дзевановска, Н. И. Зубов, Т. Ю. Ковалевская, Н. В. Кондратенко, В. А. Колесник, Л. А. Петрова, С. В. Плотницкая, Л. Ф. Фомина

У збірнику представлені дослідження актуальних теоретичних і прикладних проблем лінгвістики на матеріалі різних мов: української, російської, болгарської, сербської, польської, чеської, англійської, німецької, французької, кримськотатарської, казахської, турецької, китайської.

Адресовано широкому колу філологів: науковцям, вчителям, методистам, студентам.

ПАМ'ЯТІ ВЧЕНИХ

- Ищенко Д. С.* Об одном «сомнительном слове» в словаре Ф. Миклошича. 5
Бондар О. І. Взаємодія об'єктивного, суб'єктивного та віртуального у процесах текстотворення і текстосприймання 7

ПИТАННЯ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ, ІСТОРІЇ МОВИ ТА ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

- Стойкова Г. Г.* Мовне будівництво у Вінницькій області 12
Марченко Т. Я. Континуанти суфікса *-ЬНЬ- у слов'янських мовах 15
Каиржанов А. К. Византийский концепт «премудрости» в языке переводных памятников письменности Киевской Руси XI века 20
Каиржанов А. К. Туркизмы в русских говорах Одесской области 25

ПИТАННЯ КОМУНІКАТИВІСТИКИ ТА КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

- Морозова І. Б.* Вербальний конфлікт як особлива мовленнєва тактика в діалозі. 30
Бигунова Н. А. Речевые акты похвалы и комплимента как объекты лингвистического анализа (на материале современного англоязычного художественного дискурса) 33
Виноградова Е. Ю. Комплимент как средство выражения интенционального воздействия в англоязычном художественном диалоге (на материале современного англоязычного романа) 37
Ларіна Е. В. Темпоральні характеристики мовленнєвих актів толерантності / інтолерантності в мовленні політиків (на матеріалі німецької, української та російської мов) 41
Грапонова К. Г., Шумарина Т. Ф. Проблема идиолекта в русском политическом дискурсе 47
Попова О. В. Особливості реалізації фемінних характеристик на фонетичному рівні (на матеріалі російської, української та китайської мов) 50
Гузак А. М. Лексико-граматичні особливості вираження «особистісного» та «колективного» у політичних промовах (на матеріалі промов американського президента Гаррі Трумена) 56
Евдокимова И. А. Суггестивные средства воздействия темпорального компонента просодии в речевых масках в англоязычном устном рекламном дискурсе 60
Форманова С. В. Антикететні форми спілкування. 65

ПИТАННЯ КОНЦЕПТОЛОГІЇ ТА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

- Шевченко Ю. Ю.* Обломовщина как индивидуально-авторский концепт 70
Коккіна Л. Р. Еволюція мовної картини світу жінки бальзаківського віку у французькій літературі. 73
Немировська О. Ф. Хронотоп дороги в контексті історичного роману 77
Яковенко Л. І. Дієслово у складі українських і польських фразеологічних одиниць на позначення зникнення. 81

ПИТАННЯ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

- Дерік І. М.* Інтерпретація тексту: перекладацький аспект 85
Лосинский И. Г. «Блюз Римской Стены» У. Х. Одена: опыт полемического анализа переводов 88
Марінашвілі М. Д. Лексичні трансформації й експресивна конкретизація у перекладі (на матеріалі перекладу роману Ф. Саган «Bonjour tristesse» українською мовою) 91
Ситнікова О. В. Засоби відтворення французького інфінітива українською мовою (на матеріалі перекладів французьких художніх текстів). 95

ПИТАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ, СЕМАНТИКИ І ПРАГМАТИКИ

- Легурска П., Панчев И.* Вторичного називання на предметна лексика с водещ български език (в съпоставка с руски, сръбски, чешки, френски и английски език) 100
Войцева О. А. Семантична мотивація лексики на позначення плавальних засобів у старопольській мові. 103
Петров А. В. Текстовое семантическое поле с ядром «родить¹» (на материале произведения А. И. Солженицына «Архипелаг ГУЛАГ») 107
Абжелієва Д. А. Структура асоціативно-семантичного поля слова «птица». 111
Ладийченко А. П. Смысловая идентификация и интерпретация иноязычных вкраплений в художественном тексте (на примере романа Эрнеста Хемингуэя «Фиеста») 114

ПИТАННЯ ОНОМАСТИКИ

- Ибрагимова В. Ф.* Особенности многозначных тюркских основ, используемых при образовании русских и украинских фамилий 119
Сеник Г. В. Варіанти імен як один із видів неофіційних антропонімів 122
Майданюк Д. В. Антропонимический фрагмент в лингвокультурологическом пространстве нарратива И. Ильфа и Е. Петрова 127

ПИТАННЯ СЛОВОТВОРУ

Литвин О. В. Имя собственное как производящая база неологизмов (на материале текстов СМИ)..... 131
Яременко Т. Г. Квалитативно- и событийно-темпоральные глаголы, соотносимые с понятием «утро»..... 134

ПИТАННЯ ГРАМАТИКИ, ТЕКСТИКИ І ДИСКУРСОЛОГІЇ

Шепель Ю. А. Взаимодействие и взаимопроникновение грамматической омонимии прилагательных и наречий 139
Гидора-Шичковская А. Л. Диахронический анализ речевых формул вежливости в английском языке в свете функционального синтаксиса..... 146
Стрельчук В. І. Полі-класифікації складносурядного речення в сучасній англійській мові 150
Чень Ш. Конструкции с противительными союзами в рассказах К. Г. Паустовского 153
Пожарицкая Е. А. Категоризация общечеловеческих моральных ценностей в синтаксисе речи главного героя (на материале американского вестерна)..... 158
Степаненко О. А. Синтаксические маркеры детектива как литературного жанра (на материале англоязычного романа)..... 162
Жук К. А. Особливості наукового лінгвістичного дискурсу як інституційного..... 164

ПИТАННЯ ГЛОТОДИДАКТИКИ І МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ МОВИ

Аюпова Г. К. Проблемы духовно-нравственного воспитания в творчестве поэта-мыслителя Шакарима Кудайбердиева..... 169
Плотницкая С. В., Голубенко Л. Н., Вит Н. П. Языковая личность молодого журналиста и формирование иноязычно-речевой профессиональной компетенции средствами СМИ 171
Гукова Л. Н., Степанов Е. Н. О комплексе учебных пособий по синтаксису современного русского языка..... 174

НАШІ АВТОРИ / НАШИ АВТОРЫ

Наші автори 179
Наши авторы 180

УДК 811.16:811.161.1'01/'04-115'25'373'374:347.78.034:238

Д. С. ИЩЕНКО

ОБ ОДНОМ «СОМНИТЕЛЬНОМ СЛОВЕ» В СЛОВАРЕ Ф. МИКЛОШИЧА

Статья посвящена проблемам точности древнего славяно-русского перевода Малого катехизиса с греческого языка и исправления одной ошибки, допущенной в списках более позднего времени. В совокупности всех славянских списков в одинаковой позиции имеется ряд слов: *пода* — *бѣда* — *побѣда*. Слово *пода*, квалифицируемое в «Этимологическом словаре славянских языков» Ф. Миклошича (*Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien, 1886) как «сомнительное». Благодаря нашему исследованию оно перестаёт быть «тёмным местом» славянского перевода Малого катехизиса. *Пода* является не искажением, а изначально употреблённым в тексте словом. Однако из-за ограниченности своего распространения оно переводчиком в древности было заменено синонимом *бѣда*, а в более поздних списках — контаминантом *побѣда*. Списки со словом *пода* представляют более раннее состояние переводного текста. В исследовании использован сравнительно-исторический метод, сопоставляются данные разных славянских языков.

Ключевые слова: слово *пода*, древний перевод, «тёмное место» в тексте перевода, рукопись, Малый катехизис, словарь Ф. Миклошича.

Общеизвестна плодотворность лингвистического анализа переводного текста в сопоставлении с его иноязычным оригиналом. Особенно важны такие исследования в области лексикологии, и прежде всего лексикологии исторической, так как они позволяют выяснить различные значения и возможности употребления древних слов в обоих языках — и перевода, и оригинала. При наличии в древнем переводе так называемых «тёмных мест» только сравнение с исходным иноязычным текстом помогает понять соответствующее слово и узнать, находится ли перед нами реально существовавшая лексема-гапак или же налицо искажение.

Большую ценность для исследователей представляют случаи двух или нескольких переводов одного и того же текста на один язык. Разновременность или разноместность их создания дают возможность проследить развитие лексики, процессы устаревания или, наоборот, актуализации значений слов, выявить диалектные различия и т.п.

Приёмы такого анализа достаточно хорошо разработаны на материале древних славяно-русских переводов с греческого языка. Подчёркнём поэтому, что древние славяно-русские переводные произведения представляют большой интерес и заслуживают тщательного изучения, но далеко не все они лингвистически исследованы. Значение их исследования подчёркивалось неоднократно.

Многие древние переводные тексты не опубликованы, представлены только в рукописных списках. Обращение к содержащейся в них лексике требует учёта всей совокупности этих рукописей и сопоставления их между собою, а также рукописной традиции оригинала. Академик В. М. Истрин подчёркивал, что всякий исследователь переводного славяно-русского памятника начинает с его оригинала, обыкновенно греческого, и это служит и должно служить исходным пунктом для исследования. Важность учёта рукописной традиции как оригинала, так и перевода подчёркивают и другие исследователи. Ограничиваться лишь одним списком недостаточно; это может отрицательно отражаться на лексикографической практике.

Обратимся к конкретному примеру.

Ф. Миклошич, приведя в своём известном словаре слово *пода* в контексте «въ подоу вѣчноую осужаеъ насъ» снабдил его объяснением «in iudicium perenne» (то есть «на суд вечный») и добавил: «vocabulum dubium» (то есть «сомнительное слово»). Данное слово Ф. Миклошич взял из опубликованной А. В. Горским и К. И. Новоструевым выдержки из описанной ими старорусской рукописи XVII в., хранящейся в Синодальном собрании ГИМ под шифром Син.1202 (прежний шифр Син.VIII). Указанная рукопись содержит перевод огласительных поучений из Малого катехизиса Феодора Студита. Проницательные исследователи отметили в своём описании слово *пода* как признак древности текста, то есть не сомневались в его исконности.

Нами установлено, что Малый катехизис Феодора Студита был известен на Руси в двух разных переводах, один из которых представлен в старорусских и старосербских рукописях и, по всей вероятности, перешёл на Русь в процессе «второго южнославянского влияния», а другой содержится только в старорусских рукописях, а в южнославянских неизвестен; общими для обоих переводов являются только 5 поучений.

Исходный греческий текст Малого катехизиса, изданный Э. Оврэем по 13 византийским рукописям, в интересующем нас месте выглядит так: ὑπὸ κρίσιν ἡμᾶς αἰώνιον ἐμπειρωθέναι. Слово *пода*, таким образом, является переводом греческого κρίσις — «суд; осуждение; процесс; приговор». Кроме указанной рукописи Син.1202, оно читается в соответствующем месте также в более ранних старорусских списках Малого катехизиса: ГИМ, собрание Чудовское, № 36/238

(XV в.); и РГБ, собрание Иосифо-Волоколамское, № 604 (XVI в.). Все три списка восходят к старосербскому переводу, наиболее полный текст которого находим в рукописи Хиландарского монастыря (Афон, Греция), № 387 (XIII в.). Здесь, однако, читаем: *в бѣдоу вѣчноую*. Ещё один вариант перевода обнаруживаем в ряде более поздних старорусских рукописей, где текст Малого катехизиса отредактирован по сравнению со списками, указанными выше: РГБ, собрание Егорова, № 1177 (XVI в.); РГБ, собрание Овчинникова, № 110 (XVI в.) и др. В них выступает такой текст: *в побѣдоу вѣчноую*. Таким образом, из всей совокупности списков этого перевода извлекается ряд: *пода — бѣда — побѣда*. Возникает необходимость решить, какой вариант является первичным.

Обращаясь к рукописям, содержащим другой перевод Малого катехизиса, созданный, по видимому, на Руси и представленный в списках ГПБ, собрание Соловецкое, № 1134/1244 (кон. XV — нач. XVI в.); ГИМ, собрание Уварова, № 423 (XVI в.); РГБ, собрание Прянишникова, № 134 (кон. XVI в.), читаем: *ѡвѣтъ намъ сътворити вѣченъ*. Такой перевод возник, очевидно, в результате того, что греческое сочетание существительного с предлогом ὕπὸ κρίσις было принято за форму существительного с приставкой ὕπόκρισις — «ответ». Налицо полное различие двух славянских переводов данного отрывка греческого текста, и сопоставление их между собою не помогает выяснению «тёмного места» одного из них. Поэтому следует обратиться к данным славянских языков и выяснить, существует ли в них слово *пода*.

Слова *пода* нет в словаре Срезневского и в словаре русского языка XI—XVII вв., но многие славянские языки знают слово *pod*. Обратим внимание, что, помимо общего значения «низ; основание; подошва», в восточнославянских языках засвидетельствованы значения «помост в углу избы, где бывают ручные жернова» (Даль); «возвышение в мельнице, где находятся жернова» (Гринченко). В южнославянских языках *pod* — «подставка для пресса», «гнёт, тиски, пресс» (Караджич, Ивекович и Броз, Плетершник). Наконец, в болгарском языке обнаруживается устаревшее и диалектное слово *пода* — «ящик, в который падает мука из-под жёрнова на мельнице» (Геров, Младенов). Существительное женского рода *püda* есть и в чешском языке — «почва, земля» (Фасмер).

Исходя из приведённых данных, можно утверждать, что зафиксированное в ряде списков южнославянского перевода Малого катехизиса слово *пода* является не искажением, а изначально употреблённым в тексте словом. Однако в силу ограниченности своего распространения и, очевидно, непонятности для многих оно очень рано заменялось другими словами: *бѣда* (как в Хиландарском списке), *побѣда* (как в списке Егоровского типа, где произошла, по-видимому, контаминация слов *пода* и *бѣда*, обнаруженных, вероятно, справщиком-редактором в нескольких бывших в его распоряжении рукописях, по которым осуществлялась правка). Следует вспомнить старое текстологическое правило о том, что тёмное и непонятное часто лучше свидетельствует о начальном состоянии текста, чем ясное и понятное, которым нередко заменяли устаревшие слова.

Видимо, словосочетание *пода вѣчная* надо понимать как «вечное мучение», «угнетение», «мúка вечная». Древним переводчиком была учтена, очевидно, ещё воспринимавшаяся в то время связь внутренней формы слов *мúка* и *мукá*: ср. известное старинное изречение «*Пшеница многожды мучимая подаетъ хлѣбъ добръ*».

Следовательно, списки, содержащие слово *пода*, представляют более раннее состояние переводного текста. Поэтому нет оснований считать эту лексему «сомнительной».

Д. С. Ищенко

ПРО ОДНЕ «СУМНІВНЕ СЛОВО» У СЛОВНИКУ Ф. МІКЛОШИЧА

Стаття присвячена проблемам точності стародавнього слов'яно-російського перекладу Малого катехізісу з грецької мови і виправлення однієї помилки, допущеної у списках більш пізнього часу. В сукупності всіх слов'янських списків в однаковій позиції є ряд слів: *пода — бѣда — побѣда*. Слово *пода* кваліфікується в «Етимологічному словнику слов'янських мов» Ф. Міклошича (Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Wien, 1886) як «сумнівне». Завдяки нашому дослідженню воно перестає бути «темним місцем» слов'янського перекладу Малого катехізісу. *Пода* є не спотворенням, а спочатку вжитим у тексті словом. Однак через обмеженість свого поширення воно перекладачем у давнину було замінено синонімом *бѣда*, а пізніше — контамінатом *побѣда*. Списки зі словом *пода* вказують на більш ранній стан перекладу. У дослідженні використано порівняльно-історичний метод, зіставляються дані різних слов'янських мов.

Ключові слова: слово *пода*, стародавній переклад, «темне місце» в тексті перекладу, рукопис, Малий катехізіс, словник Ф. Міклошича.

D. S. Ishchenko

ABOUT ONE «DUBIOUS WORD» IN FRANZ MIKLOSICH DICTIONARY

The article is devoted to the problem of accuracy of the ancient Slavonic-Russian translation of the Small catechism from the Greek language and to the problem of correcting of one error in rewritten manuscripts of the later period.

In the aggregate of all Slavic manuscripts there are a number of words in the same position: *noda* — *bn̄da* — *nob̄nda*. The word *noda* was qualified by F. Miklosich in «Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen» (Wien, 1886) as “dubious”. Through our research it ceases to be a «shaded spot» in Slavonic translation of the Small catechism. *Podā* is not a misrepresentation, and it was originally used word in the text. However, due to limited distribution of this word it was replaced by a synonym *bn̄da*, and in the later rewritten manuscripts by contaminated unit *nob̄nda*. Manuscripts with the word *noda* represent an earlier state of the translated text. The study used a comparative historical method. The data of various Slavic languages are compared here.

Key words: word *noda*, ancient translation, “shaded spot” in translated text, manuscript, the Small catechism, Franz Miklosich Dictionary.

УДК 81'42'366.58.130.2

О. І. БОНДАР

ВЗАЄМОДІЯ ОБ'ЄКТИВНОГО, СУБ'ЄКТИВНОГО ТА ВІРТУАЛЬНОГО У ПРОЦЕСАХ ТЕКСТОТВОРЕННЯ І ТЕКСТОСПРИЙМАННЯ

Стаття присвячена з'ясуванню загальних засад взаємодії фізичного світу (Світу₁), світу ментальних станів (Світу₂) та світу змісту думки і продуктів людського розуму (Світу₃) у процесах текстотворення і текстосприймання як джерелах формування Світу автора, Світу читача і Світу персонажів. Рушійною причиною існування різних змістів для автора і читача є різні процеси розуміння тексту: семантизувальний, когнітивний і розпредметнювальний. Визначальну роль в окресленні тріади «світів» належить темпоральній координаті. З перебігом прочитання тексту реципієнт суб'єктивно переживає зміну своїх темпорально-локативних координат від Я — ТУТ — ТЕПЕР до Я — ТАМ — ТОДІ, роблячи вибір між різними системами референції, що викликає переживання суб'єкта, близькі до шоку. Функцію зменшення шоківих вражень під час перемикання локації читача в тексті мають зачин і кінцівка з почерговою зміною видових форм.

Ключові слова: світ автора, світ читача, світ персонажів, текст, текстотворення, текстосприймання, темпорально-локативні координати, перемикання локації.

Текст традиційно розглядають як знакову систему чи структуру, що організує континуальну систему значень — смисл тексту. Головна проблема організації тексту полягає у подвійній його спрямованості: з одного боку, це результат діяльності автора у процесі текстотворення, з іншого, — це матеріал для діяльності читача у процесі текстосприймання. Така комунікативна гіперсистема зі складниками Автор — Текст — Читач, по суті, являє собою взаємодію кількох Світів. Мета статті полягає у встановленні загальних засад цієї взаємодії на тлі різних процесів розуміння змісту тексту.

За Карлом Р. Поппером, наша реальність складається з трьох Світів: фізичного світу як універсуму фізичних сутностей (Світ₁), світу ментальних станів, включаючи стани свідомості, психологічні риси характеру, а також несвідоме (Світ₂) і світу змісту думки та продуктів людського розуму (Світ₃) [15]. Речі Світу₃ мають важливу якість: вони є відносно автономними. Звичайно, вони є продуктом людського розуму, однак, та ж теорія, створена вченим, надалі починає «жити» своїм незалежним життям: вона продукує спочатку невидиму послідовність гіпотез, тверджень, вона продукує нові проблеми. Інша важлива риса феноменів третього світу: їм притаманна реальність існування. Чимало з речей Світу₃ мають фізичне існування, наприклад, скульптури, малюнки, книжки. Понад те, вони одночасно відносяться і до Світу₁, і до Світу₃: книжка як фізичний об'єкт належить Світу₁, а її зміст — Світу₃. Продукти Світу₂ мають індивідуальний характер, а продукти Світу₃ — суспільний.

Таким чином, кожна текстова модель реального світу має два модуси існування: з боку своєї форми — це об'єкт Світу₁, з боку змісту — це відносно замкнений статичний Світ₃. Він має не реальний, а віртуальний модус існування. Твердження І. Р. Гальперіна, що в процесі прочитання текст перебуває в стані руху [5, 19], вимагає уточнення. За розрізнення двох форм існування тексту — тексту-процесу і тексту-результату — динамічною слід визнати лише першу форму, що являє собою текст у процесі творення, насамперед, мається на увазі дискурс, безпосереднє говоріння в акті спілкування. Застиглий акт говоріння об'єктивізується і перетворюється на текст-результат. Текст-процес є динамічним також тому, що водночас відбувається об'єктивізація суб'єктивного змісту — інтенції автора-мовця. Об'єктивізований на будь-якому матеріальному носії текст-результат робиться «застиглий» раз і назавжди незалежно від моментів його прочитання, змістово переходячи до віртуального модусу існування, тобто текст-результат має не реальний зміст, а віртуальний. Лише втручання суб'єкта-реципієнта, діяльність його свідомості дозволяє відтворити його зміст за дискретними мовними знаками. Однак

зміст продуцента і зміст реципієнта — це два різні змісти, хоч вони частково й перетинаються. Тобто текстосприймання — це побудова іншого змісту, лише частково тотожного з авторським змістом (змістом¹). Цей зміст (зміст₂) є реальним і динамічним. Суспільна якість предмета, що задовольняє певну потребу людей існує ідеально в голові людини (суспільній свідомості людства) і може стати дійсною (відчутною) характеристикою лише в момент використання цього предмета [2, 435].

Об'єктивний світ і продуцента і реципієнта складається з двох категорій не-Я і Я, тому вони відрізняються моментами переживання себе (категорія Я) в об'єктивному світі (категорія не-Я), але ця відмінність стосується лише кута зору відображення тієї самої категорії не-Я і не є визначальною, хоч може йтися про різні «теорії об'єктивного світу».

Суб'єктивний світ продуцента і суб'єктивний світ реципієнта теж складається з категорій Я і не-Я як переживань свого внутрішнього світу (не-Я) і себе в своєму внутрішньому світі (Я). Однак в даному разі категорії Я і не-Я мають не об'єктивний, а суб'єктивний характер. Суб'єктивний світ продуцента (Світ₂) містить інтенцію, авторський задум, що об'єктивізується в дискурсі, при текстотворенні (текст-процес). Суб'єктивний світ реципієнта містить усвідомлення, осягнення змісту прочитаного, який відрізняється на деяку величину від змісту, вкладеного в текст автором. Інтерпретуючи текст, читач-реципієнт на підставі своїх мовних знань одержує модельний світ (Світ₃), включений до рамки його внутрішнього світу (Світу_{2ч}), з одного боку, і до рамки внутрішнього світу автора-продуцента (Світу_{2а}), з іншого [6, 65].

Щодо змісту тексту (Світ₃), то він може існувати в реальному модусі Світу₂, якщо синхронізується з аналоговим корелятом на рівні мисленнєвих процесів, а такий ментальний корелят наявний лише за безпосереднього говоріння, спілкування, прочитання, в дискурсі, у формі тексту-процесу (зміст₁ і зміст₂), і в віртуальному модусі у формі тексту-результату (зміст₀).

Світ₃ постійно взаємодіє зі Світом² через Світ_{2а} і Світ_{2ч}, які представлені реально у Світі₂, а віртуально — у змісті тексту, тобто у Світі₃. Безумовно, Світ₂ впливає на формування Світу₃, однак існує й зворотній вплив, який активізується під час текстосприймання: прочитане так чи інакше впливає на читача, а отже, може певною мірою змінити Світ₂.

Таким чином існують, з одного боку, об'єктивний світ (Світ₁), з іншого — суб'єктивний світ автора-продуцента (Світ_а) і читача-реципієнта (Світ_ч) з реальним і віртуальним модулями існування змісту тексту. Світ₁ — це об'єктивна, первинна реальність, яка породжує вторинну — суб'єктивний світ автора-продуцента (Світ_а). Світ персонажів являє собою змістову проекцію людинозначимих смислів на об'єктивну реальність [7, 6], що дозволяє трактувати світ персонажів (Світ_п) як можливий світ. Постає важлива проблема співвідношення тексту зі світами автора, читача і персонажів, з одного боку, та Світу₁, Світу₂ і Світу₃, з іншого.

До складників світу автора-продуцента (Світ_а), як і до світу читача-реципієнта (Світ_ч), належить, насамперед, об'єктивний Світ₁ із опозицією «Я — не-Я» і внутрішній, суб'єктивний світ (Світ₂). Визначальною відмінністю Світу_а і Світу_ч є відмінність їх суб'єктивних (внутрішніх) світів (Світу_{2а} і Світу_{2ч}), тоді як об'єктивний світ виступає, власне, тотожним, крім можливих глибоких відмінностей, зумовлених чинником часу (стріла часу). Питання полягає у кваліфікації такого складника у розглядуваній системі, тріаді світів, як текст.

Автор тексту може розглядатися як деміург віртуального світу, а отже, цей віртуальний світ слід трактувати як світ автора-продуцента, породженням його суб'єктивного, але реального світу. Водночас, по-перше, автор не є якимось Абсолютом у творенні світу персонажів, оскільки свобода його текстотворення обмежена цілим рядом чинників: він не може порушувати логічності сюжету, цілісності образів, змусивши їх вчиняти що завгодно і т.ін. По-друге, на відтворення реципієнтом змісту тексту обов'язково накладає свій відбиток його суб'єктивний (внутрішній) світ. Тому слушним є твердження «Скільки читачів — стільки і прочитань»: кожний читач-реципієнт відтворюватиме зміст дещо по-іншому, змінюючи, звичайно, лише змістову периферію, а не ядро.

Причина цього ховається в процесі розуміння читачем тексту, який відбувається паралельно у всіх трьох Світах — Світі₁, Світі₂ і Світі₃. Світ₁ має спільні риси зі Світом² (ментальним) у процесах заміщення: у Світі₁ під час сприймання тексту читачем відбувається співвіднесення знака з відповідною річчю, а в Світі₂ — співвіднесення образу знака з образом відповідної речі, у Світі₃ відбувається перехід від метазнака до художніх ідей. Перший процес називають «семантизувальним розумінням», другий — «когнітивним розумінням», третій — «розпредметнювальним розумінням» [3, 503, 508]. Семантизувальне розуміння за своєю природою є відображувальним, соціальним, не залежить від ситуації, являючи собою суму змістів речень, а тому воно практично однакове для різних реципієнтів. Когнітивне розуміння спрямоване на культуру, воно є не тільки соціальним, а й індивідуальним. Когнітивне розуміння — це динамічне схемотворення, для знаходження властивостей предмета, взятого у певній ситуації. Воно дає суб'єктові не смисл окремих пропозицій, а сукупний смисл, тобто це одна з форм функціонування знання, одиниці якого мають імпліцитно-наказовий характер. Когнітивне розуміння має справу лише з ідеалізованими уявленнями про об'єкт пізнання, тому воно є не відображенням, а опануванням,

засвоєнням того ідеального, що отримано у всій пізнавальній праці. Це не тільки знання, а й соціальна практика. Розпредметнювальне розуміння повністю сфокусоване на індивідуальності і має естетично- і етично-ціннісний аспект.

Таким чином, опанування текстом — це процес індивідуально-соціальний, а художнім текстом, в якому наявний Світ_з також у формі світу персонажів (Світ_п), ще й естетично- і етично-ціннісний, що ґрунтується на частково різній для кожного реципієнта і для продуцента соціальної практики, на частково різних активізованих фонових знаннях, етичних і естетичних цінностях. У цьому й полягає феномен наявності двох (а в загальному аспекті багатьох) змістів одного тексту.

Кожен художній твір є своєрідним складним непрямим ілокутивним актом, коли зміст висловленого не збігається (чи не до кінця збігається) з мовленнєвою інтенцією автора. Інакше кажучи, текст має свій контекст і підтекст. Контекст при цьому теж виходить з-під зони впливу автора-продуцента.

Браховуючи все вищевикладене, можна твердити, що текст належить до світу автора лише частково і в двох різних аспектах. Перший аспект — опосередковане вираження автора в тексті, другий — його «безпосередня» присутність.

Річ у тому, що віртуальний статичний світ художнього тексту (Світ_т) ґрунтується на певній глобальній структурі, яку Т. А. Ван-Дейк називає макроструктурою [14, 12—15]. Макроструктура тексту включає в себе фактично два світи — Світ_п і Світ_а, а якщо взяти до уваги, що будь-який текст завжди має діалогічний характер [1, 149], то з ними пов'язаний також третій світ — Світ_ч. Безпосереднє вираження автора відбувається в таких складниках поверхневої макроструктури тексту як авторська розповідь, особливо, авторські відступи. Опосередковано образ автора виражається у діалогах і внутрішньому мовленні персонажів.

Світ_ч безпосередньо в макроструктурі тексту, зрозуміла річ, не виражається, а опосередковане вираження можливе, насамперед у текстах з явною спрямованістю на конкретного читача (групи читачів). Світ читача-реципієнта (Світ_ч) може виражатися лише в сприйнятому змісті.

З перебігом творення тексту і з перебігом його прочитання відбувається взаємодія світів: авторського, модельного і читачького (Світ_а, Світ_п і Світ_ч). Найважливішим у цій взаємодії є корекція «теорії об'єктивного світу», насамперед, читача-реципієнта, внаслідок чого змінюється також його внутрішній світ (Світ_{2ч}).

Визначальну роль в окресленні тріади «світів» належить темпоральній координаті. У макроструктурі тексту нерідко можна виділити дві часові осі — вісь персонажів і часову вісь автора, що є, водночас, і часовою віссю читача, хоч автор і читач, як правило, займають різні часові інтервали на цій осі.

Співвідношення між часовими осями визначається поняттям сюжетного часу [11]. Тимчасом як макроструктура є глибинною структурою тексту, яка якраз і співвідноситься з сюжетним часом, то поверхнева структура тексту, як лінгвістична форма першої [12, 57], співвідноситься з так званою темпоральною мережею тексту [13, 76]. Через темпоральну мережу реалізується текстовий, у даному випадку сюжетний, час.

Суб'єкт-реципієнт у процесі сприймання тексту усвідомлює свою Я-об'єктність, але перехід до Я-об'єктності здійснюється не стільки в просторі, скільки в часі. Саме пам'ять, з одного боку, утворює систему локалізації Я — ТУТ — ТЕПЕР, в яку вкладається віртуальна картина засвоєного змісту тексту, тобто встановлює часовий розрив; з іншого боку, пам'ять створює і синхронізує суб'єктно-об'єктну єдність, притаманну ситуації сприймання. Пам'ять здійснює як просторову орієнтацію, активізуючи одночасно з процесом сприймання частину прагматичного контексту ситуації і тим самим розмежовуючи реальний і віртуальний плани, так і часову, створюючи ланцюг послідовностей цих планів [9].

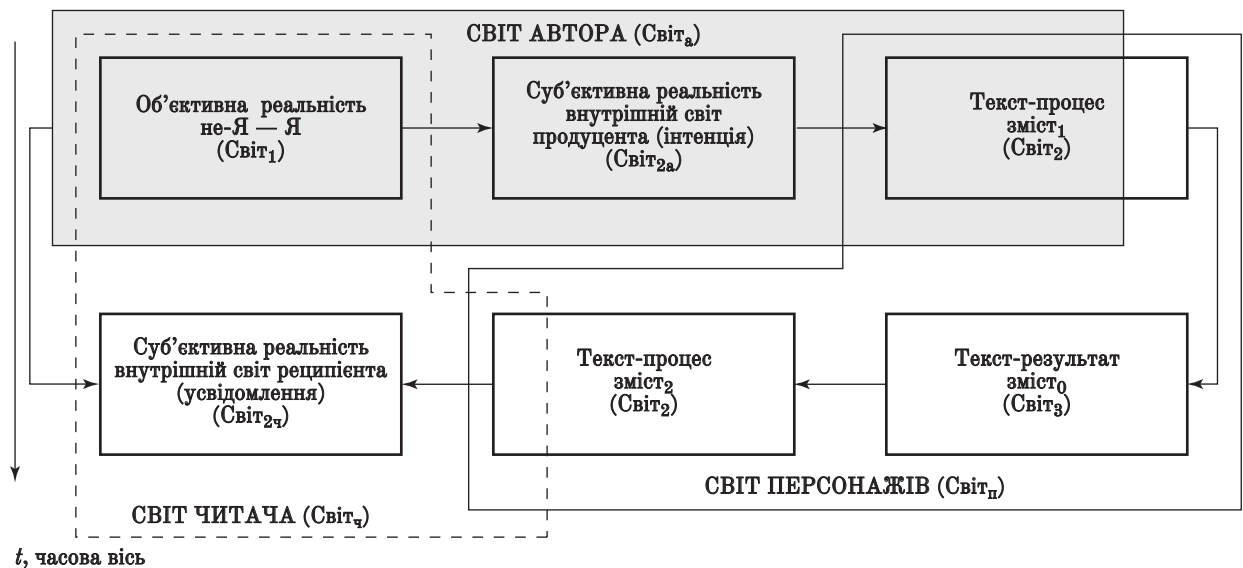
Вихідним орієнтиром є реальність персонально-локативно-темпоральних координат реципієнта (система Я — ТУТ — ТЕПЕР). Часова координата в цій системі є реальною. З площини реальності внаслідок накладання змісту пам'яті на процес сприймання реципієнт фіксує дві інші системи координат: координати автора і координати персонажів твору. Для реципієнта це локалізація ВІН(ВОНИ) — ТАМ — ТОДІ. З його погляду локації автора і персонажів не тотожні: 1) система координат автора передувє в часі системі координат персонажів; 2) система координат автора у сюжетному часі є відображенням його системи координат на тій же реальній часовій осі, на якій знаходиться і система координат реципієнта.

З перебігом прочитання тексту реципієнт суб'єктивно переживає зміну своєї локації від Я — ТУТ — ТЕПЕР до Я — ТАМ — ТОДІ. Це означає, що він робить вибір між різними системами референції, що, звичайно, вимагає від нього певних зусиль на адаптацію. Сантаяна прирівнює навіть такі переживання суб'єкта до шоку. Ситуація шоку — це критична точка (точка біфуркації) проходження системою «порогового» значення. Як приклад сильної суперечності, шок руйнує онтологічну картину світу: шокова ситуація розміщує людину в перехідну зону від однієї онтологічної картини світу до іншої, тобто вилучає суб'єкта з колишньої системи, вимагаючи адаптації до нової системи, яка допускає і пояснює наявність даної суперечності.

Шок змушує суб'єкта відчути свою об'єктність, провокує автооб'єктну свідомість. Реципієнт, здійснюючи рух з одного стану до іншого, накопичує досвід перебування в маргінальній зоні вибору, що викликала стан шоку; цей досвід минулого і є пам'ять. Пам'ять є трансцендування, вихід «психеї» реципієнта за рамки ситуації Я — ТУТ — ТЕПЕР, тоді як розум, що синхронізує в точці рефлексії процеси минулого, теперішнього і майбутнього, є не що інше як вільне від часу іманентне, потенційне буття [9].

Для згладжування наслідків шоку і для більш комфортного перемикавання локації читача особливі функції в тексті мають зачин і кінцівка. Функція зачину — задати параметри буття, простору, часу і приналежності, тобто локацію персонажів. Зачин індукує світ автора (Світ_а), тому він одним боком пов'язаний зі світом персонажів текстового твору (Світ_п). З іншого боку, світ автора пов'язаний зі світом суб'єкта-реципієнта, бо обидва світи — і Світ_а, і Світ_п — є відкритими для сприймання читачем. Оскільки Світ_а — це не тільки відбиття об'єктивної реальності, а й винесення свого Світу_{2а}, суб'єктивної реальності, чи як кажуть, трансцендування свого внутрішнього світу в зовнішній світ, в чому й полягає сутнісна риса будь-якого акту творчості [8], — то Світ_а є свого роду провідником, проміжною ланкою між Світом_п і Світом_ч. Беручи до уваги випереджуючу природу людського відображення [10, 26—27] слід констатувати, що зачин виконує роль забезпечення певної установки на сприймання, сигналізуючи, наприклад, про символічно-референтну природу тексту. У темпоральному плані зачин експлікує пресупозитивну часову нелокалізованість і віднесення дії до невизначеного минулого. Така функція реалізується в ряді граматичних форм, в яких вираження спрямоване від теперішнього або минулого нелокалізованого через минулий аористичний до минулого локалізованого і локалізованого теперішнього історичного.

Функція кінцівки — вивести реципієнта зі світу персонажів (Світ_п) через світ автора (Світ_а) в реальний, дійсний світ (Світ₁). Звідси випливає і перфективна заданість темпорального плану кінцівки. Фінальна подія передається або дієсловами минулого часу (доконаного чи недоконаного виду) або формами теперішнього часу (рідше — майбутнього доконаного), транспонованими в минуле. Узагальнення закономірно передається формами теперішнього нелокалізованого, а епілог — формами минулого часу, найчастіше з перфективним значенням, або теперішнього часу. Темпоральний перехід спрямований від відносно локалізованих дій у світі персонажів через часову нелокалізованість світу автора до часової локалізованості світу читача.

У власне тексті паралельно існують два світи — світ автора і світ персонажів (Світ_а і Світ_п). Динамічне перемикавання локації автора (а разом із ним читача) зі Світу_а до Світу_п має ітеративний характер і забезпечується почерговою зміною форм минулого доконаного формами транспонованого презенсу [про перемикавання локації див. детальніше в 4].

Граматична категорія часу, зокрема транспозиція презенсу в минулий час, що здійснюється в авторській розповіді, виконує роль перемикача локації між світами. Взаємодія між світами призводить до впливу модельного світу (Світ₃) на внутрішній (Світ₂) і спричинює корекцію «теорії модельного світу».

Отже, в цілому, світ автора-продуцента — це світ об'єктивної реальності і його суб'єктивний світ, як її породження, а також частково сам текст, як трансцендування внутрішнього світу — Світ₁ + Світ_{2а} + Текст-процес/Зміст₁ (частково). Світ читача-реципієнта — це та ж об'єктивна

реальність і його внутрішній світ, а також відтворюваний зміст₂ на підставі тексту (Світ₁ + Світ_{2ч} + Зміст₂). Світ персонажів не виходить за межі тексту: він є віртуальним, потенційним у тексті-результаті і реальним суб'єктивним у текстах-процесах, бо знаходить своє відображення у свідомості автора/читача. Унаочнити взаємовідношення між цими категоріями можна схемою.

1. Бахтин М. М. Проблемы текста: Опыт философского анализа / М. М. Бахтин. // Вопросы литературы. — 1976. — № 10. — С. 122—151.
2. Бичко І. В. Філософія: Курс лекцій. — 2-е вид. / І. В. Бичко, Л. М. Малишко та ін. — К.: Либідь, 1994. — 574 с.
3. Богин Г. И. Обретение способности понимать: Введение в филологическую герменевтику / Г. И. Богин. — Тверь, 2001. — 731 с.
4. Бондар О. І. Часова структура української народної казки / О. І. Бондар // Мова та стиль українського фольклору: Зб. наук. праць. — К.: ІЗМН, 1996. — С. 85—101.
5. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. — М.: Наука, 1981. — 185 с.
6. Демьянков В. З. Понимание как интерпретирующая деятельность // Вопросы языкознания. — 1983. — № 6. — С. 58—67.
7. Кирилюк А. Универсалии культуры и семиотика дискурса. Новелла / А. Кирилюк. — Одесса: Астропринт, 1998. — 142 с.
8. Кирилюк О. С. Трансцендування як сутнісна риса людини / О. С. Кирилюк // Філософська і соціологічна думка. — 1993. — № 2. — С. 132—151.
9. Механизмы формирования смысла и механизмы памяти. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.fixed.ru> [Цит., 2007, 25 квітня].
10. Психологичний словник / За ред. чл.-кор. АПН СРСР В. І. Войтка. — К.: Вища школа, 1982. — 216 с.
11. Тураева З. Я. Категория времени : Время грамматическое и время художественное: на материале английского языка / З. Я. Тураева. — М.: Высшая школа, 1979. — 219 с.
12. Тураева З. Я. Лингвистика текста: (Текст: Структура и семантика) / З. Я. Тураева. — М.: Просвещение, 1986. — 127 с.
13. Шендельс Е. И. Категория времени в коммуникативном аспекте / Е. И. Шендельс // Функционирование языковых единиц в коммуникативных актах : сб. науч. трудов МГПИИЯ им. М. Тореза. — М., 1986. — Вып. 272. — С. 71—77.
14. Dijk T. A. van. Some Aspects of Text-grammar: A Study in Theoretical Linguistics and Poetics / T. A. van Dijk // The Hague. — Paris: Mouton, 1972. — 375 p.
15. Popper K. Three worlds: The Tanner lecture on human values / K. Popper. — The University of Michigan, 1978.

А. И. Бондарь

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ОБЪЕКТИВНОГО, СУБЪЕКТИВНОГО И ВИРТУАЛЬНОГО В ПРОЦЕССАХ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПРИЯТИЯ ТЕКСТА

Статья посвящена выяснению общих основ взаимодействия физического мира (Мира₁), мира ментальных состояний (Мира₂) и мира содержания мысли и продуктов человеческого разума (Мира₃) в процессах образования и восприятия текста как источника формирования Мира автора, Мира читателя и Мира персонажей. Движущей причиной существования разных содержаний для автора и читателя являются разные процессы понимания текста: семантизирующий, когнитивный и распредмечивающий. Определяющая роль в очерчивании триады «миров» принадлежит темпоральной координате. В процессе прочтения текста реципиент субъективно переживает смену своих темпорально-локативных координат от Я — ЗДЕСЬ — ТЕПЕРЬ до Я — ТАМ — ТОГДА, делая выбор между различными системами референции. Это вызывает переживания субъекта, близкие к шоку. Уменьшение шоковых впечатлений во время переключения локации читателя в тексте происходит в зачине и концовке благодаря поочередной смене видео-временных форм.

Ключевые слова: мир автора, мир читателя, мир персонажей, текст, текстообразование, текстовосприятие, темпорально-локативные координаты, переключение локации.

O. I. Bondar

INTERACTION OF OBJECTIVITY, SUBJECTIVITY AND VIRTUALITY IN THE PROCESSES OF CREATION AND COMPREHENSION OF TEXT

The article is devoted to the elucidation of the General principles of interaction of the physical world (World₁), the world of mental states (World₂) and the world of the content of the thoughts and products of human mind (World₃) in the processes of creation and perception of the text as sources of formation of author's world, reader's world and the world of characters. Different processes of understanding of the text: semantizative, cognitive and disobjectificative — are the driving reason for existence of different contents for the author and the reader. The determining factor in the delineation of triad of «worlds» belongs to the temporal coordinate. In the process of reading a text a recipient subjectively experiencing a shift of their temporal and locative coordinates from I — HERE — NOW to I — THERE — THEN, making a choice between different systems of reference. It causes feelings of individual, close to shock. Reduction of shock experiences while switching the location of the reader in the text occurs in the beginning and in the end due to sequential change of grammatical forms of aspects and tenses of verb.

Key words: author's world, reader's world, the world of characters, text, creation of text, comprehension of text, temporal and locative coordinates, switching locations.

Г. Г. СТОЙКОВА

МОВНЕ БУДІВНИЦТВО У ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті розкрито напрями мовної розбудови у Вінницькій області у період з 1991 р. Проаналізовано документи, прийняті місцевими органами публічної влади щодо мовного будівництва та планування, показано впровадження державної мовної політики на регіональному рівні.

Ключові слова: соціолінгвістика, мовне будівництво, українська мова, державна мовна політика, Вінницька область, місцеві органи публічної влади, регіональний рівень.

Метою даної статті є визначення етапів державного мовного будівництва й особливостей цього процесу на Вінниччині у відповідності до виконання прийнятих республіканськими та місцевими органами влади рішень, розпоряджень, інших законодавчих документів.

Вінниччина — частина Подільського краю. У часи монголо-татарської навали вперше з'являється назва Поділля. Після битви на Синіх Водах (1362 р.) Поділля входило до складу великого князівства Литовського як окрема адміністративна одиниця — Подільська земля. Місто Вінниця, розташоване на річці Буг, уперше згадується як Литовська фортеця в 1363 році. На Подільській землі формувались і вели національно-визвольну боротьбу полки під проводом Богдана Хмельницького й Івана Богуна, Данила Нечая та Максима Кривоноса. Вінниччина була ареною гайдамаччини і коліївщини на чолі з Максимом Залізнякам та Іваном Гонтою. Після другого поділу Польщі в 1793 р. Поділля у складі Правобережної України відходить до Російської імперії. У часи другої хвилі визвольних змагань у Вінниці тричі працював уряд УНР. Вінницьку область було утворено 27 лютого 1932 р. у зв'язку з уведенням в Україні обласного територіального поділу. Територія складає 26,5 тис. кв. км, що становить 4,5 % території держави [5]. Вінницька область має у своєму складі 27 сільських районів і три райони в обласному центрі. Станом на 5 грудня 2001 року населення Вінницької області становило 1 млн 772,4 тис. осіб, з них 818,9 тис. — міське, 953,5 тис. — сільське. Економіка Вінницької області має яскраво виражений аграрно-промисловий характер. На Вінниччину припадає 12,7 % обсягу промислово-виробничого потенціалу України, 2 % вартості основних виробничих фондів та 2,6 % випуску промислової продукції. Індустріальний потенціал області представляють підприємства з переробної та легкої промисловості. В області розвинуте аграрне виробництво, цукрові заводи, дослідницькі станції, науково-дослідний інститут кормів. Створено базу з переробки насіння соняшника, круп'яних культур. З валового виробництва цукру і зерна Вінниччина посідає перше місце в країні і має реальні можливості стати головним постачальником цієї продукції до країн СНД і далекого зарубіжжя.

У Вінницькій області партійне будівництво розвивається під впливом загальноукраїнських тенденцій, зберігаючи і певні регіональні особливості. В області зареєстровано загалом 65 осередків політичних партій. Серед найбільш чисельних і структурно розбудованих — обласні осередки Партії регіонів, НДП, АПУ, КПУ та ін. [6]. За даними Всеукраїнського перепису від 5 грудня 2001 р., в області проживають представники 92 національностей, серед яких 91,5 % становлять українці, 5,9 % — росіяни, 1,4 % — євреї, 0,4 % — поляки, 0,26 % — білоруси, 0,2 % — молдовани. В регіоні діє 13 обласних і 22 районних, міських і сільських національно-культурних товариства поляків, євреїв, росіян, білорусів, німців та ін., які уможливають задоволення прав представників меншин на вивчення мови, історії, культури рідного народу [6]. З Вінниччиною пов'язані імена багатьох відомих діячів: російського фельдмаршала О. Суворова, декабриста П. Пестеля, поетів О. Пушкіна, М. Некрасова, Т. Шевченка, Л. Українки, письменників І. Котляревського, М. Коцюбинського, Я. Івашкевича, композиторів П. Чайковського, М. Леонтовича. У садибі Вишня, що розташована у самій Вінниці, останні 20 років свого життя провів видатний хірург і анатом, громадський діяч і педагог М. Пирогов.

Проблемі мовного будівництва України присвячено немало праць вітчизняних дослідників, серед яких найавторитетнішими є праці О. І. Бондаря, Ю. О. Карпенка, Л. О. Лазаренка, Л. Т. Масенко, О. О. Селіванової, О. О. Тараненка, О. Б. Ткаченка та інших вчених.

Мовні проблеми, що накопичувалися століттями, досить гостро постали із здобуттям незалежності України. Заходи щодо мовного будівництва епохи сучасної української незалежності розпочалися на Вінниччині з 1991 р. Першим було рішення виконкому обласної ради «Про програму розвитку української мови та інших національних мов в області на період до 2000 року» [7]. З метою забезпечення послідовної реалізації Закону «Про мови в Українській РСР», створення необхідних умов для всебічного розвитку та функціонування української

мови в усіх сферах суспільного життя та виконання постанови Ради Міністрів Української РСР від 12.02.1991 року № 41 «Про державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року» виконком обласної ради прийняв рішення схвалити Програму розвитку української мови та інших національних мов на період до 2000 року. Рекомендував районним виконкомом Вінницької, Жмеринської, Могилів-Подільської, Хмельницької міських рад, відділам і управлінням облвиконкому за участю зацікавлених громадських організацій забезпечити прийняття до 1 червня 1991 р. відповідних програм або комплексних планів у містах і районах, на підприємствах, в установах і організаціях та встановити контроль за їх виконанням. У рішенні було також указано Головному планово-економічному, фінансовому управлінням облвиконкому, міськрайвиконкомом на необхідність планового виділення коштів обласного та місцевих бюджетів, матеріальних ресурсів для реалізації вказаної програми. Обласному комітету телебачення і радіомовлення, редакціям обласних і районних газет треба було забезпечити систематичне інформування населення про хід реалізації Закону «Про мови в Українській РСР» і Програми розвитку української мови та інших національних мов в області на період до 2000 р. З метою координації роботи та контролю за виконанням Програми було затверджено обласну комісію. На виконання рішення виконавчого комітету Вінницької обласної ради народних депутатів «Про програму розвитку української мови та інших національних мов в області на період до 2000 року» у грудні 1992 р. Представником Президента України Вінницької обласної державної адміністрації було підписано розпорядження «Про хід виконання рішення облвиконкому від 27.03.91 № 84 «Про програму розвитку української мови та інших національних мов в області на період до 2000 року» [11], де було зазначено, що в області була проведена певна робота. Районними державними адміністраціями та міськвиконкомом розроблені відповідні програми, установами та організаціями — комплексні плани, встановлено контроль за їх реалізацією. Оновлено склад обласної комісії з контролю за виконанням вказаної програми, створено інститут громадських спостерігачів. У розпорядженні було зазначено, що органами та установами освіти приведено навчально-виховні заклади у відповідність з національним складом і потребами населення області. Порівняно з минулим роком зменшилась кількість шкіл з російською мовою навчання з 17 до 4, у 41 школі навчання здійснюється двома мовами. Розширено мережу шкіл та класів з поглибленим вивченням української мови. При Обласному інституті підвищення кваліфікації педагогічних працівників розпочав роботу спеціальний факультет вивчення української мови для вчителів російськомовних закладів, що переходять на викладання українською мовою. Вживаються заходи щодо поступового переходу на викладання державною мовою у професійно-технічних училищах області. В 1992 р. навчання здійснюється українською мовою у трьох училищах, частково — у десяти. Дитячі дошкільні заклади переводяться на українську мову навчання та виховання. Майже у повному обсязі впроваджено українську мову в педагогічному і сільськогосподарському інститутах, розпочато перехід на державну мову викладання в медичному, політехнічному і торгово-економічному. В роботу закладів культури широко впроваджуються народні звичаї, обряди, свята. Професійні та самодіяльні колективи значно розширили свій концертний репертуар за рахунок творів українських композиторів, творчо використовують багатства національного фольклору. На обласному радіо запроваджено спеціальну рубрику «Криниці духовного життя», в якій звучать розповіді про фольклорні ансамблі, свята рідної мови у школах, дитячих садках, відбувається знайомство з творчістю українських поетів, письменників, композиторів. Обласна та районні друкарні перейшли на друкування текстів офіційних оголошень, повідомлень, плакатів, афіш, реклами тощо переважно українською мовою.

Проте ряд статей Закону та вимог Програми виконується не повною мірою. Не переведено на українську мову діловодство у ряді організацій і підприємств. Так, нотаріальні контори, відділення зв'язку, транспортні служби, довідкові бюро продовжують давати оголошення, пояснення, видавати документи російською мовою. Частина бланкової продукції замовляється теж російською мовою. Не завершено роботу щодо виготовлення написів назв населених пунктів, вулиць, автобусних зупинок, торговельних об'єктів українською мовою. Маркування товарів, етикетки на них, інструкції щодо користування товарами, які виробляються в області, продовжують друкуватись російською мовою. Не створені необхідні умови для поступового переходу на навчання українською мовою у навчальних закладах культури та мистецтва. З метою подальшого забезпечення виконання Програми розвитку української мови та інших національних мов в області на період до 2000 р. в розпорядженні було поставлено завдання з конкретними термінами виконання районним державним адміністраціям, виконкомом Вінницької, Жмеринської, Могилів-Подільської, Хмельницької міських рад, обласним відділам і управлінням, об'єднанням, підприємствам, установам, організаціям. До лютого 1993 р. треба було проаналізувати організаційну та практичну роботу щодо реалізації положень Закону «Про мови в Українській РСР», розробити конкретні плани дій з виконання кожного пункту Програми. Управлінню преси облдержадміністрації було поставлено завдання дотримуватися вимог Закону при створенні нових періодичних видань, виготовленні замовлень на друковану продукцію. Обласне телерадіомовне

об'єднання отримало завдання до кінця 1993 р. спільно з управлінням культури створити радіо і фонотеку записів самодіяльних і професійних художніх колективів Вінниччини, що мають у своїх репертуарах українські народні та сучасні пісні. Редакціям газет, які видаються в області, було рекомендовано активніше пропагувати надбання української мови та культури, систематично висвітлювати хід виконання положень Закону «Про мови в Українській РСР» і Програми розвитку української мови та інших національних мов в області на період до 2000 р.

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 р. № 1546 «Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004—2010 роки» II сесією четвертого скликання обласною радою в березні 2004 р. затверджено обласну Програму розвитку і функціонування української мови на 2004—2010 роки [8]. З метою піднесення престижу української мови, утвердження та зміцнення її державності виконавчим комітетом Вінницької міської ради було прийнято рішення «Про заходи щодо виконання у м. Вінниця обласної Програми розвитку і функціонування української мови на 2004—2010 роки» [9]. Пізніше рішенням міської ради була затверджена Програма розвитку освіти міста Вінниці на 2002—2012 роки [10]. У листах заступника голови Вінницької обласної ради [1], заступника голови Вінницької обласної державної адміністрації [2], керуючого справами виконавчого комітету Вінницької міської ради [3; 4] до Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України переконливо зазначалося, що в установах, закладах області та міста Вінниці, а також у навчальному процесі офіційно використовується державна мова. З метою створення сприятливих умов для видання та популяризації української книги обласним бюджетом на 2006 р. було затверджено кошти на фінансову підтримку розвитку книговидання у розмірі 567,0 тис. грн. Керівники області інформують, що здійснюється багато заходів щодо впровадження державної мовної політики в області. Проте аналіз конкретних документів місцевих органів влади та результатів їх виконання дозволяє зробити висновок про те, що з 1991 р., незважаючи на документи та звіти про їх виконання, впровадження державної мовної політики у Вінницькій області було слабким. Щодо впровадження активів центральних органів влади керівництво області та міста намагалося вживати певні заходи, але ця робота була неефективною.

За своїми основними природно-історичними, соціально-економічними та політико-культурними показниками Вінницька область посідає достойні позиції в державі. Вона перебуває в першій п'ятірці областей за виробництвом валової продукції сільського господарства, за територією області на 11 місці в державі, за кількістю населення — на 10-му. В області вирішуються складні проблеми соціально-економічної трансформації, пріоритетними серед яких є реальне підвищення доходів громадян, досягнення ритмічної виплати заробітної плати, погашення заборгованості по зарплаті у виробничій сфері, забезпечення зайнятості працездатних осіб, розвиток приватної ініціативи, формування ефективної системи соціальної захисту населення. Виконання цих завдань уможливить формування потужного потенціалу для досягнення мети стратегічного характеру. Успіхи у вирішенні соціально-економічних проблем дозволять більше уваги приділяти гуманітарній сфері суспільного життя, зробити ефективними заходи щодо державної політики у мовному будівництві країни та її регіонів.

1. *Лист* заступника голови Вінницької обласної ради до Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України від 14.03.2007 р. № 207-10-232.

2. *Лист* заступника голови Вінницької обласної державної адміністрації до Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України від 13.03.2007 р. № 01-1-27-1363.

3. *Лист* керуючого справами виконавчого комітету Вінницької міської ради до Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України від 30.03.2007 р. № 04-3-14-1958.

4. *Лист* керуючого справами виконавчого комітету Вінницької міської ради до Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України від 15.05.2007 р. № 04-3-5-3186.

5. *Регіональна виконавча влада України: історія і сучасність* / Н. Р. Нижник, В. П. Новик, С. А. Романюк та ін. — К.: Секретаріат Кабінету Міністрів України, 2007. — 409 с.

6. *Регіональний портрет України* / заг. ред. Ю. Тимошенко. — К.: УНЦПД, 2003. — 336 с.

7. *Рішення* виконавчого комітету Вінницької обласної ради народних депутатів від 27.03.1991 р. № 84 «Про програму розвитку української мови та інших національних мов в області на період до 2000 року»; [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.vinrada.gov.ua/>

8. *Рішення* Вінницької обласної ради від 19.03.2004 р. № 514 «Про програму розвитку і функціонування української мови на 2004—2010 роки»; [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.vinrada.gov.ua/>

9. *Рішення* Вінницької міської ради від 03.06.2004 р. № 1095 «Про заходи щодо виконання у м. Вінниця обласної Програми розвитку і функціонування української мови на 2004—2010 роки»; [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.vinrada.gov.ua/>

10. *Рішення* Вінницької міської ради від 27.12.2002 р. № 187 «Про затвердження Програми розвитку освіти міста Вінниці на 2003—2012 роки»; [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.vinrada.gov.ua/>

11. *Розпорядження* Представника Президента України Вінницької обласної державної адміністрації від 13.12.1992 р. № 91 «Про хід виконання рішення облвиконкому від 27.03.91 № 84 «Про програму розвитку української мови та

інших національних мов в області на період до 2000 року»; [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.vin.gov.ua>

Г. Г. Стойкова

ЯЗЫКОВОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО В ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ

В статье описаны направления языкового строительства в Винницкой области в период с 1991 г. Исследование основано на анализе документов, принятых местными органами публичной власти. Данные документы демонстрируют внедрение государственной языковой политики в отношении украинского языка на региональном уровне.

Ключевые слова: языковое строительство, украинский язык, государственная языковая политика, Винницкая область, местные органы публичной власти, региональный уровень.

G. G. Stojkova

LANGUAGE ENGINEERING IN THE VINNITSA REGION

The article is devoted to the language engineering peculiarities in Vinnitsa region since 1991. The research is grounded upon the analysis of documents adopted by the local public administration. These documents demonstrate the implementation of the state language policy on Ukrainian language at a regional level.

Key words: sociolinguistics, language engineering, the Ukrainian language, state language policy, Vinnitsa region, local public administration, regional level.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2012 р.

УДК 811.16.01/06'367.623

Т. Я. МАРЧЕНКО

КОНТИНУАНТИ СУФИКСА *-ЪНЪ- У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

У статті аналізується функціонування у слов'янських мовах ад'єктивних суфіксів, які виникли на основі праслов'янського *-ъпъ. У результаті поєднання суфікса *-пъ з кінцевими редукованими голосними основи -ъ-, -ь- виникли форманти *-ъпъ та *-ьпъ. Суфікс *-пъ/*-ъпъ/*-ьпъ утворював у праслов'янській мові прикметники від іменних основ. Праслов'янський суфікс *-ъпъ/*-ьпъ надавав значення ознаки предмета за відношенням до того, що назване твірним іменником. У статті показано континуанти праслов'янського *-ъпъ в сучасних слов'янських мовах.

Ключові слова: праслов'янська мова, порівняльно-історичне мовознавство, слов'янські мови, історичний словотвір слов'янських мов.

Актуальною проблематикою порівняльно-історичного мовознавства залишається вивчення історичного словотворення слов'янських мов, виявлення генетичних зв'язків у межах індоєвропейських мов на рівні словотвору, реконструкція праслов'янської словотвірної системи, з'ясування походження і значення словотвірних одиниць у складі слов'янських та інших індоєвропейських мов, виявлення типологічних рис на усіх етапах еволюції слов'янських мов. *Метою* статті є прагнення простежити зв'язок праслов'янського форманта *-ъпъ з індоєвропейським вихідним формантом *-по- і показати його реалізацію в системі ад'єктивного словотворення сучасних слов'янських мов.

Прикметники у праслов'янській мові розвинулися на ґрунті індоєвропейських імен, які виступали в субстантивній та ад'єктивній функції. Генетичною пов'язаністю іменників і прикметників пояснюються найдавніші спільні риси їхньої морфологічної будови. Індоєвропейський іменний суфікс *-по- в індоєвропейській прамові, безпосередньо приєднуючись до кореня, утворював як іменники, так і прикметники. У праці [3] ми в загальних рисах простежили його розвиток у праслов'янській мові. На основі цього форманта постали праслов'янські прикметникові суфікси з компонентом -п-. Найдавнішим серед них є суфікс *-пъ, що поширював основу твірного слова (іменника або дієслова), надаючи їй значення атрибутивності. Не виключено, що цей суфікс з'явився ще в індоєвропейській прамові з основи іє. *-no||*-ino [1, с. 174—176; 4, с. 283, 293; 7, с. 114—115, 136]. З індоєвропейського періоду збереглася незначна кількість імен, що виражали ознаки ще у прадавній період: **blaznъ* «марення, спокуса; помилка; блазень»: **blaznъ* «обманливий, блідий, причинний» та ін. Частина подібних прикметників є спільними для слов'янських і балтійських мов, пор. псл. **junъ*: лит. *jūnas*; псл. **sernъ* «іней, паморозь»: псл. **sernъ* «бліий, сивуватий»: лит. *šerkšnas* «іней», «сивуватий, сивуватий». У праслов'янській

період впродовж тривалого часу відбувався процес розмежування між іменниками і прикметниками, почали формуватися нові суфікси, які вже функціонували в процесі утворення однієї групи слів: або іменників, або прикметників. Утворювалися нові суфікси, головним чином, унаслідок перерозкладу основ (абсорбції).

У результаті поєднання суфікса *-пъ з кінцевими редукованими голосними основи -ъ-, -ь- виникли форманти *-ьпъ та *-ьпъ. Суфікс *-пъ/*-ьпъ/*-ьпъ утворював у праслов'янській мові прикметники від іменних основ (*sernъ, *blaznъ, *ostъnъ, *ovъnъ, *čъstъnъ); він споріднений з лит. -nas (*kiėminas*, *mėdinas*, *pilnas*), скр. -nah (*pūrnáh*), д.-ірл. -n (*lān*) [7, с. 114—115]. Суфікс зберігав свою активність і продуктивність впродовж усього тривалого часу виокремлення слов'янських мов та формування їхніх словотвірних систем. У сучасній українській мові праслов'янський суфікс *-пъ/*-ьпъ/*-ьпъ продовжує продуктивний суфікс -н(ий)/-н(ій), який утворює прикметники на позначення ознаки або властивості, що стосується предмета, явища, дії, часу, місця або числа, названого мотивувальним словом. Він виступає 1) у відсубстантивних якісних прикметниках (*вірний*, *культурний*, *могутний*, *радісний*, *смачний*); 2) у відсубстантивних відносних прикметниках (*мідний*, *молочний*, *братний*, *життєвий*, *літний*); 3) у відчислівникових відносних прикметниках (*тисячний*, *мільйонний*, *мільярдний*); 4) у відприслівникових відносних прикметниках (*повсякденний*, *повсякчасний*, *повсюдний*, *щоденний*, *щорічний*); 5) у віддієслівних відносних прикметниках зі значенням процесуальної ознаки (*відкидний*, *виховний*, *добувний*, *брний*, *чутний*); 6) у віддієслівних прикметниках зі значенням якісної ознаки, що виявляється у схильності до дії або результату дії, названої мотивувальним словом (*званий*, *знаний*, *очікуваний*); 7) у пасивних дієприкметниках минулого часу (*стесаний*, *зруйнований*) [6, с. 122—126; 145—149; 157—161; 165—168]. Відповідники цього суфікса в інших слов'янських мовах такі: р. -н(ий)/-н(ый), -н(ой) (*зімний*, *гórний*, *слышний*, *грибной*, *резной*); бр. -н(ы) (*прыродны*, *разумны*, *уражайны*, *снежны*, *заважны*); п. -н(у)/-н(і) (*chleбny*, *ludny*, *orny*, *letni*, *wschodni*); вл. -н(у)/-н(і) (*lěsny*, *rólny*, *zagalny*, *lětny* «річний», *lětni* «літний»); нл. -н(у) (*zimny*, *swětny*, *wěsny*, *spalny*, *pšistojny*); ч. -н(ý)/-н(і) (*mlečny*, *ročny*, *pitny*, *letní*, *záradní*); слц. -н(ý) (*ми́снѣ*, *по́снѣ*, *ро́снѣ*, *поснѣ*, *хубнѣ*); болг. -ен (*дървен*, *лемен*, *народен*, *речен*, *плувен*); м. -ен (*златен*, *тшеничен*, *силен*, *смртен*, *знаен*); с. -н(и)/-ен/-ан (*кукурузны*, *државны*, *зелен*, *радостан*, *мрзан*); хорв. -н(и)/-ен/-ан (*državni*, *zelen*, *radostan*, *mrzan*); слн. -н(ji)/-ен (*gornji*, *gozden*, *lesen*, *sončen*, *prigoden*) [2, с. 80, 80—83].

Вихідний іє. суфікс *-по-, приєднуючись до основ на -п-, давав *-ен-по-, яке перейшло в псл. *-ѣпо- [1, с. 176; 4, с. 283]; далі сполучення *-ѣп- диференціювалося в *-ьпъ. Праслов'янський суфікс *-ьпъ/*-ѣпъ надавав значення ознаки предмета за відношенням до того, що назване твірним іменником. Український суфікс -ан(ий)/-ян(ий), що постав на ґрунті псл. *-ьпъ/*-ѣпъ, виділяється у прикметниках, які позначають ознаку, що характеризується відношенням до того, що назване мотивувальним словом: 1) виготовлений з того або містить те, що назване мотивувальним словом (*глиняний*, *земляний*, *шкіряний*, *дерев'яний*, *скляний*, *ворсяний*, *льодяний*, *масляний*, *вовняний*); 2) призначений для розміщення того, що позначене мотивувальним словом (*дров'яний*, *платтяний*); 3) працює на тому, що назване мотивувальним словом (*вітряний*, *водяний*, *торф'яний*); 4) має якусь властивість того, що назване мотивувальним словом (*полум'яний*, *тьмяний*); суфікс виступає лише після м'яких і пом'якшених основ. Пор. стукр. (*кожанъ*, *дръвънъ*); р. -ан(ый)/-ян(ый) (*глиняный*, *ледяной*, *платяной*, *водяной*); бр. -ан(ы)/-ян(ы) (*глиняны*, *ледзяны*, *вадзяны*, *палымьяны*); болг. -ен (*дървен*); с. -ан (*земљан*, *кожан*, *огњан*, *уљан*); стсл. -ьнъ/-ѣнъ (*льньнъ*, *вѣтрънъ*; *оловънъ*, *камънъ*).

Унаслідок зрощення прикметникових суфіксів -ан(ий) та -н(ий) в українській мові утворився складний суфікс -анн(ий) [1, с. 180, 184], що функціонує як 1) непродуктивний суфікс у відносних прикметниках, що виражають стосунок до предмета або явища, названого твірним іменником (*панщанний*); 2) специфічно український суфікс у якісних прикметниках дієприкметникового походження на позначення ступеня вияву певної ознаки (*невблаганний*, *несказанний*).

У сучасній українській мові праслов'янський суфікс *-ьпъ дав формант -ен(ий), що виділяється: 1) у відносних відсубстантивних прикметниках зі значенням ознаки або властивості, яка характеризується тим, що назване мотивувальним словом (*буквений*, *прокажєний*); 2) у прикметниках на позначення дії, що піддається дії, або на позначення результату дії, названої мотивувальним словом (*варєний*, *учєний*, *хвалєний*, *хрещєний*, *лічєний*); 3) у короткій формі прикметника (*жаден*, *годен*, *блажєн*, *вінен*). Його відповідники — р. -ен(ый) (*варєный*, *жарєный*, *солєный*, *сушєный*, *учєный*); бр. -ен(ы) (*голєны*, *салєны*); -ан(ы) (*ношаны*); п. -он(у) (*gnіzony*, *chwalony*); ч. -ен(ý) (*hojєny*, *chvalєny*); слц. -енý (*trazєny*); вл. -ен(у) (*warjєny*); болг. -ен (*речен*, *печен*); м. -ен (*печен*, *везен*); с. -ен (*ливен*); слн. -ен (*рецен*, *saden*) [2, с. 80, 82—83].

Очевидно, суфікс *-ьпъ утворював пасивні дієприкметники на позначення ознаки предмета як стану за семантикою твірних дієслів на *-iti. Його континуант -он(ий) маємо в українських прикметниках дієприкметникового походження на позначення якості, яка виникла у результаті дії, названої мотивувальним словом (*солоний*, *червоний*). В інших слов'янських мовах суфікс постає в таких формах: р. -ен(ый)/-он(ый) (*солєный*, *учєный*, *дарєный*, *гранєный*); бр.

-он(ы)/-ён(ы) (*вучо́ны, чырво́ны, сцеражо́ны, салёны, улюбёны*); п. -он(у) (*slony, czerwonu, szalony*); ч. -ан(ý), -ен(ý) (*slany, červený*); слц. -ан(ý) -ен(ý) (*slany, červený*); болг. -ен/-ен(и) (*солен, червен, червени*); м. -ен (*солен, црвен*); с. -ан/-ан(и) (*слан, црвен, црвени*); хв. -ан (*slan, crven*); слн. -ан (*slan*).

У східнослов'янських мовах у результаті зрощення прикметникових суфіксів -ен- та -н- виник суфікс -енн(ий), який в українській мові представлений 1) у прикметниках, що називають ознаку, якість, властивість (*божественний, знаменний, натхненний, численний, письменний*); 2) у відад'єктивних прикметниках, що виражають підсилення або максимальну градацію ознаки, якості, властивості (*величєнный, далечєнный, отакєнный, товщєнный, страшєнный, широчєнный*). Пор.: р. -енн(ый) (*пóчвенный, мыслєнный, клятвенный, здоровєнный, толстєнный*); бр. -енн(ы), -энн(ы) (*здаравєнны, высачєнны*) [2, с. 95].

Більш обмежене використання має праслов'янський формант -інъ, що утворював присвійні прикметники від назв осіб і тварин (**čeladinъ, *gostinъ, *ludinъ, *zvėrinъ*); утворився він у результаті поєднання голосного основи -i- (<-i-) та -нъ [7, с. 120]. Суфікс представлений у східнослов'янських та окремих південнослов'янських мовах: укр. -ин(ий) (*качиний, соколиний*); бр. -ын(ы) (*курыны*); р. -ин(ый) (*орлиный, утиный*). У словенській мові за допомогою суфікса -in- утворюються прикметники від назв рослин, переважно запозичених (*lobodin, bananin, gladoilin*). У сербській мові суфікс -in- ускладнився формантом -jь- (*жокошњи, мравини*) [1, с. 188]. На ґрунті суфікса -ин-, який виділюється з основи твірного слова, та прикметникового суфікса -н- виник суфікс -инн(ий), представлений у прикметниках на позначення ознаки, якості, властивості (*вторинний, гостинний*).

У результаті розширення функцій та збагачення семантики давніх суфіксів з компонентом -н- почали утворюватися нові складні суфікси. До складу первісних суфіксів долучилися елементи неясного походження -s- та -z-, так виникли морфи *-sn- *-zn- [4, с. 294]; при поєднанні з й- основами були абстраговані суфікси *-овьпъ, *-авьпъ, *-ивьпъ; унаслідок переосмислення морфологічних меж у відіменних і віддієслівних прикметниках виник суфікс *-livьпъ [1, с. 176] тощо. Подальшого розвитку суфікси праслов'янської мови, що постали на ґрунті іє. *-no-, зазнали на етапах становлення й існування окремих слов'янських мов.

Праслов'янський суфікс *-овьпъ утворював прикметники зі значенням наявності ознаки, пов'язаної з предметом, названим твірним іменником з основою на -й-; виник у результаті перерозкладу основ, коли до основи на -ов- приєднувався прикметниковий суфікс *-ьпъ [1, с. 177; 4, с. 293]. Суфікс має продовження в усіх сучасних слов'янських мовах. В українській мові суфікс -овн(ий)/-овн(ій) виділяється у прикметниках на позначення ознаки або властивості, які характеризуються тим або стосуються того, що назване мотивувальним словом (*верховний, духівний, змістовний, сановний, тактовний, синовний*) [6, с. 125] — р. -овн(ый) (*греховный, верховный, виновный, духовный*); бр. -оўн(ы) (*вярхоўны, змястоўны, тактоўны*); п. -own(y) (*duhovny, taktowny*); ч. -овн(і) (*duhovni*); слц. -овн(і) (*duhovni*); болг. -овен (*врхòвен, грехòвен, духòвен, вино̀вен, синòвен*); м. -овен (*врховен, духовен, виновен*); с. -овн(и) (*врховни, духовни*); хв. -овн(і) (*vrhovni, duhovni*); слн. -oven (*blagòven, godòven, čekòven, dohodkoven, čaròven, časòven*) [2, с. 53].

На відміну від загальнослов'янських суфіксальних одиниць, які з'явилися і набули поширення у прадавні часи, окремі форманти мають обмежене використання. У старослов'янській мові в результаті перерозкладу основи твірного дієслова недокопаного виду *обитавати* (< *обитати*) «оселятися, осісти; жити; мешкати», при взаємодії суфіксів -ава- (> -ова-) та -н(ы) виник складний непродуктивний суфікс -ован(ий), який виділяють у складі церковнослов'янськості *обітованій*; — р. -ованн(ый) (*обетованный*). У результаті контамінації прикметникового суф. -енн(ий) та іменникового -овенн- (< стсл. -овеньє) виник складний непродуктивний суфікс -овенн(ий), який виділяють у структурі прикметників церковнослов'янського походження на позначення високого ступеня вияву ознаки, названої мотивувальним словом (*дерзновєнный, одкровєнный*); — др. -овѣнн(ыи) (*дързновѣнн(ыи)*); р. -овенн(ый) (*дерзновєнный, откровєнный*); болг. -овен (*откровєн*). У результаті поєднання морфа -ів-, фонетичного варіанта прикметникового суф. -ов-, та нейтрального прикметникового суф. -н- в українській мові виник непродуктивний суфікс -івн(ий), представлений у прикметниках віддієслівного походження на позначення ознаки, якості, властивості (*нищівний, істівний*). На основі широко засвідченого у більшості слов'янських мов морфа -ln- в окремих мовах розвинулися його фонетичні варіанти: в українській мові -ильн(ий) та -ільн(ий) (< -льн(ий)), у складі яких голосні -и-, -і- виступають засобом гармонізації звуків на стику кореневої та суфіксальної морфем; виділяють ці форманти у віддієслівних прикметниках, які називають ознаку, що характеризується стосунком або здатністю до того, що назване мотивувальним словом (*живильний, лічильний, прядільний, сущильний, точильний, плетільний*) — р. -ильный (*прядільный, трясильный*).

Суфікс -еленн(ий), морфологічний варіант суфікса -енн(ий), ускладнений суфіксальним формантом -ел-, виступає у відад'єктивних прикметниках, що виражають підсилення або максимальну градацію ознаки, якості, властивості (*товстєлєнный, товщєлєнный, отакєлєнный*);

в окремих випадках елемент ускладнення вносить додатковий відтінок посиленого вияву ознаки (*товстєнний* — *товстєлєнний*), проте частіше використовується як елемент морфотактики з метою гармонізації сполук приголосних. Специфічно український непродуктивний суфікс -азн(ий)/-язн(ий) у якісних прикметниках на позначення характерної внутрішньої ознаки особи (*мовчазний, люб'язний, сором'язний*) виник, очевидно, на основі суфікса -зн- праслов'янського походження, що поєднався з тематичним голосним основи дієслова -а-.

Часто матеріал слов'янських мов демонструє специфіку словотвірних систем відповідних мов не лише на рівні складу словотвірних засобів, їхнього функціонування та значення, але й на рівні фонетичного вираження одного й того ж суфікса. Так, український суфікс -езн(ий), що виступає у якісних прикметниках для вираження високого ступеня вияву ознаки, названої мотивувальним прикметником, здебільшого одночасно з відтінком згрубілості (*велічєзний, глибочєзний, далєчєзний, старєзний, широчєзний*) [6, с. 140—142], наявний також у білоруській мові у формі -езн(ы) (*велічєзны, высачєзны, глыбачєзны, даўжєзны, шырачєзны*), споріднений зі словацьким суфіксом -izný (*veličizný, hrubizný, hlubočizný, vysočizný, širočizný*). Відмінність викликана успадкуванням цими мовами словотвірного типу, що розвинувся у відповідних говорах праслов'янської мови періоду її розпаду; псл. *-ezn(y)/*-izn(y) — складний суфікс, утворився в результаті розширення позбавленого семантики прикметникового суфікса *-ьпъ морфемою *-ez-/*-iz-, що, очевидно, зводиться до іє. *-jes-, суфікса порівняльного ступеня, який у індоєвропейській праві утворював кореневі форми інтенсивного значення [1, с. 180, 185; 2, с. 95]. Морфологічний варіант суфікса -езн(ий), специфічно український формант -елезн(ий), ускладнений суфіксальним формантом -ел- (пор. суфікс -елєнн(ий)) у відад'єктивних прикметниках для вираження високого ступеня вияву ознаки, названої мотивувальним словом, здебільшого з відтінком згрубілості (*довжєлєзний, важєлєзний, товстєлєзний*) [6, с. 140—141] у білоруській мові має відповідник -эразны (*даўжєрэзны, таўшчэрэзны*).

Нерідко на загальнослов'янському тлі спостерігаються специфічні для тієї чи іншої мови риси, що виражаються у структурі суфіксальних одиниць. Складний, специфічно український суфікс -ємн(ий), засвідчений у якісному прикметникові зі значенням ознаки чи властивості, яка стосується того або характеризується тим, що назване мотивувальним словом (*бурємний*), утворений у результаті ускладнення позбавленого семантики прикметникового суфікса -н(ий) прикметниковою морфемою -єм-/ -ом-, яка виводиться з псл. -мъ (< *mo) і у сполучі -ємн- виступає у функції зв'язки [4, с. 285].

Суфікс -н(ий) як найпоширеніший прикметниковий формант у слов'янських мовах виступає засобом формальної адаптації запозичених прикметників, приєднуючись до їхніх основ, які найчастіше містять прикметниковий формант. Гібридний за внутрішньою будовою суфікс -арн(ий)/-ярн(ий) утворився із іншомовного (за походженням латинського) суфікса -ar-, виділеного із запозичених слів (пор. нім. суфікс -ar у складі прикметників *atomar, insular, velar* [5, с. 60—61]) та загальнослов'янського прикметникового суф. -н-. Він виділяється 1) у якісних та відносних прикметниках зі значенням ознаки, якості чи властивості, яка характеризується відношенням до того, що назване мотивувальним словом (переважно іншомовного походження) (*легєндáрний, елементáрний, планетáрний, молекулáрний, популярний, регулярний, фамільярний*); 2) як непродуктивний суфікс у відчислівниковому прикметнику на позначення того, що складається із стількох частин, скільки названо мотивувальним словом (*одинáрний*) [6, с. 123—124, 149, 154]; — р. -арн(ый) (*легєндáрный, каникулáрный, одинáрный*); бр. -арн(ы)/-ярн(ы) (*легєндáрны, малєкулáрны*); п. -арну (*legendarny, parlamentarny*); ч. -ární (*legendární, planetární*); слц. -ární (*disciplinárny*); вл. -арну (*molekulárny*); болг. -арєн (*елементáрен, тухларєн*); м. -арєн (*легєндáрєн, сумáрєн*); с. -аран (*легєндáран, сумáран*); хв. -аран (*legendaran, sumaran*); слн. -арєн (*fragmentaren, legendaren*) [2, с. 84].

Суфікс -áльн(ий) виник у сучасних слов'янських мовах у результаті злиття загальнослов'янського суфікса -н(ий) (< *-n-) з виділеним із запозичених прикметників іншомовним (за походженням латинським, французьким) суфікс -аль (лат. -al, фр. -al, н. -al, англ. -al). Представлений він у прикметниках на позначення 1) належності до кого-, чого-небудь, зв'язку з ким, чим-небудь (*нормáльний, епохáльний, формáльний, континентáльний, сакраментáльний*) 2) ознаки при характеристиці особи або її поведінки (*банáльний, брутáльний*); 3) ознаки, яка ґрунтується на подібності до чого-небудь (*колосáльний, монументáльний, пірамідáльний*); 4) ознаки, яка ґрунтується на співвіднесеності з чим-небудь (*горизонтáльний, вертикáльний*); суфікс служить для утворення слів з термінологічним значенням (*суфіксáльний, модáльний, палатáльний, спектрáльний, тригонáльний*) [6, с. 123—124]; — р. -áльн(ый) (*натурáльний, нормáльний, спектрáльний, театрáльний, федерáльний*); бр. -áльн(ы) (*натурáльны, нормáльны, тэатрáльны, спектрáльны, федерáльны*); п. -áльн(у) (*naturalny, normalny, teatralny, spektralny, federalny*); ч. -ální (*normální, spektrální, federální*); слц. -áльне (*normalne, divadelne, spektrálne, federálne*); болг. -алєн (*нормалєн, театралєн, спектралєн, федералєн*); м. -алєн (*спектралєн, федералєн*); с. -алан (*нормалан, федералан*); хорв. -алан (*normalan, teatralan, federalan*); слн. -алан (*spektralan*).

Суфікс -іальн(ий), морфонологічний варіант суфікса -альн(ий), виник у результаті його розширення морфом -і-, який виступає елементом морфотактики і утворює прикметники, похідні від запозичених основ, із загальним значенням ознаки або властивості, яка характеризується тим, що назване мотивувальним словом (*бронхіальний, екваторіальний, експоненціальний, коасіальний, парцiальний*) [6, с. 123—124; 151—154]; — р. -иальн(ый) (*бронхиальный, векториальный, принципиальный, экваториальный*); бр. -іяльн(ы) (*бронхиальные*).

Суфікс -уальн(ий) утворився в літературних слов'янських мовах у результаті приєднання загальнослов'янського прикметникового суф. -н(ий) до виділеного зі слів іншомовного походження латинського суфікса -al-, який поєднувався з основами на -и- (пор. *узуральний* від лат. *usualis, usus*); виступає після основ з фінальними звуками *д, т, з, с* у прикметниках на позначення ознаки або властивості, які характеризуються тим, що назване мотивувальним словом (*візуальний, віртуальний, інтелектуальний, процесуальний, пунктуальний, текстуальний*) [6, с. 123—124, 151, 153]; — р. -уальн(ый) (*визуальный, виртуальный, интеллектуальный, процессуальный, пунктуальный, текстуальный*); бр. -уальн(ы) (*визуальны, виртуальны, интеллектуальны, процессуальны, пунктуальны, текстуальны*); п. -uáln(y) (*intelektualny, punktualny, virtualny, wizualny*); ч. -uáln(i) (*intelektuální, procesuální, virtuální, vizuální*); слц. -uáln(y) (*intelektuální, rityální, virtuální, vizuální*); вл. -uáln(y) (*intelektualny*); нл. -uáln(y) (*individualny*); болг. -уален (*визуален, виртуален, интелектуален, текстуален*); м. -уалан (*визуалан, виртуалан, интеллектуалан, индивидуалан, текстуалан*); хв. -ualan (*intelektualan, individualan, tekstualan, virtualan, vizualan*); слн. -uálen (*intelektuálen, virtuálen, vizuálen*) [2, с. 83—84].

Суфікс -ельн(ий) виник у окремих сучасних слов'янських мовах, очевидно, у результаті злиття загальнослов'янського прикметникового суф. -н(ий) (<*-ьпъ) з виділеним із іншомовних прикметників суф. -ель- (за походженням латинським, французьким); (пор. нім. *kulturell* «культурний», *naturell* «натуральний, природний», *virtuell* «віртуальний, вірогідний») і виступає у прикметниках на позначення ознаки, яка характеризується тим, що назване мотивувальним словом (*смертельний, шишелъный*); — р. -ельн(ый) (*смертельный*); бр. -эльн(ы) (*смертельные*); п. -eln(y) (*smiertelny*), ч. -eln(ý) (*smrtelný*).

Гібридний за внутрішньою будовою суфікс -ивн(ий) утворився у слов'янських мовах на основі нейтрального питомого прикметникового суфікса -н(ий) та звукосполучення -ив-, яке походить з латинського прикметникового суф. -ivus; унаслідок поєднання дериваційної морфемі -iv- з -н- забезпечувалася формальна адаптація іншомовних запозичень. Суфікс формує якісні та відносні прикметники із загальним значенням схильності до того або співвіднесеності з тим, що назване мотивувальним словом, у ролі якого виступають іменники чоловічого та жіночого роду, як правило, іншомовного походження (*масивний, примітивний, ефективний, адміністративний, предикативний*) [6, с. 124, 149, 153]; — р. -ивн(ый) (*атрибутивный, декоративный, дефективный, прогрессивный, консервативный*); бр. -іўн(ы)/-ыўн(ы) (*прагрэсіўны, прадуктыўны, спартыўны*); п. -uwn(y) (*prymitywny, obiektywny, efektywny, progresywny, dekoratywny*); ч. -ivn(i) (*defektivní, instinktivní, objektivní*); слц. -ivn(y) (*ultimativny, afektivny*); вл. -iwn(y) (*regresivny, represivny*); нл. -iwn(y) (*masivny*); болг. -ивен (*ефективен, обективен*); м. -ивен (*прогресивен, продуктивен*); с. -иван (*ефективан, масиван*); хв. -ivan (*efektivan, masivan*); слн. -iven (*agresiven, instinktiven*).

Гібридний суфікс -озн(ий) виник у слов'янських мовах у результаті злиття загальнослов'янського суфікса -н(ий) (<*-ьпъ) з виділеним із запозичених прикметників іншомовним суфікса -оз- (пор. іт. -oso: *comatoso, grazioso, officioso*). Формант представлений у прикметниках на позначення 1) великої міри того або наділення тим, що назване мотивувальним словом (*амбіціозний, грандіозний, граціозний, офіціозний*); 2) у медичній термінології стосунку до відповідної хвороби або стану, органу або системи людського організму тощо (*грипозний, коматозний, тифозний, венозний, нервозний*); — р. -озн(ый) (*религиозный, тенденциозный, гриппозный, тифозный*); бр. -озн(ы)/-ёзн(ы) (*гриппозны, коматозны, венозны, грандыёзны, грациёзны*); ч. -ózní (*komatózní*); слц. -ózn(y) (*gripózn(y), komatózn(y)*); болг. -òзен (*грандиозен, грациозен, мистериозен, витаминозен, венозен*); м. -озен (*амбициозен, официозен, тенденциозен, венозен, грипозен, грациозен*); с. -озан (*коматозан*); хв. -ozan (*komatozan*); слн. -ózen (*gripózen*).

Найпоширеніший елемент ад'єктивної деривації праслов'янської мови суфікс *-ьпъ у процесі становлення словотвірних систем слов'янських мов зберіг свою активність і продуктивність, розвинув здатність до сполучуваності з іншими морфемами, завдяки цьому розширив свої функціональні та семантичні можливості і залишається найпродуктивнішим елементом сучасного слов'янського словотворення.

1. *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов* / [за ред. О. С. Мельничука]. — К.: Наукова думка, 1966. — 596 с.

2. *Историческая типология славянских языков. Фонетика, словообразование, лексика и фразеология* / [под ред. А. С. Мельничука]. — К.: Наукова думка, 1986. — 286 с.

3. *Марченко Т. Я.* Розвиток індоєвропейського форманта *-по- у праслов'янській мові / Т. Я. Марченко // Учені записки Таврического національного університету ім. В. І. Вернадського. — Т. 25(64). — № 4. — Ч. 2: Филологія. Соціальні комунікації. — Симферополь, 2012. — С. 112—118.
4. *Мейє А.* Общеславянский язык / А. Мейє; [перевод с фр. П. С. Кузнецова; под ред. С. Б. Бернштейна]. — М.: Изд-во иностранной литературы, 1951. — 492 с.
5. *Словарь словообразовательных элементов немецкого языка* / [под ред. М. Д. Степановой]. — М.: Русский язык, 1979. — 536 с.
6. *Словотвір сучасної української літературної мови.* — К.: Наукова думка, 1979. — 407 с.
7. *Ślawski F.* Żarys słowotwórstwa prasłowiańskiego / Słownik prasłowiański. — Т. 1. — Wrocław: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1974. — S. 58—113.

Т. Я. Марченко

КОНТИНУАНТЫ СУФФИКСА *-ЪНЪ - В СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

В статье анализируется функционирование в современных славянских языках адъективных суффиксов, образованных от праславянского *-ъпъ. В результате объединения суффикса *-пъ с конечными редуцированными гласными основы возникли форманты *-ъпъ и *-ъпъ. С помощью суффикса *-пъ/*-ъпъ/*-ъпъ в праславянском языке образовывались прилагательные от именных основ. Праславянский суффикс *-ъпъ/*-ъпъ придавал значение признака предмета по отношению к понятию, названному мотивирующим существительным. В статье показаны континуанты праславянского *-ъпъ в современных славянских языках.

Ключевые слова: праславянский язык, сравнительно-историческое языкознание, славянские языки, историческое словообразование славянских языков.

T. Ya. Marchenko

CONTINUATORS OF SUFFIX *-ЪНЪ- IN SLAVONIC LANGUAGES

The author analyses functions of suffixes with Proto-Slavonic formant *-ъпъ- in Slavonic languages. The formants *-ъпъ and *-ъпъ were formed by the contamination of the suffix *-пъ with final reduced vowels of the stem. In the Proto-Slavonic language the adjectives were formed by joining of the suffix *-пъ/*-ъпъ/*-ъпъ to a nominal stems. Proto-Slavonic suffix *-ъпъ/*-ъпъ attached the attribute value object to the concept, called the motivating noun. The article shows the continuators of Proto-Slavonic suffix *-ъпъ in modern Slavonic languages.

Key words: Proto-Slavonic, comparative linguistics, Slavonic languages, historical word formation of Slavonic languages.

Стаття надійшла до редакції 6.05.2013 р.

УДК [811.161.1'01+811.14'04]'25'373:347.78.034«10»

А. К. КАИРЖАНОВ

ВИЗАНТИЙСКИЙ КОНЦЕПТ «ПРЕМУДРОСТИ» В ЯЗЫКЕ ПЕРЕВОДНЫХ ПАМЯТНИКОВ ПИСЬМЕННОСТИ КИЕВСКОЙ РУСИ XI ВЕКА

В статье освещаются некоторые аспекты трансформации византийской ментальности в языке переводных памятников письменности Киевской Руси XI века. Автор сравнивает развитие византийской исихии в русский концепт «премудрости». Автор показывает пути формирования на Руси института *молчальников* и осознания понятий *кротость души*, *молчание*, *катарсис*, *гордыня*. Сопоставление среднегреческого и древнерусского текстов Хроники Георгия Амартола свидетельствует о сознательном искажении во время перевода смысла для продвижения христианских идей в условиях русского двоеверия и троeverия.

Ключевые слова: ментальность, византизм, эквивокабула, концепт «премудрости», среднегреческо-древнерусский перевод, искажение перевода.

Критический анализ трудов, посвящённых культуре Византии и византизму, позволил нам констатировать, что только точка зрения Константина Николаевича Леонтьева по этой проблеме, высказанная в середине 1870-х годов, близка нам. Так, византизм, по определению К. Н. Леонтьева, «в государстве значит — самодержавие. В религии он значит христианство с определёнными чертами, отличающими его от западных церквей, от ересей и расколов. В нравственном мире <...> наклонность византийского нравственного идеала к разочарованию во всём земном, в счастье, в устойчивости нашей собственной чистоты, в способности нашей к полному нравственному совершенству здесь, долу. ... Византизм (как и вообще христианство)

отвергает всякую надежду на всеобщее благоденствие народов; ... он есть сильнейшая антитеза идее всечеловечества в смысле земного всеравенства, земной всесвободы, земного всесовершенства и вседовольства» [12, гл. 1].

Что касается первого аспекта этого сложного понятия, то можно дать короткую историческую справку.

Византийская империя почти на всём протяжении своей эволюции испытывала угрозу со стороны своих соседей, то есть была окружена врагами и вела постоянные войны. В V в. — с гуннами, в составе которых были остготы и славянский племенной союз антов. В VI—VIII вв. вела борьбу с викингами и с болгарскими племенами (утургурами и кутургурами); натравливая их друг на друга, она обезопасила свои северные границы от набегов. В это же время империя вела перманентную войну с персами из-за того, что персы перекрывали Великий шёлковый путь. Византия искала союзников, и в VI веке василевс направлял в тюркский каганат четыре посольства (Евтихия, Иродиона, Павла Киликийского и Анангаста), чтобы совместными усилиями обуздать и приструнить персов и, тем самым, освободить Великий шёлковый тракт для ведения торговли. В X в. были войны Византии с Киевской Русью. Были времена, когда существование империи висело на волоске. Так, армия Романа Диогена в 1076 г. при Манзикерте потерпела поражение от войск Алп-Арслана, который, привлекая тюркских кочевников Приаралья, сумел создать Сельджуков Рум. Султаны не ставили перед собой задачи сокрушить Византию. Они пытались сохранить в Анатолии дуализм: исламские владения (Дар ал-ислам) и христианские земли (Дар аль-харб). Однако сельджуки вскоре погрязли в междоусобной войне. Так, в 1086 г. Сулейман потерпел поражение от сельджукского военачальника Тутуша и был убит. Государство Сельджуков Рум просуществовало до 1206 г., пока не было уничтожено монголами. Неоднократные обращения василевса к папе Римскому привели к череде крестовых походов, начиная с 1096 г. Так, очередной крестовый поход привёл в 1204 г. к взятию Константинополя, которое было спровоцировано сепаратизмом внутри империи. Тогда в Трапезунде появился новый василевс, принявший титул автократа. В 1206 г. возникла Никейская империя. И только в 1261 г. Михаилу VIII удалось освободить Константинополь от латинского влияния. Несмотря на все взлёты и падения Византия сумела сохранить свою самодержавность где силой, а где и хитростью дипломатии, и это продолжалось до окончательного исчезновения империи в 1453 г. [1].

Теперь подробнее рассмотрим второй и третий аспекты византизма.

Византизм как концепция получил своё начало и развитие в 4—6 веках, представляя сплав идей эллинистического неоплатонизма и ранней средневековой патристики (труды Григория Нисского, Иоанна Златоуста, Псевдо-Дионисия Ареопагита и др.). В это сложное время усиливается мимезис со стороны большинства населения Византии по отношению к отцам церкви, которые в своих трудах и проповедях создали особое отношение к ранневизантийской культуре. Центральным здесь становится христианский Бог как источник «абсолютной красоты».

В сочинениях Василия Кесарийского, Григория Назианзина и Григория Нисского, а также в речах Иоанна Златоуста закладывалась основа византийской ментальности. Кстати, ментальность мы понимаем, вслед за Владимиром Викторовичем Колесовым и Моисеем Михайловичем Копыленко, как мирозерцание в категориях и формах родного языка, в процессе познания соединяющее интеллектуальные, духовные и волевые качества национального характера в типичных его проявлениях [9; 11]. В этой ментальности наблюдается сочетание идей раннего христианства (мы отмечаем, что христианская конфессия официально оформилась в Византии) с философией неоплатонизма и аристотелизма. Главная отличительная черта византизма от католицизма проявилась в своеобразии философско-богословских воззрений католических теологов и словолюбцев, в догматике, литургии, обрядности церкви, в системе христианских этико-эстетических ценностей Византийской империи.

Мы в нашем исследовании стремимся показать византийскую ментальность на материале языка сакральных и несакральных текстов древнерусской письменности XI века, переведённых со среднегреческого языка, и пути внедрения византийской ментальности славянам.

Определяя черты византизма, мы прослеживаем, каким же диссипативным трансформациям они подверглись в языке памятников древнерусской письменности, и что восприняло из этой ментальности население Киевской Руси.

Чтобы быть понятным, остановлюсь на методологических аспектах нашего исследования. Так, мы понимаем, что любая система, в том числе и языковая, синергична. Синергия языковой системы предполагает процессы взаимодействия минимум двух противоречивых начал: наращивающего источника (генерация, или трансформация), выполняющего роль кодификации языка, и диссипации, действующей только в речевой стихии, влияющей на язык своими двумя фазами. Первая фаза — диффузия, при которой элементы из речи проникают в язык. Но это не значит, что новые элементы обязательно усваиваются языком. В большинстве случаев они отвергаются, и только немногие новые элементы приживаются в языке. Распространяются они в языке благодаря второй фазе диссипации, которую мы обозначаем термином «дисперсия».

Новые лингвистические реалии пополняют язык. Такое состояние естественного языка и его системы обозначается нами как нелинейное (дискретное), открытое (динамическое) состояние. Кроме того, такая система является неуравновешенной, потому что диссипация и генерация (наращивающий источник) по отношению друг к другу находятся в напряжённой связи: генерация всегда консервативна, а диссипация хаотична, однако благодаря ей в языке появляются новые приращения [6].

В нашем исследовании мы обратились к текстам Хроники Георгия Амартола (ХГА) [4], которая вкпе с другими трудами славянского средневековья стояла у истоков формирования у народов Киевской Руси духовности, привнесённой из Византии. Через хронографы воспринималось многое: и философские системы античности (например, неоплатонизм), и богословские учения католического христианства. На страницах ХГА мы наблюдаем ожесточённую борьбу христианства с ересями различного толка, представленную как борьбу добра и зла. Содержание ХГА пронизывает прецессия, которая служит средством и, вместе с тем, является синергией, в которой отражаются основные догматы ортодоксальной доктрины православия. Перед нами средневековая историко-философская энциклопедия, представляющая собой полный и исчерпывающий перечень сакральных воззрений, оценённых составителем как великое благо. В самой Византии это позволило зафиксировать в многочисленных списках процесс формирования христианской ментальности, которая была неоднозначно воспринята в славянских землях, в том числе и в Киевской Руси. Для анализа мы выбрали один из концептов: концепт «премудрости».

Концепт «премудрости» у Георгия Амартола представляет собой соединение размышления и познания, что является когнитивным *conceptus*-ом. Для анализа мы использовали публикацию древнерусского текста ХГА, осуществлённую Василием Михайловичем Истриным [4], и греческий текст хроники, опубликованный Карлом де Бором [16]. Кроме того, привлекли современный перевод этого памятника, сделанный В. Матвиенко и Л. Щёголевой [13].

Концепт «премудрости» у Георгия Амартола эксплицирует значение «истолкователь скрытой божественной истины, правды». Этими качествами может обладать тот, кто был вдохновлён Богом, кто научился просвещать сердечное зрение. Он — выразитель сакрального духовного братства и противник еретичества, отвергающий их развращённые нравы. Ведь всем известны развращённые нравы римлян в эпоху эллинизма. Идея поиска «неизреченной премудрости» постоянно заставляла рефлексировать византийских словолюбцев и летописцев, чтобы «с правдой утесняться, чем с ложью расширяться (платонничать)».

Прецессию поиска этой мудрости обнаруживаем во многих древнерусских текстах. Так, например, в Изборнике 1076 года [3] используется сочетание «открыти корень премудрости» (*αποκαλύπτω ρίζα σοφίας*). Это является сакральным символом — синкретой — в византийской сакральной культуре. Значение этого символа: «обнаруживать источник неизреченной мудрости». Компоненты этого сочетания подверглись семантическому сдвигу (K1K1) [10] и получили следующее несвободное значение «обнаруживать сокровенную мудрость». В славянских языках этот символ является продуктом заимствования. Мы не можем согласиться с утверждением отдельных учёных о том, что премудрости (София Премудрости) и другие символы католической церкви являются изобретениями русского мира.

Поиски «неизреченной» божественной премудрости стали краеугольным камнем византийского православия, перешедшего и заимствованного в славянских землях, в том числе и в Киевской Руси. Так, концепт «Софии Премудрости» стал осмысливаться на Руси более широко. Во-первых, София — величественный собор, символ благоустроенности бытия, гармонизация хаоса, единение в одну соборность жителей страны, мощи государства. Во-вторых, София — иконографический сюжет, в экспрессивно-поэтической форме толкующий горную Премудрость Христа; в-третьих, София — это тема письменных источников, разнообразно представляющих неизреченный образ пластически выраженной глубокой сакральной мысли; и, наконец, в-четвёртых, София — это символически зашифрованная сакрально-философская мудрость. И эта мудрость, облекаясь в экспрессивно-эмоциональный образ, воплощает в себе характерное для Средневековья символическое представление о высшей божественной мудрости, сосуществовавшее в духе определений византийской сакральной философии [2].

Уже в XII в. Кирилл Туровский, опираясь на труды Иоанна Златоуста, Григория Назианзина, Симеона Логофета, Епифания Кипрского, разрабатывал проблему изучения «неизреченной» премудрости в своём сочинении «Слово о премудрости» [7]. Он считает, что познание премудрости возможно, если мы с вами будем обладать высокими нравственными качествами: «кротость бо есть мати мудрости и разуму и помыслу благу и всем добрым делом» [2, с. 79]. Кирилл Туровский использует образ кроткой матери, которой смирение, мудрость являются её детьми, а отцом выступает сам Господь.

Этому сакральному «семейству» противостоит *гордыня*, являющаяся средоточием всех человеческих пороков, возглавляемых Сатаной. Человек, смиривший свою гордыню, может стать мудрым человеком, носителем глубокого и истинного сакрального знания, способным транслировать эти познания другим людям. *Кротость и смирение*, по мнению византийских отцов церкви,

формируются при помощи специальной аскетической системы — исихии (*εσυχία* — ‘покой, безмолвие, отрешённость’). Это этико-аскетическое учение о пути к единению человека с Богом через очищение сердца (*κάρδια* *κατάρσις*) постом, слезами и самососредоточением сознания. Это учение возникло в IV—VII веках в первых монастырях Византийской империи, о чём свидетельствуют Отечники «Муж мудрый безмолвие видит». Первое же описание исихазма дал Симеон, монах Ксерокерского монастыря в Константинополе. П. В. Пятнов приводит в своей статье отрывок из описания исихазма Симеона: «затвори дверь твоей кельи, сядь в углу и отвлеки мысль твою от всего земного, телесного и скоропреходящего. Потом склони подбородок твой на грудь свою и устреми чувственное и душевное око твое на пупок свой; далее сожми обе ноздри свои так, чтобы едва было дышать, и отыщи глазами, приблизительно, то место, где сосредоточены все способности души. Сначала ты ничего не увидишь сквозь тело твое; но когда проведешь в таком положении день и ночь, тогда, о чудо, увидишь то, чего никогда не видел, увидишь весьма ясно, что вокруг сердца твоего распространяется божественный свет» [14, с. 55]. Идею исихазма защищал Григорий Палама, который писал, что божественное озарение было явлено Иисусом Христом, чтобы люди могли постичь «неизреченную» премудрость Бога. В 1351 г. Григорий Палама одержал победу над противниками этой аскетической системы, и учение исихазма стало официальной политической доктриной в Византии.

Итак, постижение высшей премудрости, по мнению представителей католического христианства, возможно благодаря исихазму, который в представлениях монахов создаёт условие для преодоления, прежде всего, в самом себе *гордыни*. Формирование *кротости души*, таким образом, делает человека более совершенным, помогая преодолеть некоторые природные стихийные чувства и неупорядоченность мысли. В английском языке есть слово *render*, которое обозначает ‘выстраивание в одно единое целое ряд фрагментов’. Исихия упорядочивает мысли, направляет их, поэтому византийский монах, используя аскезу исихазма, становился кротким, и это позволяло ему постичь доминирующие смыслы божьей премудрости, сокровенных тайн, например, тёмных и неизреченных мест текста Священного Писания. Но для этого, по мнению Георгия Амартола, необходимо было знать, что человеку присущи «два пути и образа жизни... Ведь первый, трудный и житейский — ... о браке, а другой — ангельский и апостольский, безупречный — девственность, то есть монашеская жизнь. Тот, кто изберёт житейский путь, то есть брак, порицаться не будет, но столь великой благодати не получит. Ведь получит, как принесший тридцатикратный плод. А тот, кто возлюбит чистый и прекрасный путь, даже если он и покажется слишком суровым и труднодостижимым из-за добродетели после законного страдания и терпения, получит более дивную и достославную благодать. Ибо он явно вырастил совершенный и полный, светлый и благолепный плод, то есть сторицу» [13, с. 192—193].

В Киевскую Русь исихазм проник вместе с крещением как неотъемлемая часть христианской веры. Принято считать, что исихазм на Руси имел свои отличительные черты от византийской доктрины тем, что он не был основной богословской доктриной [14, с. 56]. Тем не менее, на Руси, особенно в монастырях, в определённых случаях без этой аскетической системы невозможно было обойтись, и она оказывала своё влияние на формирование отдельных черт древнерусской ментальности. Мы считаем, что в Киево-Печерской лавре были известны хотя бы отдельные аскетические элементы исихазма. Эти наши рассуждения подтверждаются исследованиями Д. С. Ищенко. Он, исследуя переводные тексты Киевской Руси XI в., указывает, что «с приходом в Киев митрополита Георгия связывается, по летописи, приобретение Феодосием Печерским Студийского устава, по которому полагалось читать в монастырях поучения Феодора Студита» [5, с. 152]. В цитате из «Слова» Григория: «дхъ чювьствьныи тьньчеи есть инехъ телесь, тако и англское ество, очима чювьствьнома не видиться» [5, с. 152]. Здесь парафрастически указывается на определённые элементы исихазма, при помощи которого достигается познание высшей сакральной мудрости. Следовательно, и Антоний, и Феодосий Печерские, по-видимому, владели аскезой православия. Дальнейшая разработка этой аскезы и приведение её в стройную систему наблюдается в монастырях Московского царства, на что указывает В. В. Колесов [8, с. 260—274]. В наших рассуждениях мы хотели бы уклониться от категорических суждений, так как это может привести к искажению истинного положения вещей в истории культуры древнейшей поры.

Приведём отрывки из текста Амарта, где «Георгий мних» передаёт особенности этой христианской аскезы исихастов. Напр.: «Амаковий же этот *кротким научением* и суровым убеждением порученного ему юношу в *светлом молчании* жизни его утвердил». В этом же абзаце читаем: «он, по царскому повелению отправившись в Испанию, в отчие земли, где он родился, там, в *молчании и кротости* жизнь проводил» [13, с. 300]. *Кротость* и *молчание* вбирается концептом «молчальничество»: *εις άσχησι* ‘находиться в состоянии аскетизма’, то есть ‘подвергать себя длительному воздержанию’. Славянский переводчик при помощи лексемы *съ молчаньем* сумел свободно передать смысл, проясняющий основную суть исихазма, понятный древнерусскому монашеству Киевской Руси. Ср., в Амарта ещё одно повествование о жизни исихаста: «Феодосий ..., уведав волю Божию через Иоанна, монаха и постника египетского.

Этот божественный муж, будучи девяноста лет возрастом, один в пещере пребывал, сам не выходил из своей кельи и других не пускал к себе. Приходящих людей к нему он благословлял и приветствовал только через окошко, и не каждый день, а дважды в неделю — в субботу и в воскресенье. В остальные же дни он никому не показывался и только посту, и бдению, и молитвам предавался. И можно было видеть, что этот блаженный весь иссох телом от крайне суровой жизни» [13, с. 312].

Древнерусский переводчик вместо *ησυχαστου* (род. падеж) — ‘отшельника’ (от *ησυχάζω* — ‘жить молчаливо, уединенно’; отсюда в византийском православии *исихазм* и *исихасты*) в переводе использовал *постникъ, постничьское*, тогда как в Киевской Руси исихастов называли *молчальниками*.

Итак, концепт «премудрости» был творчески заимствован в Киевской Руси, став ментальным символом-синкретой. Эта синкрета в Киевской Руси была осмыслена как «София Премудрости». Такое широкое понимание этого символа возникло уже в XII в. в результате переработки идей Иоанна Златоуста, Григория Назианзина, Симеона Логофета, Епифания Кипрского и других отцов-ортодоксов византийской церкви. На начальном этапе возник симбиоз славянской и христианской культур, который создал прецедент для возникновения новых символов-синкрет, появившихся в структуре синергии и закрепившихся в языке и речи восточных славян. Такое закрепление в языке и в сознании людей протекало разными способами. Во-первых, во время свободного искажения древнерусскими переводчиками тех мест среднегреческого текста, в которых отстаивались приоритеты в области понимания сакральных догматов, утверждавшиеся в жестокой борьбе с ересями разного толка; во-вторых, вследствие органичного вхождения переработанной византийской ментальности в сознание верующих. Такая ситуация оставалась неизменной до иконовских реформ, а после раскола церкви её пытались удержать последователи протопопа Аввакума. Основными трудностями становления новой ментальности было, по мнению И. Данилевского, христианско-языческое двоеверие, а по мнению Н. И. Толстого, троeverие, основанное на автохтонных языческих ценностях, античных ценностях в византийской «редакции» и христианских ценностях [15]). С целью преодоления этих трудностей книжники при переводе византийских текстов усиливали христианскую идею. Нарочитая «порча» и переосмысления отдельных мест наблюдаются и при переводе Хроники Георгия Амартола.

1. Гумилёв Л. Н. Древняя Русь и Великая степь / Л. Н. Гумилёв. — М.: Мысль, 1989.
2. Громов М. Н. Русская философская мысль X—XVII вв. / М. Н. Громов, Н. С. Козлов. — М.: Изд-во МГУ, 1990.
3. *Изборник 1076 года* / изд. подг. В. С. Гольшенко, В. Ф. Дубровина. — М.: Мысль, 1965.
4. *Истрин В. М.* Хроника Георгия Амартола в древнем славяно-русском переводе : в 3-х т. — Т. I. — Пг., 1920; Т. II. — Пг., 1922; Т. III. — Л., 1930.
5. *Ищенко Д. С.* Болгарин Григорий Философ — киевский писатель XI века / Д. С. Ищенко // *Наша школа*. — № 2—3. — Одесса, 1999. — С. 151—153.
6. *Каиржанов А. К.* Византизм и ментальность Киевской Руси. Раздумья на степной дороге / А. К. Каиржанов. — Киев : ИД Дм. Бураго, 2012. — 312 с.
7. *Калайдович К. Ф.* Памятники российской словесности XII века / К. Ф. Калайдович. — М.: Тип. С. Селивановского, 1821. — 304 с.
8. *Колесов В. В.* Философия русского слова / В. В. Колесов. — С.Пб.: ЮНА, 2002.
9. *Колесов В. В.* Язык и ментальность / В. В. Колесов. — С.Пб.: Петербургское востоковедение, 2004. —
10. *Копыленко М. М.* Опыт градуирования идиоматичности фразеосочетаний / М. М. Копыленко, Э. Д. Попова // Актуальные проблемы лексикологии. — Минск, 1970. — С. 106—107.
11. *Копыленко М. М.* Очерки по общей фразеологии. Учебное пособие по спецкурсу / М. М. Копыленко, Э. Д. Попова. — Воронеж : ВГУ, 1972.
12. *Леонтьев К. Н.* Византизм и славянство [Электронный ресурс] / К. Н. Леонтьев. — Режим доступа : http://lib.ru/FILOSOF/LEONTIEV_K/wisantzizm_slawyanstwo.txt
13. *Матвиенко В. А.* Временник Георгия Монаха (Хроника Георгия Амартола) : русский текст, комментарий, указатели / В. А. Матвиенко, Л. И. Щёголева. — М.: Богородский печатник, 2000.
14. *Пятнов П. В.* Исихазм / П. В. Пятнов // *Литература и культура Древней Руси : Словарь-справочник* / под ред. В. В. Кускова. — М., 1994. — С. 55—56.
15. *Толстой Н. И.* К реконструкции древнеславянской духовной культуры : (лингвостнографический аспект) / Н. И. Толстой, С. М. Толстая // *Славянское языкознание : VIII Международный съезд славистов, Загреб-Люблина, сентябрь 1978 г.* — М., 1978. — С. 364—385.
16. *Boor de C.* Georgii monaci chronicon / Carolus de Boor. — Lipsiae, 1904.

А. К. Каиржанов

ВИЗАНТИЙСЬКИЙ КОНЦЕПТ «ПРЕМУДРОСТІ» У МОВІ ПЕРЕКЛАДНИХ ПАМ'ЯТОК ПИСЕМНОСТІ КИЇВСЬКОЇ РУСИ XI СТОЛІТТЯ

У статті висвітлюються деякі аспекти трансформації византийської ментальності в мові перекладних пам'яток писемності Київської Русі XI ст. Автор порівнює трансформацію византийської ісихії в російський концепт «премудрості». По-

казано шляхи формування на Русі інституту *мовчальників* і усвідомлення понять *лагідність душі*, *мовчання*, *катарсис*, *гордіня*. Зіставлення середньогрецького і давньоруського текстів Хроніки Георгія Амартола свідчить про свідоме спотворення під час перекладу з метою просування християнських ідей в умовах російського двовір'я і тривір'я.

Ключові слова: ментальність, візантизм, еквівокабула, концепт «премудрості», середньогрецько-давньоруський переклад, спотворення перекладу.

A. K. Kairzhanov

BYZANTINE CONCEPT OF “WISDOM” IN THE LANGUAGE OF WRITTEN TRANSLATED MEMORIALS OF KIEVAN RUS OF XITH C.

The article deals some aspects of the Byzantine mentality transformation in the language of written translated memorials of Kievan Rus of XI century. The author compares the evolution of the Byzantine hesychia to Russian concept of “wisdom.” He shows the ways to the formation of the institute of *molchalniks* in Russia and to awareness the concepts of the *gentleness of soul*, of the *silence*, of the *catharsis*, of the *pride*, of the *hubris*. Comparison of middle Greek and ancient Russian texts of Chronicles by George Hamartolos shows the conscious misrepresentation during the translating of substance for the promotion of Christian ideas in Russia in a dual or triple faiths.

Key words : mentality, Byzantium, ekvivokabula, the concept of “wisdom”, translation from middle Greek into ancient Russian, misrepresentation of translation.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2012 р.

УДК 811.161.1'282.4'373.45(477.74):811.512.1

А. К. КАИРЖАНОВ

ТЮРКИЗМЫ В РУССКИХ ГОВОРАХ ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

В статье исследуются тюркизмы в русских говорах Одесской области и определяются языки-источники и языки-посредники, при помощи которых произошла диффузия и дисперсия в язык-реципиент.

Ключевые слова: аккультурация, денотативное и коннотативное значение, язык-посредник, язык-источник, диффузия, дисперсия.

В октябре 2011 г. на Вторых международных Карпенковских чтениях в Одесском национальном университете им. И. И. Мечникова я получил в подарок от Е. Н. Степанова фундаментальный труд авторского коллектива учёных кафедры русского языка — двухтомный «Словарь русских говоров Одесщины», изданный в 2000—2001 гг. издательством «Астропринт» под редакцией члена-корреспондента НАН Украины Ю. А. Карпенко на средства японского профессора Сусуму Уэмура [10].

Анализ словарных статей обоих томов показал, что в словаре представлено немало тюркизмов, многие из которых не вошли в другие толковые словари русских говоров, несмотря на достаточную освоенность этих слов в обыденной речи жителей русских сёл Одесской области.

Современной науке известно, что ещё на рубеже двух эр Северное Причерноморье находилось под властью скифских племенных союзов. В начале III в. н. э. этот регион попадает в зависимость гуннской конфедерации, вобравшей в себя как остготовов, так и антов. В VI—VIII вв. н. э. эти земли были включены в состав Великого тюркского каганата. В XI веке эта обширная территория вошла в состав Западного Дешт-и-Кыпчак. Обитателей степных просторов восточные славяне называли половцами, а европейцы — куманами. В XIII веке эти земли были завоёваны Батыем и Мунке и вошли в состав Золотой Орды. Именно по этой земле проходило северное ответвление Великого Шёлкового пути. Вдоль этого торгового тракта возникали поселения, куда купцы-рахдониты везли свой товар, двигаясь к восточному берегу Крыма, в столицу Западного Дешт-и-Кыпчак город Сугдак (современный Судак) [1]. Здесь осуществлялись славяно-иноязычные языковые контакты, в том числе славяно-тюркские. Материалы анализируемого словаря отражают рудименты этих отношений, характеризующих былые следствия и последствия древнейшей аккультурации. Этот процесс был длительным и постоянным, перманентно протекая в течение 14 веков. На это указывают и составители современного «Идеографического словаря тюркизмов в русском языке» [8]. Тюркские слова проникали не только в славянские, но и в другие языки (например, в языки романо-германского суперэтноса), при этом это происходило в разные исторические периоды.

Лексические тюркизмы анализируемого словаря отражают древнейший период аккультурации славяно-тюркских языковых отношений. Ещё в китайских летописях обнаруживаем первые

упоминания о мощном племенном союзе антов, расселявшемся в западных отрогах Тянь-Шаня [1]. Рядом с антами обитали тюркские племенные союзы. Мы, подвергая анализу труды античных авторов Аристофана, Плиния, Милы и Птолемея, определили, что в состав тюркоязычных племенных союзов входили комы (куманы, команы, хоаманы) [5]. По-видимому, в этой terra interiorum было заложено начало той аккультурации между носителями праславянского языка и языка древних кыпчакских племенных союзов. Так, Г. К. Рахимжанова, анализируя труды Е. Куриловича и М. К. Кокобаева, пишет, что славянское слово *тын* было заимствовано остготами до 2 в. н. э. [9, с. 34—35]. Ср., в «Словаре русских говоров Одесщины» [далее — СРГО]: *т ы н* — «забор из камыша, веток» (с. Васильевка, с. Троицкое, с. Мирное, с. Николаевка, с. Русская Ивановка) [10, т. 2, с. 232]. Видимо, слово *тын* было заимствовано из древнетюркского языка, так как позже в этом языке оно подверглось семантическому сдвигу и приобрело метафорическое значение — «успокаиваться, обретать покой» [2, с. 567]. Оно распространено также в Архангельских, Олонецких, Вятских говорах, говорах казаков Горькой линии.

Слово *кут* у носителей русских диалектов Одесской области имеет два значения: «1) Угол. 2) Почётное место в доме, красный угол» [10, т. 1, с. 276]. В казачьей избе Горькой линии у входа, чаще всего слева, устьем к передней стене расположена большая печь. Пространство между устьем печи и передней стеной называется *кутью*. *Куть* (или *кут*) освещается обычно двумя окнами: боковым, со стороны улицы, и окном напротив. Слово *куть* широко распространено в современных вологодских, ярославских, пермских, архангельских (*кут*) и сибирских говорах; в череповецких, донских (*куток*) и русских говорах на территории Литвы (*кут*). Эта лексема обозначает угол вообще; в тульских — святой угол в избе, а в одесских — красный угол [6, с. 147—148]. Эта лексема и её концепт были заимствованы из тюркского не только славянами. Семантическую кальку этого слова обнаруживаем в некоторых словах среднегреческого языка, например, *kantos* («угол глаза»). По-видимому, это следствие аккультурации во времена Тюркского каганата (VI—VIII вв. н. э.) или в более раннюю эпоху гуннской конфедерации, когда в IV в. н. э. тюркоязычные народы (гунны и динлины-кыпчаки) вместе с антами и остготами находились на границах и в пределах Восточной и Западной Римской империи. В указанные периоды вся лесостепная полоса Евразии находилась под властью номадов: от большой излучины Ясиль-угюз (Великой Жёлтой реки) на Востоке до Боспора и Каталаунских полей Западной Европы [1].

В прототюркском имелось несколько омонимов *gut*. Первый ряд значений этого слова — «душа; жизненная сила, дух» [2, с. 471]. Напр., в отрывке из текста «Легенды об Огуз-кагане» (памятник XIII в. из коллекции Поля Пельо, хранящийся в Национальной библиотеке Франции в Париже): «*мен сенге башумны кутумны бере мен — я отдаю тебе свою голову [и] свою душу*». *Кут* встречается в парном сочетании *gut-vaxšik* в значении «дух, мифическое существо». Ср., также в тексте «Большого гимна в честь Мани», хранящемся в берлинской коллекции А. Лекока: «*устунки алтынкы тенгриларнин онги, онги кут вашикларнын усталзун тенгридем кучляри — пусть возрастут божественные силы находящиеся сверху и внизу богов и всяких духов*». В старокыпчакском, киргизском и казахском языках слово *кут* имеет денотативное значение «охранять, оберегать», зафиксированное в памятнике письменности Западного Дешт-и-Кыпчак «Codex comanicus» [13]. По-видимому, в прототюркскую эпоху субстантив *кут* обозначал ритуальный предмет, выполнявший функцию оберега.

Второй ряд значений лексемы *кут* — «счастье, благо, благодать, благополучие; удача, успех; счастливый удел» [2, с. 471]. В древнетюркской «Книге откровений и рассуждений» X в. [7] обнаруживаем следующее: «*корьма темши кут бергей мен темши — Он сказал: Не бойся! Я дам [тебе] благодать*». В сутре «Золотого блеска» находим сочетание лексем *gut qolunč* («мольба») и *gut qolunmaq* (религ. «устремлённость к блаженству»). Вероятно, в древнетюркском наблюдаем семантическое калькирование из санскрита — *pranidhāna* («устремлённость к сакральному блаженству»).

Этот сопоставительный анализ даёт нам возможность сделать некоторые выводы. Во времена Тюркского каганата (VI—VIII вв.) лексема *кут* была заимствована антами. Они использовали её в сакральной практике для того, чтобы умиловить, успокоить душу умерших предков, а для этого они не только отводили специальное помещение в жилище *куть* (*кут*, *куток*), но и готовили специальное обрядовое поминальное блюдо — *кутья* — из риса или другой крупы, смешивая с изюмом, мёдом. Мы считаем ошибочной точку зрения Ш. Дюканжа и его последователей, что лексема *кут* заимствована славянами из среднегреческого языка — *κοχμία* («бобы») или *κοχμος* («зерно») [3]. Ведь трудно объяснить фонетическими закономерностями переход звука [к] в [т]; на самом деле [к] перед гласным переднего ряда должен был бы дать звук [ч], но этого не могло произойти. Ведь эта лексема отражает древнейшие связи протославян с тюркоязычными народами (куманами) на рубеже двух эр, когда, например, анты ещё находились на своей «первой» прародине в западных отрогах Тянь-Шаня. В дохристианский период в славянских жилищах *куть* (*кут*) — это святой (красный) угол, в котором хранится жизненная сила, изоморфно связанная с языческими божествами, и место в доме, где собира-

ется вся многопоколенная семья для обретения благодати. Небесная благодать, счастье, благополучие проникает в кут через сквозное освещение со стороны улицы и со стороны подворья. После 988 г. концепт оппозиции «Тенгри / Умай / Белобог (Сварог, Дажьбог) — Мать сыра земля (Чернобог)» подвергся безжалостной аннигиляции, и образовавшуюся лакуну постепенно с великими потугами заполнили категорические мировые конфессии — христианство и ислам.

Таким образом, *кут* в прототюркской мифологии — сверхъестественная жизненная сила. Эту силу необходимо было испрашивать у божеств верхнего яруса Тенгри (Сварога и Дажьбога) и божеств среднего мира (анимистические и пантеистические духи — Ыдык Йер-Суб). *Кут* — это место в жилище славян, в том числе и у казаков, и одновременно оберег (святой угол) благополучия семьи, а при помощи *кутмы* они хотели уберечься и от болезней, и от смерти, которые могли насладиться души умерших предков.

В Северном Причерноморье обладают высокой частотностью тюркизмы-локативы *лан* и *май-дан*. В СРГО слово *лан* («поле») имеет повсеместное хождение в сёлах Одесской области [10, т. 1, с. 281]. В казахском языке имеются омонимы: *алау* — 1) «площадь; площадка»; 2) «сомнение в душе, беспокойство, забота» [4, с. 46]. Жители русских и украинских сёл Одесщины для обозначения «площади» используют слово *май-дан*. Этот тюркизм вошёл в украинский литературный язык [10, т. 1, с. 294]. М. Фасмер и В. В. Радлов указывают, что эта лексема заимствована из кыпчакского языка и имеет значение — «ровное, свободное место» (*mādan*; [11, т. 2, с. 559; 13].

В отношении происхождения слова *магазин* сложилось три разных мнения. Одни учёные полагают, что оно пришло через немецкое посредничество (*Magasin*) из французского языка (*magasin*). Другие указывают на голландское происхождение: *magazijn* (*магазея*) [11, т. 2, с. 554—555]. Ф. Миклошич же считает, что это слово вначале было усвоено романскими и германскими языками из древнетюркского языка (*maγaz*) [12]. Таким образом, в славянские языки оно попадает из тюркского через французское и немецкое посредничество. Вполне возможно, этот процесс заимствования происходил параллельно; ведь сегодня трудно преодолеть явления аберрации дальности в этом вопросе. В русской диалектной речи жителей сёл Одесской области слово *магазин* обозначает: 1) «склад, помещение для хранения зерна»; 2) «соты» [10, т. 1, с. 293].

Слово *башка* с ударением на первом слоге употребляется, по-видимому, только русскими Северного Причерноморья в значениях: 1) «надстройка над погребом»; 2) «погреб»; 3) «летняя кухня» [10, т. 1, с. 33—34]. В русских говорах слово *башка* появилось из кыпчакского *baš* — «голова». Это произошло благодаря частым торговым сделкам при покупке скота (*Ваšка канча берүрчән? — Сколько дашь за голову?*) [11, т. 1, с. 139].

Тюркизмы, называющие предметы, попадавшие к славянам во время торговых контактов, свидетельствуют прежде всего о существовавших экономических связях славян и тюрков. Заимствование же слов суперконцепта «человек», обозначающих качества, состояние и поведение человека, социальные отношения, свидетельствует, прежде всего, о процессах аккультурации, которые происходили между славянскими и тюркскими народами в условиях близкого соседства либо совместного проживания.

В СРГО приведены тюркизмы: *байбак*, *байлык*, *бастрюк*, *бельбек*, *кабаниха* и др. Сравним. В русских говорах Одесщины имеются омонимы *байбак*: 1. «Ленивый человек». 2. «Весло» [10, т. 1, с. 23]. В караимском языке *baidbax* — «степной сурок, ленивец (плохой)»; в кыпчакском *baɣbak* — «сурок». М. Фасмер считает, что значение «лентяй» более раннее, нежели «сурок», зооним вторичен и образован на основе метафоры [11, т. 1, с. 107]. *Байлык* — 1) «принудительная работа, повинность»; 2) «обязанность» [10, т. 1, с. 24]. В казахском языке слово *байлык* многозначно. Его переносные значения — «богатство; состояние»; «достояние» [4, с. 114]. Денотативное же значение подверглось аннигиляции; сохранилось значение, образованное благодаря семантическому сдвигу. По-видимому, носители русских диалектов Одесщины сумели сохранить это утраченное в современных тюркских языках значение. *Байстрюк* (*байстрюк*, *бастрюк*) — «укр. выродок; незаконнорожденный ребёнок» [10, т. 1, с. 24]. Родственное слово встречается в польском языке — *bastard*, — куда оно заимствовано из средневерхненемецкого наречия — *Bastard* [11, т. 1, с. 132]. В русской диалектной речи Одесщины под влиянием метафоризации слово *байстрюк* (*байстрюк*, *бастрюк*) приобрело дополнительное терминологическое значение — «пасынок у кукурузы». Так, жители села Демидово Березовского района говорят: «У кукурузы три раза на лето байстрюки обламывают» [10, т. 1, с. 24]. Ср., в казахском языке значение лексемы *бастыру* — «придавливание кого-либо, чего-либо» [4, с. 128]. Именно «придавливание» и является «зерном первосмысла» (концептом) украинского и русского диалектного слова *байстрюк* (*байстрюк*, *бастрюк*). *Бельбек* уничижит. «глупец, болван» [10, т. 1, с. 36]. Вероятно, это слово образовано от кыпчакского *bilmäs* «он не будет знать» (< *bilmäk*) [11, т. 2, с. 149]. *Кабаниха* «толстая женщина» [10, т. 1, с. 246]. Образовано от слова *кабан*, которое, в свою очередь пришло из кыпчакского, где *кабан* — «вепрь, дикая свинья, боров», а также «стог, скирда» [11, т. 2, с. 149].

Рассмотренные в предыдущем абзаце тюркизмы бытуют в живой речи русских Причерноморья, демонстрируя былые следы древнейшей аккультурации. Эти слова вошли в плоть и кровь славян и служат для пейоративной оценки поведения человека в рамках оппозиции «хорошо — плохо».

Теперь приведём из анализируемого словаря тюркизмы, обозначающие предметы быта. Некоторые из этих слов отсутствуют в «Словаре русских народных говоров», так как используются локально только русскими Одесщины. *Баба́й* — «деревянный колышек на борту лодки для крепления каната» [10, т. 1, с. 20]. С таким значением это слово в тюркских языках не встречается. *Ба́ран* — «вал; барабан» [10, т. 1, с. 28]. Это слово с таким значением употребляется повсеместно в русских сёлах Одесской области. Интересно, что М. Ш. Мусатаева и Л. А. Шеляховская [8, с. 136] отмечают два значения слова *баран* — 1) «овечий самец»; 2) «древнее стенобитное орудие, таран». *Баи́тарма́к* — «густые деревянные вилы» [10, т. 1, с. 34]. Это слово имеет хождение только в сельской местности Одесской области. В «Словаре русских народных говоров» оно не фиксируется. Это сложное слово, образованное сложением кыпчакских *baş / баиш* («голова») и *tarmaq / тармак* («ответвление»). Это оригинальное орудие труда предназначено для сбора колосьев во время обмолота. *Самáн* — «раствор глины с примесью резаной соломы» [10, т. 2, с. 152]. Это слово распространено за пределами Северного Причерноморья и обозначает высушенный кирпич, изготовленный из раствора глины с добавлением соломы. Заимствовано из кыпчакского языка, в котором *saman* — «солома» [11, т. 3, с. 552]. *Чуми́чка* — «разливная ложка, половник» [10, т. 2, с. 279]. Образовано от *чум* «черпак, ковш», впервые фиксируется в древнерусской грамоте 1328 г. В кыпчакском языке *çotıç* — «шумовка» [11, т. 4, с. 381], используемая для сбивания и разлива кумыса. Заметим, что *чумичка* сегодня используется и моряками Черноморского флота в качестве половника, ковша для разливания еды в алюминиевые миски. *Килéм* — «ковёр» [10, т. 1, с. 258]. Ср.: в казахском языке *кiлем* — «ковёр ворсовый» [11, с. 423]. *Баи́маки* — «тапочки» [10, т. 1, с. 34]. Заимствовано из турецкого, чагатайского языков: *başmak* — «башмак, подошва». Частотность этой лексемы в русском языке возрастает, начиная с XVI в. Это слово встречается в описи имущества Ивана Грозного (1582 г.) [11, т. 1, с. 139]. *Казáн* — «большой котёл для приготовления пищи» [10, т. 1, с. 248]. Встречается повсеместно на Одещине. Заимствовано в русский из кыпчакского: *kazan* — «котёл» [11, т. 2, с. 159]. *Кага́н* — «посуда для приготовления пищи» [10, т. 1, с. 247]. Это слово с таким значением встречается только в с. Вознесенка Первая Арцызского района. В тюркских языках этим словом называют древнетюркский титул верховной власти — *Каган*. Слово было заимствовано в древнерусский язык в эпоху Киевской Руси (*каганъ*), Хазарии и Византийской империи, в среднегреческий (*καγάνος*). Родственное слово сохранилось в аварском языке — *chaganus*. Однако в тюркский язык название титула было заимствовано из китайского языка: *Ке* (великий) + *kuan* (правитель) [11, т. 2, с. 155]. *Баки́р* — «трёхлитровый бидон» [10, т. 1, с. 25]. В одном из кыпчакских диалектов *baqyr* — «ведро» [4, с. 117]. По-видимому, здесь речь идёт о медном ведре или бидоне.

Эти и ряд других тюркизмов «Словаря русских говоров Одесщины», обозначающих предметы быта, активно функционируют в русской диалектной речи Одесщины.

Кроме проанализированных групп тюркизмов, в лексике русских говоров Одесской области имеются тюркизмы-фитонимы, используемые только в регионе Северо-Западного Причерноморья. *Арнаутка* — «сорт яровой пшеницы» [10, т. 1, с. 18] и светлой пшеничной крупы из её зёрен. М. Фасмер фиксирует слово *арнаут* со значением «албанец», указывая на турецкое посредничество в заимствовании: *arnaut*. На основе заимствованного из турецкого *арнаут* образовано слово *арнаутка* со значением «сорт пшеницы с твёрдыми семенами» [11, т. 1, с. 88]. Фасмер указывает также, что в XVI в. у Ивана Пересветова встречается топоним *Орняутская земля*. *Кабáк* — «тыква» [10, т. 1, с. 246]. У М. Фасмера обнаруживаем другое значение, заимствованное из кыпчакского языка (*kabak*) — «вид травы» [11, т. 2, с. 148]. *Каву́н, кау́н* — «арбуз» [10, т. 1, с. 247]. Принято считать, что оно заимствовано из кыпчакского и турецкого языков: *Kaun, Kavun* («дыня»). В кыпчакском оно обозначает «арбуз, дыня» [11, т. 2, с. 154]. *Курáй* — «сорная трава» [10, т. 1, с. 274], от кыпчакского *Kurai* — «растение Salsola calı» [11, т. 2, с. 422], колючая сорная трава, способная расти в засушливой зоне. Эти и ряд других фитонимов-тюркизмов, зафиксированных в СРГО, обладают высокой частотностью употребления в русской диалектной речи Северного Причерноморья.

К сожалению, в одной статье невозможно описать все тематические группы тюркизмов, представленных в «Словаре русских говоров Одесщины». Думается, необходимо экскерпировать из этого словаря методом сплошной выборки следующие тематические группы тюркизмов: прагматонимы (*раки́я* — «сливовая водка», *булгур* — «пшеничная каша», *бастр* — «низкосортный сахар», *каларма* — «баранье мясо, тушённое с острыми приправами» и др.); зоонимы (*товар* — 1) «стадо коров», 2) «кожа для обуви»; *табун* — «группа лошадей»; *бугай* — 1) «бык-производитель», 2) перен. «грозовая туча», 3) «паровоз»; *баба́* — «пели-

кан» и др.); климатонимы (*абазá* — «юго-восточный ветер») и некоторые другие тематические группы.

Настоящей работой мы преследуем одну цель: обратить внимание исследователей на проблему лингвистической аккультурации, имевшей место в древнее время и средневековье на территории Северного Причерноморья. Славяне оказались между турецкой и крымско-татарской языковой стихией на юге и кыпчакским языком на северо-востоке. Именно здесь сложилась специфическая славяно-тюркская изоглосса, функционирующая в условиях активного процесса освоения иноязычных слов в результате диффузии, а затем и дисперсии в языке-реципиенте. Многие тюркизмы, освоенные славянскими языками в древнее и средневековое время, сегодня воспринимаются носителями русского языка, в частности его островных говоров, как исконные.

1. Гумилёв Л. Н. Древняя Русь и Великая степь : в 2-х кн. / Л. Н. Гумилёв. — М.: ДИ-ДИК, 1997.
2. Древнетюркский словарь. — Л., 1969. — 567 с.
3. Дюканж К. Glossarium mediae et infimae graecitatis. — Lugduni, 1688.
4. Казахско-русский словарь / ред. Р. Г. Сыздыкова, М. М. Копыленко и др. — Алматы, 2002. — 1008 с.
5. Каиржанов А. К. Кыпчаки (команы, куманы, комы, хаоманы) в контексте античной географической традиции / А. К. Каиржанов // Изв. Евразийского университета. Сер.: языковедение, литературоведение. — 2000. — № 3. — С. 145—146.
6. Каиржанов А. К. Млечный путь Евразии / А. К. Каиржанов. — Астана: ЕНУ им. Л. Н. Гумилёва, 2004.
7. Каиржанов А. К. Irq bitig // А. К. Каиржанов. Византизм и ментальность Киевской Руси. Раздумья на степной дороге. — Киев : ИД Дм. Бураго, 2012. — С. 233—251.
8. Мусатаева М. Ш. Идеографический словарь тюркизмов в русском языке / М. Ш. Мусатаева, Л. А. Шеляховская. — Алматы, 2006. — 266 с.
9. Рахимжанова Г. К. Тюркизмы в русском газетном тексте : дис. ... канд. филол. наук. — Астана: ЕНУ им. Л. Н. Гумилёва, 2004. — 185 с.
10. Словарь русских говоров Одесщины : в 2-х т. / отв. ред. Ю. А. Карпенко, С. Уэмура. — Одесса: Астропринт, 2000—2001.
11. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. — М., 1964—1973.
12. Miklosich F. Die turkischen Elemente in den sudost- und osteuropaischen Sprachen, I—II, Nachtrag I, II (DWA, № 34 (1884); № 35 (1885); № 38 (1890)).
13. Radloff W. Das turkische Sprachmaterial des Codex comanicus / W. Radloff. — St.-Peterbourg — Riga — Leipzig, 1887.

А. К. Каиржанов

ТЮРКІЗМИ В РОСІЙСЬКИХ ГОВІРКАХ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті досліджено тюркізми, що функціонують у російських говорах Одещини, та визначено мови-донори та мови-посередники, завдяки яким відбулася дифузія та дисперсія у мові-реципієнті.

Ключові слова: аккультурація, денотативне та конотативне значення, мова-посередник, мова-донор, дифузія, дисперсія.

A. K. Kairzhanov

TÜRKISMS IN THE RUSSIAN DIALECTS OF ODESSA REGION

In this article the author investigates the Türkisms functioning in the Russian dialects of Odessa region and identifies the source languages and intermediate languages, with which there was a diffusion and dispersion in the recipient language.

Key words: acculturation, denotative and connotative meaning, intermediate language, source language, recipient language, diffusion, dispersion.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2013 р.

І. Б. МОРОЗОВА

ВЕРБАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ ЯК ОСОБЛИВА МОВЛЕННЄВА ТАКТИКА В ДІАЛОЗІ

У статті розглянуто проблему вербальної репрезентації конфлікту в сучасній англійській мові. Матеріал дослідження взято з оригінального англомовного літературного діалогу, який вважається живою моделлю реалізації мовленнєвих стратегій і тактик. Зроблено висновок про можливість використання конфлікту як ефективної комунікативної тактики у бесіді.

Ключові слова: конфлікт, мовленнєва стратегія, мовленнєва тактика, діалог, комунікативна ефективність.

Коли Вам здається, що у Вашому житті немає конфліктів, перевірте, чи є у Вас пульс.

Ч. Лінсон

Розмаїття мовленнєвих ситуацій і засобів досягнення комунікативної мети співрозмовниками знайшло своє відбиття у багатьох роботах з лінгвістики, психології, соціології, присвячених вивченню особливостей мовленнєвих стратегій і тактик спілкування. Традиційно вербальна комунікація визначається як «специфічна форма взаємодії людей у процесі їх пізнавально-трудова діяльності, спілкування, обміну думками, ідеями тощо» [13, с. 133]. Вербальне спілкування не можна зводити до процесу прийому-передачі кодованого повідомлення від одного мовця до іншого; це, насамперед, — досягнення такого порозуміння між особистостями, що зумовить успішність комунікативної діяльності.

Дану статтю присвячено системному дослідженню мовленнєвої тактики конфлікту з позицій можливостей ефективності застосування тактики конфлікту у сучасному англійському діалогічному дискурсі.

Актуальність роботи мотивована актуальністю проблем, пов'язаних з організацією вербальної комунікації в цілому, та особливим місцем тактики конфлікту у мовленнєвому спілкуванні. Необхідність звернення до цієї проблеми пояснюється тим, що питання про вербальні конфлікти в мовознавстві є складовою загальнофілософської проблеми мови-мовлення, що досліджувалася вже В. фон Гумбольдтом у вигляді антиномії розуміння-нерозуміння [8]. З іншого боку, в лінгвістиці дотепер не досліджені мовленнєві стратегії, що забезпечують застосування конкретних тактик з точки зору синтаксичної організації діалогічного дискурсу в цілому.

Отже, *об'єктом* дослідження виступають конфліктно спрямовані художні діалоги. *Предметом* аналізу — синтаксичні засоби реалізації комунікативної тактики «конфлікт» в англомовному діалогічному дискурсі.

Метою роботи є виявлення сутності та можливої ефективності застосування комунікативної тактики конфлікту у діалогічному дискурсі. Мета даного дослідження зумовила його безпосередні завдання: визначити сутність терміна «конфлікт» у лінгвістиці; з'ясувати питому вагу конфліктних діалогів у художньому тексті; встановити тип і частотність синтаксичних конструкцій, що використовуються у мовній ситуації «конфлікт»; виявити можливості ефективності конфліктної мовленнєвої поведінки у процесі діалогічного спілкування.

Матеріалом для опрацювання слугували 500 діалогічних фрагментів, де була реалізована мовленнєва тактика типу «конфлікт». Вони були відібрані методом суцільної вибірки з сучасного художнього англомовного діалогу роману. Звернення до художніх текстів як емпіричної бази дослідження зумовлено визнанням багатьма лінгвістами (В. В. Виноградов [4], Л. В. Щерба [18] та ін.) того факту, що діалог у художньому творі досить об'єктивно репрезентує мовлення; при цьому фіксованість тексту дозволяє зробити аналіз більш глибоким та детальним.

Проаналізуємо, що саме розуміється під визначенням «вербальний конфлікт». Сам термін «конфлікт» використовувався спочатку у психології та дипломатичних перетинах, і лише наприкінці 90-х років був залучений до лінгвістики [12, с. 202]. На необхідність термінологічної визначеності терміна вказують у лінгвістичних концепціях вербального конфлікту В. В. Борисевич [2, с. 211], Б. Ю. Городецький [5, с. 64], О. А. Земська [10, с. 15] та ін.

Робоче визначення конфлікту вперше запропоноване В. В. Борисевичем [1, с. 13—15; 2, с. 211—215]. На його думку, «вербальний конфлікт є порушенням процесу людського спілкування за допомогою природної мови, під час якого один з комунікантів частково або повністю не розуміє іншого, негативно ставиться до його манер мовленнєвої поведінки, вербально-когнітивної бази чи до знаків, що використовуються в акті спілкування» [1, с. 13]. Психологічні

знання про особистісні передумови конфліктної поведінки вказують не лише на важливість усвідомлення співрозмовниками власних бажань і цілей та умінь застосування різних стратегій і тактик для запобігання конфлікту, але й на необхідність, опинившись у мовленнєвій конфліктній ситуації, знайти з неї конструктивний вихід.

Вербальний конфлікт — одна з периферійних сторін людської комунікації. Переважна частина досліджень із проблем конфліктної взаємодії (у тому числі мовленнєвої) виходить із постулату, що в системі людської діяльності (і мовленнєвої діяльності зокрема) конфлікт є девіантним феноменом, котрий викликає структурні порушення цієї системи, перешкоджаючи її нормальному функціонуванню. Психологи відзначають, що «конфліктний стан системи міжособистісних стосунків трактується як екстремальний і проблемний, пов'язується з певною можливістю особистісного розвитку та пізнання людьми одне одного у перебігу взаємодії в умовах конфлікту» [15].

З іншого боку, дослідники вказують, що існують випадки, де конфлікт є продуктивним. Так, в умовах допиту застосовують конфліктну стратегію ведення дискусії з метою отримання інформації про особистість [2, с. 213].

У найзагальнішому сенсі, мовленнєва стратегія містить у собі планування процесу мовленнєвої комунікації в залежності від конкретних умов спілкування й особистостей комунікантів, а також реалізацію цього плану [7, с. 24]. Іншими словами, мовленнєва стратегія являє собою комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети.

У переносному значенні, стратегія — це «мистецтво керівництва суспільною, політичною боротьбою» [20, с. 671]. В основі лексичного значення слова «стратегія» лежить ідея планування дій, пов'язаних із соціальною конфронтацією, протиборством. У психологічній інтерпретації цього поняття зберігається також ідея прогнозу ситуації і поведінки комунікантів.

Кінцевою метою будь-якої мовленнєвої стратегії є корекція моделі світу адресата. Творча реалізація плану спілкування допускає різні способи його здійснення. Вони можуть комбінуватися залежно від ситуації, або один з них використовується як «провідний» (найбільш ефективний), а інші залучаються за необхідністю або взагалі не використовуються. Отже, якщо мовленнєву стратегію розуміти як сукупність мовленнєвих дій, спрямованих на вирішення загального комунікативного завдання мовця (за Ван Дейком, «глобального наміру» [9, с. 275]), то під мовленнєвою тактикою слід вважати одну або декілька дій, що сприяють реалізації стратегії. Стратегічний задум визначає вибір засобів і прийомів його реалізації; отже, мовленнєва стратегія і тактика співвідносяться як рід і вид. І. М. Борисова визначає тактику спілкування як динамічне використання комунікантами мовних умінь для побудови діалогу в рамках тієї чи іншої стратегії [3, с. 104].

Конфлікт — певна комунікативна тактика реалізації мовленнєвої стратегії, що охоплює певну сферу побудови процесу комунікації, коли за мету ставиться досягнення конкретних результатів спілкування. Поняття конфлікту належить як повсякденній свідомості, так і науці, що наділяє його своїм специфічним змістом. У лінгвістиці конфлікт — це, перш за все, зіткнення комунікативних інтенцій [12, с. 23].

Розглянемо природу вербального конфлікту, закономірності його розвитку і, як наслідок, його об'єктивовану синтаксичну структуру. Відомо, що у процесі свого розвитку конфлікт проходить декілька етапів: передконфліктна ситуація (латентний період) — інцидент — ескалація — кульмінація — завершення конфлікту — постконфліктна ситуація [19, с. 73]. У більш узагальненому вигляді це можна представити як наступну формулу вербального конфлікту:

Конфліктна ситуація + Інцидент = Конфлікт.

У нашому дослідженні ми виходимо з певних міркувань. Конфлікт — це відкрите протистояння як наслідок взаємовиключних інтересів і позицій. Конфліктна ситуація — це накопичення протиріч, що містять дійсну причину конфлікту. Інцидент — це збіг обставин, що є приводом для конфлікту. Отже, конфліктна ситуація й інцидент є незалежними один від одного, жодний з них не є наслідком або проявом іншого.

У процесі роботи було виокремлено ряд мовленнєвих засобів реалізації тактики конфлікту та визначено їх частотність в англomовному діалозі (табл. 1.)

Зазначимо, що найбільш частотні засоби реалізації тактики конфлікту — синтаксичні (за нашими підрахунками, вони становлять близько половини в усіх конфліктних діалогах). Далі, за частотністю, використовуються лексичні засоби (36,7 %) і змішані (15 %).

Як відомо, успішна або ефективна комунікація відбувається тоді, коли реалізується мета кожної людини, що бере участь у спілкуванні, у відповідності до мотивів, що зумовлюють цю мету. Відомий американський психолінгвіст Д. Льюїс вважає тактику конфлікту неефективною [14, с. 142]. Попри таку точку зору, ми встановили, що застосування тактики конфлікту на певному етапі комунікації може бути продуктивним. Так, у процесі нашого дослідження з'ясовано, що 12,4 % конфліктних діалогів виявилися успішними, тобто хоч один з комунікантів

Мовленнєві засоби реалізації тактики конфлікту в англomовному діалозі

№	Засоби реалізації тактики конфлікту	Кількість, %
I. Синтаксичні засоби реалізації тактики конфлікту:		
1.	Діалогічна єдність «запитання — запитання»	27,5
2.	Діалогічна єдність «пропозиція — відмова»	16,6
3.	Розрив комунікації: а) невербальний (тактика мовчання); б) вербальний.	2,9 1,3
II. Лексичні засоби реалізації тактики конфлікту:		
4.	Емоційно-забарвлена лексика: а) образа, зневага особистого характеру; б) погроза, прокляття загального характеру.	26,7 10
III. Змішані засоби реалізації тактики конфлікту:		
5.	Насмішка, сарказм, ін.	15
Усього		100

Приклади до таблиці 1:

- *Do you have The Waning of the Middle Ages?*
She shot a glance at me.
— *Do you have your own library?* [25, с. 9]
- *Would you go with me to have lunch somewhere? — I have no time for small talks!* [23, с. 275]
- а) *I wondered how it was that you're on such... easy terms with your captain? — She was walking down the stairs to the sarase, and she stopped, turned, aimed one razor-sharp stance* [21, с. 34] — за визначенням Г. Г. Почепцова, «тактика мовчання» [16, с. 36];
б) — *What about your childhood? Who were your parents? — I don't want to talk about my private life. It's none of your business!* [22, с. 272] — тактика відрізу.
- а) — *I think you're an arrogant, narrow-minded, irritating man who thinks entirely too much of himself! — I'd say you're right* [22, с. 44] — ярлики та епітети дефамційного характеру (образ, зневага);
б) *She replied with the usual Radcliffe reverence for sport:*
— *Why beat the shit out of me should I come to a lousy hockey game?*
I answered casually: — Because I'm playing! [25, с. 14] — прокляття загального характеру.
- *You look irresistible! Such a fashionable suit!*
— *Thanks, I use it for funerals.*
— *Well, that certainly sets the tone for the evening, doesn't it?* [24, с. 304]

реалізував свою кінцеву комунікативну інтенцію. Цей факт засвідчено як у конфлікті рівноправних співрозмовників, так і тих, що займають асиметричне положення, причому комунікативно виграшною стороною не завжди є комунікативний лідер, а часто особистість психологічно більш сильна. Таким чином, щоб грамотно спілкуватися, комунікант повинен мати у своїй емоційній та інтелектуальній сферах цілу низку характеристик, стратегій і тактик, які всі разом і забезпечують ефективну комунікацію. Проведене дослідження дає змогу по-новому оцінити конфлікт як не завжди негативну лінію поведінки у діалозі, а навпаки, за певних умов, виграшну тактику мовленнєвого наступу.

1. Борисевич В. В. Значення соціальної ролі комуніканта в генезі вербального конфлікту / В. В. Борисевич // Мова та історія : періодичний зб. наук. праць. — К., 2002. — Вип. 59. — С. 13—15.
2. Борисевич В. В. Деструктивна та конструктивна функції вербальних конфліктів / В. В. Борисевич // Культура народів Причорномор'я. — 2004. — Симферополь: ТНУ ім. В. І. Вернадського, 2004. — № 54. — С. 211—215.
3. Борисова И. Н. Конфликтотенная ситуация в повседневном общении / И. Н. Борисова // Язык вражды и язык согласия в социокультурном контексте современности. — Екатеринбург, 2006. — С. 89—125.
4. Виноградов В. В. О языке художественной прозы / В. В. Виноградов. — М.: Просвещение, 1980. — 355 с.
5. Городецкий Б. Ю. К типологии коммуникативных неудач / Б. Ю. Городецкий, И. М. Кобозева, И. Г. Сабурова // Диалоговое взаимодействие и представление знаний. — Новосибирск, 1985. — С. 64—78.
6. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. — 1985. — № 16. — С. 217—237.
7. Грант Н. Конфликтология XX века / Н. Грант. — М.: Наука, 1999. — 369 с.
8. Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. — М.: Прогресс, 1984. — 400 с.
9. Ван Дейк Т. Язык. Познание. Коммуникация : сб. работ / [пер. с англ. / сост. В. В. Петров; ред. В. И. Герасимов] / Т. ван Дейк. — М.: Прогресс, 1989. — 310 с.
10. Земская Е. А. Язык как деятельность. Морфема. Слово. Речь / Е. А. Земская. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 688 с.

11. *Иссерс О. И.* Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. И. Иссерс. — М.: Едиториал УРСС, 2003. — 284 с.
12. *Келлет П.* Конфликтный диалог : работа с пластами значений для продуктивных взаимоотношений / П. Келлет. — Харьков : Изд-во «Гуманитарный центр», 2010. — 416 с.
13. *Леонтьев А. А.* Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. — М.: Просвещение, 1969. — 214 с.
14. *Льюис Д.* Язык эффективного общения / Д. Льюис. — М.: Эксмо, 2005. — 320 с.
15. *Орлова Э. А.* Диагностическая функция конфликта / Э. А. Орлова, Л. Б. Филонов // Теоретические и прикладные проблемы познания людьми друг друга. — Краснодар, 1975. — С. 45.
16. *Почепцов Г. Г.* Коммуникативная стратегия и тактика / Г. Г. Почепцов // Диалог глазами лингвиста. — Краснодар, 1994. — С. 34—43.
17. *Почепцов Г. Г.* Теория метакоммуникации / Г. Г. Почепцов. — М.: Центр, 1998. — 352 с.
18. *Щерба Л. В.* Избранные труды по русскому языку / Л. В. Щерба. — М.: Наука, 1957. — 430 с.
19. *Moore R.* The king within : Accessing the king in the human conflicts / R. Moore, D. Gilette. — NY: William Norrow, 1992. — 214 p.
20. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка / ред. Н. Ю. Шведова. — 18-е изд., стереотип. — М.: Русский язык, 1987. — 797 с.
21. *Blundell G.* Sickie in the Sky / George Blundell. — Northwich: Cheshire Country Publishing Castle Studios, 2001. — 264 p.
22. *Collins J.* Rock Star / Jackie Collins. — NY: Pocket Books, a division of Simon & Schuster Inc, 1989. — 506 p.
23. *Hailey A.* Airport / Arthur Hailey. — NY: Pocket Books, 2003. — 320 p.
24. *Roberts N.* Night Tales : Nightshade & Night Smoke / Nora Roberts. — NY: Silhouette Books, 2005. — 475 p.
25. *Segal E.* Love Story / Erich Segal. — М.: Айрис-пресс, 2005. — 224 с.

И. Б. Морозова

ВЕРБАЛЬНЫЙ КОНФЛИКТ КАК ОСОБАЯ РЕЧЕВАЯ ТАКТИКА В ДИАЛОГЕ

В статье рассматривается проблема вербальной репрезентации конфликта в современном английском языке. Материал исследования отобран из оригинального англоязычного литературного диалога, который считается живой моделью реализации речевых стратегий и тактик. Автор делает вывод о возможности использования конфликта как эффективной коммуникативной тактики в разговоре.

Ключевые слова: конфликт, речевая стратегия, речевая тактика, диалог, коммуникативная эффективность.

I. B. Morozova

VERBAL CONFLICT AS A SPECIFIC SPEECH TACTICS IN DIALOGUE

The article looks upon the problem of verbal representation of the conflict in modern English. The material for investigation is taken from the original English literary dialogue which is considered a living model of realization of the speech strategies and tactics. The author makes a conclusion about the possibility of using conflict as an effective communicative tactics in a conversation.

Key words: conflict, speech strategy, speech tactics, dialogue, communicative efficiency.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2012 р.

УДК 811.111'371'42

Н. А. БИГУНОВА

РЕЧЕВЫЕ АКТЫ ПОХВАЛЫ И КОМПЛИМЕНТА КАК ОБЪЕКТЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА (на материале современного англоязычного художественного дискурса)

В статье анализируются иллокутивные функции речевых актов похвалы и комплимента. Исследованы критерии искренности в данных актах, обозначены объекты оценки, изучены прямая и косвенная формы реализации оценки.

Ключевые слова: оценка, речевой акт, похвала, комплимент.

Оценочные высказывания выступают одним из основных механизмов регулирования взаимоотношений в обществе, и поэтому неудивителен интерес, который испытывает к ним современная лингвистика.

Зарубежные исследователи в последней четверти XX в. активно исследуют комплимент (Р. К. Херберт, С. Стрейт, Дж. Холмс, Д. Джонсон, Н. Вольфсон, Дж. Мане, П. Браун, Д. Спербер, Д. Уилсон, И. Алтани, Б. Дэйвис, Э. Шотлэнд, М. Сифану и др.), однако следует отме-

титель, что они не дифференцируют комплимент и похвалу, интерпретируя любое высказывание похвалы как комплимент. С этим связано отсутствие зарубежных исследований, посвящённых речевому акту собственно похвалы. Речевой акт похвалы исследован такими отечественными учёными, как И. А. Конова, И. Г. Дьячкова, Л. И. Ключко. Сравнительному изучению РА похвалы и комплимента посвящены работы С. В. Волынкиной и Р. В. Серебряковой.

Настоящее исследование представляет собой попытку функционально-семантического описания положительно-оценочных речевых актов похвалы и комплимента. Актуальность исследования вызвана необходимостью дифференциации данных актов по объекту оценки, искренности, аргументативности, формам реализации. Объектом данного исследования являются речевые акты похвалы и комплимента, основным прагматическим признаком которых является положительная квалификация качеств или поступков некоторого объекта, осуществляются они в рамках координат: *Говорящий* (субъект оценки) — *Слушающий* (может выступать также её объектом). Предметом исследования служат функционально-семантические особенности речевых актов похвалы и комплимента, реализуемых в современном англоязычном художественном дискурсе.

Цель работы — проведение сопоставительного функционально-семантического анализа речевых актов похвалы и комплимента. Для выполнения цели поставлены следующие задачи:

- определить место похвалы и комплимента в типологии иллокутивных актов;
- дать определение данным актам;
- исследовать прямую и косвенную формы реализации оценки;
- проанализировать аргументативный/неаргументативный характер РА похвалы и комплимента.

Материалом исследования послужили тексты 44 современных англоязычных художественных произведения общим объёмом 12 898 страниц, из которых были отобраны высказывания похвалы и комплимента.

В таксономии Дж. Остина интересующие нас оценочные высказывания относятся к бехабитивам — актам общественного поведения, выражающим реакцию на поведение, поступки человека [9]. В таксономии Дж. Серля все речевые акты положительной оценки, по-видимому, примыкают к экспрессивам, с помощью которых выражаются чувства и отношения: «их иллокутивная цель — это выражение психического состояния, специфицированного в условиях искренности» [6]. Н. Д. Арутюнова относит комплимент и похвалу к одному типу речевых актов — фатическому, имеющему своей целью общение, а не сообщение информации [2, с. 34]. Мы признаём правомочность подобных точек зрения на иллокутивный статус РА положительной оценки. Совершенно очевидно, что каждый из упомянутых здесь и далее лингвистов рассматривает акты похвалы и комплимента в интересующем его ракурсе, в выбранном им направлении лингвистики. Например, фатическая функция, упоминаемая Н. Д. Арутюновой, безусловно, присуща рассматриваемым речевым актам, однако, на наш взгляд, она свойственна им в разной степени и определяется контекстом.

Э. В. Мурашкина и Р. В. Шиленко относят похвалу и комплимент к классу высказываний, регулирующих межличностные отношения коммуникантов [5; 8]. Признавая регулирующую функцию оценочных РА, мы, тем не менее, считаем её второстепенной.

В нашем исследовании мы опираемся на таксономию Б. Фрейзера, Н. И. Формановской и Ю. Д. Апресяна. Б. Фрейзер выделяет оценивающие акты [10, с. 190]. Ю. Д. Апресян и Н. И. Формановская выделяют одобрительные речевые акты [1; 7], к которым относят комплимент и похвалу.

Речевые акты похвалы и комплимента представляются иллокутивно синкретическими актами, так как в них одновременно реализуются две или более иллокуции, среди которых следует различать первостепенные и второстепенные. Этикетный характер данных актов определяется экстралингвистическим контекстом и поэтому вариативен, в то время как выражение положительной оценки и экспрессивность — характеристики константные.

Похвалу определяем как положительно-оценочный экспрессивный синкретический РА, функционирующий в диалогическом общении в качестве иницирующих, ответных или послесловных коммуникативных ходов, который, в отличие от других положительно-оценочных РА, может быть направлен на отсутствующего в коммуникативном пространстве адресата в интеракции с другим субъектом. Объектами похвалы являются моральные и интеллектуальные качества, умения и поступки собеседника или отсутствующего при разговоре человека, а также внешность или манеры отсутствующего человека. Если РА похвалы направлен на качества и поступки собеседника, адресат и объект совпадают; если РА похвалы направлен на качества и поступки отсутствующего в момент речи человека, адресат и объект оценки различны.

Комплимент определяем как положительно-оценочный экспрессивный синкретический РА, характеризующийся преимущественно совпадением адресата-получателя и объекта положительно-оценочного высказывания, характеризующийся также небольшим ожидаемым преувеличением достоинств собеседника. комплимент формулируется преимущественно как иницирующий коммуникативный ход и отличается от других положительно-оценочных РА отсутствием в его

структуре аргументативности. Объектами РА комплимента выступают внешность и достижения адресата.

Распространено мнение о том, что РА похвалы неизменно характеризуется искренностью: похвала трактуется как вербальное проявление искренней, бескорыстной положительной оценки действий, черт характера, умственных способностей адресата, а также третьих лиц, известных адресанту и адресату высказывания [3; 4]. Однако, на наш взгляд, не все РА похвалы можно интерпретировать как абсолютно искренние. Как справедливо отмечает Дж. Серль, экспрессивы ориентированы на социальные ритуалы и выражаются определёнными формулами [6, с. 190]. Многочисленные высказывания похвалы типа «Great!», «Fantastic!» во многих коммуникативных ситуациях являются этикетными формулами. Умозаключение Дж. Серля подтверждают контексты, в которых похвала формальна и выступает исключительно средством поддержания контакта: *«You're so sweet to me, Barley», said Doris, thinking of other things* [16, с. 39].

Наблюдения над выборкой показывают, что неискренняя похвала может выступать защитной реакцией адресанта, может быть вызвана неприятным удивлением, испугом говорящего, сочувствием к собеседнику, желанием его подбодрить. Степень искренности оценочного высказывания коррелирует со степенью близости дружеских отношений коммуникантов. Этикетный характер отличает общение малознакомых людей; близкие люди, приятели, как правило, искренни друг с другом. Однако привязанность и любовь к близкому человеку подчас вынуждают хвалить его сомнительные достижения, одобрять его не очень хорошие идеи, хвалить его, если он чувствует себя неуверенно, нуждается в поддержке, если адресант понимает, что в данной речевой ситуации ложь лучше горькой правды.

В следующем контексте неискренней похвалы дочь не знает, как остановить родителей, которые готовят для неё свадьбу в своём доме; она же хочет отметить свадьбу в фешенебельном ресторане и поручить организацию профессионалам. Но когда героиня замечает, сколько души вкладывают родители в организацию свадьбы, как они стараются для неё, она теряется и не может сообщить о принятом решении, а в замешательстве хвалит родителей за приготовление, которые ей не нравятся: *«What do you think, Becky?» says Dad, gesturing around. «Do you like it? Does it meet with your approval?» His voice is joky. But I can tell it really matters to him whether I like it. To both of them. They're doing all this for me. «It's ... fantastic», I say huskily. «Really lovely»* [12, с. 226].

В подобных ситуациях похвала вызывается стратегиями негативной вежливости, предписывающей формулировать высказывание в смягчающей модальной упаковке.

В наибольшей степени этикетным характером обладает РА комплимента. Высказывая комплимент, говорящий прежде всего стремится настроить партнёра по коммуникации на гармоничное общение, и адресат воспринимает комплимент как положительную оценку, которая, наряду с искренностью, допускает возможную долю неискренности. Нормативное и ожидаемое преувеличение положительной оценочности в комплименте — важная составляющая его природы.

Объектами похвалы являются моральные и интеллектуальные качества, умения и поступки собеседника или отсутствующего при разговоре человека, а также внешность или манеры отсутствующего человека. Приведём примеры похвалы моральным качествам собеседника и внешности отсутствующего в момент речи человека:

- *«You're so decisive,» Kitty said. «I do admire it. I've found that if you dust the tops of scones with flour before you put them in the oven they come out as light as air»* [14, с. 195].

- *«She's so wonderfully young,» said Ray. «What a pity we all have to grow up»* [15, с. 70].

Объектами РА комплимента, как правило, выступают внешность и достижения адресата, например:

- *«Hi, Saddy. Hey, you look well.» I grin stupidly* [18, с. 162] (комплимент внешности).

- *Daniel looked at her for a second, and then shook Harry's hand and said, «Ah. Diocesan Board of Finance couldn't do without you, I hear, Colonel Richardson,» and Harry said, as she knew he would, «It's nothing. Nothing at all. Like to do my bit»* [14, с. 120] (комплимент достижениям).

Темой комплимента может быть и жилище адресата, его домашняя обстановка, предметы интерьера, поскольку в этих объектах отражается вкус их владельца:

«Hello there!» he said cheerfully. «Everything all right?»

«Everything is fine,» said Martina. «This is a very nice house. So big, so beautiful...» She gestured admiringly [17, с. 70].

Объектами РА комплимента могут служить предметы искусства, положительно оцениваемые в беседе с их создателем, а также еда, положительная оценка которой адресуется непосредственно тому, кто её приготовил либо купил.

• *“Oh,” she said to James, turning bright eyes on him. “James Mallow! I love your pieces. I agree with every word you say”* [13, с. 156].

• *He spears the chicken in such a low whisper I have to place my ear close to his lips. “Very tender, Ray. Not dry at all.” After forty years keeping his silence on Rose’s cooking, that is a very big compliment* [11, с. 63].

Положительно-оценочные высказывания не всегда аргументированы адресантами. Зачастую адресант высказывает своё положительное мнение об объекте оценки, не приводя никаких доводов, что особенно характерно для РА комплимента. Красота, грация, обаяние, талант и другие качества объекта, оцениваемые в РА комплимента, совершенно естественно фиксируются в качественной характеристике объекта и не нуждаются в аргументативной базе, то есть в обосновании оценки. Эта положительная оценка качества образует семантическую структуру комплимента, которая во многих случаях усиливается выражением восхищения (вербальным либо невербальным), вызванным превосходными качествами адресата, как например, в таком типичном эпизоде: *«Suzel!» I hurry towards her and give her a huge hug. «You look amazing!»* [12, с. 239].

В отличие от РА комплимента, высказывания похвалы могут быть аргументированными либо неаргументированными. В первом случае высказывание положительной оценки состоит из тезиса и аргумента, адресант поясняет, что именно ему нравится, почему тот или иной признак достоин положительной оценки. Развёрнутое оценочное суждение с выраженной мотивировкой оценки представлено в следующем отрывке:

“Isn’t Richard a wonder! Where does he find the energy. Not to speak of the time. Makes the money, does the shopping, drives a hundred miles for a kiss, and comes up smiling!” [15, с. 198].

В неаргументированной ПОХВАЛЕ положительная оценка не поясняется:

«They’re quite dull, really,» said Barley, cautiously. “They don’t have many books in the house, but she’s such a nice woman” [16, с. 29].

РА похвалы, как правило, отличается прямой, эксплицитной формой реализации, т. е. содержит общеоценочную лексику, как например, прилагательные положительной оценки *good* и *nice*:

Charles returned the next serve straight to Valerie, who put it away with a delicious volley. “Good girl,” said Don. “Nice approach, that was, well away from the body” [17, с. 139].

РА комплимента свойственна как прямая, так и косвенная форма реализации оценки. Косвенный комплимент выражен имплицитно, адресату требуется больше интерпретаторских усилий, чтобы реконструировать содержание передаваемого сообщения, как, например, когда восторженно оценивается достижение новой цветочницы: ей удалось приучить пожилую хозяйку к тому, что дом украшен не только чёрными тюльпанами, как было заведено много лет:

“Well, I hope she likes my work too.” Eddie grins. “Do I hear a note of self-doubt in your voice? Sadie, you are the first florist to dare to put a flower into a vase that is not one of Albert’s damned black tulips in the last year. I told my mother. She was like, “I’ve got to meet this girl!”” [18, с. 225].

Косвенный характер комплимента обусловлен подсознательным стремлением адресантов уйти от шаблонности, формальности. Нешаблонный, косвенный комплимент более действенен, чем обычный, прямой, так как он единичен, уникален, что, как правило, импонирует адресату.

Таким образом, выражая похвалу, адресант констатирует правильность, ценность, своевременность сделанной кем-то работы, полученных результатов. Высказывая комплимент, говорящий положительно оценивает внешность или итоги деятельности адресата, трактуя их как достижения. Общим для РА похвалы и комплимента является положительная оценка адресата или предмета, попадающего в поле оценки. В то же время, в отличие от похвалы, комплимент всегда направлен только на собеседника. Кроме того, комплимент отличается от похвалы небольшим ожидаемым преувеличением достоинств собеседника, а также отсутствием аргументативности в структуре. РА похвалы отличается преимущественно прямой формой реализации; а РА комплимента свойственна как прямая, так и косвенная форма реализации оценки, причём последняя делает его более действенным.

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика (синонимические средства языка) / Ю. Д. Апресян // Избранные труды. — Т. 1. — М.: Языки русской культуры, 1995. — 472 с.

2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. — М.: Наука, 1988. — 341 с.

3. Ключко Л. И. Высказывания похвалы в коммуникативно-деятельностной парадигме общения (на материале английского языка): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 — германские языки / Л. И. Ключко. — Сумы, 2003. — 193 с.

4. Конова И. А. Речевые акты похвалы и порицания собеседника в диалогическом дискурсе современного немецкого языка: дисс. ... канд. филол. наук. — 10.02.04 — германские языки / И. А. Конова. — Тамбов, 2003. — 180 с.

5. *Мурашкина Э. В.* Комплимент как регулятивный речевой акт (на материале английского языка): дисс. ... канд. филол. наук. — 10.02.04 — германские языки / Э. В. Мурашкина. — Тверь, 2004. — 147 с.
6. *Серль Дж. Р.* Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. 16: Теория речевых актов. — М.: Прогресс, 1986. — С. 170—195.
7. *Формановская Н. И.* Речевой этикет и культура общения / Н. И. Формановская. — М.: ИКАР, 1988. — 230 с.
8. *Шиленко Р. В.* Регулирование межличностных отношений в коммуникативном пространстве / Р. В. Шиленко // Языковое общение: Процессы и единицы. — Калинин: Знание, 1988. — С. 117—123.
9. *Austin J. L.* How to Do Things with Words / J. L. Austin. — Oxford: Oxford University Press, 1962, 1973. — 329 p.
10. *Fraser B.* Hedged Performatives / B. Fraser // Syntax and Semantics. — Vol. 3. Speech Acts. — New York etc.: Academic Press, 1975. — P. 187—210.

* * *

11. *Jones R. C.* Ten seconds from the sun / Russell Celyn Jones. — London: Abacus, 2009. — 309 p.
12. *Kinsella S.* Shopaholic ties the knot / Sophie Kinsella. — London: Black Swan, 2002. — 394 p.
13. *Trollope J.* The men and the girls / Joanna Trollope. — London: Black Swan, 1993. — 319 p.
14. *Trollope J.* The Rector's Wife / Joanna Trollope. — London: Black Swan, 1992. — 285 p.
15. *Weldon F.* Puff ball / Fay Weldon. — London: Coronet books, 1985. — 272 p.
16. *Weldon F.* The Bulgari connection / Fay Weldon. — Glasgow: Flamingo, 2001. — 220 p.
17. *Wickham M.* The tennis party / Madeleine Wickham. — London: Black Swan, 1996. — 336 p.
18. *Williams P.* How to be married / Polly Williams. — London: Headline Review, 2010. — 376 p.

Н. О. Бігунова

МОВЛЕННЄВІ АКТИ ПОХВАЛИ І КОМПЛІМЕНТУ ЯК ОБ'ЄКТИ ЛІНГВАЛЬНОГО АНАЛІЗУ (на матеріалі сучасного англомовного художнього дискурсу)

У статті аналізуються ілокутивні функції мовленнєвих актів похвали і компліменту. Досліджено критерій щирості в даних актах, визначено об'єкти оцінки, вивчено пряму та непряму форми реалізації оцінки.

Ключові слова: оцінка, мовленнєвий акт, похвала, комплімент.

N. A. Bigunova

PRAISE AND COMPLIMENT SPEECH ACTS AS OBJECTS OF LINGUISTIC ANALYSIS (on the samples from modern english artistic discourse)

The article analyses illocutionary aims of praise compliment speech acts. It also reports on the criterion of sincerity in these acts and defines the objects of evaluation. Direct and indirect forms realizing evaluation have also been explored.

Key words: evaluation, speech act, compliment, flatter.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2012 р.

УДК 811.111'371'42:801.561.3:82-31

Е. Ю. ВИНОГРАДОВА

КОМПЛИМЕНТ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ ИНТЕНЦИОНАЛЬНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИАЛОГЕ (на материале современного англоязычного романа)

В статье рассматриваются особенности комплимента как эффективного способа речевого манипулирования в диалоге. Основное внимание уделяется выявлению синтаксических типов комплимента как манипулятивного действия. Делается вывод относительно наиболее типичных синтаксических конструкций английских комплиментов, используемых с целью речевого воздействия.

Ключевые слова: комплимент, манипуляция, речевое влияние, эффективность коммуникации, синтаксический тип.

Интересы современной лингвистики сосредоточены на процессе речевой интеракции в плане реализации собеседниками их коммуникативной задачи. Большое значение для анализа процесса речевой коммуникации в настоящее время приобретает выявление способов эффективности речевого воздействия. Достижение своей коммуникативной цели и реализация конечной комму-

никативной интенции в процессе беседы, безусловно, является осознанным или неосознанным намерением любого из участников процесса речевого общения.

Коммуникативная задача начального этапа речевой интеракции, связанная с формированием положительной тональности общения, принципиально значима. Успех речевой коммуникации во многом определяется тем, насколько позитивно собеседники настроены на общение. Особую *актуальность* здесь приобретает изучение комплимента как возможной тактики положительного влияния на собеседника и формирования у него положительной оценки сказанного, благосклонного восприятия говорящего. Иными словами, комплимент можно рассматривать как своеобразное средство речевой манипуляции в ходе беседы. В рамках межличностной коммуникации манипулятивное воздействие рассматривают в своих работах Э. Берн, М. Битянова, А. Добрович, Е. Доценко, В. Куницына, Е. Сидоренко, П. Экман и др. В массовой коммуникации манипуляция выступает как политическая и коммерческая пропаганда и реклама [1; 10].

Слово *комплимент* квалифицируется как французское заимствование и толкуется как «похвала, лестное выражение» [17, с. 437]. А. С. Хорнби определяет комплимент как акт вежливости, демонстрирующий восхищение собеседником и уважение к нему [18, с. 317]. В данной работе *комплимент* рассматривается как особая речевая тактика достижения эффективности процесса речевой коммуникации в целом и как возможное средство речевого манипулирования. *Объект* нашего исследования — комплимент, используемый в целях манипуляционного речевого воздействия на собеседника в художественном диалоге. *Предмет* изучения — синтаксические конструкции комплиментарного содержания в аспекте соотношения их с речевой ситуацией для достижения собеседником конечной коммуникативной интенции. *Цель* работы — выявление принципов наиболее эффективной формальной организации комплиментов в плане их речевого воздействия на собеседника. Это обуславливает непосредственные *задачи* исследования: выяснение сущности применения тактики комплимента для речевого воздействия; определение удельного веса комплиментов в художественном диалоге; выделение синтаксических типов наиболее «удачно» построенных комплиментов; выявление механизмов речевой манипуляции посредством комплиментов. *Материал* исследования — различные синтаксические конструкции комплиментарного содержания в количестве 4000 речевых образцов, отобранные способом сплошной выборки из современного англоязычного романа.

В общем понимании комплимент может трактоваться как высказывание, содержащее комментарий, который касается какого-либо положительного события, характеристики, приобретения, достижения, связанных с адресатом и позитивно оцениваемых адресантом сообщения и его адресатом. Являясь положительными знаками внимания, комплименты, предназначенные для адресата, обладают определённой коммуникативной интенцией, то есть представляют собой стратегические речевые действия. Они связаны с одной из максим вежливости — максимой одобрения, — поэтому могут положительно влиять на состояние собеседника, являясь «социальными скрепами», которые служат для формирования и поддержания доброжелательности и симпатии между общающимися [14].

Как справедливо указывает В. В. Наумов, «эмоции, психическое состояние индивида, отношение его к собеседнику, ситуативная обусловленность коммуникации во многом влияют на ход беседы» [6, с. 40]. Очевидно, что восприятие информации напрямую связано с отношением собеседников друг к другу. Психо-эмоциональный фон беседы не является постоянным [7; 10]. Интерпретация фраз собеседника во многом зависит от идентификации его личности с положительным носителем информации. Высказывания комплиментарного характера рассматриваются как своеобразные «поглаживания», которые, воздействуя на адресата на не всегда осознанном им уровне, настраивают собеседника на коммуникативное сотрудничество. Большинство зарубежных и отечественных учёных рассматривают комплимент в качестве более частной и конкретной тактики достижения целей говорящего: «эмоционально-настраивающей тактики» [3], «тактики подмазывания аргумента» [2]. Отдавая должное проделанной в этой области работе, всё же отметим необходимость рассмотрения комплиментарных высказываний в плане их манипулятивного воздействия на собеседника.

Термин «манипуляция» метафоричен; в прямом значении это слово определяется как «сложный приём, сложные действия над чем-либо при работе руками, совершаемые с какой-либо целью» [16, с. 519]. Манипуляция в данной работе понимается как коммуникативное воздействие, которое ведёт к актуализации у объекта воздействия определённых мотивационных состояний, чувств, стереотипов, побуждающих его к *поведению*, желательному (выгодному) для субъекта воздействия. При этом предполагается, что оно не обязательно должно быть невыгодным для объекта воздействия. Американский социальный психолог Р. Чалдини выделяет множество типичных ситуаций манипуляции: просьба о помощи, услуге; влияние продавца и рекламы на покупателя; политическая пропаганда; воспитание детей и др. [11, с. 18—25, 155—156]. Согласно Э. Шострому, манипуляция — распространённое явление: любой человек (в той или иной степени и сфере жизни) «манипулятор», так как постоянно занят тем, что манипулирует окружающими и вместе с тем надёжно пойман в сети своих и чужих манипуляций [13, с. 15].

Эффективность речевой коммуникации понимается нами, вслед за Д. Льюисом, как степень соотношения изначально поставленной цели конечному результату акта коммуникации [4]. Результаты нашего исследования показывают, что наиболее частым приёмом манипуляции выступает комплимент. Применение тактики комплимента основано на естественной для человека жажде быть положительно оценённым окружающими; оно позволяет создать позитивную атмосферу, расположить собеседника к себе, а при необходимости, ослабить его критику. Проанализируем синтаксические особенности обнаруженных нами типов комплиментов.

В процессе анализа были выделены следующие синтаксические типы наиболее «удачно» построенных комплиментов. Под последними мы понимаем благосклонно и с благодарностью воспринятые комплименты или высказывания, достигшие своей цели и имевшие положительный эффект воздействия на собеседника.

Установлено, что подавляющее большинство комплиментов (более 60 %) оформлены моделями простых предложений (напр.: «*You're looking lovely*» [26, p. 519]) и только 1/3—моделями сложных предложений.

Каузированный комплимент. Комплимент, функционирующий как приём, необходимый для эффективного общения коммуникантов, особенно незаменим в институциональном дискурсе, участники которого нередко находятся в отношениях конкуренции. «Работают» те комплименты, которые выражены предложениями каузального типа. Из сложных в качестве эффективных засвидетельствованы комплиментарные предложения каузального типа, что соответствует наблюдениям А. Пиза [9]. Напр.: — *You are certainly my best friend, cause no one has ever understood me as you have* [27, p. 15]. В данном примере комплимент выступает не только как знак благодарности говорящего собеседнику, но и как средство воздействия комплимента на самооценку реципиента с целью заручиться дальнейшей поддержкой в соответствии с выдвигаемым фреймом «лучший друг».

Когда не объясняют, что в собеседнике нравится, комплимент может быть воспринят как неискренний и не произвести должного эффекта. Обоснованные комплименты всегда успешны. В следующем примере отец при помощи каузированного комплимента смог уговорить дочь доучиться в школе прежде чем выходить замуж:

— *Why do I have to stay in school?*

— *Because you're too smart not to* [25, p. 186].

Усиленный возвратный комплимент. В соответствии с теорией психологического возврата поведения, отношение окружающих к личности определяется реакцией этой личности. Действия, которые поощряются или вознаграждаются, повторяются гораздо чаще, в то время как поступки, которые игнорируются, становятся редкостью. Специалисты по поведению называют это явление «усиленным возвратом» [9].

— *I thought you didn't smoke, Mademoiselle.*

— *I don't.*

— *In that case I compliment you. I always enjoy seeing reformed smokers see the error of their ways* [22, p. 373].

Комплимент, содержащий прямое обращение. Использование имени собеседника в комплименте усиливает его эффект. Этот комплимент носит сугубо личный характер. Примерно четверть всех засвидетельствованных комплиментов в художественном диалоге так или иначе выражают прямую адресацию собеседнику. Например:

— *Hello, Alice. You look most seductive, I must say.*

— *That's very kind of you, — she said. — Actually, I feel terrible.* [20, c. 37].

В данном контексте адресант обращается по имени к молодой привлекательной женщине, выделяя её из других прямой адресацией. Реакция девушки на комплимент показывает улучшение её эмоционального состояния.

Комплимент, использующий позитивное сравнение внешности, поведения или вещей собеседника с другими объектами. Примерно в 20 % случаев англоязычные комплименты основаны на использовании сравнительных адвербиальных конструкций. Позитивное сравнение внешности, поведения или вещей собеседника может помочь в достижении эффективности речевого общения. Двукратное метафорическое сравнение женщины-объекта с природными реалиями (*белая роза, рассвет дня*), а также её сравнение с *богиней юности Гебой* подчёркивает необычайную красоту объекта похвалы в глазах говорящего. Параллельные конструкции усиливают образность похвалы. Напр.: — *She was virginal like the dawn. She was like Hebe. She was like a white rose* [24, p. 115]. Однако, применяя подобные сравнения, легко переборщить. Адресату могут быть непонятны параметры, по которым осуществляется сравнение. В следующем примере говорящий сравнивает дом с её хозяйкой:

— *Well, Jon, what do you think of my house?*

— *It's very like you.*

— *Is that a compliment?*

— *To the house? Of course* [23, p. 74].

Косвенный комплимент. Следующим по частотности употребления выступает косвенный комплимент, который обычно выражается сложными предложениями, представляющими собой его мотивацию (примерно 10 % случаев). Несмотря на то, что каузальные и косвенные комплименты, с точки зрения их поверхностной структуры, выражены разными типами высказываний, нетрудно усмотреть их общую коммуникативно-семантическую базу. Оба указанных типа комплиментов основаны на логико-причинных связях. Косвенные комплименты призваны продемонстрировать логически мотивированное, но неявно выраженное восхищение. Например:

— *And now that we have met, I can see what I've been missing!*

— *The Principessa made a polite "thank you" and I could see that she was delighted at the compliment* [19, p. 65].

Косвенное восхищение связано с содержанием предложения, т. е. связано своим существованием «вещественным предпосылкам коммуникации» [8, с. 45]. Участники диалога связаны общей коммуникативной целью, имеют общий фонд знаний о мире и общую оперативную память, касающуюся диалога.

Комплимент третьему лицу. В процессе исследования были засвидетельствованы также комплименты третьему лицу. Под последними в работе понимаются комплименты, сказанные одному человеку с тем, чтобы они непременно достигли ушей другого. Добрые слова, высказанные публично, всегда вызывают больше доверия и оцениваются выше, чем комплимент, сказанный в личной беседе. Таким образом, комплимент часто направлен на отсутствующих лиц. Частотность комплиментов данного типа в исследованных текстах не превышает 5 %. Обычно такие комплименты выражены несколькими коммуникативно связанными предложениями в пределах одного речевого хода. Например:

— *Very good, my dear sir, so the matter stands. You don't know Mr. Montague? I'm sorry for it. A remarkably handsome man and quite a gentleman in every respect. Property, I'm told, in India. House and everything belonging to him, beautiful. Costly furniture, on the most elegant and lavish scale. And pictures, which, even from anatomical point of view per-fection* [21, p. 73].

Многословная похвала адресата (непосредственного начальника адресанта), его жилища и вкусов, черт его характера в разговоре с третьим лицом изобилует большим количеством высокопарных конструкций (*anatomical point of view, gentleman in every respect*), эмотивов (*beautiful* = прекрасный, *costly* = великолепный, *elegant* = изысканный), суперлативов (*the most elegant, the most lavish*). Необходимо отметить, что синтаксическая организация высказывания может указывать на высокую степень эмоциональности говорящего (эллиптические предложения, разрыв субстантива на морфемы и др.).

Выделение синтаксических типов наиболее «удачных» комплиментов позволяет адекватно оценить степень их воздействия на участников речевой интеракции. Прделанная работа даёт возможность заключить, что комплименты играют значительную роль в достижении эффективности речевой коммуникации. Являясь одним из способов манипулятивного воздействия на собеседника, комплименты на уровне условных рефлексов подталкивают адресата к выполнению нужных или выгодных для адресанта речевых и неречевых действий.

1. Аронсон Э. Эпоха пропаганды : Механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление / Э. Аронсон, Э. Практанис. — С.Пб.: Прайм-Еврознак, 2003. — 384 с.
2. Гойхман О. Я. Речевая коммуникация : учебник / О.Я.Гойхман, Т. М. Надеина. — М.: ИНФРА-М, 2001. — 272 с.
3. Иссерс О. С. Коммуникативный успех как прогнозируемая категория / О. С. Иссерс // Культурно-речевая ситуация в современной России / ред. Н. А. Купина. — Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2000. — 379 с.
4. Льюис Д. Тренинг эффективного общения / Д. Льюис. — М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. — 224 с.
5. Морозова И. Б. Синтаксическое обоснование эффективности диалогического общения в тематическом узле / И. Б. Морозова, Т. И. Рожко // Мова. — Одесса : Астропринт, 2005. — № 10. — С. 168—171.
6. Наумов В. В. Лингвистическая идентификация личности. — 3-е изд. / В. В. Наумов. — М.: КД «Либроком», 2010. — 240 с.
7. Носенко Э. Л. Эмоциональное состояние и речь / Э. Л. Носенко. — Киев : Вища школа, 1981. — 195 с.
8. Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесённость с действительностью / Е. В. Падучева. — М.: Наука, 1985. — 271 с.
9. Пиз А. Язык взаимоотношений мужчина-женщина / А. Пиз, Б. Пиз. — М.: ЭКСМО-Пресс, 2007. — 400 с.
10. Румянцева И. М. Психолингвистические механизмы и методы формирования речи : Автореф. дисс. ... д-ра филол. наук / И. М. Румянцева. — М.: Ин-т языкознания РАН, 2000. — 134 с.
11. Чалдини Р. Психология влияния / Чалдини Р. — С.Пб.: Питер, 1999. — 272 с.
12. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием / ред. Я. Н. Сентенберг / Г. Шиллер. — М.: Мысль, 1980. — 326 с.
13. Шостром Э. Анти-Карнеги, или Человек-манипулятор / пер. с англ. А. Мальшева. — Минск: Полифакт, 1992. — 128 с.
14. Brown P. Universals in Language Usage : Politeness Phenomena / P. Brown, S. Levinson // Questions and Politeness. Strategies in Social Interaction. — London: Longman, 1988. — 191 p.
15. Edmonds Ph. Don't forget about the threat of manipulation / Ph. Edmonds // Meridian. — NY, 1998. — № 21. — P. 42.
16. Большой толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. — СПб.: Норинт, 1998. — 1536 с.

17. *Словарь иностранных слов*. — М.: ГИИНС, 2000. — 856 с.
18. *Oxford advanced learner's dictionary of current English* / Hornby A.S. — [ed. by S. Wehmeier]. — 7th ed., ster. — L.: Oxford Univ. Press, 2005. — 1216 p.
19. *Barber N. The Daughters of the Prince*. — L.: Coronet Books, 1990. — 528 p.
20. *Braine J. Room at the Top*. — Moscow: Foreign Language PH, 1961. — 272 p.
21. *Dickens Ch. The Life and Adventures of Martin Chuzzlewit*. — Harmondsworth: Penguin Books, 1994. — 720 p.
22. *Falconer C. Venom*. — L.: Coronet Books, 1991. — 458 p.
23. *Galsworthy J. A Modern Comedy. B. III. Swan Song*. — M.: Foreign Languages PH, 1956. — 344 p.
24. *Maugham W. S. Cakes and Ale*. — Moscow: Progress Publishers, 1980. — 240 p.
25. *Steel D. Star*. — N.Y.: A Dell Book, 1990. — 474 p.
26. *Taylor Bradford B. A Woman of Substance*. — L.: Grafton Books, 1981. — 878 p.
27. *Wilde O. The picture of Dorian Gray*. — М.: Менеджер, 2000. — 302 с.

Є. Ю. Віноградова

КОМПЛІМЕНТ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ІНТЕНЦІЙНОГО ВПЛИВУ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДІАЛОЗІ (на матеріалі сучасного англомовного роману)

У статті розглядаються особливості компліменту як ефективного засобу мовленнєвого маніпулювання в діалозі. Основна увага приділяється виявленню синтаксичних типів компліменту як маніпулятивної дії. Зроблено висновок стосовно найтипівіших синтаксичних конструкцій англійських компліментів, що використовуються з метою мовленнєвого впливу.

Ключові слова: комплімент, маніпуляція, мовленнєвий вплив, ефективність комунікації, синтаксичний тип.

Іе. Yu. Vinogradova

THE COMPLIMENT AS THE MEANS OF EXPRESSING THE INTENTIONAL IMPACT IN THE ENGLISH LITERALY DIALOGUE (based on modern English novel)

The article looks upon the peculiarities of compliment as an effective means of speech manipulation in the dialogue. The author focuses upon singling out syntactic types of the compliment as an act of manipulation. A conclusion is made as to the most typical syntactic constructions of the English compliments paid with the purpose of the speech impact.

Key words: compliment, manipulation, speech impact, efficiency of compliment, syntactic type.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2013 р.

УДК [811.112.2+811.161.2+811.161.1]’342.9’276.11’33:82-54

Е. В. ЛАРІНА

ТЕМПОРАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ ТОЛЕРАНТНОСТІ / ІНТОЛЕРАНТНОСТІ В МОВЛЕННІ ПОЛІТИКІВ (на матеріалі німецької, української та російської мов)

У статті розглядаються просодичні ознаки толерантності / інтолерантності в мовленні політиків Німеччини, України та Росії на рівні темпоральних параметрів. Виявлено загальні закономірності й істотні відмінності темпорального оформлення відповідних мовленнєвих актів.

Ключові слова: інтонація, темпоральний компонент, мовленнєвий акт, толерантність, інтолерантність, політичний дискурс.

Глобальний розвиток міжнародної та міжкультурної взаємодії потребують розв’язання проблеми толерантності в усіх сферах комунікації, у тому числі політичній. Це зумовлено тим, що сучасні форми урегулювання проблем і конфліктів у політичній та інтеркультурній взаємодії не завжди є ефективними. Просодичні параметри мовлення виступають одним із елементів інтенціонального плану висловлювань [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9] і є у політичному дискурсі важливим засобом формування перлокутивного ефекту толерантності / інтолерантності. Вирішення питань, які пов’язані з дослідженням функції просодії толерантності / інтолерантності поряд з іншими підсистемами мови в політичній комунікації, дозволяє визначити роль просодії як важливого фактора прагматичного впливу на політичну свідомість слухачів у сучасній соціокультурній і політичній ситуації Німеччини, України та Росії і робить дане дослідження актуальним.

Темпоральний компонент інтонації відіграє важливу роль у передачі толерантності / інтолерантності в мовленні політиків у трьох зіставлюваних мовах. При зіставленні тривалості

експериментальних фраз, за оцінками деяких аудиторів, окремі темпоральні характеристики були віднесені до релевантних ознак, що відрізняють толерантні і інтолерантні висловлювання.

Матеріалом дослідження слугували 480 звукових та аудіовізуальних записів виступів сучасних політичних діячів (180 для німецької мови, 150 для української та 150 для російської). Тривалість звучання виступів політичних діячів Німеччини (J. Rau, A. Schavan, R. Von Weizsäcker, U. Voigt) склала 120 хвилин; України (В. Янукович, Ю. Тимошенко, В. Ющенко, О. Тягнибок) — 107 хв.; Росії (Д. Медведєв, В. Путін, Е. Лимонов, В. Жириновський) — 128 хв.

До характеристик, що відрізняють толерантні й інтолерантні висловлювання, належить уповільнений темп вимовляння ядра більшості сприйнятих на слух інтолерантних фраз і зростання часової контрастності між головним наголошеним і попереднім складами. Тривалість і кількість пауз, за оцінками аудиторів, є важливою ознакою типу мовної реалізації у трьох мовах: тривалість пауз при передаванні інтолерантності приблизно вдвічі перевищує відповідний показник толерантних висловлювань і в німецькому, і в українському, і в російському мовленні. При електроакустичному аналізі темпорального компонента інтонації толерантних / інтолерантних реалізацій, у першу чергу, розглядалася абсолютна тривалість фрази в цілому.

Дані, що характеризують середню тривалість толерантних / інтолерантних висловлювань у мовленні політичних діячів, мають неоднозначний характер. Порівняння часу фонації фраз у німецькій, українській та російській мовах показало, що приблизно в 60 % випадків тривалість фрази, в цілому, при реалізації інтолерантних висловлювань у мовленні політиків перевищує даний показник толерантних. Однак слід зазначити, що тривалість фрази, в цілому, не є показовою для розрізнення толерантності / інтолерантності висловлювань. Більш універсальною часовою характеристикою, що дозволяє зіставити часові показники фраз, які містять неоднакову кількість слів, є темп мовлення (або зворотна йому величина — середньоскладова тривалість).

Отримані на досліджуваному експериментальному матеріалі середньоарифметичні значення тривалості складу вимовляння толерантних / інтолерантних фраз (див. табл. 1) свідчать про різну роль темпоральних характеристик у німецькій, українській і російській мовах як ознаки, що розрізняє два типи мовленнєвих реалізацій.

Таблиця 1

Темп вимовляння толерантних/інтолерантних фраз у німецькій, українській та російській мовах (мс)

Мова	Середньоскладова тривалість (мс)		Коефіцієнт варіації		K _т
	толер.	інтол.	толер.	інтол.	
німецька	237	285	0,43	0,47	1,20
українська	220	205	0,39	0,45	0,93
російська	177	173	0,42	0,36	0,98

Якщо в німецькій мові $K_t = 1,20$ помітно вище одиниці, то в українській і російській мові величина цього коефіцієнта близька до одиниці.

Природно, що абсолютні показники середньоскладової тривалості вимовляння в значній мірі розрізняються у різних дикторів. Причому межі варіювання темпу вимовляння фраз у німецькій мові при вираженні толерантності становить 190/325 мс, для передавання інтолерантності — 224/399 мс. Для усунення впливу індивідуальних особливостей у темпі мовлення дикторів розглядалися відносні характеристики темпу (див. табл. 2).

Таблиця 2

Відносна середньоскладова тривалість вимовляння толерантних/інтолерантних фраз у німецькій, українській та російській мовах (в. о.)

Мова	Середньоскладова тривалість		Коефіцієнт варіації		K _т
	толер.	інтол.	толер.	інтол.	
німецька	0,97	1,04	0,38	0,23	1,07
українська	1,02	0,98	0,34	0,35	0,96
російська	0,98	1,03	0,32	0,19	1,05

Наведені відносні показники демонструють значно меншу залежність середньоскладової тривалості від того, до якої групи мовленнєвих актів (толерантних / інтолерантних) належить

фраза. Перевірка гіпотези про однорідність зазначених вибірок за критерієм Стьюдента [1] переконливо свідчить, що показник середньоскладової тривалості не є відмінною ознакою належності фрази до толерантних або інтолерантних висловлювань.

Аналіз показує, що вирішальною характеристикою варіативності темпу висловлювань є тип накладеного модального значення толерантних / інтолерантних реплік у мовленні політиків. Так, при продукуванні толерантних фраз із семантикою миролюбного переконання і інтолерантності з маркованим значенням агресивного переконання, інтолерантні репліки за темпом вимовляння істотно прискорені у всіх трьох мовах (німецька — 1,05 / 0,87, українська — 1,03 / 0,89, російська — 0,97 / 0,79 в.о.), у той час як при реалізації конотативних значень погрози, образи (інтолерантні мовленнєві акти) у зіставленні з миролюбним твердженням і дружелюбним переконанням (толерантні мовленнєві акти) показники темпу набувають протилежного характеру: інтолерантні заяви вимовляються з уповільненням темпу мовлення порівняно з толерантними, наприклад, німецька мова — 0,93 / 1,17, українська — 0,89 / 1,09, російська — 1,01 / 1,18 в.о.). Саме цією обставиною зумовлено розходження в оцінках аудиторомі ролі темпорального компонента просодії в диференціюванні толерантних / інтолерантних реплік у мовленні політиків.

Вивчення зв'язку темпоральних характеристик і акцентної структури фраз дозволило вивести певну залежність між ними. А саме, як у випадках реалізації толерантності, так і при продукуванні інтолерантності у мовленні в трьох мовах відмінності в темпі вимовляння фрази можна пояснити більшою тривалістю складів, що знаходяться під фразовим наголосом (логічний, емфатичний, синтагматичний) у порівнянні з іншими наголошеними складами синтагми. При цьому найдовшим, як правило, є ядерний склад висловлювання, маркований синтагматичним наголосом. Це, безсумнівно, свідчить про важливість темпоральних характеристик в усному мовленні для ритмічного оформлення фраз у цілому. Що ж стосується впливу акцентно-ритмічної структури на характер протиставлення толерантних / інтолерантних фраз за їхньою темпоральною організацією, то такої залежності не виявлено.

Статистичний аналіз із використанням критерію Стьюдента [1] свідчить про належність вибірок, що репрезентують середньоскладову тривалість толерантних та інтолерантних фраз для різних акцентних структур, до однієї генеральної сукупності. Аналогічний висновок отримано при аналізі темпоральних характеристик висловлювань, які передають значення толерантності / інтолерантності, щодо їх залежності від граматичної будови фраз.

Одержані експериментальні дані свідчать про те, що темп вимовляння фрази виконує важливу синтаксичну функцію в інтонаційному оформленні усних висловлювань. Зокрема, вислови у формі повноскладних речень вимовляються значно швидше, ніж висловлювання у вигляді еліптичних побудов. Уповільнений темп вимовляння еліптичних фраз зберігається в обох досліджуваних типах мовної реалізації (толерантних і інтолерантних), що характерне як для німецької, так і для української та російської мов.

Однак на роль темпу як розрізняльної ознаки толерантних / інтолерантних реплік граматична будова фрази не впливає. Крім вивчення середнього темпу фрази в цілому, цікаво порівняти темп вимовляння кожної зі складових частин синтагми (перед'ядерної, ядерної та заядерної) у двох типах мовленнєвої реалізації (див. табл. 3).

Таблиця 3

Усереднені значення темпу вимовляння перед'ядерної, ядерної та заядерної частин толерантних/інтолерантних фраз (в. о.)

Мова	Перед'ядерна частина			Ядерна частина			Заядерна частина		
	Середньоскладова тривалість		К _д	Середньоскладова тривалість		К _т	Середньоскладова тривалість		К _д
	тол.	інтол.		тол.	інтол.		тол.	інтол.	
нім.	0,98	0,95	0,97	1,06	1,08	1,02	0,95	0,93	0,98
укр.	0,9	0,93	1,03	1,02	1,10	1,08	1,04	1,07	1,03
рос.	0,94	0,96	1,02	1,06	1,16	1,10	0,96	0,97	1,01

Як показує аналіз отриманих даних, у зіставлюваних мовах спостерігається своєрідна часова організація толерантних та інтолерантних висловлювань.

В українській і російській мовах темпоральна структура фрази характеризується помітним збільшенням тривалості ядерних складів при вираженні інтолерантності (210 мс) порівняно з фразами, які передають толерантне ставлення (150 мс), при слабкій залежності темпу перед'ядерної та заядерної частини від типу мовленнєвого акту.

У німецькій мові на вивченому матеріалі достатньо чітко виявляється інша картина часової організації фрази. Відмінність Кт ядра від одиниці в німецьких фразах виявляється неістотною, про що переконливо свідчать результати статистичного аналізу. Перевірка гіпотези про однорідність зазначених вибірок за критерієм Стюдента не дозволяє віднести ці особливості темпоральних характеристик до числа релевантних ознак, що відрізняють два типи мовленнєвої реалізації у німецькій мові. Можна припустити, що в німецькій мові тривалість вимовляння є важливою розрізнявальною характеристикою якості голосних звуків на сегментному рівні, але має меншу можливість бути використаною як ознака, що диференціює толерантне ставлення від інтолерантного на рівні просодії висловлювання.

Для трьох зіставляваних мов характерна, в основному, однотипність локалізації темпорального максимуму протягом вимовляння всієї фрази у двох зіставляваних значеннях. Як правило, локалізація максимуму середньоскладової тривалості не змінюється: як у толерантних мовленнєвих актах, так і в інтолерантних максимальне значення середньоскладової тривалості вимовляння розташовується в одному і тому ж відрізку фрази (найчастіше в ядерній частині). Для обох зіставляваних типів мовних сигналів характерним є уповільнення темпу в ядерному складі у порівнянні із перед'ядерним; заядерна частина висловлювання найчастіше характеризується прискореним темпом у порівнянні із ядром промовляння фрази, проте це виражається нечітко, оскільки зміна темпу в цій частині синтагми значною мірою залежить від акцентної структури фрази. Зокрема, для української мови характерним є максимальний час звучання кінцевого складу, тому фрази з акцентною структурою, де останній наголошений склад не є ядерним, характеризується зниженням темпу вимовляння заядерної частини у порівнянні з ядром.

Говорячи про інші відмінності темпоральних характеристик фраз у зіставляваних мовах, можна відзначити, що дані цієї роботи підтверджують висновки інших дослідників про те, що час звучання переднаголошених складів в українській і російській мовах більший, ніж у німецькій.

Зазначені вище особливості темпоральної структури фраз однаковою мірою проявляються як у висловлюваннях толерантного характеру, так і в реалізаціях інтолерантного плану і, отже, не можуть служити дистинктивними ознаками типу мовної реалізації.

Участь часового компонента інтонації значною мірою визначає виділення комунікативного центру фрази в німецькій, українській і російській мовах. Основним фактором при цьому є часова контрастність головного наголошеного складу по відношенню до переднаголошеного. Такий спосіб виділення ядра не використовується лише при локалізації головного наголошеного складу на початку фрази. Оцінюючи цей фактор у кількісному відношенні (шляхом співвіднесення тривалості голосних зіставляваних складів), можна відзначити, що часова контрастність між ядерним і попереднім ненаголошеним складом у висловлюваннях, які передають значення інтолерантності, помітно збільшена у порівнянні з висловлюваннями, що виражають толерантність. Зокрема, величина відношення тривалості головного наголошеного та переднаголошеного складу складає в інтолерантній фразі *Islam heisst nicht Frieden!* 1,61 в. о., а в толерантній *Unser Staat schützt die Religionsfreiheit aller!* — тільки 1,34 в. о. Перевірка методом математичної статистики дозволяє віднести цю особливість темпоральної структури фраз до числа релевантних ознак, що відрізняють два типи мовної реалізації (толерантні і інтолерантні мовленнєві акти).

Однією з найбільш яскравих ознак, зазначених аудитором серед особливостей, що розрізняють толерантність від інтолерантності в мовленні, є кількість пауз та їх тривалість у двох типах мовленнєвих актів. Аналіз експериментальних даних на матеріалі німецької, української і російської мов повністю підтвердив висновки аудиторського аналізу: як кількість пауз, так і їх тривалість у висловлюваннях інтолерантного характеру значно більші, ніж у відповідних фразах толерантного плану (табл. 4). Паузи всередині синтагм у досліджуваному експериментальному матеріалі зареєстровані здебільшого в інтолерантному мовленні.

Таблиця 4

Кількість і середня тривалість пауз у висловлюваннях толерантного/інтолерантного характеру (мс)

Мова	ПАУЗИ							
	Міжсинтагмені				Внутрисинтагмені			
	Кількість		Тривалість		Кількість		Тривалість	
	тол.	інтол.	тол.	інтол.	тол.	інтол.	тол.	інтол.
німецька	208	169	132	265	5	28	110	253
українська	193	165	151	261	7	33	127	406
російська	184	176	170	360	8	37	153	386

Загальна тривалість міжсинтагмених пауз у висловлюваннях інтолерантного характеру перевершує їх число і тривалість у толерантних фразах у середньому вдвічі і в німецькій, і в українській, і в російській мовах.

У літературі існує думка, що тривалість паузи пов'язана з темпом мовлення, а саме, чим швидше темп, тим коротше паузи, і навпаки. Якщо припустити, що існують певні «нормативні» межі тривалості пауз при цьому темпі, то абсолютна тривалість паузи сама по собі не може показати, чи є ця пауза тривалою або короткою [10, с. 71]. Для встановлення зв'язку тривалості пауз із темпом мовлення визначалася відносна тривалість пауз (див. табл. 5).

Таблиця 5

Усереднені показники відносної тривалості пауз у висловлюваннях толерантного/інтолерантного характеру (в. о.)

Мова	ПАУЗИ							
	Міжсинтагмені				Внутрисинтагмені			
	Кількість		Тривалість		Кількість		Тривалість	
	тол.	інтол.	тол.	інтол.	тол.	інтол.	тол.	інтол.
німецька	1,23	1,22	0,55	1,30	0,024	0,165	0,48	1,12
українська	1,26	1,30	0,70	1,62	0,036	0,200	0,58	1,70
російська	1,24	1,39	0,86	1,84	0,043	0,210	0,71	1,69

Наявний експериментальний матеріал дозволяє зіставити відносну тривалість міжсинтагмених і внутрисинтагмених пауз у двох типах мовленнєвої реалізації німецькою, українською та російською мовами. Розгляд відносних характеристик підтверджує зроблений раніше висновок про суттєвий характер відмінностей між двома типами мовленнєвої реалізації за характером міжсинтагменої та внутрисинтагменої паузації. Збільшення кількості та тривалості пауз при вираженні інтолерантності є істотною ознакою диференціації толерантності / інтолерантності у трьох зіставлюваних мовах.

Проведене дослідження темпоральних характеристик реалізації толерантності / інтолерантності у мовленні політиків дозволило виявити ряд спільних для німецької, української та російської мов ознак, що диференціюють дані типи мовленнєвих актів, а також деякі особливі для кожної мови риси диференціації. У німецькій, українській і російській мовах спостерігаються такі спільні для них закономірності.

1. Збільшення часової контрастності між головним наголошеним і переднаголошеним складами в інтолерантних висловлюваннях належить до числа важливих відмітних ознак диференціації типів мовленнєвих актів.

2. Кількість і тривалість пауз є яскравою розрізнявальною ознакою толерантності / інтолерантності. Тривалість міжсинтагмених і внутрисинтагмених пауз в інтолерантних висловлюваннях перевищує їх тривалість у толерантних фразах більш ніж удвічі, а число внутрисинтагмених пауз в інтолерантних фразах більше у п'ять разів у порівнянні з толерантними.

3. Незважаючи на те, що середній темп фрази дещо різниться у двох типах мовленнєвої реалізації, він не може вважатися універсальною дистинктивною ознакою, що відрізняє толерантність / інтолерантність висловлювання ані в німецькій, ані в українській, ані в російській мовах. Це зумовлено тим, що, залежно від накладеного на мовленнєві акти модально-оцінного значення толерантного / інтолерантного характеру (миролюбне твердження, дружлюбне переконання, тверда вимога / погроза, образа, звинувачення, грубе повчання, агресивне переконання), відмінності в темпі вимовляння реплік мають нестабільний характер.

4. Синтаксична будова фрази не впливає на роль темпу як розрізнявальної ознаки толерантності / інтолерантності у мовленні політиків.

5. Локалізація темпових максимумів не залежить від типу мовленнєвої реалізації і, отже, не бере участі в диференціації толерантних і інтолерантних висловлювань.

6. Акцентно-ритмічна структура фрази не впливає на роль темпорального компонента в розрізненні ознаки толерантності / інтолерантності в мовленні політиків.

Специфічні для кожної із зіставлюваних мов особливості темпорального оформлення двох типів мовленнєвих актів полягають у такому.

1. Темп виголошення ядерної частини уповільнений в інтолерантних висловлюваннях у порівнянні з толерантними в українській і російській мовах.

2. У німецькій мові тривалість вимовляння як важлива розрізнявальна характеристика якості голосних звуків на сегментному рівні не використовується як ознака, що відрізняє толерантне ставлення від інтолерантного на рівні просодії висловлювання.

Отже, дані експериментально-фонетичного дослідження просодичних характеристик толерантності / інтолерантності, що виявляються на рівні темпорального компонента інтонації в мовленні сучасних політиків Німеччини, України та Росії, надали можливість виявити релевантні спільні та конкретно-мовні засоби актуалізації дистинктивних характеристик такого мовлення. Просодичні параметри мовлення виступають одним із елементів інтенціонального плану мовленнєвих актів і є в політичному дискурсі важливим засобом формування перлокутивного ефекту толерантності / інтолерантності. Сучасна теорія і практика толерантного спілкування будується на основі безперервної адаптивної моделі толерантної мовної комунікації, яка сприяє формуванню прагматичної толерантної компетенції сучасного суспільства.

1. Бровченко Т. А. Метод статистического анализа в фонетических исследованиях / Бровченко Т.А., Варбанец П.Д., Таранец В.Г. — Одесса: Изд-во ОГУ, 1976. — 101 с.
2. Бровченко Т. О. Методи експериментального вивчення просодичної структури тексту / Т. О. Бровченко // Наукові праці МДГУ ім. Петра Могили. Філологія. — Миколаїв. — Т. 55. — 2006. — Вип. 42. — С. 53—55.
3. Бут Н. А. Просодические характеристики ситуативно обусловленных иллокутивных актов группы «минативов» (экспериментально-фонетическое исследование на материале современного немецкого языка) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / Н. А. Бут. — Тамбов, 2004. — 185 с.
4. Вербич Н. С. Интонация перекування в публічному мовленні (експериментально-фонетичне дослідження) : Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н. С. Вербич. — Київ, 2007. — 204 с.
5. Григорьев Е. И. Прагматический аспект речевой просодии : автореф. дисс. ... доктора филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / Е. И. Григорьев. — М., 1996. — 48 с.
6. Дубовский Ю. А. Вопросы просодии устного текста / Ю. А. Дубовский. — Минск: Высшая школа, 1975. — 295 с.
7. Карандеева Л. Г. Ситуативно обусловленная вариативность просодических характеристик директивных иллокутивов : экспериментально-фонетическое исследование на материале современного немецкого языка : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Карандеева Людмила Георгиевна. — Тамбов, 2006. — 201 с.
8. Кодзасов С. В. Исследования в области русской просодии / С. В. Кодзасов. — М.: Языки славянских культур, 2009. — 496 с.
9. Королёва Т. М. Интонация модальности в звучащей речи / Т. М. Королёва. — К.; Одесса: Вища школа. Головное изд-во, 1989. — 147 с.
10. Цеплитис Л. К. Анализ речевой интонации / Л. К. Цеплитис. — Рига: Зинатне, 1974. — 137 с.
11. Essen O. von. Hochdeutsche Satzmelodie / O. Von Essen // Zft. Für Phonetik. — Bd. 9. — Hft. 1. — 1956. — S. 75—85.
12. Fiukowski H. Sprecherzieherisches Elementarbuch / H. Fiukowski. — Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1984. — 474 S.
13. Gutenberg N. Hören und Beurteilen / N. Gutenberg. — Frankfurt/Main: Scriptor, 1984. — 208 S.
14. Wunderlich D. Der Ton macht die Melodie — Zur Phonologie der Intonation des Deutschen / Wunderlich D. // Intonationsforschungen. — Tuebingen : Hrsg. von Hans Altmann, 1988. — S. 1—37.
15. Zillig W. Bewerten : Sprechakttypen der bewertenden Rede / W. Zillig. — Tubingen: Niemeyer, 1982. — 318 S.
16. Zwirner E. Probleme der Sprechmelodie / Zwirner E. // Zft. fuer Phonetik. — 1952. — S. 1—12.

E. V. Larina

PROSODIC CHARACTERISTICS OF TOLERANCE / INTOLERANCE AT THE LEVEL OF TEMPORAL PARAMETERS IN THE SPEECH OF POLITICIANS (ON THE BASIS OF GERMAN, UKRAINIAN AND RUSSIAN)

The article deals with the prosodic characteristics of tolerance / intolerance in the speeches of politicians representing Germany, Ukraine and Russia at the level of temporal parameters. Common regularities and essential differences within the temporal characteristics of corresponding speech acts are identified.

Key words: intonation, temporal component, speech act, tolerance, intolerance, political discourse.

Э. В. Ларина

ТЕМПОРАЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ РЕЧЕВЫХ АКТОВ ТОЛЕРАНТНОСТИ / ИНТОЛЕРАНТНОСТИ В РЕЧИ ПОЛИТИКОВ (НА МАТЕРИАЛЕ НЕМЕЦКОГО, УКРАИНСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ)

В статье рассматриваются просодические характеристики толерантности / интолерантности в речи политиков Германии, Украины и России на уровне темпоральных параметров. Выявлены общие закономерности и существенные отличия темпорального оформления соответствующих речевых актов.

Ключевые слова: интонация, темпоральный компонент, речевой акт, толерантность, интолерантность, политический дискурс.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2013 р.

УДК 811.161.1'42'276.11:82-54

К. Г. ГРАПОНОВА, Т. Ф. ШУМАРИНА

ПРОБЛЕМА ИДИОЛЕКТА В РУССКОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

В статье на материале публичных выступлений российских политиков В. В. Путина и Д. А. Медведева исследуются индивидуальные стилистические и лингвопрагматические особенности их идиолектов. В исследованных текстах определены речевые средства реализации стратегий самопрезентации, дискредитации, аргументации, формирования эмоционального настроения адресата. Языковой личности Путина присущи вкрапления разговорной лексики и афоризмов, конструирование мы-дискурса, контраст прошлого и настоящего, апелляция к единству народа, его благосостоянию, использование статистических данных. Для языковой личности Медведева характерна нарочитая диалогизованность речи, использование цитат и афоризмов, апелляция к свободе, справедливости, ответственности.

Ключевые слова: идиолект, политический дискурс, языковая личность, прагмалингвистика, коммуникативные стратегии, В. В. Путин, Д. А. Медведев.

Интенсивное изучение политической коммуникации началось в середине XX века и было обусловлено потребностью лингвистической теории обратиться к реальным сферам функционирования языка и интересом политологической науки к проблемам политического мышления и поведения, а также необходимостью разработки методов анализа политических текстов. В связи с интенсивностью исследований изучение языка политики было выделено в отдельную дисциплину — политическую лингвистику.

Непосредственным объектом изучения политической лингвистики является политический дискурс. Расширение круга интересов современной науки в сфере политического дискурса в последние годы способствовало появлению разнообразных направлений исследований. Наиболее продуктивными в данной области являются анализ риторического аспекта политической речи, анализ пропаганды, изучение «политической» лексики и интенционального содержания речевых актов в политической коммуникации, исследование специфики использования языковых средств отдельными политиками. В конце XX в. языковеды обратились к особенностям речи ведущих политиков. Отдельную группу составили исследования, посвящённые речевым средствам выражения политической позиции.

Как известно, в современном политическом дискурсе автор выступает не только как индивид, оперирующий объективной информацией, но и как языковая личность, которая обладает языковой индивидуальностью и интерпретирует политическую действительность как результат самостоятельного осмысления реальности. В связи с данной установкой представляется актуальным предлагаемый в статье анализ речевых особенностей российских политиков. Цель работы — выявление и описание специфики идиолектов В. В. Путина и Д. А. Медведева в рамках политического дискурса. В качестве материала исследования были использованы 30 стенограмм политических текстов различных жанров (выступление, интервью, пресс-конференция, форум) В. В. Путина и Д. А. Медведева за период с 2008 по 2013 год, опубликованных на официальных сайтах в Интернете.

Политические выступления российских лидеров были подвергнуты анализу в лингвостилистическом и лингвопрагматическом аспектах. Проведённое исследование даёт основание для констатации сходных и отличных черт в идиолектах представителей политической элиты.

Исследование текстов В. В. Путина и Д. А. Медведева в лексико-стилистическом и синтаксико-стилистическом аспектах выявило, что на лексическом уровне в идиолектах политиков имеются существенные расхождения, в то время как на синтаксическом различий мало.

Наряду со стилистически нейтральной лексикой в политических выступлениях обоих лидеров функционирует лексика стилистически окрашенная: книжная и разговорная. В целях усиления эффективности высказывания в речь вводятся собственно разговорные и даже просторечные слова и фразеологизмы. Например: 1) *...В некоторых случаях НАТО, действительно, играет роль такого стабилизатора в мировых делах. Правда, свой нос иногда сует туда, куда не нужно, и выходит за рамки даже своей уставной деятельности, но мы должны соответствующим образом реагировать.* 2) *Их причинами является, в том числе и расхлябанность в деятельности правоохранительных и других властных органов, зачастую их прямое сращивание с криминалом.* 3) *И для того, чтобы этого избежать, они должны создавать рыночные условия, а не, извините за моветон, крышевать там тех, с которыми их связывают особые отношения.* Подобный стилистический диссонанс специфичен для выступлений В. В. Путина. В текстах же Д. А. Медведева разговорная лексика встречается гораздо реже. Характерной чертой идиолекта Д. А. Медведева оказывается контрастное использование наряду с разговорной лексикой и фразеологией единиц книжных (высоких):

Понимание того, что чиновники служат народу, а не вершат его судьбы, — основа демократического устройства. Для гражданина ведь государство — это чиновник, к которому он пришёл на приём; судья, который принял решение по его делу; участковый или налоговый инспектор — и любой из облечённых властью решать его проблемы, все присутствующие в этом зале.

Анализ заимствований показал, что в выступлениях Путина и Медведева активно функционируют полностью или частично освоенные в русском языке лексемы. Наиболее широко в этих текстах представлены такие тематические группы, как «общественно-политическая лексика», «экономическая лексика», «финансовая лексика»: *тренд, тенденция, тандем, саммит, инфляция, паритет, трафик, консолидация, инновация, интеграция, квота, актив, облигация, инфраструктура*. В текстах Д. А. Медведева были обнаружены единичные примеры использования варваризмов (*блогосфера, айпад, твиттер, хэштег*) и иноязычных вкраплений (*rapidly, must, a propos*), но, что характерно, только в интервью, данных представителям европейских СМИ.

Метафорические образы в выступлениях политиков конструируются через различные понятийные поля. Для В. В. Путина доминантными являются морбиальная и спортивно-игровая метафоры. В морбиальной метафоре объединяются значения агрессивности, тревожности, безысходности, отклонения от естественного порядка вещей. Данный тип метафоры позволяет вызвать у публики эмоциональное представление о необходимости борьбы с болезнями общества, о разнообразии потенциальных лекарств и путей излечения. Напр.: 1) *Я не буду делать на этом особого акцента, но, не поговорив о причинах, которые привели мировую экономику к сегодняшнему состоянию, мы не сможем выработать правильных рецептов лечения этой болезни*. 2) *Позитивная динамика отмечается по всем ключевым показателям развития Российской Федерации, по всем без исключения, тогда как в некоторых странах Европы, как вы знаете, в других регионах мира кризис перерос в хроническую форму, в затяжную рецессию и застойную, растущую изо дня в день безработицу*.

Благодаря использованию игровой метафоры В. В. Путин конструирует образ политика, который честен и искренен с аудиторией, который осуждает политические гонки и игры и считает, что общество не должно пострадать в результате чьих-то махинаций и интриг. Напр.: *Ценность человеческой жизни превыше всего, и она не должна быть разменной монетой в геополитической игре*.

В текстах Д. А. Медведева наиболее широко представлены военные метафоры. Военные метафоры обладают значительным позитивным прагматическим потенциалом, так как военные действия в русском сознании оцениваются как заслуживающие одобрения, сочувствия, поддержки. Напр.: *Пост президента Путин завоевал в борьбе и получил весьма весомую поддержку людей*.

Синтактико-стилистический анализ выступлений В. В. Путина и Д. А. Медведева не обнаружил специфических особенностей их идиолектов. Оба политика в использовании синтаксических фигур и приёмов следуют нормам и требованиям устной политической речи, для которой характерны: 1) расчленённые конструкции (парцелляция и присоединение): *Деньги не доходят не только от банков в торговые сети, но они ещё и не доходят из торговых сетей фермерам. Поэтому критику в отношении банков я принимаю, и мы с ними работаем; В рамках сегодняшнего выступления невозможно детально охарактеризовать все ее параметры. Да в этом сейчас и нет необходимости*; 2) эллипсис (чаще всего в текстах политиков элиминируется подлежащее, выраженное личным местоимением я или мы, так как их значение лица и числа часто оказывается избыточным и повторно выраженным в глагольной лексеме): *Победить коррупцию можно только вместе с гражданским обществом, создав в обществе атмосферу абсолютной нетерпимости к любым формам коррупции. Подчеркиваю — к любым; Их деятельность должна стать прозрачной, подконтрольной обществу, а вмешательство в неё со стороны властных структур — неприемлемым*; 3) риторические вопросы (*Какой в этом смысл? Кто от этого выигрывает? Мы с вами куда пойдём? Вот Греция идет в Брюссель за деньгами, и дают. А нам с вами куда?*). Как известно, наиболее значительными стратегиями политического дискурса считаются стратегии самопрезентации, дискредитации, аргументации и стратегия формирования эмоционального настроения адресата. Анализ текстов выступлений В. В. Путина и Д. А. Медведева в лингвопрагматическом аспекте позволил оценить степень оптимальности предпочитаемых каждым из политиков тактик и приёмов воздействия на публику.

Наиболее значимой стратегией в своих выступлениях Путин и Медведев признают стратегию самопрезентации. В речи Путина она оформляется, прежде всего, через конструирование «мы-дискурса» и безагенность высказываний. В отличие от Путина, Медведев выстраивает речь от 1 лица единственного числа (*Поручаю, я сформулировал, я был инициатором*), что может свидетельствовать, с одной стороны, о том, что он как преемник В. В. Путина не нуждается в самопрезентации, а с другой стороны, в стремлении отмежеваться от Путина, заре-

комендовать себя в качестве политика, самостоятельно принимающего решения. Д. А. Медведев солидаризируется с аудиторией с помощью следующих приёмов. Во-первых, это речь, нарочито построенная в диалогизированной форме; во-вторых, это эксплуатация цитат известных личностей, пользующихся популярностью и авторитетом у аудитории (*Ещё в древнем Китае Лао Цзы говорил: «Нет беды тяжелее, чем презирать врагов». Но мы объявили войну коррупции, мы нашего врага знаем, и здесь мы не отступим*), а также так называемых «народных» цитат, которые делают речь более адресной, что создаёт впечатление, будто политик способен уделить внимание проблемам каждого гражданина (*Люди, которые живут на Дальнем Востоке, иногда говорили, я иногда слышу: вот у нас на Дальнем Востоке так, а в России — так. Это очень плохо, потому что мы все Россия. И, конечно, наше единство, может быть, стоит самого дорогого*).

Стратегия дискредитации в речи двух российских политических лидеров представлена нешироко, что объяснимо и соответствует их статусу представителей правящей партии, дискредитация же — прерогатива оппозиции. Реализация стратегии дискредитации в идиолектах Путина и Медведева принципиально не различается, хотя В. В. Путин, в отличие от Д. Медведева, более склонен к издёвке и иронии. Например:

Путин: *Значит, по поводу того, что (пауза) «Газпром» вгрызается в тело Европы. И говорят об этом Washington Post, да?*

Ведущий: Wall Street Journal.

Путин: Wall Street Journal? *Чего так американцы беспокоятся за европейское тело, я не знаю. Может быть, сами не хотят от него отрываться. Нравится... Тело хорошее.*

Оба политика прибегают к дискредитации оппозиции, других государств и правительственных структур, чаще всего парируя оппонентам, а не по собственной инициативе. Стратегия дискредитации используется ими для отвлечения внимания от себя путём указания на недостатки других.

Стратегия формирования эмоционального настроя адресата реализуется в политических выступлениях, обращённых к населению страны в связи с какими-либо важными событиями: в приветственном слове, поздравлении граждан с праздником, инаугурационной речи и т. д. Однако она может использоваться и как элемент структуры выступлений других жанров. В политических текстах В. В. Путина и Д. А. Медведева данная стратегия представлена тактиками обращения к эмоциям адресата и учёта ценностных ориентиров адресата.

Тактика обращения к эмоциям адресата в рамках стратегии формирования эмоционального настроя адресата реализуется у В. В. Путина с помощью конструирования образов настоящего и прошлого (*Оценивая итоги прошедшего четырехлетия, мы можем с полным основанием утверждать — Россия не только преодолела кризис, мы сделали серьёзный, значительный, заметный шаг вперёд, мы стали сильнее, чем были раньше*), а у Д. А. Медведева — образа будущего. Эмоциональный подъём в речи Медведева создаётся, в основном, за счёт конструирования представления о светлом, счастливом грядущем (*Я уверен, что все стратегические цели, которые мы ставим перед собой, будут достигнуты, в этом нет никаких сомнений, и в основе такой уверенности то, что мы стремимся к развитию, к новому качеству жизни, к победе над несправедливостью и коррупцией. Это объединяет всё российское общество. Мы будем действовать все вместе...*). Пафосу речей политиков способствует также обилие лексики с положительной оценочностью (*любимая, великая, ответственность, гордиться*) и ряды однородных членов, которые создают эффект нарастания позитивных эмоций (*мы обновляем страну, обновляем общество, меняем нашу жизнь, меняемся сами; делаем себя зрелой, творческой, уверенной в себе нацией*).

Специфика обращения к ценностным ориентирам состоит в том, что в речи Путина доминируют общенациональные ценности *единства, единения, благополучия и благосостояния*. Д. А. Медведев апеллирует к общечеловеческим ценностям *свободы, справедливости, ответственности*.

Тактика учёта ценностных ориентиров адресата принадлежит к числу общих, неспециализированных тактик и используется и в других стратегиях. Знание и умелое использование стратегии формирования эмоционального настроя адресата — залог эффективного речевого воздействия на аудиторию. Проведённый анализ позволил выявить специфику обращения к ценностным ориентирам В. В. Путина и Д. А. Медведева. В выступлениях Путина доминируют общенациональные ценности *единства, единения, благополучия и благосостояния*. Д. А. Медведев апеллирует к общечеловеческим ценностям *свободы, справедливости, ответственности*, немаловажными элементами его концептосферы являются также понятия *человека и личности*.

Таким образом, на лингвопрагматическом уровне идиолекту Путина присущи такие черты: конструирование мы-дискурса; вкрапления разговорной лексики и афоризмов для создания положительного образа и солидаризации с аудиторией; формирование контраста прошлого и настоящего, а также апелляция к таким ценностям, как единство народа, благополучие, благо-

состояние для реализации стратегии формирования эмоционального настроения; учёт, в первую очередь, пространственного аспекта в тактике контрастивного анализа и, кроме того, использование цифр и статистических данных, которые не подвергаются сомнению в сознании аудитории.

Идиолект Д. А. Медведева на данном уровне конструируется при помощи иных средств: в рамках стратегии самопрезентации — нарочитая диалогизованность речи, использование цитат авторитетных личностей и «народных» цитат; обращение к положительным эмоциям через образ светлого будущего народа и страны, через апелляцию к общечеловеческим ценностям ответственности, справедливости, свободы и т. д. Аргументативная стратегия реализуется преимущественно через темпоральное сопоставление фактов, событий, явлений.

1. Маслова В. А. Политический дискурс : языковые игры или игра в слова / В. А. Маслова // Политическая лингвистика. — Вып. 1 (24). — Екатеринбург, 2008. — С. 43—48.

2. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. — Волгоград: Перемена, 2000. — 368 с.

К. Г. Грапонова, Т. Ф. Шумаріна

ПРОБЛЕМА ІДІОЛЕКТА В РОСІЙСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті на матеріалі публічних промов російських політиків В. В. Путіна та Д. А. Медведева досліджуються індивідуальні стилістичні та лінгвопрагматичні особливості їхніх ідіолектів. У досліджених текстах визначено мовленнєві засоби реалізації стратегій самопрезентації, дискредитації, аргументації, формування емоційного настрою адресата. Мовний особистості В. В. Путіна притамані вкраплення розмовної лексики й афоризмів, конструювання *ми*-дискурсу, контраст минулого та сучасного, апеляція до єдності народу, до його добробуту, використання даних статистики. Мовний особистості Медведева властиві навмисна діалогізованість мовлення, використання цитат і афоризмів, апеляція до свободи, справедливості, відповідальності.

Ключові слова: ідіолект, політичний дискурс, мовна особистість, прагмалінгвістика, комунікативні стратегії, В. В. Путін, Д. А. Медведєв.

K. G. Graponova, T. F. Shumarina

THE PROBLEM OF IDIOLECT IN RUSSIAN POLITICAL DISCOURSE

The article deals with any individual stylistic and lingvopragmatical features of public speeches by Russian politicians V. V. Putin and D. A. Medvedev. Verbal implementing means of different communicational strategies determined in investigated texts: strategies of self-presentation, of discredit, of argumentation, of formation of the emotional state of the recipient. Language personality of Putin characterized by such features: inclusions of spoken vocabulary and aphorisms, the design of *we*-discourse, the contrast of past and present, an appeal to the unity of the people, to people's welfare, the use of statistics data. Language personality of Medvedev characterized by such features: intentional dialogization of speech, the use of quotations and aphorisms, an appeal for freedom, justice, responsibility.

Key words: idiolect, political discourse, language personality, pragmatics, communicational strategies, V. V. Putin, D. A. Medvedev.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2013 р.

УДК [811.161.1+811.161.2+811.581]’342’276.3-055.2

О. В. ПОПОВА

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ФЕМІННИХ ХАРАКТЕРИСТИК НА ФОНЕТИЧНОМУ РІВНІ (на матеріалі російської, української та китайської мов)

В статті розглядаються особливості реалізації фемінних характеристик в російській, українській і китайській мовах на сегментному й суперсегментному рівнях; аналізуються імпліцитне значення фонетичного оформлення мовлення жінок та засоби його адекватного перекладу.

Ключові слова: фонетичне оформлення жіночого (фемінного) мовлення, (супер)сегментний рівень.

Протягом останніх 10 років російська мова набула значну популярність в Україні, а саме в період після інтенсивного відтворювання урядом україномовного середовища в країні. Відомо, що значна частина населення України (до 30 %) віддають перевагу російській мові, ніж укра-

їнській; а деякі соціологічні дослідження свідчать про те, що Україна фактично є двомовною державою. Російською мовою спілкуються на всіх рівнях суспільно-політичної та побутової сфер. На території України в багатьох закладах освіти викладання дисциплін здійснюється російською мовою. Іноземні студенти, що навчаються у ВНЗ України, вивчають російську мову як іноземну (крім англійської).

Налагодженню міжнародних контактів України з країнами пострадянського простору і такої високорозвиненою країною, як Китай часто сприяє спілкування партнерів російською мовою, оскільки в цих країнах російська мова посідає стійку позицію поряд з іншими іноземними мовами міжнародного функціонування. Неабиякий інтерес у вітчизняних та зарубіжних лінгвістів викликають дослідження різноманітних аспектів російської мови. Отже, роль російської мови в межах безпосередньо України є притьма значною.

Той факт, що велику кількість діячів у політичній, економічній, культурній та освітній сферах України складають як україномовні, так і російськомовні жінки, зумовлює актуальність вивчення особливостей жіночої комунікативної поведінки та лінгвістичних характеристик фемінного мовлення. Вивчення впливу ґендеру людини на його мовлення активізувалося в останні роки, що свідчить про посилення інтересу вітчизняних і зарубіжних лінгвістів до цієї проблеми. Особлива увага приділяється:

1) особливостям лексико-граматичного оформлення мовлення жінок і чоловіків (В. Н. Базильов, О. А. Земська);

2) мовленнєвої поведінки жінок і чоловіків (А. Ю. Беляєва, Б. Гамаюнов, А. В. Кириліна, А. П. Мартинюк, О. Першай, К. Уест);

3) соціальним ролям жінок і чоловіків (М. В. Городнікова, А. П. Мартинюк, А. Д. Швейцер, Дж. Коатс, С. Гюнтер, У. Лабов, Е. Маккобі, Б. Прейслер, Б. Йобург);

4) прояву гендерних маркерів на різних лінгвосоціокультурних рівнях (І. В. Глотова, Н. Курілович, І. Г. Ольшанський, І. В. Соломахіна, О. В. Спірюшкіна, Л. В. Степанова);

5) аналізу дистинктивних характеристик мовлення жінок і чоловіків узагалі (М. Хеллінгер, Р. Герберг, М. Хертлейн, Д. Мальц, Б. Торн, С. Троммель-Плотц).

На жаль, фонетичний рівень актуалізації фемінних характеристик мовлення не розглядається науковцями у повному обсязі; існують дослідження деяких компонентів інтонації мовлення жінок і чоловіків (В. В. Потапов; М. Д. Путрова; Т. І. Шевченко), які не характеризують особливості імпліцитного смислу повідомлення. Крім того, цілісне вивчення засобів адекватного перекладу ґендерно-маркованих повідомлень з російської мови на іноземну (англійську, китайську) і навпаки, а саме їх фонетична реалізація, не відображено в сучасних наукових дослідженнях.

Бажано акцентувати, що наразі українсько-китайські міжнародні відносини інтенсивно розвиваються й удосконалюються. Сучасний стан співпраці між Україною та Китаєм потребує залучення висококваліфікованих тлумачів / перекладачів для здійснення перекладу з китайської мови на російську і / або українську та навпаки. Чимало жінок в Китаї займають високі державні посади й беруть активну участь у суспільно-політичному житті країни, тому знання особливостей оформлення жіночого мовлення на різних лінгвістичних рівнях і оволодіння навичками їх досконалої інтерпретації є дуже важливою складовою теоретично-практичної підготовки перекладачів / тлумачів. В системі освіти України підготовка перекладачів китайської мови здійснюється на базі двох мов: російської та української; саме тому за доцільне можна вважати дослідження особливостей реалізації фемінних характеристик у межах зазначених мов. Недостатність досліджень у галузі актуалізації фемінності на фонетичному рівні в рідній мові (російській і українській) і засобів їх передачі на іноземну (китайську) зумовлює *мету* вивчення даної проблеми — *виявлення особливостей реалізації фемінних характеристик у російській, українській і китайській мовах на сегментному й суперсегментному рівнях*. Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних *завдань*: 1) проаналізувати імпліцитне значення фонетичного оформлення мовлення жінок; 2) виявити засоби адекватного перекладу фонетичної ґендерно-маркованої конотації мовлення жінок.

Виразність жіночого мовлення залежить від низки обставин: тематики інформації, що обговорюється; жанрово-стилістичних особливостей оформлення мовленнєвого тексту; ступеня розуміння теми; статі комунікантив (одностатеві, двостатеві діалоги); соціального статусу співрозмовниць (співрозмовників); режиму спілкування («домінування — підпорядкування», «рівноправ'я»); фізичного, емоційного стану жінок; віку та інших факторів.

«Узнавання» фемінного дискурсу здійснюється завдяки комплексу рис, що проявляються на фонетичному, лексико-граматичному, синтаксичному рівнях. Найбільшу яскравість жіночому мовленню надає лексичне «навантаження». Що стосується фонетичного «забарвлення», воно часто додає імпліцитний смисл повідомленню. Фонетичний рівень реалізації мовлення жінок можна розглянути на двох підрівнях: сегментному й суперсегментному.

Перекладачам-білінгвам важливо знати загальні типові характеристики фонетичного оформлення жінок для правильного перекладу не тільки «текстуального змісту» репрезентованої інформації, але й адекватної передачі його конотації.

До загальних фонетичних маркерів мовлення російськомовних, україномовних і китайськомовних жінок на сегментному рівні можна віднести такі:

1. «Тривалість» вимовляння жінками голосних звуків більша, ніж у чоловіків.

Таку характеристику вимовляння голосних звуків науковці пояснюють з фізіологічної точки зору. «Голосність» і «співучість» мови також залежить від особливостей її фонетичної системи. Українська мова належить до категорії «співучих» мов, більшою мірою, завдяки системі чергування голосних і приголосних в іменниках (*вчитель — учитель*), дієсловах (*в важати — уважати*), прийменниках (*в — у, з — із*) і т. ін., що надає непереривності потоку мовлення. Китайська ініціаль (*див. Схеми 1*) завжди починається з приголосного звуку, тому «співучість» мови яскравіше демонструє українська мова.

Схеми 1

Структурні елементи китайського складу

Довгота голосних залежить від наголосу (наявність наголосу чи його відсутність), типу складу (відкритий, закритий, напіввідкритий, напівзакритий), а також типу основного тону практично в більшій частині мов. Китайська мова є тональною: кожний наголошений склад вимовляється інтенсивно (ядерним) тоном. Тон виконує фонологічну смислорозрізнавальну функцію, тому фонетисти-китаїсти розглядають концепт «тон» як складне поняття «наголос-тон-інтонація». Внаслідок цього феномена, ступінь редукції (кількісної та якісної) китайських голосних у слабонаголошеній позиції значно нижчий, ніж в українській і російській мовах. Чим вище основний тон і чим менше тривалість складотворного голосного, тим більше зрушення в його якості. Він стає більш високим з підняття, тобто більш закритим і коротким [4]. Голосний, що вимовляється рівним тоном (I тоном) маніфестує «пекучість», а, наприклад, головний, що вимовляється III тоном, — довготу і «складність» голосного звуку.

За фактором «тривалість» голосного звуку фонетична система російської мови ідентична українській, але більш тривалими є китайські голосні завдяки низькому ступеню редукції головних. Проте фактор «співучість» проявляється частіше в українській мові, на другому місці — російська мова, на третьому — китайська.

На фоні вищезазначених загальних фонетичних характеристик «тривалість» голосних звуків у презентації російськомовних, україномовних та китайськомовних жінок все ж більше, ніж у презентації чоловіків, що акустично відчувається.

Випадки, коли жінки навмисно пролонгують голосні звуки, спонукають лінгвістів і психолінгвістів пізнати природу такого фонетичного перетворення та вірно інтерпретувати його. Отже, «протягування» голосних жінками (рідко чоловіками) у більшості випадків залежить від їхнього емоційного стану в одностатевих діалогах в режимі «рівноправ'я». Наприклад:

«Жіночі» діалоги		
Російськомовні жіночі діалоги	Переклад на українську мову	Переклад на китайську мову
<p>А. А-а-а, в-о-о-о-т в чём дело!.. Почему ты меня заранее не предупредила о независимой проверке?</p> <p>Б. В такой ситуации надо руководствоваться здравым смы-ы-ы-слом, а не эмоциями...</p>	<p>А. Так о-о-о-сь воно що!.. Чому ти мене заздалегідь не попередила про незалежну перевірку?</p> <p>Б. В такій ситуації треба керуватися добрим р-о-о-озумом, а не емоціями...</p>	<p>— 啊...这么回事儿啊! 检查的事情, 你为什么不提前通知我?</p> <p>— 这种情况, 要多动脑子, 而不是手忙脚乱。</p>

«Протягування» голосних російськомовними жінками спричинено станом зачудування-здивування, що може легко перейти в обурення першої співрозмовниці, та «формою захисту» другої співрозмовниці, яка дає грамотне описання претензії першої на лексико-граматичному і синтаксичному рівнях. Штучним подовженням голосного у слові «*см-ы-ы-ы-слом*» вона перебиває свою опонентку, що, напевно, дратує останню. Виділені таким чином голосні збігаються з логічним наголосом і є емпазою. Графічно подовження голосних відображено трикратним їх повторенням в оригінальних висловлюваннях російськомовних жінок і в українському перекладі.

В перекладі російськомовного жіночого діалогу на китайську мову подібне повторення неможна відтворити графічно.

Переклад схожих діалогів здійснюється в усній формі. Перекладачам рекомендовано надавати скорочений (чи анований) переклад тексту оригіналу із зазначенням загального настрою і ставлення мовців до теми розмови, тобто імпліцитного значення повідомлення, евфемістичними описовими засобами (особливо в офіційних умовах). У тексті перекладу умисне подовження голосних не зберігається.

2. *Нааявність вокалізованих «заповнень» типу -е-е-, -м-м- та інших [5].*

Вокалізоване «навантаження» подібного типу у використанні жінок деякі філологи вважають вокалізованими паузами у потоці мовлення, які свідчать про ступінь «впевненості — невпевненості», «здивованості», «утруднення» тощо співрозмовниць (див. *суперсегментний рівень*). Переклад «голосових укралень» з російської мови на китайську — описовий. Наприклад:

Жіноче мовлення (з доповіді на науковій конференції)		
Російське мовлення	Переклад на українську мову	Переклад на китайську мову
Проф. Т. М. Королева: Одним из важных аспектов обучения коммуникации на иностранном языке является ознакомление студентов с гендерными особенностями иноязычной речи, что <i>-м-м-</i> имеет большое значение для дальнейшей социальной адаптации в профессиональной и бытовой сферах.	Проф. Т. М. Корольова: Одним з важливих аспектів навчання комунікації іноземною мовою є ознайомлення студентів з гендерними особливостями іномовного мовлення, що має велике значення для подальшої соціальної адаптації в професійній та побутовій сферах.	卡拉聊娃教授曾表示: 使学生了解外文中的性别特性, 是外语会话教学中的重点之一。这些特性将对外语使用者适应当地工作及社会生活环境起重要作用。

Вокалізовані «вкраплення» не перекладаються ні на українську, ні на китайську мови та не мають графічного еквіваленту в китайській мові. Якщо вони носять «протяжний» характер, то при перекладі жіночого мовлення з російської (української) мови на китайську і навпаки можна надати пояснення про його конотативне використання типу «*довідачці важко відповісти на запитання; довідачка не впевнена у вірності рішення*» і т. ін.

3. *Глотталізація* (гортанний вибух або сильний «скрипучий» приступ у вокального звукового сегмента на абсолютному початку інтонаційної фрази після паузи неглоттального виникнення, тобто яка містить елементи мовленнєвого дихання — вдих чи видих) більш властива для жінок [2]. Деякі фонетисти називають подібне явище *фарінгалізацією*. В китайській мові фарінгалізація є додатковою артикуляцією голосних звуків. Вона полягає у звуженні стінок глотки й у зменшенні дужок м'якого піднебіння. Фарінгалізовані голосні у «виконанні» жінок складають на слух враження вимовлених «здавленим» голосом. Крім того, фарінгалізація надає голосному високого тембрового забарвлення. Всі ці явища спостерігаються нерідко у складах відкритого типу (монофтонг чи дифтонг), вимовлених у четвертому тоні [4].

Фарінгалізовані голосні свідомо інтерпретуються у процесі усного послідовного перекладу жіночого мовлення з російської (української) мови на китайську і навпаки.

4. *Правильне вимовляння звуків [6].*

Правильне вимовляння звуків російськомовними, україномовними та китайськомовними жінками полегшує переклад усних текстів різноманітної жанрово-стилістичної спрямованості.

Що стосується суперсегментного рівня, до загальних фонетичних маркерів мовлення російськомовних, україномовних та китайськомовних жінок на суперсегментному рівні можна віднести такі:

1. *Просодична експліцитність емоційного мовлення* на фонетичному рівні мови, що простежується в інтонаційній формі, мелодичному рисунку, зміні регістрів (з метою досягнення більшого емоційного ефекту), у використанні таких просодичних засобів, як придихання, назалізація [3]. Р. Лакофф наголошує на *частому використанні емфаз* [6].

Поділ мовлення на емоційне та неемоційне — штучний. Зустріти неемоційне мовлення чи то жінок, чи чоловіків у чистому вигляді можна дуже рідко. У кожній фразі присутнє те чи інше емоційне забарвлення думки мовця. Ступінь мовленнєвої емфазы залежить від кількості, якості й інтенсивності емоційної й оцінювальної конотації, що накладаються на інформативну, логічну і семантичну структури висловлювання [1, с. 265—273]. Емоційність жінок виражається:

А. Зміною темпу.

Темп мовлення жінок-домінантів у двостатевих діалогах частіше сповільнюється, наголос посилюється. Усі слова чітко вимовляються. Часові інтервали між наголошеними словами довгі та приблизно однакові. Жінки-підлеглі прискорюють темп свого мовлення, часові інтервали між наголошеними і ненаголошеними складами у них мінімальні. «Жіночий» темп характеризується

більшою швидкістю, ніж «чоловічий». Жінки намагаються привернути увагу слухача та скоріше пояснити сутність проблеми. В одностатевих діалогах темп обох комунікантів приблизно однаковий. Темп російськомовних і україномовних жінок швидше у подібних ситуаціях, ніж китайськомовних (наслідок фонетичних особливостей тональності китайської мови, яка передбачає приблизно повне вимовляння кожної фонетичної одиниці в межах фемінного дискурсу і сповільнює темп мовлення жінок у порівнянні зі слов'яномовними жінками).

«Внесок» пауз в процес прискорення чи сповільнення темпу дуже значний. Численні паузи сповільнюють темп. Жінки поряд із синтагматичними (російськомовні і українськомовні жінки) і граматичними (китайськомовні жінки), використовують в емоційно-забарвленому дискурсі емфатичні (логічні) і хезитаційні паузи частіше, ніж чоловіки; жіноче вимовляння має достатньо широкий діапазон звучання.

До труднощів роботи перекладача можна віднести інтерпретування усних текстів, фрагменти яких прискорюються у репрезентації жінок. Прискорений темп ускладнює сприйняття усного мовлення: тлумачеві з російської (української) мови на китайську і навпаки одночасно слід стежити за змістовим компонентом повідомлення, зрозуміти смисл інформації, «уловити» конотацію фонетичного оформлення фемінного мовлення, підібрати протягом короткого часу адекватні лінгвістичні засоби для його передачі мовою перекладу. Перекладач працює у напруженому режимі, що може спричинити виникнення огріх.

Б. Зміною мелодичного діапазону.

Діапазон «жіночого» емоційно насиченого мовлення частіше підвищується, а «чоловічого» — знижується (особливо при передаванні погроз).

В. Заміною висхідного ядерного тону низхідним та навпаки.

Г. Використання складних тонів.

Для передавання, наприклад, незгоди у відповідях на спеціальні запитання і вираження протилежної думки жінки оформлюють свої висловлювання низхідно-висхідним тоном (*Потому что меня об этом не информировали! / Тому що мене про це не інформували!*), а чоловіки частіше розширюють тональний діапазон і оформлюють свої висловлювання високим низхідним тоном.

Д. Використання перерваної висхідної або низхідної шкали.

З метою маркування семантично важливих слів жінки частіше, ніж чоловіки, «підвищують» тон, унаслідок чого переривається висхідна або низхідна шкала.

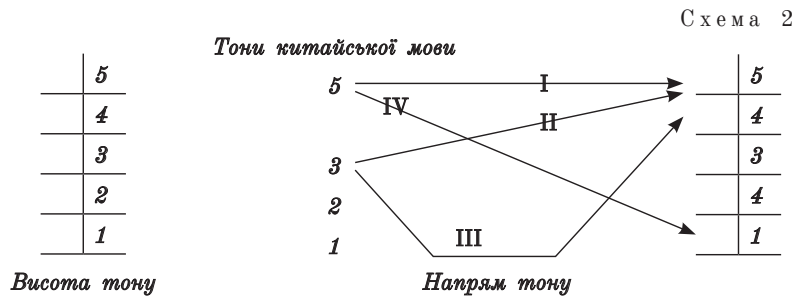
Перекладачу-білінгву дуже важливо знати семантику інтонаційного оформлення російськомовного (україномовного) жіночого мовлення у різних ситуаціях (крім лексико-граматичного «навантаження» фемінного дискурсу) і вміти передбачати подальший хід розмови з метою підбору адекватних лексико-граматичних засобів для перекладу жіночого мовлення на китайську мову, оскільки в китайській мові для вираження емоційного стану жінок існують лексичні засоби вираження інтонації, наприклад, вигуки, які мають велику кількість варіацій вимовляння. Отже, китайський вигук — [a] в залежності від мелодики може означати радість і лихо, твердість і нерішучість, байдужість і зацікавленість, подив, спокій, натхнення, розчарування і таке інше. Порівняймо:

Жіноче мовлення (діловий дискурс)

Російськомовне мовлення	Переклад на українську мову	Переклад на китайську мову
А: Итак, как обстоят дела с агентством по недвижимости «Альянс»?	А: Отже, як ідуть справи з агенцією нерухомості «Альянс»?	— «阿里祥斯»地产商那边的事情怎么样了?
Б: Хорошо, довольно-таки хорошо, кроме одного... Я здесь как раз по этому поводу и хочу переговорить с тобой. У нас проблема...	Б: Добре, досить добре, крім одного... Я тут саме з цього приводу і хочу переговорити з тобою. Ми маємо проблему...	— 不错,一切顺利,但有个问题,我正打算和你谈谈,有个麻烦事儿
А: Ой! А что случилось?!	А: Ой! Що трапилось?!	— 恩?出什么事儿了?!

У цьому прикладі висхідним термінальним тоном «забарвлюється» відрізок *недвижимости «Альянс»*, що означає зацікавленість справою. Фраза *как раз по этому поводу* оформлена скандентною шкалою, яка притягує увагу слухачки на важливій інформації. Відповідь співрозмовниці *Ой! А что случилось?!* звучить гучніше і прискореним темпом, демонструючи подив, бентежність і нетерпіння отримати відповідь на запитання. В перекладі на китайську мову інтонаційне оформлення китайськомовного діалогу не відображує семантику інтонації оригінального діалогу, оскільки інтонаційними засобами китайської мови служать регістрові можливості мови і як поодинокий випадок — особливий засіб вимовляння тону останнього складу синтагми або речення. У перекладі на китайську мову фонетичні особливості передано через підвищення голосу та вигук «恩», що означає сумнів і / або ствердження.

Так, у китайській мові існує 5 типів тону (див. Схему 2):

Тон виконує смислорозрізнявальну функцію. Китайське мовлення іноземця, навіть якщо недостатньо чітко виражено або зовсім не виражено суперсегментні одиниці, сприймається китайцями задовільно. Однак емоційне забарвлення мовлення китайських жінок може викликати деякі складнощі у перекладачів з китайської мови на російську (українську), тому що особливе вимовлення тону останнього складу (перед паузою) безпосередньо пов'язано із зміщенням регістру і багато в чому залежить від нього. Акустичне вимовлення тону полягає в додатковій модуляції мелодики після того, як тон відзвучав повністю [4]. Наприклад:

Жіноче емоційне мовлення

Китайськомовне	Переклад на російську мову	Переклад на українську мову
1) zhè ge huài (zhè ⁴ ge ⁰ huai ⁴), zhè ge hǎo (zhè ⁴ ge ⁰ hao ³)	1) Этот плохой — тот хороший.	1) Цей поганий, той добрий.
2) ní shuō (ní ³ shuo ⁴) zhè ge huài (zhè ⁴ ge ⁰ huai ⁴)?	2) Скажешь, что этот плохой?!	2) Скажеш, що цей поганий?!
3) zhè ge (zhè ⁴ ge ⁰) kě hǎo (kě ³ hao ³).	3) Вот этот уж хорош!	3) Ось цей вже ж добрий!
4) hǎo jiā huo (hao ³ jia ¹ huo ⁰)	4) Вот это да!	4) Оце так!

У фразі zhè ge huài (zhè⁴ ge⁰ huai⁴), zhè ge hǎo (zhè⁴ ge⁰ hao³) слово huài вимовляється в четвертому тоні, а hǎo — у третьому. Однак у другому реченні четвертий тон слова huài трансформується в низько-висхідний (313), а третій тон слова hǎo — у висхідно-низхідний (1151). У четвертому реченні (ступінь емоційного забарвлення найвищий у порівнянні з попередніми), яке вимовляється з інтонацією подиву, спостерігається повна зміна тону складу: низький тон першого складу hǎo стає високим низхідним, а перший високий рівний тон другого складу jiā — рівним середнім.

Професійний тлумач повинен розпізнавати семантику тонально-інтонаційних варіацій фемінного китайського мовлення і враховувати їх у перекладі на російську і / або українську мову. Емоційний стан співрозмовниць, який реалізується засобами інтонації, перекладач передає за допомогою описових і пояснювальних фраз, позбавлених емоційного «навантаження».

Е. Членування інтонаційних груп на дві чи більше частин.

Для російськомовних жінок-домінантів типовим є ставити у розмові паузу / паузи різної тривалості перед семантично значущим / значущими словом / словами в межах однієї інтонаційної групи (Кроме одной вещи | — вы никогда не знаете, | какой сюрприз | вам могут преподнести папарацци... / Крім одного | — ви ніколи не знаєте, | який сюрприз | вам можуть піднести папарацци...).

Перекладаючи подібні «жіночі» повідомлення з російської мови на китайську, тлумач пояснює значущість інформації для російськомовної співрозмовниці не фонетичними засобами, а описово.

2. Мовленнєва поведінка відповідає етичним нормам.

Російськомовним і китайськомовним жінкам більш властивий стриманий тип висловлювання думки. Українськомовні співрозмовниці «додають жвавості» розмові, супроводжуючи мовлення жестами та мімікою. Домінування в розмові актуалізується завдяки: а) використанню висхідних термінальних тонів; б) дотриманню скандентних і слайдингових шкал; в) прискоренню темпу мовлення; г) збільшеній гучності мовлення. Паузи та наголос мають ефатичний характер з метою привернення уваги. Спостерігається висока частотність використання низхідно-висхідного ядерного тону, який поєднує значення орієнтації на співрозмовника з виявом емоційного ставлення мовця і надає великої сили впливу [5].

Отже, семантика інтонації жіночого мовлення у поєднанні з іншими фонетичними конститuentами сегментного і суперсегментного рівня є важливим смисловим компонентом, який надає завершеності усному повідомленню. Сегментний рівень реалізації фемінних характеристик репрезентований такими фонетичними явищами: подовженням голосних звуків; наявністю вокалізованих «заповнень»; глотталізацією (фарінгалізацією); гіперкоректним вимовленням звуків.

Суперсегментний рівень маніфестує просодичну експліцитність емоційного мовлення, коректну етичну мовленнєву поведінку. Переклад фонетичних «жіночих» явищ, як правило, описовий. Для тлумача важливо знати про такі «тонкощі» і вміти передавати їх при перекладі фемінних характеристик з російської або української мови на китайську і навпаки.

1. Бровченко Т. А. Фонетика англійської мови (контрастивний аналіз англійської та української вимови) : [підручник] / Т. А. Бровченко, Т. М. Корольова. — [2-е вид., переробл. та доп.]. — Миколаїв : МДГУ ім. Петра Могили, 2006. — 300 с.
2. Кривнова О. Ф. Глоттализация на границах фонетических составляющих в женской речи (на русском материале) / О. Ф. Кривнова // Проблемы и методы экспериментально-фонетических исследований : сб. статей к 70-летию проф. Л. В. Бондарко. — СПб. : СПбГУ, 2002. — С. 183—190.
3. Потапов В. В. Язык женщин и мужчин : фонетическая дифференциация / В. В. Потапов // Известия РАН. Серия литературы и языка. — М. : Наука, 1997. — Т. 56. — № 3. — С. 52—62.
4. Спешнев Н. А. Фонетика китайского языка : учеб. пособие / Н. А. Спешнев. — Л. : Изд-во Ленинградского ун-ва, 1980. — 141 с.
5. Яшина Н. В. Коммуникативные и интонационные особенности дискурса телеинтервью (на материале американского варианта английского языка): дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Яшина Наталья Владимировна. — Иваново, 2007. — 220 с.
6. Lakoff R. Language and Women's Place (Язык и положение женщины) / R. Lakoff. — New York : Harper and Row, 1975. — 83 p.

O. V. Popova

PECULIARITIES OF FEMININE FEATURES REALIZATION AT THE PHONETIC LEVEL (based on the material of the Russian, Ukrainian and Chinese languages)

The article deals with some peculiarities of feminine features realization in Russian, Ukrainian and Chinese at the segmental and suprasegmental levels; the implicit meaning of the women's speech phonetics alongside with the ways of its adequate translation are analyzed.

Key words: women's speech phonetics, segmental and suprasegmental levels.

A. В. Попова

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ФЕМИННЫХ ХАРАКТЕРИСТИК НА ФОНЕТИЧЕСКОМ УРОВНЕ (на материале русского, украинского и китайского языков)

В статье рассматриваются некоторые особенности реализации феминных характеристик в русском, украинском и китайском языках на сегментном и суперсегментном уровнях; анализируется имплицитное значение фонетического оформления женской речи и способы его адекватного перевода.

Ключевые слова: фонетическое оформление женской речи, (супер)сегментный уровень.

Стаття надійшла до редакції 7.05.2013 р.

УДК 811.111'42:821.111Трумэн.08:94(73).091.8

A. M. ГУЗАК

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ «ОСОБИСТИСНОГО» ТА «КОЛЕКТИВНОГО» У ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВАХ (на матеріалі промов американського президента Гаррі Трумена)

У статті розглядаються особливості вербального вираження «особистісного» та «колективного» у політичному дискурсі. Робота виконана на матеріалі політичних промов американського президента Гаррі Трумена. У результаті проведеного дослідження зроблено висновок, що вираження «особистісного» та «колективного» у політичних промовах маркується на лексико-граматичному рівні, перш за все, особовими займенниками *I* (я), *We* (ми) та присвійними займенниками *My* (мій), *Ours* (наш).

Ключові слова: політичний дискурс, політична промова, комунікативні стратегії і тактики, лексико-граматичні маркери, займенники, Гаррі Трумен.

На сьогоднішній день політичний дискурс є одним із найбільш актуальних і впливових у загальному багатогалузевому феномені дискурсу. Питання виявлення та встановлення закономірностей функціонування найбільш поширених мовних засобів у політичних промовах завжди знаходилося у центрі уваги як політологів, так і вчених-лінгвістів. Багато авторитетних

дослідників присвятили немало своїх праць вивченню політичного дискурсу в цілому та політичних промов: Р. Водак, Е. Бенвеніст, М. Фуко, Ю. Хабермас, С. Шафнер, Т.А. ван Дейк, Н. Д. Арутюнова, О. І. Шейгал, А. Н. Баранов, Г. Г. Почепцов, А. П. Чудінов, В. З. Дем'янков, М. О. Діденко, В. В. Петренко та ін.).

Традиційно політичним дискурсом вважають зв'язний текст, зумовлений ситуацією політичного спілкування у сукупності з прагматичними, соціологічними, психологічними та іншими факторами [1; 6; 8]. Політичний дискурс об'єктивується у таких жанрах, як промова політика, інавгураційне звернення президента, політичний документ (указ президента, зміст закону), звіти уряду у парламенті, затвердження або обговорення бюджету [3, с. 25]. Попри значну кількість робіт, присвячених різним аспектам вербальної реалізації політичного дискурсу, прикрою прогалиною залишається питання особливостей вираження «особистісного» та «колективного» на лексико-граматичному рівні. З іншого боку, цілком зрозуміло, що саме вдале поєднання особистісного з колективним у промові є запорукою її ефективності. Як слушно пише І. Б. Морозова, ораторська промова «об'єднує дві функції: функцію повідомлення інформації і функцію впливу» [4, с. 64]. Отже, актуальність проведеного дослідження випливає з актуальності всіх проблем, пов'язаних з організацією ментального впливу на людину вербальними засобами, а також зумовлена об'єктивною необхідністю з'ясування окремих аспектів політично спрямованого тексту.

Метою даної статті є визначення лексико-граматичних маркерів вираження «особистісного» та «колективного» у політичних промовах, що передбачає вирішення таких завдань: визначення основних лексико-граматичних ознак тексту політичної промови; визначення ролі особових та присвійних займенників у вираженні «особистісного» та «колективного»; дослідження особливостей вживання часових форм при вираженні «особистісного» та «колективного».

Робочою гіпотезою дослідження було припущення, що саме вживання різних видів особових і присвійних займенників може слугувати маркером вираження «особистісного» та «колективного» у політичній промові.

Об'єктом статті є вербальна репрезентація «особистісного» та «колективного» у політичній промові, предметом — особливості вживання особових займенників *I / we* та присвійних займенників *my, mine / our, ours*.

Матеріалом дослідження є 12 політичних промов американського президента Гаррі Трумена, виголошені ним у повоєнний період. Приклади для аналізу відбиралися шляхом суцільної вибірки і загалом складають 871 слововживання займенників.

Як відомо, політична промова представляє собою один із видів публічного монологічного мовлення, для якого характерні такі елементи мовної ситуації, як чисельна аудиторія та офіційна обстановка [7, с. 15]. Політична промова як тип політичного дискурсу — це публічний виступ, який знаходиться в центрі суспільного життя, відіграє помітну роль у суспільних відносинах, формуванні публічної opinio та є ефективним засобом для одержання визнання та демонстрації лідерства. «Зміна політичних режимів, збереження існуючих суспільних відносин, дієздатність державних інститутів влади, реалізація політичних рішень неможливі без породження та сприйняття відповідних текстів, тобто без мовленнєвої комунікації» [10, с. 49]. Тексти політичних промов являють собою складну, організовану певним чином комунікативну систему, яка має чітку структуру, смислове навантаження та мету. Для політичної промови характерним є специфічний підбір мовних засобів, які могли б служити здійсненню вербального впливу на слухача і, як наслідок, досягненню політиком кінцевої мети.

Типізація політичних промов залежить від трьох факторів: 1) місця реалізації промови; 2) тематичного змісту текстів; 3) аудиторії, на яку спрямована промова. У зв'язку з цим можна виокремити такі типи промов: передвиборчі, вітальні, святкові, дипломатичні. Партійні промови виголошуються, як правило, лише в разі святкування річниці створення партії та в період передвиборчої кампанії.

Загальновідомо, що передвиборчі промови виголошуються Президентом, який має намір балотуватися на другий термін, перед виборами. Основною метою передвиборчих промов президентів є утримання влади і прихилення на свій бік виборців. Проголошення парламентських промов відбувається в парламенті Англії та інших держав і залежить від регламенту. Вітальні промови вважаються однією з прерогатив представників влади й формально присвячені тематиці заходів, на яких виголошуються. Але насправді вони служать популяризації промовцем своїх цілей і завдань. Святкові промови містять у собі особливості інформативно-переконувальних текстів. Основним фактором, який сприяє виокремленню такого типу промов, є дата виголошення промови: новорічна / різдвяна промова або промова, присвячена певній події. Дипломатичні промови виголошуються під час офіційних зустрічей президента із представниками інших країн, під час офіційних візитів і мають ритуальний характер.

Таким чином, президентська політична промова — це усний публічний виступ, що письмово зафіксований у вигляді політичного тексту. Така політична промова виголошується президентом перед масовою аудиторією, ставить назрілі завдання у тій чи іншій сфері громадського життя, дає рекомендації щодо здійснення поставлених завдань.

Дослідники вважають, що головною ознакою процесу комунікації в політиці є його безпосередня орієнтованість на аудиторію з метою отримання потрібної мовцю суспільно-політичної реакції [1; 2; 8; 9]. Зважаючи на те, що будь-яка політична промова має не лише інформативний, а й інтенціональний характер, необхідним є ретельний відбір мовних засобів усіх рівнів для досягнення основної мети такого типу виступу — переконання. Об'єктивне повідомлення інформації, вільне від будь-якої інтерпретації та оцінки, неможливе, оскільки вже сам вибір мовних засобів передбачає ставлення суб'єкта до змісту інформації, тобто вже самі мовні знаки в момент їх реалізації володіють заданістю на вплив [5]. Мова політичного діяча спрямована на те, щоб викликати бажану для нього мовну чи поведінкову реакцію з боку масового слухача. Важливим кроком для цього є встановлення контакту з аудиторією. Тільки за наявності емоційного зв'язку оратора із слухачами промова буде успішною. Ми вважаємо, що серед мовних засобів, що сприяють встановленню контакту, чільне місце посідають особові та присвійні займенники, які слугують своєрідними маркерами «особистісного» та «колективного» у політичній промові. Вживання особових займенників *I / we* та присвійних займенників *my, mine / our, ours* у промовах Гаррі Трумена є також засобом виявлення ставлення мовця до адресата, статусу адресанта / адресата, засобом кодування різних аспектів комунікативних інтенцій мовця.

Зауважимо, що під «особистісним» у роботі розуміється все, що відноситься до мовця, під «колективним» — все, що пов'язане з населенням країни та урядом. Досвідчений політик-оратор у своїх промовах уміло поєднує висловлювання про особисті потреби, думки, справи з потребами, думками, справами суспільства, країни, уряду, окремих верств співвітчизників.

У процесі роботи з'ясовано, що конструкції з особовим займенником *I* сприяють більш повному й експліцитному вираженню особистісного. Президент Г. Трумен вживає займенник *I*, який утворює абсолютну адресантність, у випадках висловлення власної позиції. Наприклад:

I do not share the view of those who are fearful of the effects of free and frank discussions in the United Nations. [11]

Встановлено, що найбільша частота вживання особового займенника *I*, присвійних займенників *my, mine* зафіксована у прощальному зверненні Г. Трумена до американського народу, де він підводить підсумок своєї діяльності, бере на себе всю відповідальність за рішення про застосування ядерної зброї проти Японії, заснування Організації Об'єднаних Націй, план Маршалла по відновленню Європи, доктрину стримування комунізму, за початок холодної війни, створення НАТО, а також війну у Кореї. Наприклад:

I am speaking to you from the room where I have worked since April 12, 1945. This is the President's office in the West Wing of the White House. This is the desk where I have signed most of the papers that embodied the decisions I have made as President.

I made the decision that the atomic bomb had to be used to end it. I made that decision in the conviction it would save hundreds of thousands of lives — Japanese as well as American. [11]

У процесі аналізу промови президента Г. Трумена стає очевидним, що з метою встановлення тіснішого контакту з аудиторією, оратор в політичних промовах намагається ідентифікувати свій образ через отождолення себе зі слухачами. Це здійснюється завдяки використанню займенників множини, таких як *we, our, us*, які допомагають створити і передати атмосферу взаєморозуміння між промовцем і слухачами. У своїх політичних промовах президент Г. Трумен часто вдається до займенникових конкретизаторів, які посилюють ступінь контактності: *we all, all of us, we together* тощо. Застосування цих прийомів дає змогу досягти довірливої атмосфери, об'єднати позиції оратора і слухачів. Наприклад:

Let us keep our eyes on the issues and work for the things we all believe in.

All of us realize that productivity — increased output per man — is in the long run the basis of our standard of living.

Together, we have worked out defense plans. [11]

Зроблено висновок, що на вживання займенників *I* та *We* значно впливає характер виступу. Звертаючись до народу, президент намагається бути об'єктивним, тому колективне переважає. Наприклад:

This occasion is a source of special pride to the people of the United States. We are deeply conscious of the honor of having the permanent headquarters of the United Nations in this country. At the same time, we know how important it is that people of other nations should come to know at first hand the work of this world organization. [11]

У результаті проведеного дослідження встановлено певні закономірності у частотності вживання зазначених вище займенників (див. табл. 1)

Як наведено у табл. 1, форми займенника 1-ї особи множини вдвічі поширеніші (42,26 %) за форми займенника 1-ї особи однини (22,04 %); частотність уживання присвійних займенників 1-ї особи множини (30,88 %) у шість разів перебільшує вживання їх корелятивів 1-ї особи однини *my / mine* (4,82 %).

Питома вага відносного вживання особових і присвійних займенників у промовах Г. Трумена

Розряд займенника	Форма займенника	Кількість вживань	Частота вживання у процентному співвідношенні (%)
Особові займенники	1 особа однини (<i>I</i>)	192	22,04
	1 особа множини (<i>We</i>)	368	42,26
Присвійні займенники	1 особа однини (<i>my/mine</i>)	42	4,82
	1 особа множини (<i>our/ours</i>)	269	30,88

Отримані результати кількісного аналізу дають змогу стверджувати, що у своїх політичних промовах президент США Г. Трумен надає перевагу вживанню особового займенника першої особи множини *We* та присвійних займенників *our/ours*, щоб ідентифікувати себе з американським народом для досягнення перлюкутивного ефекту — спонукати аудиторію до суспільно-політичної реакції. Політична сугестія може відбуватися прямо (переконавання, заклик до дій) або приховано (створення певного емоційного стану, настрою, фону). Таким чином, можна стверджувати, що на лексико-граматичному рівні саме особові та присвійні займенники є маркерами особистісного і колективного у президентській промові.

Отже, можна зробити висновок, що у промовах американського президента Гаррі Трумена «колективне» домінує над «особистісним». Це проявляється на лексико-граматичному рівні у вживанні типових займенників. Президент, виступаючи представником інституту влади, озвучує інтереси своєї країни, народу, уряду. Він виступає не від свого імені, а від імені усієї держави. Цілком зрозумілим є той факт, що особисте для нього стає неважливим, другорядним. Прагнення і вміння політика об'єднати себе і аудиторію реалізується за допомогою граматичних конструкцій з особовим займенником *We* та його присвійними корелятами.

1. Алтунян А. Г. Анализ политических текстов : курс лекций / А. Г. Алтунян. — М. : Логос, 2006. — 384 с.
2. Діденко М. О. Політичний виступ як тип тексту (на мат. виступів нім. політ. діячів кінця 20 ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / М. О. Діденко / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2001. — 19 с.
3. Лук'янець В. Філософія дискурсу / В. Лук'янець // Вісник НАН України, 2002. — № 12. — С. 22—28.
4. Морозова І. Б. Парадигматичний аналіз структури і семантики елементарних комунікативних одиниць у світлі гештальт-теорії : монографія / І. Б. Морозова. — Одеса: Друкарський дім, 2009. — 384 с.
5. Петренко В. В. Політична мова як засіб маніпулятивного впливу : автореф. дис. ... канд. політ. наук / В. В. Петренко. — К., 2003. — 17 с.
6. Почепцов Г. Г. Інформаційна політика : [навч. посібник] / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. — 2-е вид., стер. — К.: Знання, 2008. — 663 с.
7. Цеплитис Л. К. Теория публичной речи / Л. К. Цеплитис, Н. Я. Катлапе. — Рига : Зинатне, 1971. — 119 с.
8. Цуладзе А. М. Политические манипуляции или покорение толпы / А. М. Цуладзе. — М. : Кн. Дом «Университет», 1999. — 144 с.
9. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. — М. : Гнозис, 2004. — 328 с.
10. Юдина Т. В. Истоки немецкой общественно-политической речи и проблемы риторики / Т. В. Юдина // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. — 2000. — № 4. — С. 49—59.
11. Truman speeches [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://millercenter.org/scripps/archive/speeches>.

А. М. Гузак

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЫРАЖЕНИЯ «ЛИЧНОСТНОГО» И «КОЛЛЕКТИВНОГО» В ПОЛИТИЧЕСКОЙ РЕЧИ (на материале политических речей американского президента Гарри Трумэна)

В статье рассматриваются особенности вербального выражения «личностного» и «коллективного» в политическом дискурсе. Работа выполнена на материале политических речей американского президента Гарри Трумэна. В результате проведённого исследования делается вывод, что выражение «личностного» и «коллективного» в политической речи маркируется на лексико-грамматическом уровне, прежде всего, личными местоимениями *I* (я), *We* (мы) и притяжательными местоимениями *My* (мой), *Ours* (наш).

Ключевые слова: политический дискурс, политическая речь, коммуникативные стратегии и тактики, лексико-грамматические маркеры, местоимения, Гарри Трумэн.

A. M. Guzak

LEXICO-GRAMMATICAL PECULIARITIES OF EXPRESSION “PERSONAL” AND “COLLECTIVE” IN THE POLITICAL SPEECHES (based on Harry Truman’s political speeches)

The article looks at the peculiarities of the verbal expression of the “personal” and “collective” in the political discourse. The work is based on Harry Truman’s political speeches. The investigation results in the conclusion that on the

lexico-grammatical level, the “personal” and “collective” in the text is marked by the use of personal (*I, we*) and possessive (*my, our*) pronouns.

Key words: political discourse, political speech, communicative strategies and tactics, lexico-grammatical markers, pronouns, Harry Truman.

Стаття надійшла до редакції 6.03.2013 р.

УДК 811.111'342'42:659.1(043.3)

И. А. ЕВДОКИМОВА

СУГГЕСТИВНЫЕ СРЕДСТВА ВОЗДЕЙСТВИЯ ТЕМПОРАЛЬНОГО КОМПОНЕНТА ПРОСОДИИ В РЕЧЕВЫХ МАСКАХ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ УСТНОМ РЕКЛАМНОМ ДИСКУРСЕ

В статье рассматривается понятие суггестии и её проявление в рекламных дискурсах; описываются виды речевых масок англоязычного устного рекламного телевизионного дискурса. Предпринята попытка проанализировать механизм использования манипуляции на основе исследования ритма и темпа речевых масок.

Ключевые слова: суггестия, Фибоначчи, речевая маска, ритм, темп, английский рекламный телевизионный дискурс.

Данное исследование посвящено рассмотрению роли просодических средств выражения суггестии в речевых масках. Суггестия (от лат. *suggestio* — внушение) — процесс привития психической сфере человека посторонней идеи (волевого решения в виде мыслей, эмоций, актов) помимо воли его «я». Подвергнутое суггестивному воздействию лицо воспринимает поступающую информацию без её понимания, осмысления, анализа и соотнесения со своим личным опытом и состоянием. Само содержание суггестии в последующем носит навязчивый характер, представляя собой совокупность «суггестированных (внушённых) установок».

Суггестия предполагает некритичное восприятие и усвоение информации. Внушение в речевом действии неразрывно связано с манипуляцией, которую ряд авторов определяет таким образом, что можно говорить о правомерности подхода к внушению и манипуляции как к идентичным понятиям [19; 31].

Вслед за А. М. Свядош и И. Ю. Черепановой, под *суггестией* понимаем скрытое, преимущественно вербальное, воздействие на подсознание реципиента [26; 27; 28], где прагматически маркированные единицы доминируют над единицами информационно-аргументативными как на фонетическом, лексико-семантическом, так и на визуальном регистрах, при этом степень внушения зависит от скрытости прагматических задач.

К изучению суггестивной стороны дискурса обращаются многие лингвисты. П. Н. Махнин [16], И. Ю. Черепанова [27], И. А. Авдеенко [1], С. Н. Леденёва [14] отмечают снижение или полное отсутствие активного понимания и логических оценок/анализа у реципиента в связи с особым пролонгированным и навязчивым характером такого дискурса. Однако же суггестивные средства воздействия темпорального компонента просодии в ракурсе речевых масок в англоязычном устном рекламном дискурсе ещё не были объектом научного исследования, что и составляет новизну и *актуальность* данной статьи.

Цель данного исследования заключается в установлении суггестивных средств воздействия темпорального компонента просодии — ритма и темпа речевых масок — в англоязычном устном рекламном дискурсе. Поставленная цель определила следующие *задачи исследования*: рассмотреть подходы учёных к понятию «суггестия»; выделить виды речевых масок, на основе которых изучается темп и ритм рекламных дискурсов; рассмотреть преобладающий вид ритмической группы; исследовать ритм относительно принципа золотой середины; посредством инструментального анализа определить, каким изменениям подвержен темп речевых масок в компонентах синтагмы и в разных частях рекламного дискурса.

Материалом исследования послужили 500 устных англоязычных рекламных телевизионных дискурсов, записанных с каналов спутникового телевидения CNN и Интернета («Лучшие рекламные ролики», Super Bowl commercials в формате wav, mp3) за период с 2002 по 2010 год, общей продолжительностью 180 минут (скрипты объёмом 200 страниц текста в стандартном печатном формате).

Суггестия — это побуждение к реакции, противоречащей естественной защите мозга, которая освобождает языковую личность от необходимости принимать решения и произвольно контролировать протекание деятельности в стандартных, ранее встречавшихся ситуациях [2; 23;

29). Таким образом, если фактор внушения тем или иным суггестивным способом полимодального речевого действия не осознаётся, то актуализируемая им смысловая установка выражает в действительности неосознаваемое содержание [30].

Эффект суггестии как воздействие на психику человека, связанный со снижением критичности при восприятии внушаемого содержания, достигается, по мнению В. Н. Зазыкина, при помощи конкретности и образности ключевых слов и качеств описываемого предмета; положительных образов и ассоциаций; речевой динамики: качества голоса, богатства интонационных характеристик, пауз и тембра [8].

Согласно концепциям нейролингвистического программирования, важным механизмом проникновения в подсознательное являются: а) многократное настойчивое повторение основной мысли, идеи, которое переводит суггестента (или суггеренда — объекта внушения — отдельного человека или группу людей) в состояние транса; б) редукция речи, представленная упрощением синтаксиса рекламного текста, звучащего нередко как лозунг [18, с. 145]. Обычно синтаксис рекламных сообщений, насыщенный эллиптическими конструкциями, номинативными односоставными предложениями, глаголами чувственного восприятия в повелительном наклонении фокусирует внимание адресата на собственных ощущениях. Специалисты в области нейролингвистического программирования именуют это введением в состояние интравертированности [18, с. 147].

Средства суггестии подразделяются на *вербальные* и *невербальные*. К вербальным средствам суггестии относятся слова и интонации другого человека; к невербальным — мимика, жесты, действия другого человека, а также окружающая обстановка [4, с. 38].

Одним из методов реализации суггестии выступает использование суггестором специальных «словесных формул», которые внедряются в психическую сферу суггеренда и становятся активными элементами его сознания и поведения. Данная суггестия в соответствии с её психологической природой подразумевает: влияние суггестии на эмоции, установки, неосознаваемые мотивы (суггестивные наставления), что включает в себя жёсткие директивные инструкции суггестора и сильные невербальные стимулы; влияние суггестии на поведение (суггестивные команды и приказы), что предполагает мягкие формы суггестии с использованием слабых «потворяющихся» стимулов и «уговаривающих» словесных суггестий.

По мнению психологов, внушаемость зависит от ряда факторов, к числу которых относится речевая динамика, являющаяся одним из сильнейших средств суггестии. Основные приёмы речевой динамики, которые способны повысить суггестию речи: мягкость и сила голоса, богатство интонаций, паузы, темп речи, тембр речи [17, с. 124].

Необходимо отметить, что эмоциональное состояние суггестора предполагает абсолютную уверенность в успехе суггестии, а это проявляется на уровне интонации посредством всех просодических средств во всех речевых масках (РМ). В данном исследовании мы попытаемся определить, какие именно средства характерны для речевых масок англоязычного устного рекламного дискурса.

Речевая маска как филологический феномен привлекает внимание многих исследователей [5; 6; 7; 9; 10; 11; 13; 15; 20; 22; 24; 25; 32], однако до сих пор в современной филологической науке нет единой позиции по поводу того, что считать РМ. В каждой работе этот феномен определяется исходя из конкретных потребностей исследования.

Особый интерес представляет изучение роли персонажа в рекламе. Опираясь на мнение Ю. Н. Караулова о том, что (литературный) герой является продуктивной моделью языковой личности [12], мы рассматриваем в качестве таковой персонажи речевого действия, обозначив их термином «речевая маска». За основу классификации рекламных масок на телевидении взяты виды масок, выделенные Е. С. Поповой: РМ информатора, комментатора, собеседника, советчика, эмоционального лидера, наставника, трибуна [21]. На наш взгляд, данные виды масок в полной мере дают представление о существующем на американском телевидении рекламном дискурсе. Е. С. Попова, рассматривая виды манипулирования с позиций теории коммуникации, описывает не только часто, но и редко используемые маски. Некоторые маски из вышеприведённого списка являются, в сущности, разновидностями других масок. Так, собеседник иногда выступает в роли советчика и гораздо реже в качестве наставника, комментатор нередко предстаёт в рекламном диалоге эмоциональным лидером и очень редко — трибуном, но может быть и советчиком; информатор может «переходить» в советчика. Поэтому в качестве рабочей классификации, оптимально соотносящейся с целями нашего исследования, мы избрали следующие виды рекламных масок: *информирующая (ИРМ)*, *убеждающая (УРМ)* и *внушающая (ВРМ)*.

На наш взгляд, предложенная классификация представляется убедительной, поскольку каждая из вышеприведённых речевых масок обладает существенными характеристиками, свойственными каждому виду РМ.

Информирующая маска — это наименее эмоциональная, неперсонифицированная краткая телевизионная рекламная РМ, представленная «голосом за кадром». В ходе закадрового монолога информатор констатирует сам факт существования тех или иных товаров, услуг, излагает факты, предоставляет данные (основные качественные и количественные характеристики).

Убеждающая маска — это персонифицированная телевизионная рекламная РМ, с помощью которой автор сообщения пытается донести до адресата своё мнение относительно покупки того или иного товара, привести доводы в его пользу, указать причины покупки именно этого товара, подчеркнуть его преимущества и достоинства, заинтересовать адресата в покупке и под. Все эти мотивы обуславливают появление достаточно пространного, образного монолога средней длительности. Вместе с тем, адресант устанавливает атмосферу непринуждённого общения с адресатом, овладевает его вниманием, обращаясь к нему лично и беседуя с ним «на равных». В плане интонации речь адресанта более разнообразна, чем речь в информирующей маске.

Внушающая маска — это персонифицированная или персонифицированная телевизионная рекламная РМ средней длительности, с помощью которой автор настраивает аудиторию эмоционально, устанавливает благоприятную атмосферу, рассчитывает на эмпатию, на создание у реципиента рекламы хорошего настроения. Чаще всего эта маска персонифицирована: представлена одним из собеседников в рекламном диалоге. Такой персонаж — наивный пользователь, «человек из толпы», спешащий поделиться впечатлениями от рекламируемого продукта. Как правило, предмет рекламы вызывает у него восторженные эмоции. Сюжет рекламного ролика подразумевает, что увлечённость, оживлённость и жизнерадостность персонажа в результате использования предмета рекламы резко возросла. Неперсонифицированность во внушающей маске проявляется невидимым голосом за кадром, который комментирует речь видимого персонажа, приводя новые доводы, тем самым усиливая эффект внушения. Речь комментатора эмоционально окрашена и оценочна, что вызывает изменения и в системе оценок адресата.

В рекламе адресант осуществляет завуалированные манипуляции, которые приводят к желаемым результатам. Манипуляция как сложное речевое воздействие отличается и от убеждения, и от внушения тем, что человек, осознавая в результате, что он делает или говорит, не может отчётливо представить, *как* он пришёл к такому решению. Это и есть высшая степень мастерства: фокусировать сознание адресата на строго определённых фрагментах бытия и постепенно формировать иную реальность [3, с. 247]. Власть над человеком имеют не только числа, но и соотношения между ними. Наиболее знаменитое открытие Пифагора — это вычисление «золотой пропорции» («золотого сечения»). Золотое сечение — это пропорциональное деление отрезка на неравные части, приблизительно равное 2:3 или 3:2.

Дискурсы, построенные с соблюдением «золотой пропорции», обладают удивительной суггестивной силой. Слова, расположенные в вычисленных по формуле золотого сечения пространственно-временных координатах, автоматически входят в подсознание человека при прослушивании рекламы. Как правило, точки золотого сечения располагаются в местах расположения главной мысли, перехода от рассуждения к выводам [3, с. 254—255]. Чтобы понять мир вокруг нас, мы должны найти составляющие его числа [3, с. 123]. Перефразируем предыдущее высказывание: чтобы понять, как РМ влияют на слушателя, постараемся разобраться с суггестивными составляющими, способствующими воздействию в исследуемых рекламных дискурсах.

Современные лингвисты и психологи неоднократно обращались к суггестивным возможностям ритма на всех уровнях дискурса: фонетическом, лексическом, синтаксическом. Однако, по мнению Н. В. Бардиной, дело не просто в ритмическом чередовании звуков, слов, повторе предложений, а в том, что ритм, как образно выразился известный физик и философ В. Налимов, — прямая, непосредственно обращённая в сердце, минующая контроль разума [3, с. 256].

Принимая во внимание ряд Фибоначчи, определённый многими исследователями в процессе истории как арифметическое выражение закона золотого деления, рассмотрим ритмические особенности РМ. Ряд Фибоначчи известен как ряд чисел (0, 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55 и т. д.), особенность которых состоит в том, что каждый член, начиная с третьего, равен сумме двух предыдущих $2 + 3 = 5$; $3 + 5 = 8$ и т. д., а отношение смежных чисел ряда приближается к отношению золотого деления [3, с. 119].

По мнению аудиторов, ритм в РМ определяется преимущественно как двухрядовый или многорядовый (см. табл. 1).

Таблица 1

Восприятие аудиторами ритмических групп, преобладающих в речевых масках в англоязычном устном рекламном дискурсе (в %)

Вид речевой маски	Вид ритмической группы		
	однорядовый	двухрядовый	многорядовый
Информирующий	12,5	50,0	37,5
Убеждающий	18,5	33,1	48,4
Внушающий	22,2	35,3	42,5

Рассмотрев количество ударных слогов (от 1 до 5) в синтагме (количественные данные отражены в табл. 2), мы пришли к выводу о том, что ритм во всех исследуемых рекламных дискурсах подчинён отношению золотого деления.

Таблица 2

Количественная дистрибуция ударных слогов в речевых масках в англоязычном устном рекламном дискурсе (в %)

Вид речевой маски	1 слог	2 слога	3 слога	4 слога	5 слогов	Процент распределения по Фибоначчи
Информирующая	12,5	35,0	32,5	12,5	7,5	87,5
Убеждающая	19,7	49,3	22,9	1,6	6,5	98,4
Внушающая	26,5	39,0	28,3	3,5	2,7	96,5

Согласно данным таблицы, в речевых масках количество ударных слогов соотносится с рядом чисел Фибоначчи, при котором числа 1, 2, 3, 5 (количество ударных слогов в синтагме) составляет преобладающее число от количества остальных вариантов (в нашем случае — числа 4). Так, в ИРМ данное соответствие составляет 87,5 %, в УРМ — 98,4 %, во ВРМ — 96,5 %. Следовательно, исследуемые РМ в ритмическом отношении построены согласно принципу золотого деления, а значит, суггестивно направленные.

Инструментальный анализ темпа РМ (см. табл. 3) позволил определить замедление темпа в завершении всех РМ, где как минимум два компонента синтагмы (1-й ударный слог, корпус или ядерный слог) обладают значениями, превышающими значения начала и/или основной части.

Таблица 3

Динамика изменения темпа в речевых масках в англоязычном устном рекламном дискурсе (отн.ед.)

Часть дискурса	Начало			Основная часть			Завершение		
	вид маски			вид маски			вид маски		
	1-й уд. слог	корпус	терминальный слог	1-й уд. слог	корпус	терминальный слог	1-й уд. слог	корпус	терминальный слог
Информирующая	0,89	0,82	1,1	0,67	0,64	0,95	0,91	0,81	1,03
Убеждающая	0,74	0,60	0,78	0,75	0,64	0,92	0,97	0,38	1,2
Внушающая	0,68	0,60	0,90	0,84	0,76	1,10	0,60	0,95	1,14

Таким образом, выявлено замедление темпа речи в заключительной части РМ как её инвариантная характеристика, а также выделен отрезок речевого действия, в котором реализуется суггестия.

Итак, результаты нашего исследования свидетельствуют о том, что темпоральные особенности речевых масок в англоязычном устном рекламном дискурсе на телевидении — темп и ритм — построены с учётом принципов манипуляции, единой целью которой является воздействие на адресата посредством неосознанного влияния.

1. Авдеенко И. А. Структура и суггестивные свойства вербальных составляющих рекламного текста : Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 — теория языка / Иван Анатольевич Авдеенко. — Комсомольск-на-Амуре, 2001. — 168 с.

2. Асмолов А. Г. Психология личности / А. Г. Асмолов. — М. : Изд-во МГУ, 1990. — 367 с.

3. Бардина Н. В. Античная матрица нашей души : [монография] / Н. В. Бардина — Одесса : Астропринт, 2009. — 288 с.

4. Гончаров Г. А. Суггестия : теория и практика / Г. А. Гончаров: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.booklife.org.ua>, 2009. — 153 с.

5. Виноградов В. В. О теории художественной речи / В. В. Виноградов. — М.: Высшая школа, 2005. — 287 с.

6. Винокур Т. Г. Стилиевой состав высказывания в отношении к говорящему и слушающему / Т. Г. Винокур // Русский язык. Функционирование грамматических категорий : Текст и контекст. — М., 1984. — С. 135—154.

7. Голубева И. В. Фаина Раневская в письмах / И. В. Голубева // Русский язык : исторические судьбы и современность : II Международный конгресс исследователей русского языка : Труды и материалы, 2004: [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.philol.msu.ru/~rlc2004/ru/abstracts/?id=24&type=rar>

8. Зазыкин В. Н. Психология в рекламе / В. Н. Зазыкин. — М. : ДатоСтром, 1992. — 64 с.

9. Земская Е. А. Языковая игра / Е. А. Земская, М. В. Китайгородская, Н. Н. Розанова // Русская разговорная речь. — М. : Наука, 1983. — С. 172—214.

10. Ильин Е. П. Стиль деятельности : Новые подходы и аспекты / Е. П. Ильин // Вопросы психологии. — 1988. — № 6. — С. 85—94.

11. Иссерс О. С. Речевое воздействие в аспекте когнитивных категорий / О. С. Иссерс // Вестник Омского университета. — 1999. — Вып. 1. — С. 74—79.

12. *Караулов Ю. Н.* Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. — М. : Наука, 1987. — 261 с.
13. *Кузнецова Е. А.* Ораторская маска в судебной защитительной речи (на материале выступлений Ф. Н. Плевако) : Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 — русский язык / Евгения Алексеевна Кузнецова. — Барнаул, 2004. — 204 с.
14. *Леденёва С. Н.* Методы психолингвистической оценки эффективности речевого воздействия : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Светлана Николаевна Леденёва. — М., 2004. — 185 с.
15. *Лотман Ю. М.* Биография — живое лицо / Ю. М. Лотман // Новый мир. — 1985. — № 2. — С. 228—236.
16. *Махнин П. Н.* Психолингвистические аспекты воздействия рекламных текстов: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / П. Н. Махнин. — М., 2005. — 204 с.
17. *Мокшанцев Р. И.* Психология рекламы : учеб. пособие / науч. ред. М. В. Удадьцова / Р. И. Мокшанцев. — М. : ИНФА-М, Новосибирск : Сибирское соглашение, 2002. — 230 с.
18. *О'Коннор Дж.* Введение в нейролингвистическое программирование / Дж. О'Коннор, Дж. Сеймор. — Челябинск : Версия, 1997. — 147 с.
19. *Пирогова Ю. К.* ИмPLICITная информация как средство коммуникативного воздействия и манипулирования (на материале рекламных и PR сообщений) / Ю. К. Пирогова // Проблемы прикладной лингвистики. — М., 2001. — С. 209—227. — Режим доступа: http://www.ae-lib.org.ua/texts/pirogova_information_ru.htm
20. *Плеханова Т. Ф.* Текст как диалог / Т. Ф. Плеханова. — Минск : МГЛУ, 2002. — 253 с.
21. *Попова Е. С.* Структура манипулятивного воздействия в рекламном тексте / Е. С. Попова // Известия Уральского гос. университета. — 2002. — № 24. — С. 276—288.
22. *Попова Е. С.* Рекламный текст и проблемы манипуляции : автореф. ... дис. канд. филол. наук : 10.02.01 — русский язык / Елена Сергеевна Попова. — Екатеринбург, 2005. — 27 с.
23. *Поршнев Б. Ф.* О начале человеческой истории (проблемы палеопсихологии) / Б. Ф. Поршнев. — М. : Мысль, 1974. — 487 с.
24. *Стернин И. А.* О понятии коммуникативного сознания / И. А. Стернин // Культура общения и её формирование. — Воронеж, 2001. — Вып. 8. — С. 55—59.
25. *Тюпа В. И.* Очерк современной нарратологии / В. И. Тюпа // Критика и семиотика. — Вып. 5. — 2002. — С. 5—31.
26. *Черепанова И. Ю.* Вербальная суггестия : теория, методика, социально-лингвистический эксперимент : Автореф. дисс. ... доктора филол. наук / Ирина Юрьевна Черепанова. — М., 1996. — 50 с.
27. *Черепанова И. Ю.* Дом колдуньи. Начала суггестивной лингвистики / И. Ю. Черепанова. — Пермь : Изд-во ПТУ, 1995. — Ч. I. — 213 с.
28. *Черепанова И. Ю.* Текст как фактор изменения установки личности (лингвистические аспекты суггестии) : автореф. дисс. ...канд. филол. наук / И. Ю. Черепанова. — Пермь, 1992. — 17 с.
29. *Черепанова И. Ю.* Дом колдуньи. Язык творческого бессознательного / И. Ю. Черепанова. — М. : «КСП+», 1999. — 416 с.
30. *Чумичева Н. В.* Копирайтинг и рекламная суггестия : алгоритмизация творчества : автореф. канд. филол. наук : спец. 10.02.19 — теория языка / Нелли Викторовна Чумичева. — Ростов-на-Дону, 2009. — 22 с.
31. *Шейгал Е. И.* Семиотика политического дискурса : автореф. дис. ... доктора филол. наук / Елена Иосифовна Шейгал. — Волгоград, 2000. — 32 с.
32. *Шмелёва Е. Я.* Рассказывание анекдота как жанр современной русской речи : проблемы вариативности / Е. Я. Шмелёва, А. Д. Шмелёв // Жанры речи : сб. науч. статей / отв. ред. В. Е. Гольдин. — Саратов : Изд-во ГНЦ «Колледж», 1999. — С. 133—145.

I. O. Євдокимова

СУГЕСТИВНІ ЗАСОБИ ВПЛИВУ ТЕМПОРАЛЬНОГО КОМПОНЕНТУ ПРОСОДІЇ У МОВЛЕННЄВИХ МАСКАХ В АНГЛОМОВНОМУ УСНОМУ РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто поняття сугестії та її втілення у рекламних дискурсах, описано види мовленнєвих масок англомовного усного рекламного телевізійного дискурсу, здійснена спроба на основі дослідження ритму та темпу мовленнєвих масок проаналізувати механізм використання маніпулювання.

Ключові слова: сугестія, Фібоначі, мовленнєва маска, ритм, темп, англійський рекламний телевізійний дискурс.

I. A. Yevdokimova

SUGGESTIVE MEANS OF INFLUENCE OF THE TEMPORAL COMPONENT OF PROSODY IN THE SPEECH MASKS IN THE ENGLISH ORAL ADVERTISED DISCOURSE

The article is dedicated to the meaning of suggestion and its display in the advertized discourse. Speech masks in the English oral advertized discourse on TV are being described. An attempt to analyze the mechanism of the usage of manipulation in the speech masks has been realized on the basis of the investigation of rhythm and tempo.

Key words: suggestion, Phibonachi, speech mask, rhythm, tempo, English advertized discourse on TV.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2013 р.

УДК [811.161.2+808.5]’276.2:395.6:316.482

С. В. ФОРМАНОВА

АНТИЕТИКЕТНІ ФОРМИ СПІЛКУВАННЯ

У статті досліджено антиетикетні форми спілкування українців. Зазначено, який вплив здійснює антиетикет на поведінку комунікантів. Схарактеризовано причини розповсюдження інвективи в сучасному суспільстві. Проаналізовано антиетикетні форми спілкування у конфліктних ситуаціях. Зазначено мовні засоби, що засвідчують антиетикетну поведінку.

Ключові слова: антиетикет, інвектива, комунікативна інтеракція, конфлікт.

Дослідження процесів спілкування розпочалось у 60—70-ті роки ХХ ст. Увагу вчених привернули психологічні та соціальні характеристики спілкування, семантична інтерпретація комунікативних актів, правила і особливості мовленнєвої поведінки.

Спілкування є невід’ємною частиною життя людини, етносу, частиною культури. Усе це дозволяє мовцям порозумітися та сприймати один одного такими, якими вони є. Спілкування відбувається на трьох рівнях: комунікативному, інтерактивному і перцептивному. Перший рівень взаємодії передбачає обмін інформацією через мову, культуру, традиції певної лінгвокультурної спільноти, коли досягається взаєморозуміння партнерів. На другому рівні встановлюються взаємостосунки між учасниками комунікації з урахуванням їхніх особистих характеристик. На перцептивному рівні спілкування відбувається взаєморозуміння спільнот [5, с. 103].

Вивчення особливостей перцептивного рівня спілкування безпосередньо відноситься до дослідження комунікативної поведінки мовців, тих норм і правил, за допомогою яких один з комунікантів виражає свій намір і мету стосовно партнера, впливає і взаємодіє з іншим комунікантом. У такий спосіб основною характеристикою спілкування є процес встановлення контактів, який породжується потребами спільної діяльності і включає в себе обмін інформацією, взаємодію партнерів, сприйняття та розуміння іншої людини.

Мовленнєва поведінка людини є індикатором її загальної ерудиції, особливостей інтелекту, мотивації поведінки та емоційного стану, що проявляється в особливостях добору слів, специфіки стилістичної побудови висловлювання тощо, на чому зауважують В. В. Богданов (1990), І. Н. Борисова (2005), Ю. Є. Прохоров, Й. А. Стернін (2006), К. Ф. Сєдов (1999) та ін.

Сучасний стан суспільства визначає актуальність проблеми спілкування, оскільки одним із видів мовленнєвої поведінки є транспортування агресії, коли комунікант, який не поділяє або не сприймає думку опонента, провокує конфлікт, конфронтацію, використовуючи інвективу та негативні засоби спілкування, що ми визначаємо, як антиетикетну форму комунікативної інтеракції.

Метою статті є аналіз антиетикетних форм спілкування у конфліктній мовленнєвій інтеракції, що передбачило розв’язання таких *завдань*: 1) схарактеризувати форми антиетикетного спілкування; 2) розглянути їх у мовленнєвій інтеракції.

Сучасний стан лінгвістики характеризується спрямуванням поглядів дослідників на комунікативний бік мови, який вони розглядають як форму життєдіяльності людини, спосіб вираження особистості та організації міжособистісного спілкування у процесі спільної діяльності людей [9, с. 9]. Антропоцентричність такого підходу визначила перехід від актуалізаційної моделі структурної лінгвістики до контекстуалізаційної моделі мови в русі [1, с. 4], що дозволило переключити акцент дослідження з мовної системи на продукти комунікативної діяльності [8, с. 298]. У такий спосіб одним з найважливіших завдань постає виокремлення закономірностей мовленнєвих вчинків індивідуумів у запропонованих комунікативних ситуаціях, які відбивають специфіку мовленнєвого існування мовного колективу у певному суспільному устрої [4, с. 5], яке здійснюється у межах комунікативно-прагматичного підходу: Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, В. Богданов, І. Борисова, А. Вежицька, Є. Верещагин, Т. Винокур, Т. А. ван Дейк, О. Ісєєв, В. Костомаров, М. Макаров, М. Олешков, О. Селіванова, К. Сєдов, Й. Стернін, І. Сусов, С. Сухих, Н. Формановська, Дж. Остін, Дж. Ліч, Г. Грайс, У. Чейф та ін.

У світлі сучасного антропоцентричного підходу в лінгвістиці значне місце посідають дослідження контекстів конфліктного дискурсу та їх прагматичного використання. *Конфліктним* ми називаємо дискурс, у якому представлено ставлення конфліктуючих осіб один до одного та до ситуації. Він визначається завершеністю, цільністю та зв’язністю. Його слід розглядати і як процес (з урахуванням соціокультурних, екстралінгвістичних та комунікативно-прагматичних чинників), і як результат (у вигляді фіксованого тексту). У конфліктній мовленнєвій акт вплетено багато чинників, які супроводжують не лише висловлювання в цілому, а і його фрагменти.

Прагнення лінгвістів розв'язати питання мовленнєвого спілкування у межах різних типів дискурсу привели до виникнення традицій дослідження мовлення. Це дозволило звернути увагу на дослідження динамічних форм мовленнєвої поведінки учасників у комунікативному просторі, який є галуззю функціонування конфліктного дискурсу.

Згідно з принципами антропоцентричного підходу, мовленнєву поведінку варто розглядати як мовленнєву діяльність окремої особи. Російська дослідниця Н. Білоус пропонує використовувати критерій вектора активності опонентів конфліктного дискурсу і виокремлює кілька типів діалогічної взаємодії у конфлікті: 1) «напад обох опонентів», коли один з них поводить себе агресивно і стикається з такою ж поведінкою іншого; 2) «квазі-зіткнення», коли один з опонентів конфліктного дискурсу після того, як йому пред'явлено ілокутивний намір, не вступає в конфліктну протидію, не роблячи жодних кроків у відповідь [3, с. 15]. Авторка також розрізняє поняття «конфліктний дискурс» і «текст конфлікту», а саме визначає змістовний і функціональний аспекти. На її думку, конфліктний текст (точніше — текст, зміст якого є конфліктом) — це: 1) у змістовному плані: мовний матеріал, який зафіксовано на тому чи іншому матеріальному носії за допомогою накресленого письма; частіше це абстрактний за змістом об'єкт, який може бути або коротким, або довгим, має поверховий зв'язок складових, що зафіксовані у поверховій структурі; 2) у функціональному плані — статичний об'єкт. А конфліктний дискурс — це спосіб актуалізації тексту в певних ментальних і прагматичних умовах конфлікту, який взято у подійному аспекті, тобто: 1) у змістовному плані це певна структура з глибокими зв'язками, уявлення про яку характеризується конкретністю; 2) у функціональному плані структури характеризуються відношеннями між мовними особистостями, що конфліктують, та їх ставленням до своєї мети: прагматичністю, інтерактивністю (опоненти конфліктного дискурсу обмінюються репліками) та дискретністю. Поняття «конфліктний дискурс» характеризується параметрами завершеності, цілісності, зв'язності; розглядається одночасно і як процес (з урахуванням впливу соціокультурних, екстралінгвістичних та комунікативно-ситуативних чинників), і як результат у вигляді фіксованого тексту [3, с. 17—18].

Отже, конфліктний дискурс породжується комунікативною мовленнєвою конфліктною поведінкою і функціонує в межах комунікативного акту в інтерактивному просторі. В основі конфліктного дискурсу лежать стандартні / нестандартні акти поведінки особи; конфліктна ситуація, пов'язана з конкретним типовим інтерактивним простором, у якому презентується фреймовий ілокутивний сценарій; діалогічна комунікація конфліктного дискурсу, яка містить певну систему сигналів; вона завжди регламентована і послідовна.

Антиетикетні форми спілкування продукують агресивність, обурення, злість, роздратування. Останнім часом комуніканти використовують агресивність для досягнення своєї мети через вживання інвективи, лайки, негативної оцінної лексики. Усе це ображає партнера по комунікації, що утруднює інтеракцію і призводить до конфлікту. У взаємостосунках посилюється егоїзм.

Розглянемо текстовий матеріал:

(Розмова двох сусідок, які мешкають в одному приватному будинку, поділеному на два входи, через що мають спільну стінку. Сусіди, що живуть через стінку, оселилися недавно, вони глухі, тому гучно вмикають телевізор. Це, звичайно, драгує їхню сусідку, яка мешкає в будинку все життя; м. Біляївка, Одеська обл.)

P1 (Томочка, 75 років): — *Тамара!*

P2 (Тамара, 65 років): — *Так, Томочко!*

P1: — *Як тобі сьогодні спалося?*

P2: — *Тиск мучив, лише під ранок заснула.*

P1: — *Я знаю, коли ти заснула, бо так цього чекала!*

P2: — *Чого це ти чекала?*

P1: — *Того. Ти, може, і глуха, а я все чую! Ні стида, ні сорому!*

P2: — *Ти це про що?*

P1: — *Якщо будеш так гучно вмикати телевізор, визву міліцію, зрозуміла?*

P2: — *Гучно? Де гучно? Це у мене гучно? Знаєш що? Як гучно — вату тикай у вуха! Зрозуміла? Ти глянь! Гучно! (гукає чоловіка): Володю! Володю, де ти? Пішов.*

P1: — *Хай іде, куди хоче, а ти знай: визву!*

P2: — *Ти глянь, а така хороша на перший погляд!*

P1: — *Не те, що ти. Чи я не знаю, що це ти Юліного Мурчика отруїла?*

P2: — *Я? Та ти паскуда! Шо ти говориш?*

P1: — *Я паскуда? То це ти паскуда! Я бачила!*

P2: — *Шо бачила? Шо ти бачила? Ти в лікарні була!*

P1: — *Мертвого бачила! Мертвого!*

P2: — *Ти ж сліпа!*

P1: — *Вже не сліпа. Мені операцію зробили!*

P2: — *Більше тобі нічого не робили?*

P1: — *То, щоб тебе чорти взяли, гадюка така!*

P2: — *Мене, як мене, а тебе в пекло і чорти візьмуть, і гадюки!*

P1: — *Карга стара!*

P2: — *На себе подивись! Ти старша за мене, а поводиш себе... Немає на тебе управи!*

P1: — *І не треба!*

P2: — *Та пішла ти під три чорти!*

P1: — *І піду, щоб твоєї дурнуватої пикі не бачити!*

P2: — *Ой-ой-ой! Глянь на неї!*

На цьому сусідки розійшлися. (Записано автором).

Перед нами діалог, який побудовано в розмовному стилі з особливостями місцевого діалекту, на що вказує займенник «шо» та сполучник «шоб». Начебто нормальна розмова двох сусідок перетворилася на конфлікт з використанням прокльонів: «Шоб тебе чорти взяли»; інвективи: «гадюка», «паскуда», «карга стара»; росіянізмів «визву», «громко», «включати»; повторів: «мертвого бачила, мертвого»; вигуків «ой-ой-ой»; часто вживається займенник «я»; фразеологізму «ні стида ні сорому». Для даного діалогу характерна інтраверсійна побудова речень. Конфліктна ситуація є цілком взаємозумовленою, оскільки P2 стає агресивною і вживає інвективу після заяви P1 про отруєного kota. Перед нами конфліктний діалог прагматичного спрямування, оскільки обидва опоненти мають однаковий соціальний стан, належать до одного мікросвіту, в якому домінує прагматична пресупозиція, що і визначає характер висловлювань.

Наступний приклад взято з роману Ірен Роздобудько «Все, що я хотіла сьогодні...». Він яскраво відбиває реалії нашого життя і показує людей, які провокують конфліктну ситуацію: «...у мене з'явилася справа, і я сіла в маршрутку. Точніше — повисла на поручнях, торкаючись підлоги однією ногою. Маршрутка повільно поповзла вгору. В таких ситуаціях у мене завжди виникало питання: куди їдуть усі ці люди в розпал робочого дня?

Цього разу до авто залетів дух війни. Почалося з того, що дівчина кілька разів передавала гроші за проїзд над головою пані похилого віку. На цій голові здіймався досить об'ємистий капелюшок. Коли дівчина простягнула руку чверте чи вп'яте, пані смикнулася, обернулася і голосно сказала:

— *Скільки можна лізти мені на голову? Ти, бидло!*

Власне останнє слово було зайвим. По-перше, воно не личило ані її віку, ані капелюшкови, по-друге, мало вигляд звичайного чемного зауваження. А по-третє, почувши першу частину, дівчина могла б попросити пробачення або просто замовчати.

— *Самі ви бидло!* — сказала дівчина. — *Вдягли капелюха і вже вважаєте себе великою пані!*

Почалося, подумала я, адже добре знала, що буде далі, — «зведений хор імені Маршрутки». І він почався:

— *Це ж треба, яка молодь пішла!*

— *Жінчина, хіба так можна — така інтелігентна, а ображаєте людей!*

— *Самі ви бидло, хоч і в капелюсі! Відразу видно!*

— *А ти на себе поглянь, потворо!*

— *Ай-яй-я... Ви ж доросла людина, як можна таке казати молодій дівчині!*

— *Ти своїй доньці так скажи!*

— *А ти мені не ти ч!*

— *Я б вам не тикала, якби ви мені не тикали.*

— *Та припинить уже! Смішно слухати!*

— *Вийди і посмійся. Тебе тут ніхто не тримає!*

— *А ти мені на голову сядь!*

— *Сяду і насеру!*

— *На матір свою сери!*

— *Якщо вона так говорить, будьте певні — вона так і робить!*

— *Люди, ви що, сказилися з самого ранку?!*

Потім, як годиться, всі миттєво заспокоїлись, розподілились на кілька груп по трое-четверо і загомоніли між собою, але вже тихо» [7, с. 306—308].

Наведене є яскравим прикладом антиетикетної форми спілкування у конфліктному дискурсі, який спровокувала «пані похилого віку в капелюсі». Жінка дратувалася тим, що їде у переповненій маршрутці. Вона весь час стояла, їй ніхто не поступився місцем, та ще й передавали гроші за проїзд, торкаючись капелюха. Роздратування вилилось в інвективу «бидло». Бачимо конфлікт, спричинений умовами життя, який перетворюється на сварку із використанням таких інвектив, як: «потворо», «ти-звертанья», «на голову сядь», «сяду і насеру», «на матір свою сери». Єдність теми конфліктного мовленнєвого акту досягається співвіднесенням з предметом дійсності — повна маршрутка людей, вживанням найменування одягу «об'ємистий

капелюшок», «вдягли капелюха і вже вважаєте себе великою пані», «самі ви бидло, хоч і в капелюсі». Репліки відрізняються підвищеною експресією, несуть емоційний характер, містять образ. Перед нами приклад одного з варіантів розвитку дискурсу, на якому зазначає Т. А. ван Дейк, — конфронтація, тобто «розбіжність партнерів у розумінні або оцінці ситуації і виникненні відомої антипатії один до одного» [6, с. 54]. Річ у тім, що в некомфортних умовах люди припускаються фундаментальних атрибутивних помилок: вдаються до образ, висувають докори і звинувачення, підвищують тональність мовлення, в голосі відчувається насмішка, іронія, сарказм, опонент погрожує, ставить ультиматум, навішує ярлик, — усі ці засоби містять агресію, яка є накопиченням емоцій і потребує вибуху. У такий спосіб людина втрачає над собою контроль, тому зменшуються шанси на благополучне завершення МА. Як відомо, підвищення агресії і провокація конфлікту відбувається через вплив адреналіну, який збільшується, і людина втрачає можливість тверезо оцінювати ситуацію, свої вчинки, вона втрачає здоровий глузд, переконує себе в тому, що у неї є моральне право так вчинити.

Отже, особливістю антиетикетної форми спілкування є свідомий вибір адресантом способів, стратегій і тактик мовленнєвої поведінки, що руйнує як саму комунікативну інтеракцію, так і особистість адресата, оскільки адресант не усвідомлює наслідків своїх вчинків та дій. Це призводить до конфліктної взаємодії, в якій адресант постає конфліктною особистістю, не визнаючи свободи, унікальності та цінності опонента, бо прагне домінувати над ним, нав'язуючи свої думки, переконання, точку зору, проявляє неприязнь, ворожість, відчуження, роздратування, гнів, нетерпимість, підкреслюючи своє презирливе ставлення та агресію.

Як відомо, мовлення людини — це своєрідна візитівка, що засвідчує рівень її освіченості, культури, що разом з тим позиціонує культуру суспільства. Культура мовлення суспільства, у свою чергу, є найяскравішим показником стану його моральності, духовності тощо. Останнім часом мовлення українців заповнило словесний бруд, мовленнєвий примітивізм, вульгарщина. Усе це тривожні симптоми духовного нездоров'я народу, оскільки низька культура мовлення відбивається в царині духовних вартостей не лише кожної людини, а й усього суспільства. Через низьку культуру мови виявляються виразні ознаки бездуховності. Люди в нашому суспільстві з іронією ставляться до етикетних норм поведінки, ігнорують правила мовленнєвої культури, проявляють очевидну аморальність, дозволяючи собі розмовляти з незнайомими людьми на «ти», припускаються жаргону та інвективи у спілкуванні, що призводить до «мовної девіації» (Ф. Бацевич). Мовна девіація — це тип комунікативної невдачі або збою у спілкуванні, причиною яких є недостатня мовна компетенція учасників комунікативного акту, куди відносимо різноманітні помилки, неточності, обмовки, лінгволяпсуси тощо. Елементи людського спілкування зазвичай ведуть до створення напруги й конфлікту, порушують конвенцію спілкування, комунікативний кодекс і призводять до комунікативної девіації, яка виникає як результат конфліктного спілкування. Як слушно зауважує Ф. Бацевич, «оскільки взаємостосунки особистостей з використанням мовного коду є найчастотнішою і найважливішою формою міжособистісної інтеракції, то зовсім не випадково, що різноманітні комунікативні девіації (помилки, невдачі, провали) можуть стати і часто стають причинами міжособистісних конфліктів. В основі комунікативних девіацій спостерігається порушення імплікованих у мовленнєвій діяльності правил (законів) мовленнєвого спілкування (мовленнєвої поведінки, стратегій мовлення, мовленнєвих кодексів тощо)» [2, с. 20—21].

Антиетикетна поведінка характеризується такими ознаками:

- домінування одного з партнерів (позиція «над»);
- вплив на партнера;
- ставлення до партнера як до засобу реалізації своєї мети;
- невміння і небажання сприйняти точку зору співбесідника;
- низький рівень довіри у спілкуванні;
- порушення балансу відповідальності за процес і результат спілкування.

Таким чином, антиетикетну форму спілкування спричинює конфліктна особистість, тобто людина, яка посідає у спілкуванні позицію домінування, не поважає партнера по комунікації, проявляє мовленнєву агресію і не прагне до конструктивного діалогу. Антиетикетне спілкування проявляється у стилістично зниженій лексичній, образній, негативних порівняннях тощо, оскільки антиетикетна поведінка пов'язана із зіткненням інтересів і думок учасників комунікативного акту, що нерідко призводить до серйозної конфліктної ситуації через демонстрацію установки проти опонента і відбиває домінування над ним.

1. Баранов А. Н. Лингвистическая экспертиза текста : теоретические основания и практика : [учеб. пособие] / А. Н. Баранов ; Рос. акад. наук, Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова. — М. : Флинта : Наука, 2007. — 591 с.

2. Бацевич Ф. С. Між девіацією і комунікативним конфліктом / Ф. С. Бацевич // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки : зб. наук. праць. — № 13. — Одеса : Астропринт, 2011. — С. 20—28.

3. Белоус Н. А. Конфликтный дискурс в коммуникативном пространстве : семантические и прагматические аспекты : Автореф. дис. ... докт. филол. наук / 10.02.19 / Наталья Анатольевна Белоус. — Краснодар, 2008. — 40 с.
4. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий : Варианты речевого поведения. — М.: КД»Либроком», 2009. — 172 с.
5. Грушевская Т. Г. Основы межкультурной коммуникации / Т. Г. Грушевская, В. Д. Попков, А. П. Садохин. — М.: Юнити-Дана, 2002. — 352 с.
6. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. — М.: Прогресс, 1989. — 312 с.
7. Роздобудько І. Гудзик; Все, що я хотіла сьогодні...; Оленіум : [романи] / Ірен Роздобудько ; худож.-оформлювач Л. Д. Киркач-Осіпова. — Харків : Фоліо, 2008. — 475 с.
8. Седов К. Ф. Нейропсихолінгвістика / К. Ф. Седов. — М.: Лабиринт, 2007. — 224 с.
9. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. — М.: [б. и.], 2006.

S. V. Formanova

ANTIETIQUETTE FORMS OF COMMUNICATION

In the article anti-etiquette forms of communication of Ukrainians are investigated. It is noted the ways of anti-etiquette influence on behavior of communicants. It is characterized the reasons for the spread of invective in modern society. It is analyzed anti-etiquette forms of communication in conflict situations. It is marked linguistic resources certifying anti-etiquette behavior.

Key words: anti-etiquette, invective, communicative interaction, conflict.

C. B. Форманова

АНТИЭТИКЕТНЫЕ ФОРМЫ ОБЩЕНИЯ

В статье исследованы антиэтикетные формы общения украинцев. Определена степень влияния антиэтикета на поведение коммуникантов. Охарактеризованы причины распространения инвективы в современном обществе. Проанализированы антиэтикетные формы общения в конфликтных ситуациях. Отмечены языковые средства, которые удостоверяют антиэтикетное поведение в диалоге.

Ключевые слова : антиэтикет, инвектива, коммуникативная интеракция, конфликт.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2013 р.

Ю. Ю. ШЕВЧЕНКО

ОБЛОМОВЩИНА КАК ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКИЙ КОНЦЕПТ

В статье анализируется языковая репрезентация динамики перцептивно-образного, понятийного и ценностного компонентов индивидуально-авторского концепта ОБЛОМОВЩИНА на материале рецензии Н. А. Добролюбова «Что такое обломовщина?». Определяются отличия в трактовке концепта автором романа «Обломов» И. А. Гончаровым и литературным критиком.

Ключевые слова: индивидуально-авторский концепт, лингвокультурология, аксиологический вектор.

Художественное творчество является неотъемлемой частью культуры, а регулярное потребление его продуктов — непременным атрибутом повседневной жизни каждого индивида. Объектами отражения и, следовательно, основаниями для формирования концептов становятся не только элементы окружающего нас материального мира, но и порождения воображаемых авторских или фольклорных миров. Концепты этих миров усваиваются сознанием в результате знакомства с произведениями художественной литературы и других видов искусства. В современной нарратологии для обозначения такого свойства художественного текста, как вымышленность изображаемого в нём мира, используется термин «фикциональность» [13, с. 73]. По мнению Г. Г. Слышкина, наличие фикциональной составляющей есть непременная характеристика лингвокультурного концепта: «по сути, фикциональная наполненность концепта — частное проявление его ценностной природы: чем актуальнее ценность для социума, тем интенсивнее её воплощение в художественных образах» [13, с. 73]. Именно поэтому для лингвокультурологии, с провозглашаемым ею приматом ценностной составляющей концептов, актуальность изучения их фикциональной природы достаточно высока.

В современной лингвистике нередки исследования индивидуальных концептов в творческом наследии писателей [1; 2; 8]. Л. В. Миллер определяет феномен индивидуально-авторского концепта как «сложное ментальное образование, принадлежащее не только индивидуальному сознанию, но и <...> психоментальной сфере определённого этнокультурного сообщества», как «универсальный художественный опыт, зафиксированный в культурной памяти и способный выступать в качестве фермента и строительного материала при формировании новых художественных смыслов» [9]. Мы полагаем, что можно говорить о языковой объективации индивидуально-авторского концепта ОБЛОМОВЩИНА в работе «Что такое обломовщина?» Н. А. Добролюбова. Цель данной статьи — проанализировать начальный этап существования обозначенного концепта как индивидуально-авторского с позиций лингвокультурологии. В наши задачи входит: 1) проследить развитие образно-перцептивной, понятийной и ценностной составляющих концепта; 2) сравнить словообразовательные и лексико-семантические особенности функционирования языковых единиц, репрезентирующих номинативное поле концепта в тексте романа и статьи; 3) обратить особое внимание на аксиологическое измерение концепта, являющееся ключевым для лингвокультурологического угла зрения.

В течение года после публикации романа И. А. Гончарова «Обломов» появилось около десятка посвящённых ему рецензий [11, с. 9]. Образы и явления, описанные в произведении, спровоцировали активную общественно-критическую дискуссию. Особое место в литературно-критическом дискурсе того времени занимает статья Н. А. Добролюбова «Что такое обломовщина?», ставшая самым значительным явлением в истории критического осмысления романа. «Многие поколения русских читателей воспринимали «Обломова» по Н. А. Добролюбову. Да и критики, даже если они не принимали его концепцию, так или иначе учитывали её, писали с оглядкой на Н. А. Добролюбова. Статья была у всех «на слуху» [11, с. 5]. Именно *обломовщина* является в ней ключевым понятием, вынесенным в заглавие и определяющим для критика концепцию романа.

Работа Н. А. Добролюбова — классический пример публицистической критики, для которой литературное произведение становится «поводом» для оценки действительности. Поэтому акцент в ней сделан не на характере, индивидуальности главного героя, а на сущности общественного и социального явления, связанного с формированием характера героя. «Главное здесь, — пишет Н. А. Добролюбов, — не *Обломов*, а *обломовщина*» [6, с. 47]. Сам И. А. Гончаров под впечатлением только что появившейся статьи писал в письме П. В. Анненкову: «Мне кажется, об *обломовщине*, то есть о том, что она такое, уже сказать после этого ничего нельзя» [4, с. 323].

Имея в виду роман и статью, исследователи отметили: «...собственно говоря, мы имеем два произведения — художественное и критико-публицистическое — на одну тему» [3, с. 769]. Та-

ким образом, в самом процессе формирования лингвокультурного концепта ОБЛОМОВЩИНА соединяются художественный и критический дискурсы, причём достаточно сложно определить, роль какого из них является доминирующей для дальнейшего развития концепта.

Идеи и черты характера, носителем которых стал главный герой романа «Обломов», оказались столь актуальными для русской лингвокультуры, что вскоре имена *Обломов* и *обломовщина* стали нарицательными. Один из известнейших литературных критиков-современников И. А. Гончарова А. В. Дружинин говорит: «*Обломов и обломовщина*: эти слова не даром облетели всю Россию и сделались словами, навсегда укоренившимися в нашей речи. Они разъяснили нам целый круг явлений современного нам общества, они поставили перед нами целый мир идей, образов и подробностей, ещё недавно нами не вполне созданных, являвшихся нам как будто в тумане ... Обломова изучил и узнал целый народ, по преимуществу *богатый обломовщиной*, — и мало того, что узнал, но полюбил его всем сердцем, потому что невозможно узнать Обломова и не полюбить его глубоко» [7, с. 112]. Ещё один современник автора, Д. И. Писарев так отзываясь о наименовании, предложенном И. А. Гончаровым: «слово *обломовщина* не умрёт в нашей литературе: оно составлено так удачно, оно так осязательно характеризует один из существенных пороков нашей русской жизни, что, по всей вероятности, из литературы оно проникнет в язык и войдет во всеобщее употребление» [12, с. 72].

Частотность употребления в анализируемой статье лексемы *обломовщина* (девять раз, включая название, — столько же, сколько в романе) свидетельствует об авторском внимании к этой категории. В истории, изложенной И. А. Гончаровым, по мнению Н. А. Добролюбова, «...предстает перед нами живой, современный русский тип, отчеканенный с беспощадной строгостью и правильностью, в ней сказалось новое слово нашего общественного развития, произнесенное ясно и твердо, без отчаяния и ребяческих надежд, но с полным сознанием истины. Слово это — *обломовщина*; оно служит ключом к разгадке многих явлений русской жизни, и оно придает роману Гончарова гораздо более общественного значения, нежели сколько имеют его все наши обличительные повести. В типе Обломова и во всей этой *обломовщине* мы видим нечто более, нежели просто удачное создание сильного таланта; мы находим в нём произведение русской жизни, знамение времени...» [6, с. 40].

Кроме непосредственно онима *Обломов*, топонима *Обломовка* (родовое имение главного героя) и авторского окказионализма *обломовщина*, в тексте романа используются и другие отономастические производные: *обломовцы* (жители Обломовки), *обломовская атмосфера*, *обломовская утопия*, *обломовский стиль* и др. Н. А. Добролюбов, активно используя лексему *обломовцы* (11 словоупотреблений), меняет её первичное значение. Этим наименованием он объединяет «лишних людей» — героев предшествующей литературы (Онегина, Печорина, Рудина и др.) и Обломова: «над всеми этими лицами тяготеет одна и та же *обломовщина*, которая кладёт на них неизгладимую печать бездельничества, дармоедства и совершенной ненужности на свете» [6, с. 54]; их неудачи в общественной и личной жизни вызваны «давлением на них гнусной *обломовщины*» [6, с. 56]; роднит их «бесплодное стремление к деятельности, сознание, что из них многое могло бы выйти, но не выйдет ничего» [6, с. 56]; «самое искреннее, душевное их стремление есть стремление к покою, к халату, и самая деятельность их есть не что иное, как почётный халат <...>, которым прикрывают они свою пустоту и апатию» [6, с. 56] и другие характеристики. В целом, их оценка автором отрицательна, о чём свидетельствует снисходительность и ироничность синонимических словосочетаний «*братья обломовской семьи*», «*вместе с Обломовым и всей этой компанией*», «*трусость у всех этих господ непомерная*», «*братья обломовцы*». Обратим также внимание на употребление имени собственного *Обломов* во множественном числе: «*Это уже Обломовы в собственном смысле*», «*Обломовы иначе отвечать не могут*», «*мы ещё по-прежнему Обломовы*».

В статье критика индивидуальный литературный концепт, созданный И. А. Гончаровым, приобретает отчётливое социальное содержание и признаки национальной ментальности, тем самым значительно расширяется и контекст его употребления. *Обломовщина* в трактовке Н. А. Добролюбова имеет общенациональные масштабы, отсюда местоимение «наша» в её характеристике: «...*обломовщина* никогда не оставляла нас и не оставила даже теперь» [6, с. 64]; «*Гончаров, умевший понять и показать нам нашу обломовщину*» [6, с. 63]; «*Обломовка есть наша прямая родина... В каждом из нас сидит значительная часть Обломова*» [6, с. 63] и т. д.

Изначальный набор когнитивных признаков концепта, предложенный автором романа (с положительной оценкой, данной ей главным героем — «покой», «заслуженный отдых», «почётное бездействие»; с отрицательной — «разруха», «запустение», «неряшливость», «неаккуратность», «инертность», «безволие», «слабость», «непрактичность», «лень» и «апатия»), в статье расширяется и соотносится со словами или словосочетаниями со значением «отвращение от серьёзной и самобытной деятельности», «нравственное рабство», «безделие», «апатия ко всему, что делается на свете», которые употребляются преимущественно как социальные характеристики поведения

и личности *Обломова* или *Обломовых*. Таким образом, Н. А. Добролюбов развивает, в первую очередь, понятийную и ценностную составляющие концепта.

В. И. Даль, включив слово *обломовщина* в «Толковый словарь живого великорусского языка», снабдил его пометой «усвоено из повести Гончарова» и пояснил, как следует его понимать: «русская вялость, лень, косность, равнодушие к общественным вопросам, требующим дружной деятельности, бодрости, решимости и стойкости; привычка ожидать всего от других, а ничего от себя; непризнание за собою никаких мирских обязанностей, по пословице: на других надеется, как на Бога, а на себя, как на чёрта» [5]. Сославшись на роман И. А. Гончарова, В. И. Даль в то же время учитывает ту интерпретацию, которую дал этому концепту Н. А. Добролюбов.

Итак, авторский отономастический окказионализм *обломовщина*, сконструированный и представленный в романе И. А. Гончарова «Обломов» позволил обрести однословную номинацию концепту, описанному в произведении и получившему в дальнейшем широкое распространение в русской культуре. Этот факт позволил нам рассматривать данный концепт, по крайней мере, на раннем этапе своего существования, как индивидуально-авторский. Динамика концепта напрямую связана с двумя трактовками: автора наименования концепта и Н. А. Добролюбова. Вариант И. А. Гончарова, существенно развивший перцептивно-образный и ценностный компоненты концепта *обломовщина*, лёг в основу словарных определений лексемы. Понятийный компонент концепта представлен прежде всего когнитивными признаками 'лень', 'апатия', 'безволие' и соотносится с ценностным — оценкой нравственно-психологических качеств личности. Трактовка же Н. А. Добролюбова позволила имени концепта из литературного явления стать фактом общественно-политической жизни и отправной точкой в дальнейшем развитии идеологической составляющей концепта. Так, в примечаниях к статье автора издания 1970 года отмечается: «Добролюбовское понимание образа *Обломова* и «*обломовщины*» как категории общественно-политического и социально-исторического порядка вошло в широкий литературный оборот. Статья «Что такое обломовщина?», вызвав бурю негодования в кругах консервативной, либерально-дворянской и буржуазной общестственности, необычайно высоко оценена была читателями революционно-демократического лагеря. О значимости и актуальности этого обобщения свидетельствует и многократное использование понятия «обломовщина» в статьях и речах В. И. Ленина» [10]. Однако идеологемный вектор динамики концепта ОБЛОМОВЩИНА требует специального изучения.

Аксиологический уровень концепта в тексте романа подвергается значительным изменениям (от положительной оценки главным героем в начале до категорически негативной в последующем изложении). И ещё больше усугубилась и закрепились негативная оценочность в работе Н. А. Добролюбова.

Полагаем, что эволюция концепта, его функционирование в современной русской концептосфере и в индивидуальном языковом сознании представляет особый интерес для лингвокультурологии и будет являться предметом дальнейших исследований.

1. *Ананьина М. А.* Индивидуальный концепт имени Прометей в драме П. Б. Шелли «Прометей освобождённый» / М. А. Ананьина // Новое в когнитивной лингвистике: материалы I Международной науч. конф. «Изменяющаяся Россия: новые парадигмы и новые решения в лингвистике» (Кемерово, 29—31 авг. 2006 г.). — Кемерово: Полиграфкомбинат, 2006. — С. 463—468.

2. *Беспалова О. Е.* Концептосфера поэзии Н. С. Гумилёва в её лексическом представлении: автореф. дисс. ... канд. филол. наук / О. Е. Беспалова. — СПб., 2002. — 24 с.

3. *Викторович В. А.* Примечания / В. А. Викторович, Г. В. Краснов // Н. А. Добролюбов. Собрание сочинений: в 3-х т. — М., 1987. — Т. 2. — С. 769.

4. *Гончаров И. А.* Собрание сочинений: в 8 т. / И. А. Гончаров. — М.: Гос. изд-во худож. лит., 1952—1955. — Т. 8: Статьи, заметки, рецензии, автобиографии, избранные письма. — 1955. — 576 с.

5. *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка: [Электронный ресурс] / В. И. Даль. — Режим доступа: <http://dal.sci-lib.com/word020481.html>

6. *Добролюбов Н. А.* Что такое обломовщина? / Н. А. Добролюбов // Роман И. А. Гончарова «Обломов» в русской критике: сб. статей / сост., авт. вступ. статьи и комментариев М. В. Отрадин. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1991. — С. 34—68.

7. *Дружинин А. В.* «Обломов». Роман И. А. Гончарова / А. В. Дружинин // Роман И. А. Гончарова «Обломов» в русской критике: сб. статей / сост., авт. вступ. статьи и комментариев М. В. Отрадин. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1991. — С. 106—125.

8. *Лунина И. В.* Концепты «ЧЕЛОВЕК» — «ПРОСТРАНСТВО» — «ВСЕЛЕННАЯ» в новеллах С. Д. Кржижановского // Новое в когнитивной лингвистике: материалы I Международной науч. конф. «Изменяющаяся Россия: новые парадигмы и новые решения в лингвистике» (Кемерово, 29—31 авг. 2006 г.) / отв. ред. М. В. Пименова. — Кемерово: Полиграфкомбинат, 2006. — С. 707—712.

9. *Миллер Л. В.* Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория / Л. В. Миллер // Мир русского слова — 2000. — № 4. — С. 39—45.

10. *Оксман Ю. Г.* Примечания / Ю. Г. Оксман // Добролюбов Н. А. Русские классики. Избранные литературно-критические статьи. — М.: Наука, 1970. — 380 с.

11. *Отрадин М. В.* «Обломов» в зеркале времени / М. В. Отрадин // Роман И. А. Гончарова «Обломов» в русской критике: сб. статей. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1991. — С. 3—19.

12. Писарев Д. И. Роман Гончарова «Обломов» / Д. И. Писарев // Роман И. А. Гончарова «Обломов» в русской критике : сб. статей / сост., авт. вступ. статьи и комментариев М. В. Отрадин. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1991. — С. 68—99.
13. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов : дисс. ... канд. филол. наук / Г. Г. Слышкин. — Волгоград, 1999. — 322 с.

Ю. Ю. Шевченко

ОБЛОМОВЩИНА ЯК ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИЙ КОНЦЕПТ

У статті аналізується мовна репрезентація динаміки перцептивно-образного, понятійного та ціннісного компонентів індивідуально-авторського концепту ОБЛОМОВЩИНА на матеріалі рецензії М. О. Добролюбова «Що таке обломовщина?». Визначаються відмінності в трактуванні концепту автором роману «Обломов» І. О. Гончаровим і літературним критиком.

Ключові слова: індивідуально-авторський концепт, лінгвокультурологія, аксіологічний вектор.

Yu. Yu. Shevchenko

OBLOMOVSHCHINA AS INDIVIDUAL AND AUTHOR'S CONCEPT

The main purpose of the paper is to represent of perceptual and figurative, conceptual and valuable components dynamics of an individual and author's concept OBLOMOVSHCHINA. This research was based on the review of N. A. Dobrolyubov "That such an oblovovshchina is analyzed?". Differences in the interpretation of this concept by I. A. Goncharov, the author of the novel "Oblovov", and by literary critic N. A. Dobrolyubov are defined.

Key words: individual and author's concept, lingual culture, axiological vector.

Стаття надійшла до редакції 2.02.2013 р.

УДК 811.133.1'276.3-055.2:159.922.1:821.133.1

Л. Р. КОККІНА

ЕВОЛЮЦІЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ЖІНКИ БАЛЬЗАКІВСЬКОГО ВІКУ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Стаття присвячена дослідженню еволюції мовної картини світу тридцятирічної жінки у французькій літературі, встановленню конвергентних та дивергентних рис у використанні мовних засобів при створенні її образу на матеріалі творів О. Бальзака та А. Коломб'є-Ошберг.

Ключові слова: мовна картина світу жінки, конвергенція, дивергенція, гендерні стереотипи, авторська позиція, Бальзак, Коломб'є-Ошберг.

Протягом усього періоду розвитку світової літератури чимало уваги приділялося образу жінки так званого «бальзаківського віку». Провідним напрямком лінгвістичної гендерології є вивчення питань, пов'язаних з особливостями мовних особистостей жінок-авторів і відображенням мовних картин світу літературних героїнь-жінок [1; 3; 6].

Об'єктом нашого дослідження є мовна картина світу тридцятирічної жінки та її еволюція у творах французької літератури. Матеріалом для порівнянь і дослідження діакронії ми обрали мовні засоби творення портретів героїнь роману О. Бальзака «La femme de trente ans» [7] і роману сучасної французької письменниці А. Коломб'є-Ошберг «Mes amies, mes amours, mais encore?» [8].

Особливості написання літературного портрету Жюлі д'Еглемон були неодноразово досліджені як літературознавцями, так і лінгвістами [2; 4; 10]. Ретельного ж аналізу образу Жанни, центрального персонажу твору «Mes amies, mes amours, mais encore?» у порівняльному аспекті ще проведено не було, у всякому разі, ні в періодичних спеціалізованих виданнях, ні на теренах Інтернету такої інформації не виявлено. Таким чином, актуальність та новизна встановлення конвергентних та дивергентних рис у використанні засобів французької мови задля створення образу тридцятирічної жінки у різні епохи є незаперечними. Виявлені закономірності мають певним чином відбивати ідеологічні зміни у суспільстві та органічно пов'язувати трансформацію гендерних концептів і нові мовні тенденції у відтворенні жіночих психотипів у французькій літературі.

Розробка зазначеного образу, можливість розуміння місця тридцятирічної жінки в сучасному для письменника світі надихала численних французьких авторів ХІХ ст., серед яких були

Жак-Франсуа Ансело, Анрі-Марі Стендаль, Оноре де Бальзак, Жорж Санд. Період швидкої індустріалізації європейського суспільства призвів до переосмислення цінностей. Чіткий розподіл суспільства на два опозиційні сектори: сферу приватного життя та професійний світ — мав значні ідеологічні наслідки. Саме антагонізм гендерних стереотипів епохи та випереджуючих їх феміністичних проявів стає підґрунтям для появи цілої галереї образів «нової жінки» [11]. Однак, якщо раніш зазначений віковий маркер здебільшого характеризував жіночі персонажі, призначенням яких було зберігання родинного вогнища, а сильні емоції, високі почуття, сміливі вчинки залишалися прерогативою чоловіків, то з появою роману О. Бальзака «Тридцятирічна жінка» було кинуте виклик розумінню жіночності того часу. Цей інтегральний твір, крихти якого збиралися до купи з 1829 по 1842 рік, досить часто називають найгіршим у літературній спадщині письменника, однак той факт, що саме О. Бальзак «створив» тридцятирічну жінку, не викликає суттєвих заперечень [9]. Письменник глузує із суспільства, надаючи всім героїням свого твору одне й те саме ім'я: Жюлі д'Еглемон — та залишаючи за собою право на непослідовність викладення подій, думок, висновків. У цьому для О. Бальзака є відображення жіночої сутності, готовності жінки до великих змін. Зруйнувати родину заради особистого щастя є нонсенсом, порушенням гендерних настанов, проте наявність думок на кшталт цього вже є революційним для того часу. Напр.: *La sainteté des femmes est inconciliable avec les devoirs et les libertés du monde. Emanciper les femmes, c'est les corrompre* [7, с. 114].

Парадоксальним є той факт, що проблема тридцятирічної жінки залишається невіршеною і досі, через 150 років. Численні книги, романи, фільми, телевізійні серіали, блоги, форуми, спеціалізовані сайти, спільноти у соціальних мережах, періодичні видання, тренінги свідчать про актуальність питання [5]. З огляду на сьогоднішній день, жінка отримала майже все те, чого їй не вистачало в XIX ст.: свободу, фінансову незалежність, можливість висловлювати свої думки, досягти певного статусу в суспільстві. Проте невдоволення жінки бальзаківського віку не вщухає. Деякі її претензії залишаються тими ж самими, що й півтора століття тому: недостатня кількість уваги з боку чоловіка, його подвійне життя, труднощі у вихованні дітей, матеріальне забезпечення родини. З'являються, однак, і нові забаганки, витоками яких є досягнення того, про що раніш лише марилося. Сьогодні тридцятирічна жінка, сильна, успішна, подекуди незламна, знову бажає бути слабкою, залежною, огорнутою чоловічою увагою. Або навпаки. Вона не може вирішити, чого вона дійсно потребує. Напр.: *Pourquoi mes désirs m'obsèdent-ils tellement qu'ils finissent par m'écoeurer?* [8, с. 360]. Саме в цьому прихована драма сучасної жінки бальзаківського віку. Сьогодні можна виокремити два психотипи тридцятирічної жінки: одружена та самотня. Особиста трагедія самотніх жінок є не меншою, аніж родинні негаразди заміжніх подруг, оскільки їй дилема є ще більш складною.

Результати зіставного дослідження мовних засобів творення портрету тридцятирічної жінки французькими авторами, відстань між якими становить більш, ніж 150 років, насамперед свідчить про зміну ставлення автора до своєї героїні. Якщо гендерний антагонізм О. Бальзака проявляється, коли він водночас і звинувачує, і захищає Жюлі д'Еглемон, то А. Коломб'є-Ошберг не виявляє чіткої позиції щодо головного персонажу. Через постійний самоаналіз, сприйняття дійсності Жанною, відповідно, імплікується іронічний, інколи навіть саркастичний тон авторки.

Головня героїня роману О. Бальзака є дійсно «головною». Окрім неї в романі є мадам Фірміані, однак це другорядний жіночий образ. У романі А. Коломб'є-Ошберг йдеться водночас про чотирих подруг приблизно однакового віку, кожна з яких має велику кількість буденних проблем, нереалізованих бажань та маленьких радощів. Проте саме Жанна є головним персонажем, оскільки її образ містить найбільше контрадикції: їй шлюб визнано найудалішим, вона має все потрібне, за шозиськими стереотипами, проте вона не вважає себе щасливою.

Назва першого твору «La femme de trente ans» є алюзією на те, що центральна постать залишається наодинці зі своїм віком, як з проблемою, однак, означений артикль є авторською інтенцією до генералізації образу. Неначе поясненням до цього є роздуми героїні сучасного роману: *Nous sommes toutes similaires, persuadées d'être exceptionnelles. Comme c'est triste* [8, с. 359]. Заголовок роману А. Коломб'є-Ошберг «Mes amies, mes amours, mais encore?» вказує на невіршеність у сучасному світогляді тридцятирічної жінки питання щодо кількості базових елементів, необхідних для внутрішнього психологічного комфорту. Множина іменників з присвійним прикметником, які 150 років тому не могли навіть на думку спасти одруженій жінці, є дуже яскравим маркером XXI століття.

Знаковим для порівняння є вже те, що опис епізоду з життя тридцятирічної жінки в обох творах починається з вечірки: бал у мадам Фірміані та день народження Жанни. Об'єднує ці два свята те, що їх сприйняття жінками є майже однаковим. Пор.: *Tous ces visages blancs et roses cherchent moins le plaisir que des distractions. Nulle émotion n'est vraie* [7, с. 106]. — «*J'aurais du m'en aller. Quand je pense qu'ils ont été tous obligés de se déguiser... Ma mère, en Tina Turner... Déguisement obligatoire, je rêve! Ils auraient du désobéir. Ou rester chez eux*» [8, с. 276]. Стосовно ж свого зовнішнього вигляду, позиції героїнь є протилежними. Пор.: *Néanmoins,*

peut-être trahissait-elle les indélébiles faiblesses de la femme par les soins minutieux qu'elle prenait de sa main et de son pied [7, с. 109]. — *J'ai un peu mal à danser avec des talons pareils. Et puis, j'ai horriblement chaud avec cette perruque. Et surtout, je me trouve vulgaire...* [8, с. 273]. Героїня Бальзака є лише однією з запрошених на бал, де саме і починається історія її кохання. Жанна, навпаки, є центром події, іменинницею, і вона має стійке відчуття огиди до свого чоловіка. Відповіді на більшість запитань Жюлі д'Еглемон знаходять у бесідах з кюре, що є досить зрозумілим для католицької Франції XIX ст. Напр.: *La famille, monsieur, existe-t-elle ? Je nie la famille dans une société qui, à la mort du père ou de la mère partage les biens et dit à chacun d'aller de son côté. La famille est une association temporaire et fortuite que dissout promptement la mort* [7, с. 103]. Реакція священнослужителя на подібну сповідь є також типовою для того часу: *Vous êtes perdue, madame, dit le curé gravement et d'une voix pleine de larmes* [7, с. 101]. Для нашої сучасниці Жанни довіреними особами є її подруги, і саме їм вона сповідається:

- *Qu'est-ce qui t'arrive?*
- *Je ne sais pas. Viens, on va faire les tartes.*
- *Tu n'es pas heureuse ?*
- *Oh ! je n'irai pas jusqu'à là...* [8, с. 284].

Внутрішні монологи героїнь присутні в обох досліджуваних романах, як і діалоги, що відбивають їх спілкування з найближчим оточенням. Мова Жюлі д'Еглемон однаково стримана і подумки, і в розмові, що передбачалося проскрипціями католицького суспільства щодо жінки. Напр.: *Avant de me livrer à une passion vers laquelle une fatalité sans exemple me poussa, j'avais été séduite par ce qui perd tant de jeunes filles, par un homme nul, mais de formes agréables* [7, с. 119]. Перо Бальзака закарбувало безліч фраз, що злетіли з вуст жінки, й увійшли до світової скарбниці цитат. На відміну від неї, Жанна, за певних обставин, досить експресивно висловлює своє ставлення до дійсності. Напр.: *Remarque, aujourd'hui, je m'en fous. Puisque Jeff, lui, semble me trouver différente. Possible. C'est tout ce qui m'intéresse: que ce soit possible* [8, с. 359]. Її мова містить усі риси, притаманні усному мовленню: еліптовані речення, синтаксичні повтори, анафори, фатичні сполучення. Напр.: *Parce que j'étais là pour lui. Parce que c'était possible. Parce que je suis nulle* [8, с. 421].

Твір А. Коломб'є-Ошберг суттєво відрізняється від роману «La femme de trente ans» за ступінню оралізації думок жінки, що притаманно більшості авторів сучасних жіночих романів. На допомозі авторці стають і графічні можливості організації тексту, а саме написання кожного нового елемента думки з абзацу. В цьому також виявляється внутрішній антагонізм жінки, яка не тільки діє, але й міркує відривчасто, спонтанно.

Висока частотність уживання особових займенників може визнаватися одним зі стилевих маркерів. Як у діалогах з Шарлем де Ванденесом, так і в думках про нього, в мові Жюлі д'Еглемон переважає займенник другої особи множини *vous*. Жанна на початку своєї романтичної пригоди використовує у звертаннях ідентичну граматичну форму через те, що Джеф, її обранець, є викладачем англійської її дітей. Якби вони познайомилися в неформальній обстановці, можливо, бар'єра зі звертанням на *vi* не існувало би протягом такого довгого часу. В епоху, коли відбувається дія твору Бальзака, така трансформація була б неможливою через вимоги до гендерної поведінки того часу.

Епітети, вжиті для розкриття образів жінок приблизно однакового віку, соціального статусу, з однаковим обтяжливим тягарем жалю щодо скоєної подружньої зради, є також у більшості випадків різними. Це свідчить не лише про те, що йдеться про різних людей, але й на користь суттєвої зміни ідеологічних акцентів та стереотипів. Так, Жюлі д'Еглемон характеризується як *la marquise, alors âgée de trente ans, était belle quoique frêle de formes et d'une excessive délicatesse* [7, с. 109]. Опис сучасної героїні значно відрізняє її від тендітної, врівноваженої Жюлі: *Au milieu du cortège, Jeanne se trémousse et rit aux éclats* [8, с. 444]. Енергійна, нестримна, Жанна знаходиться у вирі життя. Для створення портрету Жанни авторка використовує такі прикметники, як: *émue, décomposée, si petite sous la pluie, diminuée*. Сама про себе Жанна озивається наступним чином: *Je me suis sentie comme mon sachet de thé* [8, с. 322]. Проте жінка не може собі дозволити перебування в такому стані: *Il faut que je continue à me sentir forte, même si ça m'étourdît* [8, с. 322]. А. Коломб'є-Ошберг вводить до тексту велику кількість лексичних повторів, мета яких — передати спонтанність думок своєї героїні.

Щодо внутрішнього сприйняття навколишнього світу Жюлі, то досить часто героїня використовує концепт «страждання». Напр.: *Elle souffrait par elle et pour elle* [7, с. 88]. *Je suis souffrante* [7, с. 123]. *Autre souffrance !* [7, с. 126]. *Elle souffrait ou pensait* [7, с. 132]. Іншого варіанту існування для неї не існує, оскільки життя її будується за релігійними принципами того часу: *Vous le voyez, madame, nous devons vivre avec nos douleurs, et la religion seule nous offre des consolations vraies* [7, с. 95]. Жанна, здебільшого, переймається проблемами підпорядкування власного життя, її цікавлять *причини* того, що відбувається. Напр.: *Les raisons de rester avec lui* [8, с. 384]. *Les raisons de le quitter* [8, с. 386]. *Les raisons de rester*

[8, с. 389]. Отже, не можна заперечувати того, що вона страждає, але страждає вона більш «прагматично», діво, ніж Жюлі, у пошуках вірного рішення проблеми.

Об'єднувальними для мовних картин світу героїнь різних епох можуть бути фрази на підтвердження факту незмінності протягом сторіч «фундаментальних» жіночих проблем. Пор.: 1) *Je suis déjà vieille, dit-elle, rien ne m'excuserait donc de ne pas continuer à souffrir comme par le passé.* [7, с. 123]. — *J'ai vieilli aujourd'hui comme tous les jours, mais un peu plus, dit le calendrier* [8, с. 276]. 2) *Je n'avais plus qu'à être une bonne épouse et élever mes enfants en visant la perfection* [8, с. 284]. — *Mariée, elle ne s'appartient plus, elle est la reine et l'esclave du foyer domestique* [7, с. 114]. *Le mariage effeuilla mes espérances une à une.* [7, с. 119]. Заслуговує на увагу також подібність роздумів щодо ролі кохання у тридцять років. Однак у романі Бальзака ці роздуми висловлює чоловік, що кохає Жюлі і намагається завадити її зневірі: *Pourquoi refusez-vous de demander à l'amour tout ce dont l'amour vous a privée? Vous croyez la vie terminée au moment où, pour vous, elle commence* [7, с. 123]. У романі Коломб'є-Ошберг майже ті ж слова вимовляє героїня, але висловлює вона їх у внутрішньому монолозі, подумки: *La simple idée que je puisse changer de route me donne des ails. Ce n'est pas seulement de l'air frais, c'est du bonheur à l'état pur. J'ai recommencé à rêver* [8, с. 359]. Однокорінні дієслова *commencer* та *recommencer* вказують на різне сприйняття сенсу існування жінки в тридцять років. 150 років тому статус заміжньої жінки передбачав неможливим яскраві враження, почуття. Сьогодні цей вік визнається лише третиною життя, яке кожний має прожити повноцінно, починаючи знову і знову.

Кульмінацією обох творів є подружня зрада тридцятирічної жінки. Історія зародження нового кохання та момент прийняття остаточного рішення є абсолютно різними за тональністю, швидкістю розвитку подій тощо. Проводячи певні паралелі, ми бачимо, що у більшості випадків саме сприйняття ситуації є головним чинником диференціації у виборі мовних засобів. Пор.: 1) *Charles et Julie se regardèrent en rougissant. Cette pudeur mutuelle fut encore un lien* [7, с. 128]. — *Il m'a serré très fort dans ses bras... Il y avait vraiment de l'amour à ce moment-là* [8, с. 329]. 2) *Enfin il la quitta, en lui disant avec émotion: — Adieu, madame* [7, с. 124]. — *Jeff la laisse partir, et accompagne son départ d'un «A bientôt», qu'il sait suffisant pour entretenir son trouble* [8, с. 419]. 3) *S'il se décourage, eh ! bien, je resterai seule et fidèle. Cette pensée vint au cœur de cette femme, et fut pour elle ce qu'est la branche de saule trop faible que saisit un nageur avant d'être emporté par le courant* [7, с. 124]. — *Elle se dit qu'il ne se passera rien entre eux. Pas parce qu'elle ne peut pas, mais parce qu'elle se découvre incapable d'aller au bout de son envie* [8, с. 419]. 4) *Dès ce moment, ils entrèrent dans les cieux de l'amour* [7, с. 129]. — *Le café s'écoule lentement, au rythme où il défait chacun des douze petits boutons de soie rouge* [8, с. 423].

Дослідження основних збігів та розбіжностей у моїному відтворенні образів жінок бальзаківського віку у французьких романах різних епох дозволяє зробити висновок про те, що зміна соціального статусу жінки, гендерних стереотипів безпосередньо вплинула на еволюцію її мовної картини світу, змінивши її літературний портрет. Більш розкута, стрімка жінка технократичної епохи потребує відтворення цієї динаміки відповідними мовними засобами: оралізація писемного мовлення; використання простих складносурядних речень, еліптованих конструкцій при передачі як діалогічного мовлення, так і внутрішніх монологів героїні; більша насиченість дієсловами та словами, похідними від них; певне зниження регістру мовлення.

В перспективах нашого дослідження є залучення інших образів жінок бальзаківського віку, описаних французькими романістами з 1842 по 2013 роки; визначення конвергенції та дивергенції у відтворенні жіночих портретів французькими й українськими письменницями ХХІ століття; особливості лексичних і граматичних трансформацій при перекладі французької жіночої прози українською мовою.

1. Кононенко Т. Особливості репрезентації гендерної тематики в британській жіночій прозі останньої третини ХХ ст. (А. Картер, Ф. Велдон, Дж. Вінтерсон) : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04 / Кононенко Тетяна Петрівна; НУ «Києво-Могилянська акад.» — К., 2008. — 207 с.

2. Моруа А. Прометей, или жизнь Бальзака / Андре Моруа. — М.: Радуга, 1983. — 672 с.

3. Нікітіна Н. Діалогічність художньої реальності в малій жіночій прозі кінця ХХ — початку ХХІ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Нікітіна Наталія Петрівна; ЧНУ ім. Б. Хмельницького. — Черкаси, 2013. — 20 с.

4. Потапова М., Кравченко Я. Концепція жіночої особистості в романі О. де Бальзака «Тридцятирічна жінка». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vznu/fil/2009_2/052-55.pdf

5. Ряснянская Г. П. Что такое кризис 30 лет? Психологические аспекты семейных отношений / Г. П. Ряснянская. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.sevpsport.com/psistatii/194-rysnanskauz>

6. Філоненко С. Концепція особистості жінки в українській жіночій прозі 90-х років ХХ століття / С. О. Філоненко. — К.: Аспект-Поліграф ; Ніжин: [б. в.], 2006. — 158 с.

7. Balzac O. La femme de trente ans / Honoré de Balzac. [Ressource électronique]. — Disponible sur : <http://www.ebooksgratuits.com>

8. Colombier Hochberg A. Mes amies, mes amours, mais encore? / Agathe Colombier Hochberg. — P.: Mango, 2011. — 477 p.

9. *Mozet N.* Le réalisme balzacien selon Pierre Barbèreis / Nicole Mozet. [Ressource électronique]. — Disponible sur : <http://www.persee.fr>

10. *Pelckmans P.* Névrose ou Sociose? Une lecture de La Femme de trente Ans de Balzac / Paul Pelckmans. [Ressource électronique]. — Disponible sur : http://tidsskrift.dk/index.php/revue_romane

11. *Touret M.* Où sont-elles ? Que font-elles ? La place des femmes dans l'histoire littéraire. Un point de vue de vingtiémiste / Michèle Touret. [Ressource électronique]. — Disponible sur : <http://www.fabula.org>

Л. Р. Коккина

ЭВОЛЮЦИЯ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА ЖЕНЩИНЫ БАЛЬЗАКОВСКОГО ВОЗРАСТА ВО ФРАНЦУЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Статья посвящена исследованию эволюции языковой картины мира тридцатилетней женщины во французской литературе, установлению конвергентных и дивергентных признаков в использовании языковых средств при создании её образа на материале произведений Оноре де Бальзака и Агаты Коломбье-Ошберг.

Ключевые слова: языковая картина мира женщины, конвергенция, дивергенция, гендерные стереотипы, авторская позиция, Бальзак, Коломбье-Ошберг.

L. R. Kokkina

EVOLUTION OF THE BALZAC'S AGE WOMAN'S LANGUAGE WORLDVIEW IN THE FRENCH LITERATURE

The article covers the study of the evolution of the thirty-year-old woman's language worldview in the French literature, ascertainment of convergent and divergent features in the use of linguistic means of creating a portrait, on the material of works by H. de Balzac and A. Colombier-Hochberg.

Key words: woman's language worldview, convergency, divergency, gender stereotypes, author's attitude, Balzac, Colombier-Hochberg.

Стаття надійшла до редакції 7.03.2013 р.

УДК 811.161.2'373:821.161.2-311.6

О. Ф. НЕМИРОВСЬКА

ХРОНОТОП ДОРОГИ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ (на матеріалі роману Р. Іваничука «Черлене вино»)

У статті розглянуто специфіку творення автором хронотопу дороги як одного з чинників утворення жанру історичної прози. Проаналізовано лексеми на позначення руху, з'ясовано специфіку їхнього функціонування у контексті роману. Продемонстровано їхні конотативні можливості і стилістичну роль у створенні різноманітних художньо-образних ефектів.

Ключові слова: дорога, шлях, путь, дромонім, художній хронотоп, історична проза.

Художній простір (ХП) є одним із базових компонентів літературно-художнього твору (ЛХТ). Він стає виразником авторської концепції, етико-естетичної оцінки оточуючої дійсності, моральної характеристики персонажів. Фактор просторовості визначає численні компоненти художньої системи, вибудовує часові, локальні, соціальні, естетичні та інші параметри. Саме в ХП відбувається розгортання сюжету, моделюється поведінка персонажів, їхні дії, пересування в межах художнього твору. ХП у мові ЛХТ «бере участь у його композиційно-сюжетному розвитку у взаємодії часових і просторових текстових полів» [6, с. 69].

Форми виразу і втілення ХП є різноманітними: він може бути відкритим і замкненим, природним і побутовим, динамічним з різноспрямованим рухом і статичним, застиглим. Спрямований рух у творі зумовлює появу однієї з провідних просторових категорій — образу *дороги* в її різноманітних варіаціях і проявах.

Саме в *дорозі* в одній часопросторовій площині перетинаються шляхи різних людей, сти-каються і перехрещуються долі, виникають різноманітні асоціації-паралелі й контрастні протиставлення. Час у *дорозі* немовби «вливається» у простір і «тече» в ньому, творячи різні напрями доріг, де зав'язуються й вивершуються події, розгортається оповідь. Саме лінійний, спрямований простір, уособленням якого є *дорога*, стає підґрунтям для метафоричного переосмислення шляхів-доріг (*життєвий шлях, славна путь, обрати нову дорогу, історичний /*

творчий / науковий шлях), а також для моделювання темпоральних категорій («дорога» як засіб розгортання характеру в часі) [4, с. 253].

Оскільки хронотоп дороги (ХД) є найменш дослідженим аспектом ЛХТ, це питання, на наш погляд, заслуговує особливої уваги. Це зумовлює актуальність представленої розвідки. Сьогодні існують лише поодинокі фрагментарні розвідки [2; 8; 10], які тільки накреслюють шляхи й перспективи подальших досліджень: «...Концепт *шлях* є одним з найважливіших «працюючих» концептів у площині «людина-простір», а семантика лексем, що становлять *поле шляху*, відображає численні аспекти взаємодії людини з близькими або віддаленими, видимими чи уявними просторовими сферами» [8, с. 17].

На нашу думку, це безпосередньо стосується одного з кращих творів західноукраїнського письменника Р. І. Іваничука «Черлене вино», що послужив матеріалом розвідки. Роман відтворює події 15 століття — героїчну оборону Олеського замку, маленького острівця народної волі, що кинув виклик могутнім польським володарям. Даний твір є досить цікавим з точки зору функціонування в ньому художнього хронотопу взагалі і ХД зокрема, що є одним із провідних моментів художньої виразності, побудови сюжету, реалістичності у зображенні історичних подій.

Отже, темою нашого дослідження є лексичні і стилістичні засоби виокремлення хронотопу *дороги* в жанрі історичної прози. Об'єктом дослідження є історична проза Р. Іваничука. Ми поставили за мету на прикладі роману Р. І. Іваничука «Черлене вино» визначити мовно-стилістичні засоби актуалізації ХД в жанрі історичної прози. Поставлена мета зумовила низку завдань: проаналізувати тематичне поле *дороги*, виявити варіації та описові конструкції, що містять відповідні лексеми, з'ясувати їхню стилістичну роль як засобу виокремлення ХД.

Перш за все, тематичне поле *дороги* представлено дромонімами *Берестська дорога* [3, с. 130], *Бродівська дорога* [3, с. 38, 159], *Пушкарська дорога* [3, с. 73], *Сокільницька дорога* [3, с. 88, 153], *Бродівський шлях* [3, с. 163], *Волинський шлях* [3, с. 39, 53, 54, 55, 153, 156, 157], *Татарський шлях* [3, с. 144] / *Татарський торговий шлях* [3, с. 144]. Широко представлені також апелятивні лексеми, що варіюються досить різноманітно: *дорога* [3, с. 13 (2), 20, 34, 36, 37, 39, 40, 42 (3), 54 (2), 55, 65, 70, 74, 77, 83, 92, 96, 109, 129, 153, 157]; *та дорога* [3, с. 76]; *доріжка* [3, с. 133]; *безмостова дорога* [3, с. 10]; *прокладена дорога* [3, с. 42]; *дороги* [3, с. 10, 43 (2)]; *биті дороги* [3, с. 104]; *довгі дороги* [3, с. 159]; *шлях* [3, с. 20]; *битий шлях* [3, с. 19, 39]; *торгові шляхи* [3, с. 96]; *стежка* [3, с. 42, 69]; *стежки* [3, с. 47, 109]; *тракт* [3, с. 10]. «Створюючи текст, автор проводить селекцію знакових форм і відбирає з них ті, які (...) максимально повно й адекватно відображають і виражають задум» [9, с. 110]. Отже, всі лексеми підпорядковуються єдиній меті: побудові концепту *шлях* у контексті роману [8, с. 17], утворенню різноманітних конотацій, розкриттю ідейного задуму твору.

Пріоритетне місце серед цих мовних знаків посідають дромоніми, серед яких найчастотнішим є дромонім *Волинський шлях*. Взагалі, незважаючи на невелику частотність уживань, дромоніми у контексті історичного роману перетворюються на місткі, виразні конотеми: «...Семантично збагачені оніми є носіями емоційно-експресивних конотацій» [7, с. 122]. Так, дистанційні повтори словосполучення *Волинський шлях* разом із різними мовними засобами пронизують наскрізними зв'язками весь контекст роману, створюючи різні стилістичні ефекти: 1) невизначеність подальшого життя *Осташка Каліграфа: Тож пішов Волинським шляхом навмання і на другу ніч зупинився в Олеську* [3, с. 39]; 2) розгубленість, відчай і лють *Арсена: «Немає в мене ні землі, ні віри», — змахнув рукою Арсен, обминув Осташка й подався Волинським шляхом* [3, с. 53]; *Ішов просохлим на весняному сонці Волинським шляхом і дивувався, що від люті глухне біль* [3, с. 54]; 3) відбиття міських реалій тогочасного Львова: *Над самим Волинським шляхом високим підмурівком звелася паперть Миколаївської церкви — десь недалеко, тут, повинна стояти корчма «Брага»...* [3, с. 55—56]. *Волинським шляхом* крокує польське військо, наступаючи на *Олеський замок* — останню твердиню *Галицької Русі* [3, с. 153]; цим же *шляхом* іде до господаря замку *Івашка Преслужича* зрадник *Давидович* [3, с. 156]; *королівський вершник*, вирвавшись із облоги, галопає *Волинським шляхом до Львова* [3, с. 157], щоб сповістити про поразку. Отже, дромонім *Волинський шлях* у сполученні з різними мовними засобами у процесі розгортання оповіді виявляє яскравий стилістичний і сюжетотворюючий потенціал.

Уживання інших дромонімів у контексті є значно меншим: по 1—2 рази, — проте автор теж вводить їх з певними настановами. Більшість із них також уживається у сполученні з іншими мовними, в тому числі онімними, засобами, у складі онімних масивів, виконуючи відповідні сюжетотворюючі і стилістичні функції: *Першого дня погідного вересня виїхав на Берестську дорогу критий ридван* [3, с. 130]; *Осташко вертався Бродівською дорогою до Олеська* [3, с. 38]; *Вийдете біля Теребіжа, за Бродівським шляхом* [3, с. 163]; *Згадала й Орися похилу постать Арсена, що віддалялася за частоколом Пушкарською дорогою...* [3, с. 73]; *Власник (...) пив'ярні, що сиротіла за Ла-*

тинською хвірткою біля Сокільницької дороги, перехилився через шинквас... [3, с. 88]; Від Латинської хвіртки рвонула крита бричка, промчала повз корчму Кноффеля через міст на Сокільницьку дорогу — брати Одровонжі втікали в Городок [3, с. 153]; ...Та вже недалеко кінець Татарського шляху (...) Так думає караван-баша Богуш Ованесян, під'їжджаючи Татарським торговим шляхом до Тербовлі [3, с. 144]. Експресію трагізму, приреченості спостерігаємо при описі останньої битви захисників Олеського замку: *Йшли ратоборці через дитинець на Бродівську дорогу — до Брами, де стоятимуть до останнього подиху* [3, с. 159].

Найбільше семантико-стилістичне навантаження припадає у контексті на апелювативні лексеми. Саме вони в більшості випадків утворюють просторову площину, що пов'язана із розгортанням сюжету. Семантика кожної з лексем є вагомою для доречного уживання у контексті, синтагматичних зв'язків. Так, «... Лексема *дорога* має абсолютний пріоритет при описі ситуації просування вперед і перешкод, що стрічаються на путі» [8, с. 23]. Зазначена лексема вживається у контексті 27 разів, з них 6 — у складі словосполучень і речень. *Дорога* щільно пов'язана із композицією твору, долею головних та інших персонажів: це *дорога* литовського князя *Свидригайла* до великого князя *Вітовта* [3, с. 34]; *дорога* жебраків, з якими певний час мандрує *Арсен* [3, с. 36—37]; *дорога* *Осташка* *Каліграфа* до Олеського замку [3, с. 42—43, 70], його ж *дорога* до *Литви* й назад [3, с. 96]; *дорога*, якою у відчай мандрує *Арсен* [3, с. 55]; цією *бружованою твердою дорогою* він іде у невідомість, *втікаючи від* свого кохання до *Ориси* [3, с. 65]; *дорога*, якою гордо крокує *Марія*, дружина *Микити-воїна* [3, с. 77]; *дорога*, якою виїждять назустріч королю *Ягайлу* [3, с. 83], *дорога* біженців, що туляться до Олеського замку [3, с. 109]; *дорога*, якою тікають із *Львова* від моря [3, с. 153]; *вирібленою місяцем доріжкою* втікає князь *Свидригайло* від помсти *Семена Гольшанського* [3, с. 133]. Уживання лексеми *дорога* у множині зустрічається тричі: при описі підготовки конгресу правителів в Олеську: *...дорогами щодня тягнуться санні валки* [3, с. 10]; при описі місцевості: *До замку (...) ведуть дві обсажені липами дороги: зі сходу — до Бродівської брами, із заходу — до Львівської. Перед нижнім валом дороги обриваються* [3, с. 43]; *дорога, яку прорубав у пуці князь Вітовт, ідучи на Новгород* [3, с. 74—75]; на *довгих дорогах* *Арсена* супроводжував *слизький страх*, який відступає перед необхідністю захистити рідний край від ворожого нашествия [3, с. 159]. Два рази лексема *дорога* зазнає переосмислення: 1) при описі мандрів *Осташка*: *...у дорозі треба жити стримано, бо кожний гріх може стати в пригоді* [3, с. 36]; 2) у контексті розмови *Осташка* з володарем замку: *Каліграф* вірить, що *прокладеною дорогою, хоча б початком її, підуть інші* [3, с. 42], здобуваючи перемогу й торжество справедливості.

Зловісної експресії, що пов'язана із майбутньою трагедією *Олеського замку*, набуває у контексті словосполучення *биті дороги*; зловісність підсилюють стилістичні прийоми градації та повтору (семікратний повтор сполучника *і*): *Опустіє земля, розсиплються камені й гори, джерела висохнуть, і вітри не повіють, і биті дороги опустіють, і перестануть жорна молоти, і море умертвиться, і многолистя дерев упаде, і яловими стануть плодівиті, і Бог прийде з престолу Свого Страшний суд творити (...) Страшні слова Йоанна Богослова (...) тепер набирали окресленого змісту...* [3, с. 104—105.]

Наступною в порядку частотності уживання стоїть лексема *шлях*, що займає «видільну позицію: вона активно репрезентує концепт, який перебуває в динамічному стані» [8, с. 26]. З метою розгортання сюжету зазначена лексема двічі вживається із означенням *битий*, причому топоніми підсилюють достовірність оповіді: 1) у контексті роздумів князя *Свидригайла* про майбутній тріумф: *...увійду у Владичу везжу, а звідти битим шляхом до Вільнюса і Тракая* [3, с. 19]; 2) при описі мандрівки *Осташка* *Каліграфа*: *...багато ж люду (...) мандрувало битим шляхом, що проліг з Угрів на Волинь* [3, с. 39]. Отже, лексема *шлях* постає у романі як частина певного простору, на відміну від лексеми *дорога*, що неодмінно позначає просування вперед. Проте *шлях* завжди виводить людину за межі цього простору, у нові виміри.

Цікавою є метафоризація лексем *дорога* і *шлях* у невеликому контексті — князь *Свидригайло* подумки розмовляє з королем *Ягайлом* і пригадує останньому його злочини: *Чи тоді осуджувати чийсь вчинки, Ягайле, коли твоя дорога до польської корони обсаджена зрадою і підступністю, немов чортюполохом?» Чи тобі волати о помсту за чийсь кривду, коли сам тяжкими кривдами протоптував собі шлях до трону?»* [3, с. 20]. Переосмислення обох лексем створює негативну експресію, перспекцію майбутньої зради князя *Свидригайла*, який також вдається до підступності заради трону.

Лексема *стежка* / *стежки* (доріжка, протоптана звірами або людьми чи спеціально зроблена людьми [1, с. 1192], ключовими ознаками якої є *вузькість*, *звивистість*, зустрічається у контексті роману чотири рази: три рази — в прямому і один раз — в переносному значенні, причому її також супроводжують реальні топоніми: *Осташко* *подякував старості і подався протоптаною у снігу стежкою на Циків, за яким бовваніла Біла гора* [3, с. 42]; *Осташко*

(...) подався звивистою стежкою з Білої гори до передмістя за Брамою [З, с. 68]; Чини панові судді справно заплачу, хай тільки-но стежки підсохнуть, щоб вибратися на торги [З, с. 47]. А уживання поряд лексем *дорога, стежки, поле* при описі втечі біженців від нашествия ворогів утворює виразну трагічну тональність, що є перспекцією майбутньої поразки й падіння Олеського замку; завдяки стилістичному прийому градації крещендо наростає з кожною новою лексемою: *З Ожинова долини лемонт: дорогою, стежками, полем потяглися ключі жінок і дітей — з торбами і голіруч, залюднювався город* [З, с. 109].

Один раз у контексті роману зустрічається лексема *тракт*, що має значення «велика проїзна дорога, шлях» [5, с. 601]. Контекст містить словосполучення *безмостова дорога*, а також топонімічний масив, завдяки якому автор досягає граничної точності при описі місцевості: *До замку зусібіч тулиться багатолюдний Луцьк, відгороджений од лядського боку непрохідними багнами над Стиром і Сапалаївкою; вийти з нього безмостовою дорогою можна тільки трактом, що йде від Владичої вежі на Литву* [З, с. 10]. Обмеженість уживання цієї лексеми пов'язана із семантичною специфікою і можливістю уживання лише у прямому значенні.

Таким чином, для створення ХД Р. Іваничук використовує різноманітні мовностилістичні засоби. Перш за все, це власні назви — дромоніми: *Берестська дорога, Бродівська дорога, Пушкарська дорога, Сокільницька дорога, Бродівський шлях, Волинський шлях, Татарський шлях / Татарський торговий шлях*; далі йдуть ключові апеятивні лексеми: *дорога, шлях, стежка, тракт*. До них приєднуються різні стилістичні прийоми: топонімічні масиви, повтори, градації, — які разом вибудовують ХД, що неподільно пов'язаний із художнім локусом в усіх його проявах — національних, етичних, історичних. Хронотоп дороги проймає різноманітні шари тексту, гармонійно сполучається з іншими мовними засобами, що підпорядковуються єдиній меті: правдивому відображенню історичних подій, розкриттю авторської точки зору на минуле рідного краю.

1. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. — К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. — 1440 с.

2. *Давидова О. В.* Міфологема дороги в українських народних баладах як стрижнева вісь ритуалу переходу / О. В. Давидова // Вісник Запорізького державного університету : зб. наук. статей. Філологічні науки. — Вип. 4. — Запоріжжя, 2001. — С. 47—51.

3. *Іваничук Р.* Черлене вино. Манускрипт з вулиці Руської / Р. Іваничук. — Харків : Фолио, 2006. — 381 с.

4. *Лотман Ю. М.* В школе поэтического слова : Пушкин. Лермонтов. Гоголь : кн. для учителя / Ю. М. Лотман. — М.: Просвещение, 1988. — 352 с.

5. *Новий словник інішомовних слів* : близько 40 000 слів і словосполучень / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. І. Дем'янюк / ред. Л. І. Шевченко. — К.: Арій, 2008. — 672 с.

6. *Новикова М. Л.* Хронотоп как остранинное единство художественного времени и пространства в языке литературного произведения / М. Л. Новикова // Филологические науки. — № 2. — 2003. — С. 60—69.

7. *Отин Е. С.* Типология коннотативных онимов и их производных / Е. С. Отин // Українська пропріальна лексика : зб. наук. праць. — К.: Київ, 2000. — С. 122—128.

8. *Радзівська Т.* Концепт шляху в українській мові : поєднання ідей простору та руху / Т. Радзівська // Мовознавство. — 1997. — № 4—5. — С. 17—26.

9. *Серажим К. С.* Текст як комунікаційне вираження дискурсу / К. С. Серажим // Вісник Запорізького державного університету : зб. наук. статей. — Вип. 1. — Запоріжжя, 2001. — С. 109—115.

10. *Чернявська Л. В.* Образи руху в системі хронотопу поезії О. Ольжича / Л. В. Чернявська // Вісник Запорізького державного університету : зб. наук. статей. Філологічні науки. — Вип. 4. — Запоріжжя, 2001. — С. 150—152.

А. Ф. Немировская

ХРОНОТОП ДОРОГИ В ЖАНРЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ

В статье рассматривается специфика создания автором хронотопа дороги как одного из составляющих создания жанра исторической прозы. Проанализированы лексемы, обозначающие движение, выявлена специфика их функционирования в контексте романа. Продемонстрированы их коннотативные возможности и стилистическая роль в создании разнообразных художественно-образных эффектов.

Ключевые слова: дромоним, хронотоп дороги, язык украинской исторической прозы.

O. F. Niemirowska

THE CHRONOTOPE OF THE ROAD IN THE GENRE OF THE HISTORICAL PROSE

In the article the function of the dominant of the road in the genre of the historical prose is investigated. The lexemes for reflecting a moving and their character in the context are analyzed and described by author. The author demonstrates the connotative abilities and stylistically role of these lexemes in forming of different associations, contrast oppositions in the structure of the fiction work.

Key words: the chronotope of the road, the dromonym, the language of Ukrainian historical prose.

Стаття надійшла до редакції 26.02.2013 р.

УДК [811.161.2+811.162.1]’367.625’373.74

Л. І. ЯКОВЕНКО

ДІЄСЛОВО У СКЛАДІ УКРАЇНСЬКИХ І ПОЛЬСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗНИКНЕННЯ

Дієслівний компонент в українських та польських ФО на позначення зникнення є стрижневим елементом їхньої семантики. Він представлений дієсловами *зникнути*, *пропасти*, а також дієсловами, що позначають: рух по землі, у воді, у повітрі; стрімке падіння; сприйняття органами чуття людини; руйнування шляхом поділу на частини, втрату однорідності; перетворення у щось малозначиме; дію, яка настає після зникнення.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологічне значення, дієслово, значення зникнення, українська мова, польська мова.

Зникнення є одним з ключових понять, пов'язаних з проблемою буття людини, її само-свідомості. Його лексична і фразеологічна реалізація позначає конкретні ситуації *зникнення* людини, предмета, явища, думки, певного ментального образу тощо. Здебільшого зацікавлення фразеологів зосереджуються на такому вияві *зникнення*, як смерть людини. Так, В. Д. Ужченко розглянув структурно-семантичні моделі фразеологічних одиниць на позначення смерті на матеріалі східноукраїнської фразеології [7, с. 80—104]; С. М. Толстая зосередила увагу на семантичних моделях фразеологічних одиниць на позначення смерті у слов'янських мовах [6]; В. Хлебда дослідив фразеологію некрологу в російській пресі [10]; К. Герей-Шиманська опрацювала визначення смерті в Біблії та їх переклади в сучасних польських виданнях [11]. Також здійснено порівняльний аналіз структурно-семантичних моделей фразеологічних одиниць на позначення смерті в українській та польській мовах [9].

На наш погляд, порівняння фразеологічної репрезентації *зникнення* у споріднених мовах дає можливість поглибити уяву про особливості національної своєрідності фразеологічних систем цих мов та визначити специфіку вираження абстрактного значення у фразеології. Отже, метою статті є дослідження і зіставлення семантики дієслівного компонента фразеологічних одиниць (далі — ФО) української та польської мов зі значенням *зникнення* людини, предмета, думки і т. п. Аналіз його змісту дозволяє осмислити внутрішню форму, яка є результатом взаємодії семантики вільного словосполучення зі значенням переосмисленого на його основі фразеологізму і зумовлена семантичною структурою виразу в цілому [1, с. 45]. На думку С. Б. Берлізон, при вмотивованості фразеологізму і при його демотивації в нашій пам'яті фактично зберігаються два семантичні плани: пряме й переосмислене значення компонентів, усього словосполучення в цілому, невідповідність між якими створює експресивність [2, с. 29]. Сумісне бачення двох явищ, тобто одночасне усвідомлення прямих і переносних значень структурних компонентів ФО, що породжує двоплановість їхнього значення, відзначає також Ю. А. Гвоздарьов [3, с. 5].

Як відомо, фразеологічного позначення набувають ті явища, що є для носіїв мови найбільш важливими як у плані життєвої необхідності, так і в плані потреби вираження ставлення до них. Аналіз фразеологічного фонду української та польської мов підтверджує наявність в них значних за обсягом груп із загальною семантикою *зникнення*. Напр.: *як у воду впасти, згладитися з світу, і був такий / zniknąć z powierzchni ziemi, i tyle go widzieli, zniknąć jak kamfora* тощо. Серед відібраних ФО виділяємо значну кількість таких, що вирізняються подібністю компонентного складу і семантики.

У першу чергу слід розглянути ФО з дієсловами *зникнути*, *пропасти* / *zniknąć, zginąć, przepaść*, що є стрижневими компонентами їх семантики. В обох мовах виявлено наступні фразеологізми, в яких дієслово вжите у прямому значенні: *і чутка пропала* «хто-небудь зовсім, безслідно зник, загубився», *і слід пропав* «хто-, що-небудь безслідно зник(ло)» / *ślad po czymś zginął; słuch o czymś zginął* «nie wiadomo, co się z czymś stało, gdzie to się znajduje, brak o czymś wszelkich wiadomości», *wieść o kimś zginęła, słuch o kimś zginął, ślad po kimś zginął* «nie wiadomo, co się z kimś stało, gdzie ktoś przebywa; brak wszelkich wiadomości o kimś».

Як бачимо, аналізовані дієслова виступають тут у прямому значенні, а статусу фразеологічної одиниці наведені словосполучення набувають завдяки метонімічним перенесенням (*і чутка пропала, і слід пропав; ślad po czymś zginął, słuch o czymś zginął*). Подібними до них є стійкі словосполучення, що частково втратили свою експресивність унаслідок вживання їх в офіційному стилі: *пропав безвісти (без чутки)* «хтось безслідно зник або загубився» / *przepaść, zginąć, zniknąć itp. bez wieści, bez śladu* «nie wiadomo, co się z kimś stało, gdzie ktoś przebywa; brak wszelkich wiadomości o kimś».

Спостерігаємо також метафоризацію другого компонента ФО: *зникнути (щезнути) з гори-зонту* «перестати з'являтися десь» / *niknąć, przeminać, zniknąć z powierzchni ziemi* «zostać zburzonym, zniszczonym doszczętnie, przestać istnieć».

В обох мовах наявна значна кількість компаративних одиниць з експресивним забарвленням: *пропав як дим (як собака на ярмарку, як камінь у воду)* «хтось безслідно зник або загубився», *пропав як у воду (як під землею) впав* «хтось безслідно зник або загубився» / *przeraść, zginąć, zniknąć itp. jak kamień w wodę* «ktoś zaginął, coś zaginęło bez śladu», *zniknąć jak sen* «niknąć, przeminać bardzo szybko, bezpowrotnie, nie pozostawiając żadnych śladów», *minąć, zniknąć itp. jak senne marzenie* «o czymś pożądanym, przyjemnym: minąć, zniknąć szybko i bezpowrotnie», *zniknąć jak kamfora* «odejść niepostrzeżenie, zapodziać się; przeraść bez śladu». Тільки в польській мові функціонує ФО, яка поєднує значення «появитися» і «зникнути», в ній поряд з іншими варіативно присутні дієслова *zjawić się* та *zniknąć: zjawić się, błysnąć, zgasnąć, zniknąć itp. jak meteor* «pojawić się nagle i szybko zniknąć».

Здебільшого *зникнення* є наслідком руху. Тому в багатьох випадках дієслівний компонент позначає активну дію, переважно рух. Перш за все слід виділити групу ФО з дієсловами *піти, приходити / іść, przujść*. Українські одиниці найчастіше відносяться до *зникнення* у фізичному просторі: *піти у воду* «зникнути, щезнути безслідно», *піти порохом за вітром* «пропасти, зникнути», *відійти у небуття* «померти», «перестати існувати, зникнути», *сходити нанівець* «зменшуватися у розмірах, вазі і т. ін. до повного щезання; зникати», *відійти в минуле* «безповоротно пройти, минути, зникнути». Порівняймо співзвучні польські *odejść w przeszłość, odejść w niebyt* «ulec zapomnieniu, stać się nieaktualnym», значення яких більше зосереджене на процесах пам'яті.

Слід також виділити групу ФО, дієслівний компонент яких позначає рух, пов'язаний з водою. *Зникнення* уявляється як рух води чи рух по воді. Подібну внутрішню форму в обох мовах мають ФО на позначення *зникнення* грошей, матеріальних цінностей: *текти крізь пальці* «втрачатися, витратитися швидко або марно, без будь-якої користі» / *pieniądze płyną jak woda* «pieniądze są szybko wydawane, nie można nic zaoszczędzić». Рух, пов'язаний з водою, більш широко репрезентує *зникнення* в українській мові: *був та поплив* «зник, не стало когось, чогось», *спливати з рук* «безслідно зникати, пропадати і т. ін. для кого-небудь», *потекти світами* «зникнути, заїхати, залетіти дуже далеко, невідомо куди», *потопати в безодні* «безслідно губитися; назавжди зникати у чому-небудь», *як у воду шубовснути (пірнути)* «зникнути безслідно; пропасти».

Наступну групу складають ФО з дієслівним компонентом, що позначає падіння. У більшості випадків *зникнення* асоціюється зі стрімким падінням у воду чи під землю: *як у воду впасти* «зникнути безслідно; пропасти», *як з мосту впасти* «зникнути безслідно», *як крізь землю провалитися* «раптово, безслідно зникнути» / *jakby w wodę wpadł* «ktoś zaginął, coś zaginęło bez śladu», *zapaść się pod ziemię* «przeraść bez wieści, zapodziać się bez śladu; zaginać, zniknąć». Крім того, в українській фразеології місцем падіння може бути *прах* і *безодня*: *падати в прах* «знищуватися», *падати в безодню* «безслідно минати, щезати».

Лише в українській мові функціонують фразеологізми з дієсловом *канути*: *канути в Лету* «зникнути безслідно», *канути у вічність (у небуття, у безвість)* «зникнути назавжди, безповоротно», *як у воду канути* «зникнути безслідно; пропасти». Дієслово *кануть* «погружитися», «упасти у що-небудь», перен. «пропасти без сліду» є давнім слов'янським словом, що розвинулося з *каннути* «пролити краплю, впасти краплею» [8, с. 167].

Значно рідше зустрічаються ФО з дієслівним компонентом на позначення руху в повітрі, за вітром. Так, фіксуємо українську *полетіти за вітром* «безслідно зникнути, пропасти, щезнути» та польську *ulotnić się jak kamfora* «odejść niepostrzeżenie, zapodziać się; przeraść bez śladu». Показово, що українське дієслово *вивітритися*, як і польське *ulotnić się*, має переносне значення «зникати», однак це не закріпилося на рівні фразеології.

Зникнення представлене також за допомогою переосмислення дієслів, що позначають руйнування шляхом поділу на частини, втрати однорідності. Найбільш широкий набір дієслів у цьому випадку характеризує українську мову: *розпастися, розлетітися, розвіятися, розсипатися*. Напр.: *розлетітися (розвіятися) в пил* «безслідно зникнути», *розсипатися на порох* «зникнути без сліду, перестати існувати, загинути», *розвіятися по світу* «зникнути, загубитися», *розпастися прахом* «зникнути без сліду, перестати існувати, загинути». У польських фразеологізмах зустрічаємо тільки два дієслова з подібними значеннями: *rozpaść się* і *rozsywać się: coś rozpadło się w pył, w proch* «coś wielkiego, doniosłego, znaczącego nagle przestało istnieć, zniknęło bez śladu», *coś rozpadło się, rozsywało się jak domek z kart* «coś uległo zniszczeniu, dezorganizacji w sposób nagły i nieodwracalny».

Досліджуване значення співвідноситься також з фіксацією органами чуття. Наприклад, зореве сприйняття об'єкту *зникнення* спостерігаємо в таких одиницях: *тільки й бачили* «хто-небудь зник безслідно, назавжди або швидко виїхав звідкись» / *i tyle go (ja, ich) widział, widziano* «zwroty używane w odniesieniu do kogoś, kto uciekł, odszedł, odjechał itp. i nie po-

вгрібі». В українській мові *зникнення* пов'язується також з перцептивним досвідом людини: *слід захолову (застиг, прохолов, прочах і т. ін.)* «хто-небудь втік, безслідно зник», *тільки мокре місце лишилося* «що-небудь зникло, перестало існувати». Тільки в українській фразеології функціонують дієслова, що репрезентують *зникнення* за допомогою дієслів звучання, тобто таких, що передбачають слухове сприйняття: *слід загув* «хто-небудь втік, безслідно зник», *був та загув* «зник, не стало когось, чогось», *тільки ляснуло* «зникло, безслідно пропало щось; перестало існувати».

Ще одним способом фразеологічної репрезентації *зникнення* є вживання дієслів на позначення активної дії, що здійснюється з метою знищення певного об'єкта. Наприклад, в українській фразеології вона передається дієсловом *злизати*: *біс злизав* «нема когось, хто-небудь безслідно пропав, зник», *як лизень злизав* «хтось швидко, непомітно, безслідно і т. ін. зник; щось безслідно зникло, перестало існувати і т. ін.», *і чорт злиже* «хто-небудь пропаде або помре», *як язиком злизало* «хтось або щось швидко, непомітно чи безслідно зник (зникло)» *як корова язиком злизала* «хто- або що-небудь безслідно зник (зникло), пропав (пропало) і т. ін.». Наявність таких фразеологізмів в українській мові можна пояснити розвитком значення укр. *злизати*: другим, переносним значенням цього дієслова словник фіксує: «перен. поглинати, знищувати кого-, що-небудь (про стихійні явища)» [4]. У польській мові подібного процесу не спостерігаємо. Однак тут наявний фразеологізм, що має подібну образну основу: *diabeł ogonet nakrył* «o czymś, czego nie można znaleźć, choć na pewno jest w pobliżu» (пор.: *біс злизав* «нема когось, хто-небудь безслідно пропав, зник»).

У польській мові є кілька фразеологізмів досліджуваної групи, які не мають українських відповідників. До таких належить компаративний фразеологізм з компонентом *rochtonąć* «поглинути»: *jakby go (ja, ich itp.) ziemia rochtonęła* «ktoś zniknął bez śladu»; ФО з дієслівним компонентом *trafić*, що у контексті відповідає українському «схопити»: *coś szlag trafił* а) «coś się zepsuło, zniszczyło, przestało działać»; б) «coś się skończyło, przestało istnieć»; в) «coś zginęło» [12]. Остання ФО містить архаїзм німецького походження *szlag* «апоплексичний удар», який у польській мові вживається виключно у фразеологізмах. Про високий ступінь зрощення компонентів аналізованого виразу свідчить його вживання тільки стосовно неживих предметів: *Po tej kłótni szlag trafił wieloletnią przyjaźń; Szlag trafił moje notatki z wykładu* [12] (пор. українське діалектне *шляк би трафив кого* «уживається як лайка, що виражає недобре побажання комусь при обуренні, досаді»). До названих ФО долучається *diabli wzięli* «coś zginęło, przepadło, ktoś zginął lub umarł». Семантика аналогічної української одиниці *дідько взяв (забрав, вхопив і т. ін.)* «хто-небудь раптово помер, загинув» лише частково співпадає з польською, позначаючи смерть людини.

Зникнення уявляється також як зміна якості, обернення / *obrócenie się* у щось малозначиме: *обернутися нанівець* «втратити значення, силу, виявитися марним, перестати існувати» / *obrócić się wniwecz* «zostać doprowadzonym do upadku lub zaniku». Крім того, в українській фразеології *зникнення* представлене дієсловом *згладитися* «перен. робитися менш помітним, менш відчутним; пом'якшуватися, ослаблятися»: *згладитися з світу* «зникнути, пропасти».

У меншій мірі у порівнюваних фразеологічних системах представлений наслідок *зникнення*, тобто та дія, що відбувається після нього. Зокрема, це пошук об'єкта, що зник: *шукай вітру в полі* «безслідно зникнути, так, що марно й шукати» / *szukaj wiatru w polu* «o kimś, o czymś niedającym się odnaleźć; kogoś, czegoś nie da się odnaleźć». В українських фразеологізмах зустрічаємо також дієслово *поминати*, яке представляє християнську традицію поминання покійного у церковних службах: *поминай як звали* «хто-небудь швидко або безслідно зник».

У поодиноких випадках *зникнення* представлено за допомогою дієслова *бути* / *був*. В українських фразеологізмах функціонує форма минулого часу: *і був такий* «безслідно, швидко хтось зник, пропав». Польське *був* закріплене у формі теперішнього часу третьої особи однини й відображає специфіку граматичної будови польської мови: *jest już po kimś, po czymś* «ktoś umarł, zginął, przepadł, coś przepadło, przeminęło».

Характерною рисою представлення *зникнення* в українській фразеології є вживання слова *нема* у ролі присудка: *нема й чутки* «хто-небудь зник, пропав безслідно; нічого невідомо про кого-небудь», *і духу нема* «хто-небудь зник (що-небудь зникло) або зовсім був відсутній (було відсутнє)». Показово, що сполучення *ніе та* відсутнє у аналізованій польській групі, хоча дієсловом *тіе* широко використовується у польській мові.

Здійснений аналіз дозволяє зробити такі висновки. Дієслівний компонент у досліджуваних ФО є стрижневим елементом їхньої семантики, оскільки *зникнення* є результатом активної дії. До складу аналізованих ФО входять такі дієслова: 1) *зникнути, пропасти* / *zniknąć, przepadnąć* у поєднанні з переосмисленням другого компонента фраземи чи у складі компаративної одиниці; 2) дієслова на позначення руху (по землі, у воді, у повітрі); 3) дієслова на позначення стрімкого падіння; 4) дієслова на позначення дії, яка передбачає сприйняття органами чуття людини; 5) дієслова на позначення руйнування шляхом поділу на частини, втрати одинності; 6) дієслова зі значенням зміни якості, перетворення у щось малозначиме; 7) дієслова

на позначення дії, яка настає після зникнення. У поодиноких випадках вжито дієслово *бути*. Названі способи реалізації фразеологічної семантики *зникнення* є спільними для обох мов.

Українську фразеологію від польської відрізняє широкий діапазон дієслів руху, пов'язаного з водою, (*попливти, спливти, потекти, потопати, шубовснути, пірнути, канути — рtupać*); кількісна перевага дієслів, що позначають руйнування шляхом поділу на частини, втрати однорідності (*розпастися, розлетітися, розвіятися, розсипатися — rozpaść się, rozsyrać się*); співвіднесення зникнення з перцептивним досвідом людини шляхом вживання дієслів *застигнути, захолонуть, прочахнути, загустити, ляснути*.

Специфіку польських ФО досліджуваної групи становить наявність каузативних дієслів *rochłonać* «поглинути» і *trafić, яке у контексті відповідає українському* «схопити». Тільки в польській мові функціонує ФО, яка поєднує значення «появитися» і «зникнути», причому вживання в ній варіативних дієслів *zjawić się, błysnąć, zgasnąć, zniknąć* не впливає на її загальну семантику.

Здебільшого процес переосмислення дієслівного компонента в аналізованих фразеологізмах відбувається під впливом переносного значення дієслів, яке утворилося ще до входження їх до складу ФО. Однак слід підкреслити, що в усіх випадках цілісне фразеологічне значення сформувалося шляхом поєднання дієслівного та іменного компонентів і образного переосмислення їхніх значень.

Перспективу дослідження вбачаємо у розширенні кола порівнюваних мов з метою виявлення спільнослов'янських та специфічних рис фразеологічної репрезентації аналізованого значення.

1. Авксентьев Л. Г. Семантична структура фразеологічних одиниць сучасної української мови та особливості її формування / Леонід Григорович Авксентьев // Мовознавство. — 1987. — №1. — С. 43—47.
2. Берлизон С. Б. Специфика семантики фразеологических единиц и роль структурных компонентов в её определении / Сильвия Борисовна Берлизон // Семантическая структура слова и фразеологизма. — Рязань: изд-во РГПИ, 1980. — С. 14—31.
3. Гвоздарёв Ю. А. Основы русского фразеологического образования / Юрий Анатольевич Гвоздарёв. — Ростов: изд-во Ростовского университета, 1977. — 184 с.
4. *Словник.net*. Великий тлумачний словник української мови онлайн. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.lingvo.ua/uk/Interpret/uk/>
5. *Словник фразеологізмів української мови* / Укл. В. М. Білоноженко та ін. НАН України, Інститут української мови, Український мовно-інформаційний фонд. — К.: CD-вид-во «ІнфоДиск», 2003. — (Словники України) — Електронний варіант.
6. Толстая С. М. Славянские народные представления о смерти в зеркале фразеологии / Светлана Михайловна Толстая // Фразеология в контексте культуры. — М.: Школа «Языки русской культуры», 1999. — С. 229—233.
7. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія: Монографія / Віктор Дмитрович Ужченко. — Луганськ: Альма-матер, 2003. — 362 с.
8. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка / Галина Павловна Цыганенко. — К.: Радянська школа, 1989. — 511 с.
9. Яковенко Л. І. Фразеологічні одиниці на позначення смерті в українській та польській мовах / Л. І. Яковенко // Слов'янський збірник: зб. наукових праць. — Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2008. — Вип. XIII. — С. 192—201.
10. Chlebda W. Z badań nad frazeologią gatunków mowy (rosyjski nekrolog prasowy) / Wojciech Chlebda // Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Filologia Rosyjska. — XXXI. — Opole, 1993. — S. 49—62.
11. Herej-Szymańska K. Biblijny obraz językowy stosunku człowieka do śmierci / K. Herej-Szymańska // Język Polski. — 2004. — nr 3. — S. 164—173.
12. *Uniwersalny słownik języka polskiego* / Pod red. S. Dubisza. — Warszawa: PWN, 2003. — Wersja elektroniczna.

L. I. Yakovenko

VERBS WITHIN UKRAINIAN AND POLISH PHRASEOLOGICAL UNITS DENOTING A DISAPPEARANCE

A verb component in Ukrainian and Polish phraseological units with notion of disappearance is a main element of its semantics. It is represented by verbs *disappear, miss*, and also by verbs, noting: a movement on the ground, in the air, in the water; fast fall; perception by human senses; destruction by splitting into parts, a loss of homogeneity; transformation into something unimportant; an action, which is taking place after a disappearance.

Key words: phraseological unit, phraseological meaning, verb, the Ukrainian language, the Polish language, notion of disappearance.

Л. И. Яковенко

ГЛАГОЛ В СОСТАВЕ УКРАИНСКИХ И ПОЛЬСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ СО ЗНАЧЕНИЕМ ИСЧЕЗНОВЕНИЯ

Глагольный компонент в украинских и польских фразеологических единицах со значением исчезновения является стержневым элементом их семантики. Он представлен глаголами *исчезнуть, пропасть*, а также глаголами, обозначающими движение по земле, в воде, в воздухе, стремительное падение, восприятие органами чувств, разрушение путём деления на части, превращение во что-то несущественное, действие, следующее за исчезновением.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеологическое значение, глагол, значение исчезновения, украинский язык, польский язык.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2013 р.

УДК [811.111+811.161.2+811.161.1]’255.2:347.78.034

І. М. ДЕРІК

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються питання інтерпретації оригінального англомовного художнього тексту при здійсненні його літературного перекладу українською мовою, досліджуються перекладацькі стратегії і тактики, технології перекладу у порівнянні з російськомовним перекладом.

Ключові слова: інтерпретація, літературний переклад, перекладацькі стратегії і тактики, технології перекладу.

Проблема інтерпретації тексту вже декілька століть поспіль залишається у центрі уваги широкого загалу вітчизняних і зарубіжних лінгвістів. Інтерпретація розглядається як комплексний процес тлумачення, декодування змісту оригінального художнього тексту та аналізу його структури. Дослідженню питань когезії і когерентності традиційного тексту присвячено роботи Дж. Лайонза [9], Р. Лакоффа [15]; вивчення процесів кодування і декодування авторських художніх текстів стало пріоритетним напрямком наукових розвідок І. Р. Гальперіна [3], І. В. Арнольд [1; 2], В. А. Кухаренко [8], І. М. Колегаєвої [7].

Поряд із герменевтичним і дискурсивним підходами до декодування, об'єктами яких є відповідно текст і дискурс, останнім часом бурхливо розвивається перекладацький аспект дослідження інтерпретації тексту, об'єктом якого є результат літературного перекладу самотнього авторського художнього тексту. Згідно з цим підходом, лінгвістичний аналіз відбувається як на першій стадії знайомства перекладача з оригінальним твором (попередній перекладацький аналіз), так і на завершальному етапі роботи з першоджерелом (аналіз перекладацьких стратегій і тактик). Теоретичні засади декодування оригінального тексту у процесі міжмовного перекладу викладено у працях Я. І. Рецкера [10], Л. С. Бархударова [4], специфіку відтворення авторських картин світу у художніх перекладах висвітлено у дослідженнях В. О. Звєгінцева [5], перекладацькі стратегії у контексті комунікативно-функціонального підходу розкрито у роботах О. Каде, В. Комісарова [6].

Новизна нашого дослідження в тому, що вперше інтерпретація авторського тексту в перекладознавчому аспекті вивчається з позицій антропологічного вимірювання перекладу у руслі комунікативно-функціонального підходу на матеріалі україномовної літературної адаптації роману *J. R. R. Tolkien «Hobbit or There and Back again»* — «Гобіт або Мандрівка за Імлисті гори» [11].

Актуальність дослідження полягає у розробці критеріїв адекватного літературного перекладу оригінальної англійської літератури жанру «фентезі» українською мовою та у визначенні ключових перекладацьких стратегій і тактик при здійсненні інтерпретації авторського першоджерела. Об'єкт дослідження — метафорична інтерпретація авторського тексту як творчий процес, що відображає авторський світогляд. Предмет дослідження — різномовні мовні засоби актуалізації змісту в оригінальному творі та ключові перекладацькі стратегії і тактики їх відтворення. Методи дослідження — методи критичного та лінгвістичного аналізу, теоретичного узагальнення та синтезу (застосовуються для критичного огляду теоретичних джерел та попередньої лінгвістичної інтерпретації оригіналу), зіставний метод (для порівняння першоджерела та його перекладу у частині відображення різномовних засобів актуалізації змісту), метод трансформацій (для здійснення характеристики перекладу) і певні елементи статистичної обробки даних.

Мета дослідження — визначити ключові перекладацькі стратегії і тактики для здійснення адекватного літературного перекладу емоційно-забарвленого оригінального англомовного художнього твору українською мовою. Відповідно до мети було сформульовано такі завдання: 1) визначити особливості відтворення заголовків і підзаголовків в аспекті авторської інтерпретації оригінального твору перекладачем; 2) схарактеризувати засоби перекладу українською мовою англомовних авторських okazіоналізмів-онімів; 3) дослідити стратегії перекладу різномовних засобів актуалізації змісту в руслі авторського сприйняття.

Попередній лінгвістичний та перекладацький аналіз на матеріалі оригінального твору та його україномовного перекладу здійснювався у такій послідовності: 1) аналіз назви твору, заголовків підрозділів роману; 2) аналіз онімів-авторських okazіоналізмів; 3) аналіз різномовних засобів актуалізації змісту; 4) аналіз перекладацьких стратегій і тактик.

Відповідно до цієї схеми було одержано такі результати.

Назва твору у перекладі була суттєво змінена. Перекладач удався до стратегії експлікації, яку було реалізовано шляхом граматичної заміни (прислівник — словосполучення «прикметник + іменник» (оніми) та лексико-семантичної заміни (конкретизація)). Порівняйте англ.:

«*There and Back again*» — укр.: «*Мандрівка за Імлисті гори*», у той час, як у російському перекладі назву було переведено як «*Туда и обратно*». Можливо, український перекладач О. Мокровольський намагався бути оригінальним аби уникнути звинувачень у близькому наслідуванні російського перекладу.

Та ж сама тенденція до реалізації перекладачем стратегії експлікації чітко простежується у перекладі назв підрозділів роману. Далі наведено приклади, що ілюструють цю закономірність. Приклади: англ.: «*The Unexpected Party*» — укр.: «*Несподівані гості*» (трансформація семантичного розвитку); англ.: «*Barrels out of Bond*» — укр.: «*В діжках на волю*» (трансформація семантичного розвитку); англ.: «*A Warm Welcome*» — укр.: «*Тепла зустріч*» (трансформація контекстуальної заміни); англ.: «*Inside Information*» — укр.: «*Розмова з драконом*»; англ.: «*Not at Home*» — укр.: «*Де Смаг?*» (лексична заміна як прояв стратегії експлікації); англ.: «*The Gathering of the Clouds*» — укр.: «*Насувають хмари*» (функціональна заміна); англ.: «*The Clouds Burst*» — укр.: «*Буря*» (трансформація семантичного розвитку + стягнення); англ.: «*The Return Journey*» — укр.: «*Повернення*» (трансформація семантичного розвитку + стягнення); англ.: «*The Last Stage*» — укр.: «*Останні милі*» (трансформація семантичного розвитку + конкретизація).

Специфічною рисою перекладу авторських онімів-оказіоналізмів є розповсюдженість трансформації калькування у поєднанні з контекстуальною заміною у порівнянні з транскодуванням, пошуком перекладної відповідності, адаптивним і описовим перекладом.

Так, головного персонажу роману у російськомовних перекладах звучать по-різному: рос. «*Бильбо Бэггинс*», «*Бильбо Торбинс*», «*Бильбо Сумкинс*». На цю тему є навіть такий жарт: «*Зупинились одного разу четверо гобітів на межі двох перекладів. Один говорить своїм сунутникам: — Запам'ятайте, я тепер ніякий не Торбінс. Якщо питатимуть — так Беггинс*» [14]. Як бачимо, у другому перекладі основою іменування є трансформація транскрипції, у першому — калькування з утворенням власного антропоніму-оказіоналізму. У подальших перекладах «*Торбинс*» перетворився на «*Сумкинса*».

Велика кількість російськомовних перекладів «Гобіта» (понад 12) яскраво ілюструє потенціал цього багатомірного масштабного твору для авторської інтерпретації. Підтвердженням цього може слугувати такий вислів В. Свирідова, одного з керівників об'єднання фанів Дж. Р. Толкіна в Росії, «Толкієн Тексте Тренслейшн»: «в России перевод Толкина — это, прежде всего, средство самовыражения, а не способ добыть денег или славы» [14]. Один з найвідоміших дослідників літературної спадщини Дж. Р. Толкіна, Марк Т. Хукер, у книзі «Толкин русскими глазами» зазначив, що не існує такої кількості перекладів роману «Гобіт» на жодну іншу мову світу. Хронологія російськомовних перекладів дійсно вражає (від першого канонічного перекладу роману Н. Рахманової у 1976 році до перекладів О. Щурова і Н. Прохорової у 2005 році) [14].

Жоден із згаданих вище перекладів не є ідеальним, і за своєю сутністю вони є швидше літературними адаптаціями, ніж перекладами. Однак найбільш вдалими відтвореннями авторського фантастичного Всесвіту засобами російської мови вважаються переклади прозою О. Гузберга [12], Н. Рахманової [13], О. Доброхотової і В. Баканова та переклади віршованих частин І. Комарової і Г. Усової (видання 1976 р.) [13], В. Гаврилова і О. Гаврилової (видання 2001 р.) та Г. Кружкова (видання 2003 р.).

О. Мокровольський, піонер у сучасному українському перекладі Дж. Р. Р. Толкіна, детально вивчивши усі попередні переклади твору російською мовою вдало поєднує надбання різних авторів. Щодо відтворення власних імен — okazіоналізмів український перекладач надає перевагу таким засобам, як калькування і підбір контекстуального аналогу у порівнянні з транскрипцією. Так, головний герой, гобіт *Bilbo Baggins* перетворюється на *Більбо Злоткінса*. Антропонім *Thorin Oakenshield* транскрибується у російськомовному перекладі як *Торин Оукеншильд*, а в українськомовному перекладі перетворюється на *Торін Дубоцит* — авторський okazіоналізм, утворений за допомогою трансформації калькування. Як бачимо, в українському перекладі, як і в більш сучасних російськомовних перекладах автори надають перевагу виразності і стилістичній варіативності над точністю відтворення мовного матеріалу.

Найкращим ілюстративним матеріалом для реалізації перекладацьких стратегій і тактик у здійсненні інтерпретації оригінального тексту виявились слова-реалії, велика кількість яких створює неповторний вельми реалістичний світ гобітів і їхнього життя. Рос. *кержовенное варенье* [13] у російськомовному перекладі замінюється в українськомовному на укр. *малинове варення* [11], рос. *пирог с мясом* [13] на укр. *мигдалевий пиріг* [11]. Однак у певних випадках було помічено збіг у обох досліджуваних перекладах. Так, у відтворенні книжної лексики «*дерзновенный*» — «*дерзновенний*»; «*собратья по заговору*» — «*учасники змови*»; у перекладі географічних назв-реалій: «*Самотня гора*» — «*Одинокая гора*», «*Быстрая река*» — «*річка Бистриця*».

За результатами лінгвістичної інтерпретації одержаних кількісних характеристик, було помічено такі закономірності, як переважання прийому підбору контекстуального аналогу над пошуком перекладацького еквівалента на лексичному рівні, калькування над транскодуванням.

Окремо досліджувався переклад віршованих рядків. Під час зіставлення українськомовного та російськомовного перекладів було відзначено, що літературні віршовані переклади є різними як за метричним малюнком і видом римування, так і за предметно-логічним змістом — спільним залишився лише гумористичний настрій і розмовний регістр мовлення.

Переклад російською І. Комарової:

Бейте тарелки, бейте розетки!	‘ — — ‘ — — ‘ — — ‘ — —
Вилки тупите, гните ножи!	‘ — — ‘ — — ‘ — — ‘ — —
Об пол бутылки! В печку салфетки!	‘ — — ‘ — — ‘ — — ‘ — —
Будет порядок — только скажи!	‘ — — ‘ — — ‘ — — ‘ — — ! [13]

Переклад українською О. Мокровольського:

Гни виделки і ножі!	‘ — ‘ — — — ‘ —
Більбо це не до душі	— ‘ — ‘ — — — ‘ —
То трохи йому й пляшки!	— — ‘ — — — ‘ —
Скатерки усі поріж!	— — ‘ — — — ‘ — ! [11]

Переклад російською І. Комарової:

За синие горы, за белый туман
В пещеры и норы уйдет караван;
За быстрые воды уйдем до восхода
За кладом старинным из сказочных стран. [13]

Переклад українською О. Мокровольського:

Далеко, за Імлисті гори,
Де наші предковічні створи,
Рушати нам, гей, ковалям,
Шукати золота комори. [11]

Підбиваючи підсумки, визначимо спільні закономірності у реалізації перекладацьких стратегій у літературній інтерпретації оригінального роману *J. R. R. Tolkien «Hobbit or There and Back again»* спорідненими російською і українською:

1) використання стратегії експлікації, що реалізується через такі перекладацькі тактики та прийоми, як описовий переклад, розгортання, метафоричність мовлення, заміна стилістично нейтральної лексики на розмовну;

2) вживання стратегії адаптації до менталітету цільової аудиторії (російської та української молоді), що виявляються у широкому вживанні еліптичних конструкцій, емоційно забарвлених лексем, жаргонізмів і молодіжного сленгу;

3) поширеність стратегії перекладацької компенсації, що маніфестується у впровадженні у текст перекладу виражальних засобів і стилістичних прийомів у випадках їх відсутності в оригінальному тексті.

Слід високо оцінити майстерність перекладача О. Мокровольського, якому вдалося створити високохудожній, самостійний, національно адаптований літературний переклад всесвітньо відомого культового роману і зробити його органічним надбанням сучасної української молодіжної культури. Перспектива подальших досліджень убачається в вивченні специфіки українськомовних перекладів оригінальних англомовних творів із плідним вивченням особливостей авторської інтерпретації першотворів перекладачем.

1. Арнольд И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность / И. В. Арнольд. — М.: Либроком, 2010. — 448 с.
2. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике / И. В. Арнольд. — М.: Либроком, 2011. — 144 с.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. — М.: КомКнига, 2007. — 148 с.
4. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л. С. Бархударов. — М.: Междунар. отношения, 1975. — 240 с.
5. Звегинцев В. А. Язык и лингвистическая теория / В. А. Звегинцев. — М.: Эдиториал УРСС, 2001. — 248 с.
6. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. — М.: Высшая школа, 1990. — 253 с.
7. Колегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации / И. М. Колегаева. — Одесса: Изд-во ОГУ им. И.И.Мечникова, 1991. — 21 с.
8. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. — Вінниця: Нова книга, 2004. — 272 с.
9. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение / Дж. Лайонз. — М.: Языки славянской культуры, 2003. — 400 с.
10. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. — М.: Р. Валент, 2007. — 244 с.
11. Толкін Дж. Р. Р. Гобіт, або Мандрівка за Імлисті гори / Пер. О. Мокровольського. — К.: Веселка, 1985. — 304 с.
12. Толкіен Дж. Р. Р. Хоббит, или Туда и обратно / Пер. А. А. Грузберга. — Екатеринбург: Изд-во ЛИТУР, 2001. — 288 с.
13. Толкіен Дж. Р. Р. Хоббит, или Туда и обратно / Пер. Н. Рахмановой. — М., 1976. — 270 с.

14. Хананашвили А. Как это начиналось — Толкин в переводах А. Грузберга / А. Хананашвили // Палантир. — № 38. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.kulichki.com/tolkien/arhiv/ugolok/gruzberg.shtml>

15. Lakoff G. Language and Women's Place (Язык и положение женщины) / G. Lakoff. — New York : Harper and Row, 1975. — 83 p.

I. M. Derik

TEXT INTERPRETATION AS VIEWED IN TRANSLATION ASPECT

In the focus of the article there are some issues of authentic English belle-letters text interpretation in the process of its literary translation into Ukrainian. The translator's strategies, techniques and the main technologies in Ukrainian translation process are also being researched as contrasted with literary rendering into Russian.

Key words: belle-letters text interpretation, literary translation, the translator's strategies, techniques, the main technologies in translation process.

И. М. Дерик

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТЕКСТА: ПЕРЕВОДЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассматриваются вопросы интерпретации оригинального англоязычного художественного текста в процессе его литературного перевода на украинский язык. Исследуются переводческие стратегии и тактики, технологии перевода в сопоставлении с русскоязычным переводом.

Ключевые слова: интерпретация, литературный перевод, переводческие стратегии и тактики, технологии перевода.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2013 р.

УДК [811.111+811.161.1]'255.2:347.78.034

И. Г. ЛОСИНСКИЙ

«БЛЮЗ РИМСКОЙ СТЕНЫ» У. Х. ОДЕНА: ОПЫТ ПОЛЕМИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ПЕРЕВОДОВ

В статье проводится предпереводческий анализ и предлагается собственный перевод стихотворения Уистена Хью Одена «Блюз Римской Стены». Определяются основные особенности содержательной и поэтической формы стихотворения.

Ключевые слова: перевод, блюз, образ, поэтическая форма, содержание.

«*Roman Wall Blues*» Уистена Хью Одена — стихотворение, известное русскоязычному читателю. Краткость, простота лексики и кажущаяся очевидность смысла привлекли внимание целого ряда переводчиков, которые его и популяризировали. Хотя то, что досталось широкой читательской аудитории, временами имеет весьма и весьма отдалённое отношение к произведению Одена и заслуживает внимания лишь в качестве примера своеобразного, мягко говоря, подхода к искусству перевода. Попробуем, опираясь исключительно на заложенную в самом стихотворении информацию, для начала разобраться в смыслах произведения.

Over the heather the wet wind blows,
I've lice in my tunic and a cold in my nose.
The rain comes pattering out of the sky,
I'm a Wall soldier, I don't know why.
The mist creeps over the hard gray stone.
My girl's in Tungria; I sleep alone.
Aulus goes hanging around her place,
I don't like his manners, I don't like his face.
Piso's a Christian, he worships a fish;
There'd be no kissing if he had his wish.
She gave me a ring but I diced it away;
I want my girl and I want my pay.
When I'm a veteran with only one eye
I shall do nothing but look at the sky.

Стихотворение было написано У. Х. Оденом в октябре 1937 года как текст песни (арии). Слово *blues* в названии произведения имеет определяющее значение. Блюзовой является тек-

стовая форма (двустипшие с двухчастной структурой). Сравним с “Summertime” Дж. Гершвина:

Summertime, // and the livin' is easy
Fish are jumpin' // and the cotton is high.

Содержание произведения также соответствует определению из «Словаря джазовых терминов»: «*Блюз — сольная народная песня... с характерным лирическим настроением (...меланхолия, грусть). В блюзе поётся о безответной любви и утраченном человеческом достоинстве, о горькой неволе и непосильном труде*» [3]. Все эти базовые темы блюза поднимаются в стихотворении, которое представляет собой мысленный монолог римского легионера. С полным основанием мы можем говорить, что «герой» служит в Британии, в одном из гарнизонов Римской Стены, т. е. Адрианова Вала, построенного императором Адрианом к 126 году н. э. Скорее всего, воин стоит на одной из сторожевых башен: на эту мысль нас наталкивает предлог *over*:

Over the heather the wet wind blows... The mist creeps over the hard gray stone.

Туман может переваливать через крепостную стену или стелиться поверх камней, расположенных перед крепостью (в Британии не редки «*ритуальные камни... одиночные или соборные в группах в горах и на вересковых пустошах*» [8]). Потом его взгляд устремляется в небо: *The rain comes pattering out of the sky.*

Уточним, что солдат мог стоять как внутри отдельно стоящей башни форта, так и на открытом деревянном помосте: дождь стучит либо по черепичной крыше, либо по его металлическому шлему. При этом воин всё время думает о своём бедственном положении, постепенно полностью погружаясь в свои мысли: *I've lice in my tunic* and a cold in my nose.*

Взрослый опытный римский легионер вряд ли позволил бы себе завшиветь, зная, к каким серьёзным последствиям это может привести. Из исторических источников известно, что в каждом римском гарнизоне обязательно были бани. Это определялось высоким уровнем цивилизованности римлян. А вот этот наш солдатик, скорее всего, римлянин только де юре. Он болен. У него ши, насморк, простуда, а может, и начинающийся тиф: *I'm a Wall soldier, I don't know why.*

Настоящий *civis romanus*, римский гражданин, в 17—20-летнем возрасте добровольно поступивший на военную службу сроком на 25 лет, вряд ли задался бы вопросами «зачем?» и «почему?». Тем более, активных боевых действий армия в то время не вела, и легионы занимались, главным образом, строительством и охранной службой. Однако (как и во все времена), если римской армии не хватало добровольцев, воинов набирали принудительно. Вполне вероятно, что он — юноша, которого заставили стать солдатом. В этом случае он служит в так называемых «вспомогательных», второстепенных по отношению к элитным легионам войсках, и вопросы его вполне оправданы. У героя произведения не только разбегаются мысли. Его сознание раздвоено, что порождает в течение всего монолога двойные связи и противопоставления: *heather — wind; mist — stone; girl — I; gave — diced away.*

Сам легионер находится на Британских островах, а его девушка — на континенте: *My girl's in Tungría.* Тунгрия — это часть Римской империи, населённая германскими племенами (территория современной Бельгии). Тунгрийцы действительно были в составе имперских войск в Британии [2]. И если там осталась девушка солдата, вероятно, что он родом оттуда же. Он, видимо, *германец*: *I sleep alone.*

Солдаты, естественно, спали не на квартирах, а в стационарных казармах. Поэтому «сплю один» может обозначать только то, что солдат хранит верность своей девушке, которая так трогательно подарила ему на прощанье кольцо (перстень): *She gave me a ring.*

Характерно, что около каждого форта возникали небольшие поселения (викусы) местных жителей, где можно было получить любовь за деньги, а можно было даже обзавестись временной «женой» и небольшим хозяйством: *Aulus goes hanging around her place.* Авл остался там же, где и девушка солдата: в Тунгрии. Его имя — одно из восемнадцати имён, наиболее распространённых в Риме (например, «*Авл Геллий (лат. Aulus Gellius; ок. 130—180) — древнеримский латинский писатель, грамматик и эрудит*») [6]. Скорее всего, это кто-то из легионеров. Соперник. Или у солдата просто муки ревности: *I don't like his manners, I don't like his face.*

Следующий персонаж размышлений лирического героя — Пизон. *Piso's a Christian, he worships a fish.* Piso — это римское родовое имя (например, «*Луций Кальпурний Пизон, наместник Македонии, душеприказчик Юлия Цезаря*» [1]). Этот римлянин проповедует христианство в то суровое время, когда «*...законы Нерона не были отменены, но не всегда применялись*» [5]. Вспомним, что именно при императоре Нероне христиане подверглись жестокому гонению,

* Переводчик М. Ищенко (Сан-Франциско): «...*tunic* может переводиться и как *римская туника*, и как *британская военная гимнастёрка*. Это как бы придаёт стихотворению “темпоральную универсальность”, вырывая текст из определённого исторического периода и распространяя его на все времена».

и солдату-христианину эти самые законы могли сулить только одно: смерть. То, что Пизон «поклоняется» рыбе, вполне понятно: иконографии Христа в то время не было, и рыба (по древнегречески ἰχθύς (ichthys) — «ихтис») служила образом акронима, образованного от Ἰησοῦς Χριστός Θεοῦ Υἱός Σωτήρ — «Иисус Христос Божий Сын Спаситель»: *There'd be no kissing if he had his wish*. По этим строчкам мы можем судить, что молодой солдат интересовался этой новой религией. Римлянин Пизон хотел бы отменить поцелуи. Какие? Выступал ли он за чистоту нравов среди солдат гарнизона? Либо призывал вообще отказаться от продолжения рода в связи с приближающимся концом света? В то время среди христианских общин царило эсхатологическое ожидание Страшного Суда («*Была исчислена вероятная дата второго пришествия Христа и исхождения Нового Иерусалима — 176 год. Показательно, что лихорадочное ожидание «конца света» усилило стремление к аскетическому одиночеству, безбрачию*») [7]. Возможно, проповеди именно этого христианина побудили солдата «спать одному», но, в конце концов, так и не смогли оградить от разного рода страстей: *She gave me a ring but I diced it away*. Подарок девушки оказывается проигранным в кости: *I want my girl and I want my pay* [6]. Кроме любви, солдат хочет получить положенное ему солдатское жалованье. Выплату могли задержать, это случалось нередко в ту эпоху. Может быть, деньги нужны солдату для того, чтобы снова играть в кости, а может, чтобы выкупить своё кольцо.

Представляет интерес, на наш взгляд, и перечень тем, волнующих «простого» легионера, который в ненастье, в состоянии болезни несёт службу в отдалённом гарнизоне. Представим их (в упрощённом виде) в порядке появления в тексте: *Пейзаж. Личное здоровье. Служба. Любовь и ревность. Друзья и недруги. Религия. Совесть. Стремления. Будущее. Философия жизни*.

В последнем двустишии мы видим воина, мечтающего о тех временах, когда он, став ветераном, сможет уйти на покой: *When I'm a veteran with only one eye*.

Понимая опасность военной жизни и неизбежность ранений, он всё-таки надеется, что его не убьют, что ему не отрубят руку или ногу. Он представляет себя ветераном только лишь (!) с выбитым глазом. Что ж, такой образ (одноглазый воин с повязкой через лицо) вызывает романтические аллюзии, хотя уже и в связи с пиратами и полководцами, даже 20 веков спустя. Но вот то, о чём говорится дальше, представляет, на наш субъективный взгляд, квинтэссенцию этого прекрасного стихотворения. Увы, утерянную в современных переводах. О чём же мечтает солдат, грезя о далёком будущем? О богатстве, о жене и детях, о домике в деревне, о петрониевских кулинарных или прочих оргиях? — Нет: *I shall do nothing but look at the sky*.

Кто же он на самом деле этот человек, этот солдат-философ, главная мечта которого — просто смотреть в небо? Что он видит, что хочет увидеть? Не пытаюсь усложнить мысли простого легионера, но подчёркивая глубину замысла поэта, приведём небольшую цитату из книги о даосизме: «*Недеяние — это не пустота, это состояние забвения и памяти одновременно, это выход из круговорота жизни и смерти... Недеяние — это просветление, озарение*» [4]. Имеет право на жизнь и такая версия: солдат, уже больной тифом, бредящий, упал и смотрит вверх, и последние строки — финал не только его монолога, но и жизни.

Предложим свой вариант перевода стихотворения, в котором автор, наряду с другими переводчиками, сделал попытку сохранить букву и дух «Блюза Римской Стены»:

Над вереском влажный ветер летит,
Вши под туникой, и горло болит.
Дождь барабанит, придя с вышины,
Не знаю зачем, я — солдат у Стены.
Туман по камням подползает седым.
Девушка — в Тунгрии; сплю один.
Авл вокруг её дома кружит:
Лицо мне его не по нраву и вид.
Рыба Пизону крещёному — бог.
Лобзанья бы он запретил, если б мог.
Я перстень продул, что дала мне она;
Подругу хочу я и плату сполна.
Вернусь ветераном без глаза. И впредь
Не занят ничем, буду в небо смотреть.

В сложную поэтическую форму стихотворения Уистена Хью Одена «Блюз Римской Стены» заключено не менее сложное содержание, выраженное сплетением многоплановых образов, которые складываются в определённую систему. Автору перевода необходимо сохранить не только компоненты содержания, но и поэтическую форму. Поскольку ни в каком другом жанре игра формы не имеет такого важного значения, нигде больше эстетическая информация не представлена такой концентрацией средств, как в поэзии.

1. Авл Геллий. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Геллий>
2. Банников А. В. Позднеримские AUXILIA. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ancientrome.ru/publik/bannikov/bann01.htm>

3. *Блюз*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.jazzpla.net/jazztermin/Blues.htm>
4. *Даосизм. Неделяние*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.sunhome.ru/religion/12250>
5. *Древний Рим. Кальпурнии Пизоны*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://gugukaran.narod.ru/roma/calpurnii_pisoni.html
6. *Зиновьев А.* Тайна Откровения. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.protos7.ru/KnigaTO/Glava3TO.htm>
7. *История Церкви*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.pravostok.ru/ru/orthodoxy/church_history/?id=87
8. *Поиски ключа к тайне Стоунхенджа*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://archeo-logy.ru/>

І. Г. Лосинський

«БЛЮЗ РИМСЬКОЇ СТІНИ» В. Х. ОДЕНА: СПРОБА ПОЛЕМІЧНОГО АНАЛІЗУ ПЕРЕКЛАДІВ

У статті проводиться передперекладацький аналіз і пропонується власний переклад вірша Вістена Хью Одена «Блюз Римської Стіни». Визначаються основні особливості змістовної та поетичної форми вірша.

Ключові слова: переклад, блюз, образ, поетична форма, зміст.

I. G. Losynsky

“ROMAN WALL BLUES”: POLEMIC ANALYSIS OF THE TRANSLATIONS

The translation commentary of the poem “Roman Wall Blues” is given in the article. The author highlights the main peculiarities of poetical form and contents of the poem. Own translation is given in the article to compare with the existed ones.

Key words: translation, blues, image, poetical form, contents.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2013 р.

УДК [811.133.1+811.161.2]’255.4’364’373.47

М. Д. МАРІНАШВІЛІ

ЛЕКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ Й ЕКСПРЕСИВНА КОНКРЕТИЗАЦІЯ У ПЕРЕКЛАДІ (на матеріалі перекладу роману Ф. Саган «Bonjour tristesse» українською мовою)

У статті представлено результати аналізу лексико-семантичних та лексико-синтаксичних трансформацій, використаних у перекладі роману Ф. Саган «Bonjour tristesse» («Здрастуй, печаль!») українською мовою. Вивчено також явище експресивно-стилістичної конкретизації у перекладі досліджуваного роману.

Ключові слова: перекладацькі трансформації, лексико-семантичні трансформації, лексико-синтаксичні трансформації, експресивна конкретизація.

Одним із важливих завдань сучасного перекладознавства є вивчення способів досягнення перекладацької еквівалентності [напр.: 3; 5; 6; 8; 9; 10; 11]. В межах цієї проблеми значного інтересу набуває питання про особливості використання трансформацій у перекладі художнього тексту.

Метою нашого дослідження є виявлення й аналіз лексичних трансформацій і експресивно-стилістичної конкретизації в українському перекладі роману Франсуази Саган «Bonjour tristesse», здійсненому Яремою Кравцем. Загалом виокремлено та проаналізовано 280 контекстів, у яких мають місце лексичні та стилістичні трансформації.

Прийоми логічного мислення, за допомогою яких перекладач розкриває значення іншомовного слова в контексті і знаходить йому в мові перекладу відповідник, що не збігається зі словниковим, прийнято називати лексичними трансформаціями (лексико-семантичними трансформаціями [11, с. 127], лексичними замінами [3, с. 210]). У семантичному відношенні їхня сутність полягає у заміні перекладної лексичної одиниці словом чи словосполученням іншої внутрішньої форми, що актуалізує ту сему, яка підлягає реалізації в даному контексті [6, с. 38]. Лексичні трансформації можуть супроводжуватися модифікаціями синтаксичної структури висловлення [11, с. 129].

Порівняльний аналіз оригіналу та перекладу досліджуваного роману дозволив виявити цілу низку лексико-семантичних і лексико-синтаксичних перекладацьких трансформацій, зумовлених різними причинами.

Трансформації диференціації, конкретизації та генералізації. Взаємозв'язок трансформацій диференціації, конкретизації і генералізації заснований на формально-логічній категорії підпорядкування, тобто на відношенні між двома поняттями, коли обсяг одного поняття складає лише частину обсягу іншого поняття. Поширеність прийомів диференціації і конкретизації (вживання в перекладі гіпонімів) при перекладі з французької мови на українську пояснюється тим, що у французькій мові є велика кількість слів із широкою семантикою, для яких немає прямих відповідників в українській.

Абстрактний характер лексики відзначається багатьма лінгвістами як відмітна риса французької мови [2, с. 378; 4, с. 76; 13, с. 64]. Так, Ш. Баллі, порівнюючи французьку і німецьку мови, відзначає, що французькі дієслова представляють дію в абстрактній формі, німецьке ж дієслово більш конкретне: воно робить упор на різні форми і деталі [2, с. 378]. Як показало проведене дослідження, це відноситься і до пари французька — українська.

Французькі дієслова *avoir* і *être* є дієсловами широкої семантики й у залежності від контексту вимагають використання перекладацького відповідника більш конкретної семантики. Пор.: *Vous ne t'en voudriez que pendant deux jours, comme je vous connais, et vous auriez votre examen* [12, с. 35]. — *Ви гніватиметесь на мене два дні, я вас знаю, а потім складете екзамен* [7, с. 260]; *La main de mon père était sur le bras d'Anne, ils me regardèrent à peine* [12, с. 50]. — *Батькова долоня лежала на руці Анни...* [7, с. 269].

У досліджених перекладах часто спостерігається конкретизація дієслів мовлення, зокрема дієслова *dire*, яке перекладається не тільки як *говорити, сказати*, але й *перебити, спитати, продовжити, відповісти, повідомити, пожартувати*, тобто має місце гіпонімічна трансформація. Наприклад: *La question n'est pas là, dis-je. Pourquoi as-tu invité Anne?* [12, с. 17] — *Не в тім річ, — перебила я його. — Нащо ти запросив Анну, скажи мені?* [7, с. 249].

Вибір перекладацького відповідника визначається також правилами семантичного узгодження. Розглянемо приклад: *Elle était de ces femmes qui peuvent parler, droites, sans bouger; moi, il me fallait un fauteuil, le secours d'un objet à saisir, d'une cigarette, de ma jambe à balancer, à regarder balancer...* [12, с. 61]. — *Вона належала до тих жінок, які можуть розмовляти, тримаючись рівно, не рухаючись з місця. А мені потрібне було м'яке крісло, я мала крутити в пальцях якийсь предмет, тримати цигарку або гоїдати ногою і дивитися, як вона гоїдається...* [7, с. 276]. В даному випадку вибір дієслів, що використовуються у перекладі для конкретизації, зумовлений іменниками та ситуацією: *предмет* — *крутити*, *цигарка* — *тримати*, а дієслово *розкинутися* якоюсь мірою імпліцитно представлене прикметником *м'яке* при іменнику *крісло*.

Як показує фактичний матеріал, диференціація значень найчастіше відбувається разом з їх конкретизацією.

Виявлено також трансформацію генералізації, тобто використання у перекладі гіперонімів, одиниць більш широкого, абстрактного значення. Пор.: *J'espère qu'elle n'est pas tombée par la portière* [12, с. 23]. — *Сподіваюсь, вона не випала з поїзда?* [7, с. 253]. Тут французьке слово *la portière* передається гіперонімом *поїзд*, що зумовлено правилами сполучуваності, які існують у мові перекладу.

Смисловий розвиток. У концепції Я. Й. Рецкера прийом смислового розвитку (логічного розвитку або метонімічного переносу) полягає у заміні словарного відповідника при перекладі контекстуальним, логічно пов'язаним з ним [6, с. 45]. Сюди відносяться різні метафоричні та метонімічні заміни, здійснені на основі категорії перехрещування. Нагадаємо, що відношення перехрещування має місце, коли лише частина обсягу одного поняття входить в обсяг іншого поняття й, у свою чергу, частина обсягу іншого поняття входить в обсяг першого поняття.

Якщо врахувати, як зазначає Я. Й. Рецкер, що всі знаменні частини мови поділяються на три категорії: предмети, процеси й ознаки, то в ході перекладу спостерігається велика розмаїтість замін як усередині кожної категорії, так і між різними категоріями. Для передачі того самого змісту засобами іншої мови часто не має значення, якою формою слова буде виражений цей зміст. Предмет може бути замінений його ознакою, процес — предметом, ознака — предметом чи процесом [6].

Як приклад смислового розвитку в перекладі наведемо такий контекст: *Dès l'aube, j'étais dans l'eau, une eau fraîche et transparente où je m'enfouissais, où je m'épuisais en mouvements désordonnés...* [12, с. 13] — *Вже з самого ранку я не вилазила із свіжої прозорої води, поринала з головою, плавала метушливо, втомливо...* [7, с. 246]. В даному випадку значення дієслова-предиката *s'épuiser* 'витрачати сили, виснажуватися' передано у перекладі обставиною способу дії *втомливо*.

Серед виокремлених метонімічних трансформацій, що виражають причинно-наслідкові відношення, відзначимо також ті, у яких вихідна і кінцева форми об'єднані відношенням «про-

рес-результат»: *Sur ce sentiment inconnu dont l'ennui, la douceur m'obsèdent, j'hésite à apposer le nom, le beau nom grave de tristesse* [12, с. 11]. — *Це дивне почуття, що затопило мене солодкою млістю, я не зважуюсь назвати гарним і суворим словом — печаль* [7, с. 245]. У перекладі дієслово *obséder* — *переслідувати* передається дієсловом, що позначає результат процесу.

У дослідженому фактичному матеріалі виявлено також випадки, коли результат вихідного тексту в перекладі передається дією, як, наприклад: *Je lui ai dit de venir si elle était trop fatiguée par ses collections et elle... elle arrive* [12, с. 15]. — *Я запропонував їй прийти, коли вона втомиться своїми моделями, і вона... вона погодилась* [7, с. 248], де дієслово *arriver* — *приїжджати* передається дієсловом *погодилась*.

У перекладі роману Ф. Саган спостерігається також перенос з частини тіла на його маніфестацію, як, наприклад: *A quarante-deux ans, c'était une femme très séduisante, très recherchée, avec un beau visage orgueilleux et las, indifférent* [12, с. 16]. — *В свої сорок два роки це була дуже знадлива, витончена жінка, з гарним гордовитим обличчям, що мало вираз якоїсь утоми, навіть байдужості* [7, с. 248]. Тут має місце експлікація: характеристика обличчя як гордого, втомленого і байдужого відноситься в перекладі до виразу обличчя.

У деяких випадках прийом смислового розвитку продиктований розходженням у сполучваності слів у мові оригіналу та мові перекладу. Так, у контексті: *Je cherchais à me rappeler tous les visages durs, rassurants, d'Anne: l'ironie, l'aisance, l'autorité* [12, с. 23]. — *Пробувала пригадати собі різні вирази строгого, вольового обличчя Анни: іронічний, схвилюваний, владний* [7, с. 253] характеризуються різні вирази обличчя Анни, оскільки в українській мові у подібному контексті не можна вживати слово *обличчя* у множині.

«Антонімічний» переклад. Найуживанішою лексико-синтаксичною трансформацією в дослідженому фактичному матеріалі є «антонімічний переклад» — «крайня точка прийому смислового розвитку» [6, с. 48]. У теорії перекладу цей термін охоплює широке коло явищ. Покладене в його основу поняття включає обидва значення, охоплені терміном «антонім»: 1) слова, що мають у своєму значенні якісну ознаку і тому здатні протиставлятися одне одному як протилежні за значенням; 2) слова, протиставлені одне одному як протилежно спрямована дія [1, с. 50]. Антонімічний переклад у першому значенні прийнято називати власне антонімічним, а у другому — конверсивним [11, с. 140].

У дослідженому мовному матеріалі поширеним є власне антонімічний переклад, заснований на простому логічному правилі, відповідно до якого заперечення якого-небудь поняття може прирівнюватися до твердження семантично протиставленого йому протилежного поняття. У перекладі антонімічна трансформація реалізується як заміна мовного виразу (слова, словосполучення) його антонімом з одночасною заміною стверджувальної конструкції негативною і навпаки. Пор.: *J'ai pensé que vous auriez besoin d'un peu de café... Vous ne vous sentez pas trop mal?* [12, с. 127] — *Я подумала, що вам, певно, хочеться трохи кави... Ну як, добре себе почуваете?* [7, с. 316]. В перекладі даного уривка тексту маємо заміну прислівника *mal* антонімом *добре* і заперечної конструкції стверджувальною.

Менш численними є приклади конверсивної трансформації. Вона також характеризується семантичним протиставленням, при якому, як правило, протиставляються одна одній різноспрямовані дії. У результаті такого роду заміни суб'єкт дії перетворюється на її об'єкт і навпаки. Наприклад: *Elle me parlait debout en me fixant et j'étais horriblement ennuyée* [12, с. 61]. — *Вона говорила стоячи, не спускаючи з мене погляду, і мене це вкрай бентежило* [7, с. 276].

Конверсивні трансформації часто зумовлені розходженнями в мовній реалізації комунікативної структури (актуального членування) висловлювання. Серед синтаксичних засобів, що сигналізують про співвідношення між темою і ремою висловлювання, важлива роль належить послідовності його значеннєвих компонентів. З погляду комунікативної організації висловлювання істотним є не стільки його граматичне оформлення, скільки лінійна послідовність його компонентів [10, с. 24—38]. Ця послідовність утворює свого роду матрицю, що може заповнюватися різними формальними елементами речення. Звідси виникають синонімічні відносини між висловлюваннями, що мають різну синтаксичну структуру, але зберігають однаковий порядок розгортання компонентів комунікативної структури. Наведемо як приклад контекст, у перекладі якого у зв'язку з перебудовою синтаксичної структури має місце «деперсоніфікація»: *Pour la première fois de ma vie, ce «moi» semblait se partager et la découverte d'une telle dualité m'étonnait prodigieusement* [12, с. 71]. — *Вперше в житті це «я» немовби розкололося на дві частини, і я з подивом виявила в собі таку двоїстість* [7, с. 281]

Експресивна конкретизація. Порівняльний аналіз оригіналу досліджуваного роману Ф. Саган і його перекладу українською мовою показав, що досить поширеним явищем є використання в перекладі експресивно забарвлених слів як еквівалентів нейтральних слів оригі-

налу, тобто експресивно-емоційна конкретизація («експресивно-стилістичне узгодження» [4, с. 102]).

В українській мові експресивно-стилістичне узгодження стосується, насамперед, слів зі зменшувальними суфіксами. Наявність в оригіналі прикметника *petit* при іменнику зумовлює використання в перекладі зменшувальної форми іменника: *Pourquoi es-tu si efflanquée, ma douce? Tu as l'air d'un petit chat sauvage* [12, с. 17]. — Чому ти так змарніла, дитинко? Ти схожа на безхатнє кошенятко [7, с. 249]. У перекладі використано також більш експресивне в даному контексті означення *безхатнє* замість нейтрального *sauvage*. У прикладі: *Mon père exécutait des mouvements de jambes compliqués pour faire disparaître un début d'estomac incompatible avec ses dispositions de Don Juan* [12, с. 13]. — Батько робив нogaми якісь складні вправи, щоб зігнати маленьке черевце, яке вадило його донжуанським намірам [7, с. 246] наявність іменника *un début* визначає використання зменшувального суфікса у перекладі слова *estomac*. Крім цього, у перекладах уживається слово *черевце* для відтворення іронічного тону оповідання.

Власне кажучи, йдеться про прагматичний рівень перекладацької еквівалентності, який охоплює такі важливі для комунікації фактори, як комунікативна інтенція, комунікативний ефект, установка на адресата [11, с. 86].

Говорячи про типологію перекладацької еквівалентності, О. Д. Швейцер виділяє три взаємозалежних елементи тріади: 1) комунікативна інтенція (мета комунікації); 2) функціональні параметри тексту і 3) комунікативний ефект. Ці елементи відповідають трьом компонентам мовного акта: відправнику, тексту й одержувачу. Стосовно до перекладу співвідношення між елементами тріади може бути сформульоване в такий спосіб: перекладач виявляє на основі функціональних доміант вихідного тексту комунікативну інтенцію, яка лежить у його основі, і, створюючи кінцевий текст, прагне одержати відповідний цій інтенції комунікативний ефект [11, с. 147].

Експресивна еквівалентність забезпечується адекватною передачею експресивно-емотивної конотації тексту. Перекладач при цьому порівнює експресивність кінцевого та вихідного текстів, з огляду на те, що зовні однотипні засоби мови оригіналу і мови перекладу іноді різко відрізняються один від одного за ступенем експресивності. Звідси випливає, що механічне копіювання стилістичних засобів оригіналу не веде до досягнення необхідного комунікативного ефекту.

Розглянемо такий приклад: *On m'avait expliqué qu'elles ne faisaient que froter l'une contre l'autre leurs élytres, mais je préférais croire à ce chant de gorge guttural, instinctif comme celui des chats en leur saison* [12, с. 15]. — Мені якось пояснювали, що вони труть крило об крило однак я схильна вважати, що це горловий спів — такий самий інстинктивний, як весняні котячі концерти [7, с. 248]. Тут нейтральне слово *chant* передається експресивно забарвленим для даного контексту (оскільки йдеться про котів) словом *концерти*.

Експресивно-емоційна конкретизація в перекладі зумовлена також більш широким контекстом, залежить від загальної характеристики персонажа, як, наприклад: *J'ai eu beau chercher, je n'ai pas trouvé de solution, dit Elsa* [12, с. 90]. — Як я не сушила голову, а жодного способу не знайшла, — сказала Ельза [7, с. 293]. В даному випадку переклад нейтрального виразу *avoir beau chercher* — *марно шукати* передається стилістично маркованим *сушити голову*. Це можна пояснити тим, що репліка, у якій використовується цей вираз, належить Ельзі, жінці далеко не вишуканій, навіть вульгарній.

У перекладі передається стилістичне забарвлення слів, як наприклад: *Je l'aidai à récupérer les affaires...* [12, с. 13] — Я допомогла йому повиловлювати всі його пожитки... [7, с. 247]. Тут слово *affaire*, що має у множині в розмовному мовленні значення *речі, одяг*, передається стилістично маркованим *пожитки*.

Для досягнення комунікативного ефекту, який відповідає оригіналу, в перекладі здійснено додавання емоційних слів і виразів, відсутніх в оригіналі, як, наприклад: *Nous étions trop tranquilles, cela ne pouvait durer!* [12, с. 15] — Де ж пак! Нам тут було надто спокійно, так не могло довше тривати! [7, с. 248].

Отже, в результаті аналізу перетворень, здійснених у перекладі роману Ф. Саган на українську мову, виявлено такі перекладацькі трансформації, що сприяють досягненню семантичної та прагматичної еквівалентності: гіперонімічна, гіпонімічна, метонімічна, антонімічна, експресивно-стилістична конкретизація. Причинами виявлених трансформацій є розбіжності французької й української мов в об'ємі значень лексичних одиниць, у способах розгортання комунікативної структури висловлювання; правила семантичного узгодження; необхідність відтворення у перекладі експресивно-забарвленого контексту оригіналу.

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — 2-е изд., стер. — М.: Едиториал УРСС, 2004. — 571 с.

2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли. — М.: Изд-во иностр. лит., 1955. — 416 с.

3. Бархударов Л. С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода / Л. С. Бархударов. — М.: Междунар. отношения, 1975. — 239 с.
4. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология / В. Г. Гак. — М.: Междунар. отношения, 1977. — 264 с.
5. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. — М.: Высшая школа, 1990. — 253 с.
6. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. — М.: Междунар. отношения, 1974. — 216 с.
7. Саган Ф. Чи любите ви Брамса? // Здрастуй, печаль! / Перекл. Ярема Кравець. — Київ: Молодь, 1983. — С. 245—332.
8. Фёдоров А. В. Основы общей теории перевода (Лингвистические проблемы) / А. В. Фёдоров. — 5-е изд. — СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: ООО «Издательский Дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. — 416 с.
9. Чередниченко О. І. Теорія і практика перекладу. Французька мова / О. І. Чередниченко, Я. Г. Коваль. — К.: Либідь, 1995—320 с.
10. Черняховская Л. А. Перевод и смысловая структура / Л. А. Черняховская. — М.: Междунар. отношения, 1976. — 298 с.
11. Швейцер А. Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. — М.: Наука, 1988. — 214 с.
12. Sagan F. Bonjour tristesse / Françoise Sagan. — P.: Julliard, 1954. — 154 p.
13. Vinay J.-P. Stylistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction / J.-P. Vinay, J. Darbelnet. — P.: Didier, 1958. — 331 p.

М. Д. Маринашвили

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ И ЭКСПРЕССИВНАЯ КОНКРЕТИЗАЦИЯ В ПЕРЕВОДЕ (на материале перевода романа Ф. Саган «Здравствуй, грусть!» на украинский язык)

В статье представлены результаты анализа лексико-семантических и лексико-синтаксических трансформаций, использованных в переводе романа Ф. Саган «Bonjour tristesse» («Здравствуй, грусть!») на украинский язык. Изучено также явление экспрессивно-стилистической конкретизации в данном переводе.

Ключевые слова: переводческие трансформации, лексико-семантические трансформации, лексико-синтаксические трансформации, экспрессивная конкретизация.

M. D. Marinashvili

LEXICAL TRANSFORMATIONS AND EXPRESSIVE CONCRETIZATION IN TRANSLATION (based on the original and the translation of F. Sagan's novel "Hello, Sadness" into Ukrainian language)

In the article the results of analysis of lexico-semantic and lexico-syntactic transformations, used in translation of F. Sagan's novel "Hello, sadness" into Ukrainian language, are presented. The phenomenon of the expressive-stylistic concretization in translation of investigated novel is also studied.

Key words: translational transformations, lexico-semantic transformations, lexico-syntactic transformations, expressive concretization.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2013 р.

УДК 811.133.1'367.625.41'255.4

О. В. СИТНИКОВА

ЗАСОБИ ВІДТВОРЕННЯ ФРАНЦУЗЬКОГО ІНФІНІТИВА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ (на матеріалі перекладів французьких художніх текстів)

Стаття присвячена вивченню засобів відтворення французького інфінітива у перекладах художніх текстів українською мовою, виявленню і систематизації граматичних та лексико-граматичних перекладацьких трансформацій, що використовуються для досягнення семантичного рівня перекладацької еквівалентності.

Ключові слова: інфінітив, перекладацькі відповідники, перекладацька трансформація.

Одним з важливих аспектів розробки часткових теорій перекладу, зокрема для пари різноструктурних мов, якими є французька й українська, є вивчення граматичних і лексико-граматичних проблем перекладу з однієї мови на іншу. У зв'язку з цим особливого наукового інтересу набуває аналіз перекладацьких відповідників французьких граматичних форм і конструкцій в українській мові. Однією з таких форм є інфінітив. Інфінітив у французькій та українській

мовах детально вивчено в аспекті його структурних, граматичних та функціональних характеристик [1; 3; 4; 7; 11; 12; 16; 20; 22]. Проте аналізу способів відтворення цієї неособової форми дієслова у перекладах французьких художніх текстів українською мовою та чинників, які зумовлюють перекладацькі трансформації, у лінгвістиці ще не проводилось.

Метою нашого дослідження є вивчення перекладацьких трансформацій при відтворенні французького інфінітива у перекладі українською мовою та аналіз чинників, що їх зумовлюють. Матеріалом дослідження слугували художні тексти французьких авторів ХХ—ХХІ ст. та їх опубліковані переклади українською.

Для аналізу перекладацьких відповідників було використано схему трьох типів еквівалентності В. Г. Гака та Ю. І. Львіна [5, с. 12], а також теорію еквівалентності О. Д. Швейцера [15, с. 83—85]. Класифікацію перекладацьких трансформацій було здійснено на основі класифікації граматичних трансформацій В. Н. Комісарова [9, с. 175] та класифікації лексичних перекладацьких трансформацій Я. І. Рецкера [13, с. 45].

Аналіз функціонування інфінітива й інфінітивних конструкцій у франкомовних художніх текстах і їх перекладацьких відповідників показав, що формальні еквіваленти (еквівалентність, що реалізується на синтаксичному рівні) характеризуються збереженням аналогічних мовних форм та синтаксичного інваріанта. У таких випадках французький інфінітив передається аналогічно українською формою із збереженням синтаксичної функції оригіналу, наприклад, функції підмета: *Lui dévoiler ses délires nocturnes n'était pas sans risque* [21, с. 73]. — *Розповідала йому про свої нічні марення було досить ризиковано* [10, с. 75].

Для досягнення семантичного рівня еквівалентності у досліджених перекладах використано змістові та ситуаційні еквіваленти, що реалізуються через різноманітні лексичні та граматичні трансформації. Серед граматичних трансформацій виокремлено транспозицію частин мови. Інфінітив може замінюватись іменником: *J'ai essayé ce feutre pour rire* [18, с. 38]. — *Я примірила той капелюх просто так, знеців'я, заради сміху* [6, с. 17]. Тут французьке *pour rire* можна було б перекласти дослівно: *аби посміятись*. Проте, «іменна конструкція має більше семантичних відтінків, ніж інфінітивна» [14, с. 27]. *Заради сміху* може означати «щоб посміявся той, хто вдяг капелюха та ті, хто його оточують», а *аби посміятись* стосується швидше суб'єкта дії. Очевидно, цим можна пояснити використання перекладацької трансформації.

Перекладацькими відповідниками інфінітива слугують також дієприкметник (*Je peux t'affirmer que tu l'as confondu* [21, с. 111]. — *Переконаний, що ти його з кимось сплутала* [10, с. 117]) і прикметник (*Ne me fais pas payer des choses pour lesquelles je n'y suis pour rien* [21, с. 92]. — *Не роби мене відповідальним за ті речі, до яких я не маю жодного стосунку* [10, с. 97]). Слід зазначити, що для першого речення дослівний переклад теж можливий: *(Я) можу тебе переконати, що ти його з кимось сплутала*, — але він менш узуальний в українській мові. Щодо другого прикладу, перекладацька трансформація зумовлена тим, що інфінітив оригіналу функціонує у складі фактивної конструкції. (Детальніше такі випадки розглянуто нижче).

При перекладі інфінітива у досліджуваних текстах мають місце також зміни у структурі речення. Інфінітив у функції додатка перекладається підрядним з'ясувальним реченням із сполучником *що*: *Noé craignait de ne plus pouvoir nourrir les habitants de son arche* [23, с. 59]. — *Ной боявся, що не матиме чим прогодувати всіх мешканців ковчега* [17, с. 65].

Інфінітив у функції означення перекладається:

— підрядним з'ясувальним із сполучником *щоб*: *Ce n'est pas le jour à se moquer de moi* [21, с. 82]. — *Це невдалий день, щоб сміятися з мене* [10, с. 86];

— простим дієслівним предикатом: *Je serai la première à partir* [18, с. 31]. — *Я піду від неї перша* [6, с. 26];

— безособово-інфінітивним реченням: *Pour les fils il n'y avait pas de crainte à avoir* [18, с. 33]. — *За синів нема чого боятися* [6, с. 28];

— іменником у функції додатка: *Quelle drôle de façon de vivre* [21, с. 35]. — *Який дивний спосіб життя* [10, с. 36];

— підрядним означальним, що вводиться допоміжним словом *щоб*: *En faisant signe à son père d'être le plus silencieux possible* [21, с. 77]. — *Зробила знак батькові, щоб він тримався якомога тихіше* [10, с. 80];

— відокремленим означенням: *Nous nous permettions ce luxe de ne pas vouloir manger* [18, с. 13]. — *Ми могли дозволити собі таку розкіш — відмовитися від їди* [6, с. 11].

Розглянемо такий приклад: *L'idée de rester seul avec elle m'épouvantait* [23, с. 31]. — *Думка про те, що мені доведеться залишитися з нею наодинці, налякала мене* [17, с. 32]. Тут французький інфінітив у функції означення передається з'ясувальною частиною складнопідрядного речення, що приєднується за допомогою сполучника *що* та співвідносного

слова у головному реченні. Можливим перекладацьким відповідником є інфінітив у функції означення: *Думка залишитися з нею наодинці налякала мене*, оскільки «іменники, що виражають потенціальну дію, здатні пояснюватися інфінітивами» [16, с. 31]. Але слід зазначити, що в українській мові інфінітив у функції означення вживається рідко і, в основному, після іменників із значенням волевиявлення, здатності до дії [16, с. 30—32]. Очевидно, саме цим пояснюється використання трансформації у перекладі.

У французькій мові вживаним є інфінітивний зворот, до складу якого входить об'єктний інфінітив, суб'єкт якого збігається з прямим додатком головного предиката (так зване інфінітивне речення — *proposition infinitive*). Французьке просте речення, яке містить такий зворот, в українському перекладі має еквіваленти:

— двоскладне підрядне з'ясувальне речення, де суб'єкт інфінітива оригіналу стає підметом підрядного речення, а інфінітив перетворюється на особову форму дієслова, що виконує функцію присудка підрядного речення: *Tu aurais dû les voir se précipiter vers les cafés* [21, с. 102]. — *Побачила б ти, як вони накидалися на каву* [10, с. 107];

— односкладне підрядне означальне речення із сполучними словами *який, що*: *Je sentais la chaleur de ce corps étroit me gagner doucement* [23, с. 28]. — *Я відчував ласкаве тепло, яке йшло від його вузького тіла* [17, с. 29].

У досліджених перекладах спостерігається також перетворення інфінітива, який входить до складу інфінітивного звороту, на іменник: *Les Sully auraient vu pleurer la tribu entière* [23, с. 19]. — *Сюлі довелося побачити ридання всього племені* [17, с. 18].

Французький інфінітив у сполученні з особовою формою дієслова може утворювати конструкції граматичного типу, наприклад, «дієслівну перифразу», що розглядається як «єдиний член речення» [4, с. 392]. Вжита у функції додатка, така конструкція передається в українській мові підрядним з'ясувальним реченням (*Merci à toi d'avoir ruiné ma cérémonie de mariage* [21, с. 66]. — *Я повинна подякувати тобі за те, що ти зруйнував церемонію мого одруження* [10, с. 67]) або простим двоскладним реченням (*Il doit avoir camouflé un émetteur radio dans la chapelle désaffectée* [23, с. 153]. — *Напевно, в недіючій каплиці він заховав радіоприймач* [17, с. 58]). В обох наведених випадках простий дієслівний присудок вживається у минулому часі для вираження ідентичного значення відбування дії у минулому.

Особливістю функціонування інфінітива у французькій мові є також його вживання з простими та складеними прийменниками (так званій прийменниковий інфінітив) або без них. Прийменник при інфінітиві виконує такі функції: слугує для формального оформлення інфінітива у реченні; виконує функцію зв'язку інфінітива з іншими членами речення; розрізняє, яким членом речення є інфінітив, та уточнює семантику інфінітива у функції обставини [4, с. 388; 12, с. 285; 19, с. 326; 22, с. 337].

Інфінітив з прийменником *à*, вжитий у функції обставини способу дії, виявляє подібність до герундія, тобто виражає дію, що здійснюється одночасно з дією головного предиката. В українському перекладі такий прийменниковий інфінітив відтворюється за допомогою особової форми дієслова (*Les deux amis restèrent à se regarder en silence* [21, с. 37]. — *Двоє друзів якусь хвилину мовчки дивились одне на одного* [10, с. 35]) або однорідних присудків (*Je serais déjà assis dans l'avion à emmerder les hôtes* [21, с. 85]. — *Я б уже сидів у літаку й надокучав стюардесам* [10, с. 89]).

Заміна інфінітива однорідними присудками спостерігається також при перекладі інфінітива французької мови у функції обставини мети, що вказує на розгортання дії, вираженої інфінітивом, одночасно або послідовно за дією основного предиката, наприклад: *Elle tourna les talons pour fuir la discussion* [23, с. 32]. — *Вона розвернулася й відійшла* [17, с. 33].

На особливу увагу заслуговує аналіз перекладів досить поширеної у французькій мові конструкції інфінітива з прийменником *sans*, яка не має формального еквівалента в українській мові. У таких випадках експліцитно виражається одна з головних функцій інфінітива — позначення супроводжувальної дії. Коли особова форма дієслова є носієм абсолютного минулого часу у французькій мові, прийменникова конструкція *sans + інфінітив* передається дієприслівником доконаного виду, що вказує на завершення дії у минулому: *Il raccrocha sans laisser la moindre chance à Julia d'avoir le dernier mot* [21, с. 99]. — *Він відключився, не давши Джулі жодного шансу сказати останнє слово* [10, с. 105]. Для того ж, щоб передати дію, одночасну з дією, вираженою особовою формою дієслова, прийменникова конструкція *sans + інфінітив* перекладається дієприслівником недоконаного виду, вказуючи на незавершеність дії: *Sans chercher les meilleurs, je me mis à débiter tout mon stock de blagues* [23, с. 28]. — *Не гаючи часу на пригадування найсмійніших жартів, я почав видавати весь запас анекдотів* [17, с. 28].

У досліджених текстах перекладу виокремлено також перекладацькі трансформації, при яких конструкції з інфінітивом, що виражають у французькому варіанті пом'якшений наказ, рекомендацію, прохання (напр.: *Tu ne vas pas t'y mettre maintenant* [21, с. 74]), передаються дієсловом у наказовому способі: *Тож не роби цього й тепер* [10, с. 76].

В результаті аналізу перекладацьких відповідників виокремлено також таку граматичну трансформацію, як заміна пасивної інфінітивної конструкції особовою формою дієслова активного стану: *C'est à ton bras que je veux être conduite à mon mari* [21, с. 17]. — *Я справді хочу, щоб ти взяв мене під руку й привів до мого чоловіка* [10, с. 14]. Подібні трансформації пояснюються більш широким застосуванням в українській мові активних дієслівних конструкцій замість пасивних у французькій [8, с. 99].

Для досягнення семантичного рівня еквівалентності при перекладі французьких інфінітивних конструкцій поряд з граматичними використовуються лексичні трансформації, наприклад, конкретизація значення, вираженого інфінітивом: *Je lui ai trouvé un sourire arrogant, un peu l'air de se moquer* [18, с. 21]. — *У нього трохи зверхня посмішка — здається він насміхається з усього і всіх* [6, с. 17].

Найуживанішими перекладацькими трансформаціями французьких інфінітивних конструкцій виявилися лексико-граматичні заміни, які дозволяють зберегти при перекладі традиційну для української мови побудову речення з урахуванням вихідного лексичного значення. Так, до лексико-граматичних заміни слід віднести переклад складеного інфінітивного присудка французької мови простим дієслівним предикатом, що супроводжується трансформацією опущення інфінітива або особовою формою дієслова. Це можна пояснити зрозумілістю значення завдяки оточуючому контексту: *Ton père avait passé quelques mois de sa vie à travailler dans cette tour* [21, с. 101]. — *Твій батько провів кілька місяців свого життя в цьому хмарочосі* [10, с. 106]. [Проголосившись містом, батько показує доньці хмарочос, де він працював. Говорячи, що він провів там декілька місяців свого життя, в наступній фразі він додає: «Тобі не цікаво, що я в ньому робив?» — і пояснює, як він заробляв свої перші гроші. Очевидно, внаслідок наявності уточнення у подальшому контексті, перекладач опустив слово *travailler*, хоча воно є одним із ключових семантизаторів висловлювання].

Менш уживаними виявилися лексико-граматичні заміни, при яких інфінітив замінюється підрядним означальним з конкретизацією значення: *Elle laissa longtemps couler l'eau sur sa peau* [21, с. 73]. — *Вона довго стояла під струменями води, які лилися їй на шкіру* [10, с. 75]. Інфінітив може перекладатись іменником, що супроводжується описовим перекладом. Тоді значення неозначеного артикля відтворюється за допомогою умовного способу, аби підкреслити невпевненість реалізації дії: *Chaque jour le père Pons venait nous voir sans nous camoufler les difficultés qu'il avait à me dégoter un foyer d'accueil* [23, с. 33]. — *Отець Понс провідував нас щодня. Він не приховував труднощів, на які наражався в пошуках сім'ї, що прийняла б мене* [17, с. 34].

На окрему увагу заслуговує «дієслівна перифраза стану» [4, с. 727] з фактивними (каузативними) дієсловами *faire / laisser + інфінітив*, «семантичний суб'єкт яких не тотожний підмету» [4, с. 727]. З дієсловом *faire* утворюється фактивна конструкція, з дієсловом *laisser* — пермісивна [2, с. 87]. Розбіжність між цими конструкціями полягає у ступені об'єднання складових їх компонентів: у фактивній конструкції між дієсловом *faire* та інфінітивом не може бути ані суб'єкта, ані об'єкта [2, с. 87; 4, с. 727; 22, с. 229], а у пермісивній вони можуть бути присутніми. Можна сказати *Je fais parler Pierre*, але не *Je fais Pierre parler*; *Je laisse Pierre parler* або *Je laisse parler Pierre* [2, с. 87]. Той факт, що суб'єкт інфінітива у даних каузативних конструкціях може бути замінений на займенник, підтверджує, що каузативні конструкції слід розглядати як складений присудок, суб'єкт інфінітива яких є об'єктом речення [22, с. 230]. Перекладацькі відповідники, в основному, відносяться до категорії формальних еквівалентів, тоді як інфінітив фактивних конструкцій може замінюватись у перекладі на особову форму дієслова (*Tu m'as fait sortir de la réunion* [21, с. 91]. — *Ти витягла мене зі зборів* [10, с. 97]) або перекладатись інфінітивом (*Ma mère lui fait broder des draps* [18, с. 29]. — *Моя мати доручає їй шити для мене плісировані сукні* [6, с. 24]). При цьому спостерігається трансформація конкретизації дієслова широкої семантики *faire*.

Еквівалентність на прагматичному рівні реалізується через більш вільні трансформації вихідних речень з урахуванням мети комунікації та з орієнтуванням на реципієнта повідомлення. Наприклад, у перекладі речення *Qu'est-ce que je suis en train de faire?* [21, с. 67]. — *Але чого я, зрештою, так переїмаюся нашою розмовою?* [10, с. 68] використано трансформацію конкретизації, враховуючи попередній контекст [у розмові з батьком, Джулія докоряла його за всі ті роки, що він не спілкувався з нею, але потім збагнула, що в цьому немає сенсу, бо її батько вважав, що інакше він зробити не міг].

Отже, аналіз виявлених перекладацьких відповідників французького інфінітива дозволяє заявити, що граматичні та лексико-граматичні трансформації, використовувані при його перекладі українською мовою, зумовлені, в основному, кількома факторами: структурними розбіжностями між французькою й українською мовами; специфікою граматичних і функціональних характеристик інфінітива у двох мовах; особливостями будови речення у французькій та українській мовах.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні семантико-граматичного аспекту перекладу українською мовою французького інфінітива, що функціонує в тексті у різних позиціях.

1. Арполенко Г. П. Інфінітивні речення // Г. П. Арполенко, Н. О. Забеліна Структурно-семантична будова речення у сучасній українській мові. — К.: Наукова думка, 1982. — С. 5—65.
2. Бессалов А. Ю. Каузативные глаголы как средство выражения причинно-следственных отношений в английском и французском языках / А. Ю. Бессалов // Вестник МГОУ. — М., 2010. — Вып. 6. — С. 85—90 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://vestnik-mgou.ru/mag/2010/ling/6/st18.pdf>
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматики української мови ; [ред. І. Вихованець] / І. Вихованець, К. Городенська. — К.: Пульсари, 2004. — 400 с.
4. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / В. Г. Гак. — М.: Добросвет, 2000. — 832 с.
5. Гак В. Г. Курс перевода: Французский язык / В. Г. Гак, Ю. И. Львин. — М.: Международные отношения, 1970. — 356 с.
6. Дюрас М. Коханець / Пер. Осадчук Р. — К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2009. — 128 с.
7. Загнітко А. П. Український інфінітив у структурі простого речення : типологія функцій і семантика / Анатолій Загнітко // Вісник Львівського університету. — 2007. — Вип. 34, Ч.1. — С. 3—10. — (Філологія).
8. Зорівчак Р. П. Боліти болем слова нашого... / Роксолана Петрівна Зорівчак. — Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2005. — 296 с.
9. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение / В. Н. Комиссаров. — М.: ЭТС, 2002. — 424 с.
10. Леви М. Усе, що не було сказано / пер. В. Шовкун. — К.: Махаон-Україна, 2009. — 368 с.
11. Мейеров В. Ф. Инфинитив, его семантика и структура / В. Ф. Мейеров // Науч. доклады высшей школы. Филологические науки. — 1985. — № 3. — С. 36—43.
12. Реферовская Е. А. Теоретическая грамматика французского языка / Е. А. Реферовская, А. К. Васильева. — М.: Просвещение, 1982. — 400 с.
13. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода / Я. И. Рецкер. — 3-е изд., стереотип. — М.: Р. Валент, 2007. — 244 с.
14. Слинько І. І. Інфінітив у функції другорядних членів речення / І. І. Слинько // Українська мова в школі. — 1961. — № 6. — С. 21—32.
15. Швейцер А. Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. — М.: Наука, 1988. — 215 с.
16. Швець І. Р. Синтаксичні функції інфінітива в сучасній українській літературній мові / І. Р. Швець. — Одеса: Вид-во Одеськ. ун-ту, 1972. — 58 с.
17. Шмітт Е.-Е. Дитя Ноя / пер. З. Борисяк. — Львів: Кальварія, 2009. — 128 с.
18. Duras M. L'amant / M. Duras. — P.: Les Editions de Minuit, 1984. — 143 p.
19. Galliot M. Le français langue vivante. Grammaire complète / Marcel Galliot, Raymond Laubreaux. — Toulouse — P.: Privat-Didier, Editeurs, 1966. — 375 p.
20. Grammaire Larousse du français contemporain. — P.: Librairie Larousse, 1978. — 494 p.
21. Levy M. Toutes ces choses qu'on ne s'est pas dites / M. Levy. — P.: Editions Robert Laffont, S. A., 2008. — 340 p.
22. Riegel M. Grammaire méthodique du français / Martin Riegel, Jean-Christophe Pellat, René Rioul. — P.: Presses Universitaires de France, 1999. — 646 p.
23. Schmitt E.-E. L'enfant de Noé / E.-E. Schmitt. — P.: Editions Albin Michel, 2004. — 143 p.

О. В. Ситникова

СРЕДСТВА ПЕРЕДАЧИ ФРАНЦУЗСКОГО ИНФИНИТИВА В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ (на материале переводов французских художественных текстов)

Статья посвящена изучению способов передачи французского инфинитива в переводах художественных текстов на украинском языке, выявлению и систематизации грамматических и лексико-грамматических переводческих трансформаций, которые используются для достижения семантического уровня переводческой эквивалентности.

Ключевые слова: инфинитив, переводческие соответствия, переводческая трансформация.

O. V. Sytnikova

THE WAYS OF RENDERING THE FRENCH INFINITIVE IN THE UKRAINIAN LANGUAGE (based on translations of the french literary texts)

This article is dedicated to the study of the ways of rendering the French infinitive in the translations of the literary texts in the Ukrainian language, the revelation and systematization of grammatical and lexico-grammatical transformations in translation that are used to reach the semantic level of equivalence in translation.

Key words: infinitive, correspondences in translation, transformation in translation.

Стаття надійшла до редакції 7.03.2013 р.

Палмира ЛЕГУРСКА, Иво ПАНЧЕВ

ВТОРИЧНОТО НАЗОВАВАНЕ НА ПРЕДМЕТНАТА ЛЕКSIKA С ВОДЕЩ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК (в съпоставка с руски, сръбски, чешки, френски и английски език)

Статията представя конструирането, разработването и част от резултатите на научен проект, реализиран в Института за български език «Проф. Любомир Андрейчин» към БАН. Задачата на проекта е въз основа на материал от български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език да се представи от семантична гледна точка вторичното назоваване на част от предметната лексика върху материал от тези езици под формата на семантичен речник. Езиковата картина се конструира от гледна точка на регистъра на средния носител на езика и нейното представяне във вид на семантичен речник е добра основа за създаването на лингвистична база данни на полисемията в съпоставяните езици, както и за други приложни дейности като двуезичната лексикография, обучението по чужд език, теорията и практиката на превода.

Ключови думи: лексикална семантика, вторична номинация, предметна лексика.

През 2003 година в Института за български език «Проф. Л. Андрейчин» към БАН започва разработването на плановия научен проект «Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичната номинация (върху материал от български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език)» с ръководител, автор на концепцията и на частта руски-български език доц. д-р П. Легурска [6; 8; 10]. Частите сръбски-български, чешки-български, френски-български и английски-български са разработени съответно от доц. д-р Н. Бечева [2], гл. ас. д-р Цв. Аврамова [1], проф. д-р Д. Веселинов [3], гл. ас. д-р М. Лилова [14]. Техническата обработка на материалите и съставянето на обратен каталог на вторичните номинации с водещ български език са направени от гл. ас. д-р И. Панчев [11].

Задачата, която си поставя проектът, е въз основа на материал от български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език да се представи картината на вторичното назоваване в част от предметната лексика върху материал от тези езици под формата на семантичен речник. Езиковата картина се конструира от гледна точка на регистъра на средния носител на езика и нейното представяне във вид на семантичен речник може да послужи за създаването на лингвистична база данни на полисемията в съпоставяните езици.

Направеното изследване има за цел да анализира начините за вторично назоваване в отделните езици и конкретните им лексикални реализации от определени тематични групи предметни имена в български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език. Анализът протича в рамките на емпиричната семасиология и ономасиология, като се проверява хипотезата, разработена от ръководителката на проекта за двойката езици, — руски и български, — че съществува закономерна връзка между принадлежността на дадена лексема към определена тематична група от думи и състава и качеството на значенията ѝ. Последното твърдение е основа за допускането, че полисемията може да се представи чрез троен семантичен параметър — лексикално-тематична група, тип значение и лексикална семантична съставяща който е както диагностичен и прогнозиращ модел на явлениято вторична номинация, така и основа за съпоставка — *tertium comparationis* в многоезично съпоставително изследване на базата на споменатите по-горе езици.

След проверката на тази хипотеза върху материал от български и руски език, направена от П. Легурска [4; 5], авторският колектив разширява и проверява допускането върху материал от сръбски, чешки, френски и английски език. По този начин чрез направената съпоставка хипотезата се смята за доказана и илюстрирана с материал от три родствени — руски, сръбски и чешки — и два неродствени — френски и английски — на българския езици. В този смисъл получените резултати от анализа представят семантичната типология на вторичната номинация на предметните имена в изброените езици в даденото семантично пространство.

Анализираният материал е от тематичните групи съдове, оръдия, облекло, мебели, растения, животни и части на тялото, тъй като те заемат възли в семантичната класификация на думите във всеки език и са подходящ обект за съпоставително изследване. Екскерпирането на лексикалния материал се извършва главно от еднотомни тълковни речници за всеки отделен език, допълнени от данни от многотомни тълковни речници, тематични двуезични речници, бази данни онлайн, интроспективни данни за български език от авторския колектив и информанти за езиците, с които се съпоставя българският език. Данните се разпределят по предварително разработени и обсъдени от авторския колектив матрични схеми върху материал от българския

и руския език, допълнени след направения анализ на сръбския, чешкия, френския и английския материал. Матричните модели са рамкови от тип контейнер на значението за образуването на вторични номинации в съпоставяните езици и начините за тяхното отчитане [8; 10].

Матричните модели представляват цифров индекс на възможните типове и видове вторична номинация на предметните имена от анализиранияте тематични групи, изразени на метаязык (в случая български). Цифровият индекс е еднакъв за всички двойки съпоставяни езици: руски — български, сръбски — български, чешки — български, френски — български, английски — български, което улеснява по-нататъшното превръщане на изследването в база данни.

През 2005 г. е завършена първата част от проекта — «Типология на начините на вторичното назоваване (върху материал от български, руски, сръбски, чешки, френски, английски език)». Втората част — «Съпоставително-типологичен анализ на вторичната номинация на предметните имена в български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език» — се състои от две подчасти: ономасиологичен каталог на семантичните преходи и ономасиологичен каталог на семантичните паралели в изброените езици. Тя завършена през 2008 г. Материалите са достъпни онлайн. През 2013 г. се обсъжда и представя и третата колективна част на проекта — «Многоезичен ономасиологичен каталог на семантични процеси с редовна проява (върху материал от предметната лексика в български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език)» — образни и номинативни метафори (синхронизиран тематично-азбучен каталог) и теория за създаването му.

Към първата част на проекта членовете на колектива възприемат за уместна като илюстративна «добавка» съставянето на обратен каталог. Целта на този каталог е да представи типологията на начините и видовете вторична номинация на предметните имена в обрнат вид с водещ български език, съпоставен с руски, сръбски, чешки, френски и английски език. Такова представяне е сполучливо едновременно оглеждане на лексикалния материал от български език в многоезичен план през призмата на три славянски езика — руски, сръбски и чешки, един романски — френски и един германски — английски. Отделните авторски разработки в табличен вид по първата част на проекта, върху материали от които е съставен обратният каталог, са представени в Българска електронна лингвистична библиотека (вж. БЕЛБ). Така например е представен в таблица материалът от руски и български език в съпоставка:

Фиг. 1

Фрагмент от тематична група съдове в двойката езици руски-български

2.	блюдо 2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.2. + 3. -	чиния 2.1. + 2.2. + 3.1. 'небесно тяло, по форма подобно на чиния' летяща чиния 3.2. 'артефакт, по функция подобен на чиния' тоалетна чиния 3.3. 'уред-предавател, по форма подобен на чиния' сателитна чиния
P ⊃ B		

Обратният каталог също представлява таблица.

Фиг. 2

Фрагмент от тематична група съдове в обратния каталог

кана 2.1. 'съдържанието на артефакта'	кувшин 2.1. 'съдържанието на артефакта'	бокал 2.1. 'съдържанието на артефакта'	konev 2.1. 'съдържание на артефакта' 3. 'съд, подобен по форма и функция на кана' <i>kropici konev</i>	broc 2.1. 'съдържанието на артефакта'	jug 2.1. 'съдържанието на артефакта'
каца 2.1. 'съдържанието на артефакта' 4. 'дебел човек'	кадка 2.1. 'съдържанието на артефакта' 4. —	каца 2.1. 'съдържанието на артефакта' 4. —	беџка 2.1. 'съдържание на артефакта' 4. 'дебел човек'	baquet 2.1. 'съдържанието на артефакта' 3. 'предмет, подобен по свойство на артефакта' = 'седалка в спортна кола'	bagel 2.1. 'съдържанието на артефакта' 3. 'цев на оръжие' 4. —

В първата вертикална колона следват в азбучна подредба думите от българската част на тематичните групи в първичните си значения, в съседните колони са техните семантични еквиваленти в руски, сръбски, чешки, френски и английски език. Под лексикалните съответствия следват начините и видовете вторична номинация след съответния цифров индекс, представени на метаезик, илюстрирани по целесъобразност с конкретни примери. В материала по отделните двойки езици авторите привеждат и такива случаи, в които на една българска дума съответства повече от една чужда [9]. В обратния каталог на съответстващата на българската се поставя тази дума от съпоставяния език, която освен че е нейно семантично съответствие, има и повече вторични номинации, т. е. не е еднозначна и следователно неинтересна от гледна точка на изучаваното явление. Като правило се поставя думата, която е посочена от автора на дадената двойка езици на първо място. Изключването на отделни думи е оправдано от илюстративния характер на обратния каталог — неговата цел е не да повтори изчерпателната картина от двуезичния материал (който е представен в НАЦИД и БЕЛБ), а да представи как се запълва матрицата с водещ български език. Изключени са и българските думи, които нямат съответствие в някои от съпоставяните езици. Причина за това е отново илюстративната функция, която е водеща при създаването на обратния каталог.

Извършва се частично унифициране на метаезика, използван при тълкуването на вторичните значения в българските части на групите. Тъй като посоката на определяне на съответствията е «чужд език — български», нормално е, като се изхожда от значенията в чуждия език, авторите на отделните двуезични части да дадат разнотипни от семантична гледна точка (макар и в отделни детайли) тълкувания на вторичните значения на едни и същи думи от българската част. За коректив е използвана българската част от двуезичните групи руски-български, разработени от П. Легурска. Тази част е дадена в първата колона на шестезичната таблица.

Подобно уеднаквяване не се извършва в тълкуването на вторичните значения на чуждите думи от двойката «чужд език — български», съответстващи си по първично значение с българската дума, за да не бъде загубена авторската интерпретация и спецификата на представяне на отделните съставни части на вторичната номинация по двойки езици. Например, в тематична група «животни» българската дума лъвица има тълкуване ‘жена, която се ползва с успех сред мъжете’, а сръбската лавица — ‘енергична и известна в обществото жена, която се харесва на мъжете’. В обратния каталог не е извършено приравняване на тълкуванията на двете вторични значения, поради наличието на двете допълнителни конотативни семи ‘енергичност’ и ‘известност’ в сръбската дума.

Обратният каталог за тематичната група съдове и останалите тематични групи оръдия, облекло, мебели, растения, животни и части на тялото в съпоставяните езици е удобен за инвентаризация на семантичните преходи като основа за съставяне на семантична типология на посочените групи. Извеждането на българския език като водещ поставя акцент върху общността на моделите на вторична номинация, като очертава мястото му в европейското езиково семантично пространство.

1. Аврамова Цв. Типология на начините за вторично назоваване в чешкия и българския език. [Електронен източник] / Цв. Аврамова. — София, 2006. — 115 с. — Достъпно на адрес: <http://gardev.com/belb/projects/proektpm/VTOR.htm>

2. Бечева Н. Типология на начините за вторично назоваване в сръбския и българския език. [Електронен източник] / Н. Бечева. — София, 2006. — 97 с. — Достъпно на адрес: <http://gardev.com/belb/projects/proektpm/VTOR.htm>

3. Веселинов Д. Типология на начините за вторично назоваване във френския и българския език. [Електронен източник] / Д. Веселинов. — София, 2006. — 125 с. — Достъпно на адрес: <http://gardev.com/belb/projects/proektpm/VTOR.htm>

4. Легурска П. Тематическа група и типове полисемии предметных имён (на материале русского и болгарского языков) / П. Легурска // Болгарская русистика. — 1984. — № 5. — С. 31—39.

5. Легурска П. Семантичен анализ на вторичните значения на предметните имена в руския и българския език (върху материал от имена, обозначаващи естествени и изкуствени предмети). — Ръкопис / П. Легурска. — София, 1985. — 115 с.

6. Легурска П. Съпоставка на лексикалните картини на света през различни еталони — tertium comparationis / П. Легурска, Д. Веселинов. — Български език. — 2001/2002. — Кн. 2. — С. 51—63.

7. Легурска П. Анализ на предметните имена в руския и българския език (теоретични проблеми) / П. Легурска // Българско езикознание. — Т. 3: Проблеми на българската лексикология, фразеология и лексикография. — София : Акад. изд. «Проф. М. Дринов», 2002. — С. 89—149.

8. Легурска П. Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване (основи на научноизследователски проект) / П. Легурска // Чуждоезиково обучение. — София, 2003. — Кн. 5. — С. 5—22.

9. Легурска П. Некоторые проблемы сопоставительно-типологического анализа предметных имён в русском, сербском и болгарском языках / П. Легурска, Н. Бечева. — Српски језик. — Београд, 2003. — Бр. 8/ 1—2. — С. 279—290.

10. Легурска П. Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване. Концепция. Съпоставка: руски и български език / П. Легурска. — София, 2006. — 122 с. — Деп. в НАЦИД Болг. акад. наук : УДК 801.3. — Сигнатура : НД П 18719. — № НД 21/2006. [Електронен източник]. — Достъпно на адрес: <http://gardev.com/belb/projects/proektpm/VTOR.htm>

11. Легурска П. Типология на начините за вторично назоваване в руския и българския език // Легурска П. Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване. Концепция. Съпоставка: руски и български език / П. Легурска. — София, 2006. — 122 с. — Деп. в НАЦИД Бълг. АН : УДК 801.3. — Сигнатура : НД П

18719. — № НД 21/2006. [Електронен източник]. — Достъпно на адрес: <http://gardev.com/belb/projects/proekt/pm/VTOR.htm>

12. *Легурска П.* Съпоставително-типологичен анализ на полисемията (върху материал от тематичната група «оръдия» в български, руски и френски език) / П. Легурска, Д. Веселинов // Съпоставително езиковедство. — 2006. — Кн. 1. — С. 9—29.

13. *Легурска П.* За типологията на начините и видовете вторично назоваване на предметната лексика с водещ български език в съпоставка с руски, сръбски, чешки, френски и английски език / П. Легурска, И. Панчев // Българска реч. — 2008. — Кн. 1. — С. 58—72.

14. *Лилова М.* Типология на начините за вторично назоваване в английския и българския език / М. Лилова. — София, 2006. — 70 с. [Електронен източник]. — Достъпно на адрес: <http://gardev.com/belb/projects/proekt/pm/VTOR.htm>

15. Съпоставително-типологичен анализ на лексиката в родствени и неродствени езици (върху материал от български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език) / П. Легурска [и др.] : БАН, Ин-т за български език «Проф. Л. Андрейчин». — София, 2009. — 1093 с. — Деп. в НАЦИД Бълг. АН : Сигнатура НД II 18791. — № НД 65/2009.

П. Легурска, И. Панчев

ВТОРИЧНАЯ НОМИНАЦИЯ ПРЕДМЕТНОЙ ЛЕКСИКИ В БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКЕ В СОПОСТАВЛЕНИИ С РУССКИМ, СЕРБСКИМ, ЧЕШСКИМ, ФРАНЦУЗСКИМ И АНГЛИЙСКИМ ЯЗЫКАМИ

Статья знакомит читателя с процессами конструирования, разработки и некоторыми результатами научного проекта «Сопоставительно-типологический анализ вторичной номинации предметных имён в болгарском, русском, сербском, чешском, французском и английском языках», осуществлённого в Институте болгарского языка имени проф. Л. Андрейчина Болгарской академии наук. Задача проекта — представить с семантической точки зрения вторичную номинацию предметных имён в названных языках в виде семантического словаря. Языковая картина конструируется с точки зрения регистра среднего носителя языка; её представление в виде семантического словаря является удачной основой для создания лингвистической базы данных полисемии в сопоставляемых языках. Результаты анализа применимы и в других областях лингвистики: в двуязычной лексикографии, в преподавании иностранных языков, в теории и практике перевода.

Ключевые слова: лексическая семантика, вторичная номинация, предметная лексика.

P. Legurska, I. Panchev

SECONDARY NOMINATION OF PRESENTIVE VOCABULARY IN BULGARIAN COMPARED WITH RUSSIAN, SERBIAN, CZECH, FRENCH AND ENGLISH

The article presents design, development, and some of the results of the scientific project “Contrastive and Typological Analysis of Secondary Nomination of Concrete Nouns in Bulgarian, Russian, Serbian, Czech, French, and English” carried over at the Institute for Bulgarian Language “Prof. L. Andreychin” to the Bulgarian Academy of Sciences, under the supervision of Assoc. prof., Ph. D. Palmira Legurska. The project aims to present the linguistic phenomenon of secondary nomination of concrete nouns (from the above mentioned languages) in the form of semantic dictionary. The results are reconstructed from the point of view of average native speaker and the presentation in the form of semantic dictionary forms a good basis for creation of linguistic databases on polysemy in the above mentioned languages. The results of the analysis are applicable in other areas like bilingual dictionaries, foreign language learning, and theory and practice of translation.

Key words: lexical semantics, secondary nomination, concrete nouns.

Стаття надійшла до редакції 2.02.2013 р.

УДК 811.162.1-112'37:656.612:001.4

О. А. ВОЙЦЕВА

СЕМАНТИЧНА МОТИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПЛАВАЛЬНИХ ЗАСОБІВ У СТАРОПОЛЬСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено встановленню номінаційних мотивів, які відображають зовнішньомовні чинники, покладені в основу семантичної мотивації назв плавальних засобів у старопольській мові. Підкреслено, що для найменування спеціальних реалій застосовувалась як пряма номінація, так і вторинна, образна, у процесі якої мало місце вибіркове позначення певних ознак позначуваного об'єкту порівняно з іншими предметами навколишнього світу.

Ключові слова: термінологічна номінація, мотив номінації, назви плавальних засобів, польська мова.

Дослідження семантики спеціальної лексики та її важливої складової — термінології — залишаються в центрі уваги сучасних мовознавців (праці К. Я. Авербуха, О. В. Борнхвальд, М. Д. Голева, С. В. Гринёва-Гриневича, Т. Р. Кияка, В. М. Лейчика, Т. С. Пристайко, В. А. Та-

тарінова, С. Д. Шелова, польських термінологів — Ф. Гручи, Я. Лукшина, В. Змажера). До невирішених ще й досі проблем належить аналіз номінаційних моделей на основі реконструкції етимонів спеціальних слів.

Процеси номінації, як підкреслює О. О. Селіванова, треба вивчати згідно з широким контекстом моделювання свідомості і позасвідомого з урахуванням специфіки породження номінативних одиниць від етапу аперцепції, що включає появу мотиву — «неясного бажання, пов'язаного з наступним застосуванням установки», сенсорно-моторного сприйняття позначуваного, гешталтування як творення індивідуального чуттєвого образу, установки і формування уявлення про позначуване [4, с. 147—152].

Об'єктом нашого дослідження обрано спеціальну лексику на позначення плавальних засобів у старопольській мові, зібрану з лексикографічних праць, досліджень з порівняльно-історичної граматики, лексикології слов'янських мов, термінознавчих розвідок.

Метою статті є виявлення мотивів семантичної мотивації прототермінів на позначення плавальних засобів у старопольській мові.

У добу стихійного розвитку термінологій спостерігаємо використання питомої загальноживаної лексики в функції *прототермінів* (тобто «спеціальних лексем, що виникли і вживались у донаукову добу, а тому називали не поняття, а уявлення про певні реалії») або *передтермінів* («спеціальних мовних одиниць (описових зворотів, словосполучень), що використовувались як терміни для найменування новосформованих понять, але не відповідали усім його конститутивним вимогам») [3, с. 44, 30]. Ці лексичні одиниці позначали виділені свідомістю людини реалії навколишнього світу, напр., *czółno, łódź* «човен», *statek wodny, naczynie wodne* «судно». Для лінгвіста важливим є те, що інформація, яка зберігається у семантично мотивованих прототермінах, допомагає відновити історію формування понять, пов'язаних із цими реаліями, встановити мотиви номінації. Такими словами є, наприклад, *dtubanka, statek, okręt*, виявом цілісності яких є інтегральна сема «плавальний засіб».

Відомо, що першими плавальними засобами західних слов'ян, на яких вони пересувалися по річках і озерах у X—XII ст., були плоти (*plet, pty*), човни, довбанки (*czółno, dtubanka*), з XIII ст. — плоскодонні пороми (*promy*), з XV ст. — насади (*nasady*) «човни, обшиті дошками» [SP 2, s. 219—220, 248; Sł stp 1, 2, s. 115; 10, s. 268—270]. Провідну роль у річковому і морському судноплаванні Польщі протягом XV—XIX ст. відіграють вітрильники (*okręty, statki*).

Позначення предметів об'єктивного світу у донаукову добу здійснювалось шляхом прямої номінації. Через конкретну мотиваційну ознаку в лексичному мотиваторі знаходило відображення узагальнене уявлення про реалію; у процесі термінологічної номінації реалізувався перехід до загального, об'єктивованого від часткового, суб'єктивного [2, с. 39]. Разом із тим вибірково виділені мотиваційні ознаки можуть відображатися в процесі вторинної, образної номінації.

Розглянемо зібраний матеріал. Назва праслов'янського походження *plet zasm.* «скріплена на воді колода для сплаву», «поміст на воді, плавальна пристань» виводиться дослідниками з псл. **pluti < *plouti (*pleuti)* «плисти», *plawati < plawiti* «пускати вплаву» [КЭСРЯ, с. 343]. О. М. Трубачов вважав, що апелятив **nłoma (*plsta)* позначав «водний потік або русло» [5, с. 3—23], що дало змогу віднести його до лексичного гнізда **plstz* «пліт, засіб пересування по воді» з подальшими спорідненими словами *plynac, plywat*, рос. *плыть, плыву*, знайти мотиваційну ознаку номінації: «процес» (плисти).

П. Я. Черних також наголошував, що лексема *плот* означала «той, що пливе», іє. **plek-* (:*plek-), пс. **pletti* «плисти», **pletz < *plekti* з морфонологічним чергуванням голосних *e / o / нуль звука* (аблаут) [Черных 2, с. 41]. У процесі вторинної номінації утворено низку діакронних синонімів, пор.: *plaw zasm.* «пліт» (XVI—XVII ст.), *splaw zasm.* «поплавець», «пліт» (XVII—XVIII ст.) [Brückner, s. 316; 6, s. 80—82].

У деяких випадках традиційна назва плавального засобу, що існує протягом століть, може зберегти мовну форму, але завдяки технічному прогресу у судноплавній галузі позначати зовсім інший термін. Так, лексема *prom* позначала «пліт для перевезення людей і вантажів з одного берега на інший», «велике плоскодонне судно» (1287 р.), *dial. pram < ч. prám* [9, s. 204; 10, s. 289]. Походження назви остаточно не з'ясовано: з гол. *praam*, гот. *faran* «везти», «їхати», двн. *faran*, нім. *fahren* «їхати» [Фасмер 4, с. 525; Bańkowski 2, s. 782—783] або < іє. **per- *por- *perə-* «переміщати(ся); переводити на іншу сторону; перевозити», псл. **pormz* «великий пліт, плоскодонне річкове судно; те, на чому перевозиться; те, що в русі», **perti* «рухатися, їхати» [Boryś, s. 483; Черных 2, с. 7]. Якщо прийняти, що у слові реалізовано номінаційний мотив «рухатися, їхати», тоді мотиваційною ознакою, покладеною в основу цієї назви, є «функція» («перевозити» → «плавальний засіб для перевезення»).

Прозора етимологія з мотиваційними ознаками («дія» (довбати), «матеріал» (дерево) характерна для синонімічних назв архаїчних човнів: *dtubanka* «невелике веслово-вітрильне судно для перевезення збіжжя; шкута», *drewno* «судно; шкута, човен» (1572 р.) [SP XVI w. 6, s. 19, 120].

Одним із найдавніших назв плавальних засобів є похідний субстантив *czótno* «малий човен, видовбаний з одного відземка дерева» з суфіксом *-nъ* < псл. **člnъ* / **člno*, іє. **kel* «колоти, бити; рубати, довбати; піднімати(ся), височіти; рости» [ЭССЯ 4, с. 44—45]; іє. **kel-n-*: **kl-n-*, **kel-*: **kele* «піднімати(ся), височіти над чим-небудь» [Черных 2, с. 377]. На ґрунті польської мови внаслідок лехітського прогłosу приголосний *[k]* перед голосними переднього ряду перейшов у *[č]*, а голосний переднього ряду *[e]* перед твердим передньоязиковим приголосним — в *ó* (**kčlnъ*, пол. *czeln* > *czótn*). Дисфонія *-tn* у формі орудного відмінка однини (**čelo*, **čelnъ*, **kolěno*) з варіацією суфікса *-n-* / *-m-* на основі аналогії типу *udъ: udo*, *br'uchъ: br'ucho* спричинилася до зміни граматичного роду з чоловічого на середній: *czótn*, стп. *czotn* (1437 р.) > *czótno* [8, s. 81; 1, с. 113—114].

Ф. Славський реконструював етимон зазначеної назви таким чином: «пень дерева» → «видобаний (або випалений) пень дерева» → «човен» [20, т. 2, с. 139—140]. Мотиваційні ознаки як реальні властивості вказують на матеріал, з якого виготовляли човен (пень дерева), і дію (довбати, випалювати): дерев'яну колоду пускали на воду і згідно з тим, як вона плавала, завершували процес виготовлення човна — видовбували або випалювали у колоді отвір. Вони свідчать про давність реального плану обробки дерева людиною. Семантична мотивація дає можливість простежити зв'язок з мотивами номінації і встановити мотиваційні ознаки — «пень дерева» → «човен, видовбаний з пня дерева; однодеревка, довбанка».

Подібні мотиваційні ознаки («пень дерева» → «човен, видовбаний з пня дерева») зафіксовано в слові *tódz*, стп. *todzia* < псл. **oldi* / **lodъ*, **oldh-iyā* «човен, видовбаний з пня», **oldh-o-s* «пустий усередині, видовбаний», *-ol-* > *-to-* [Knapski 1, s. 367; SP XVI w. 12, s. 555] або зі шв. *ålla*, дан. *aalde*, *olde* «корито», норв. *olda*, діал. *olle* «велике корито» [Черных 1, с. 463; Фасмер 2, с. 448].

Численні спроби вчених з'ясувати етимологічні зв'язки та морфологічну структуру одного з найпоширеніших прототермінів на території Славії *korab* «плавальний засіб, корабель», поет., уроч. «човен, корабель» (з 1237 р.), «ящик, скриня; Ноїв ковчег» (XV ст.) не призвели до остаточного результату з причини раннього походження слова і у зв'язку з відсутністю достовірних джерел.

Етимологи запропонували дві протилежні гіпотези. Згідно з першою, слово є запозиченням з грецької мови; за другою, це найменування є питомим, праслов'янським (< псл. **(s)karuba* «шкаралупа, кора», **korabъ* / *korabъ*, **[karabъ]* «судно, корабель; великий човен», іє. **(s)ker-* «різати, рубати; відділяти», пол. *krobia* «плетена посудина, кошик» (XIV ст.) [Bańkowski 1, s. 796]) [Brückner, s. 256; Фасмер 2, с. 321; Sławski 2, s. 473; 6, s. 385]. Якщо визнати вірогідною другу точку зору, тоді мотиваційною ознакою, що знайшла відбиття в лексичному мотиваторі номінації *korab*, є «дія» (плетсти), що вказує на спосіб виготовлення (плетений посуд), оскільки первинні слов'янські судна виготовлялися і таким шляхом.

Мотиваційні ознаки похідних прототермінів з прозорою мотивацією *dubas* «човен для перевезення вантажів» < рос. *дубас*, псл. **dobasъ* «предмет, видовбаний з відземка дуба», «човен, корито»; *-u* з'явилося, ймовірно, під впливом народної етимології, *dlubas* «товарний човен; невелике однощоглове або двощоглове товарне судно», *dlubasek*, *dziubas*, *dombaza* «невелике річкове веслово-вітрильне судно, призначене для сплаву збіжжя» (XVI ст.) [SP 4, s. 171—172; SP XVI w. 6, s. 120; 9, s. 198] також свідчать про матеріал і спосіб виготовлення первісних плавальних засобів.

Вторинна номінація (метонімічне перенесення за суміжністю за моделлю «сировина» (дерево) → «виріб» («човен») знайшла відображення у семантиці слова *dąb* діал. «великий човен, видовбаний із суцільного дерева» < укр. діал. *дуб* < псл. **dombros* «дерево», **dobъ*, іє. *dhumbros*: *dhumbhos* «темний, задимлений» [Boryś, s. 110] або < тур. *tombas* «річковий човен», «понтон», «буй, бакен» [ЕСУМ 2, с. 138; Фасмер 1, с. 548]. Метафоризація лягла в основу семантики слова *koza* «невелике веслове річкове судно без щогли» (1640 р.). Візуальним номінаційним мотивом є «вивернутий ніс плавального засобу».

У старопольській мові функціонували такі похідні назви, як *nasad* діал. «старовинне плоскодонне судно з насадженими бортами», діал. «весловий човен з двома рядами» (XV—XVIII ст.), *strug(a)*, *struch* «плоскодонне веслове судно, струг; пліт; невелика галера» < псл. **strugъ* / *struga* «човен», іє. **streu* «плисти», **stręgati* (*struža*) «стругати» або іє. **streu-* / *sru-* «текти», псл. **ostroвъ*, *struja* «струмінь» [SP XVI w. 16, s. 380]. Обидва етимони цих слів, імовірно, реалізують мотиваційні ознаки, пов'язані зі способом виготовлення плавальних засобів: «насаджувати» (борт плавального засобу), «стругати».

Девербатив *okręt*, вперше зафіксований у 1500 р., заст. «плетений човен, вітрильне або веслове судно», «велике морське судно» < кашуб. *woekrą* «корабель», *okrąth*, псл. діал. **obkrōtъ*, **okrōtъ* «щось плетене; плетений посуд», **o(b)krōtiti* «окрутити» або **krotiti* «крутити» з префіксом *o-* (*ob-*), *kręcić* «крутити»; *okretek* / *okręcik* «невеликий корабель» [Brückner, s. 377—378; Boryś, s. 388] утворено шляхом втрати флексії інфінітиву. У мотиваторі номінації знайшов відображення зв'язок з мотивуючим дієсловом **o(b)krōtiti* «окрутити». Внаслідок кау-

зальної суміжності лексема, яка позначала дію («крутити, плести»), стала позначати результат дії («плавальний засіб»).

Звуження семантики спостерігаємо у полісемічній в XV—XVI ст. лексемі праслов'янського походження *statek* «майно, скарб»; *statki* «домашній посуд»; «постійність, розважливість» < псл. діал. *statek «порядок», «нерухомість, скарб», *stati «стати, затриматися, підвестися» (первинне значення «те, що стоїть») [Boryś, s. 576]. В основі вторинної номінації (*statek wodny* «плавальний засіб», 1600 р.) покладено кілька мотивуючих ознак: подібність за формою («посудина, в якій щось зберігається»), за функцією («плавати по воді»), зумовлені побутовим досвідом [7, s. 381]. У сучасній польській мові всі інші значення розглянутої назви, крім спеціального («плавальний засіб, велика інженерна плавальна споруда, яка пересувається по воді, під водою або над поверхнею води, призначена для перевезення людей та вантажів») [WSPP, s. 1102], є застарілими.

Таким чином, номінація плавальних засобів у старопольській мові здійснювалась за основними номінаційними мотивами, втіленими у таких мотиваційних ознаках: «процес» — «плисти» (*plet*); «дія» — «довбати», стругати» (*człobno, dłubas, strug*), «плести» (*okręf*); «функція» — «перевозити» (*prom, statek*); «реляція» — «дерев'яний» (*komieğa, drewno*); «форма» — «загнутий» (*koza*).

Перспективи дослідження вбачаємо в зіставному вивченні семантики найдавніших прототермінів на позначення плавальних засобів у слов'янських мовах для виявлення подібних і відмінних мотивів номінації з подальшим розглядом динамічних змін у їхній лексичній структурі.

1. *Ананьева Н. Е.* История и диалектология польского языка. — 2-е изд., испр. / Н. Е. Ананьева. — М.: Изд-во УРСС, 2004. — 304 с.
2. *Володина М. Н.* Термин как средство специальной информации / М. Н. Володина. — М.: Изд-во МГУ, 1996. — 80 с.
3. *Гринёв-Гриневиц С. В.* Терминоведение : [учеб. пособие] / С. В. Гринёв-Гриневиц. — М.: ИЦ Академия, 2008. — 304 с.
4. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. — Полтава : Довкілля, 2008. — 712 с.
5. *Трубачёв О. Н.* Праславянское лексическое наследие и древнерусская лексика дописьменного периода / О. Н. Трубачёв // Этимология 1991—1993. — М.: Наука, 1994. — С. 3—23.
6. *Brocki Z.* Morze na oku. Historyjek z życia terminów morskich : Zb. 2 / Z. Brocki. — Gdynia : Wyd-wo Morskie, 1964. — 227 s.
7. *Brocki Z.* Kilka dodatków do okrętu / Z. Brocki // Język polski. — 1967. — № 5. — S. 379—386.
8. *Klemensiewicz Z.* Gramatyka historyczna języka polskiego. — 3 wyd. / Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk. — Warszawa : PWN, 1965. — 596 s.
9. *Łuczyński E.* Staropolskie słownictwo związane z żeglugą XV i XVI w. / E. Łuczyński. — Gdańsk: Wyd-wo Morskie, 1986. — 255 s.
10. *Ożdżyński J.* Morska wspólnota kulturowa w świetle faktów językowych. Morfologia zapożyczeń w polskim słownictwie flisackim i żeglarskim / J. Ożdżyński // Prace monograficzne. — Kraków. — 1989. — T. 105. — 376 s.

* * *

11. *ЕСУМ* — Етимологічний словник української мови : в 7 т. / ред. О. С. Мельничук [та ін.]; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. — К.: Наук. думка, 1982—2006.
12. *ЭСРЯ* — Шанский Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская / ред. С. Г. Бархударов. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Просвещение, 1971. — 542 с.
13. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер; ред. Б. А. Ларин; [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёв]. — М.: Прогресс, 1986—1987.
14. *Черных П. Я.* Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2 т. — 3-е изд., стереотип. / П. Я. Черных. — М.: Русский язык, 1999.
15. *ЭССЯ* — Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / общ. ред. О. Н. Трубачёва; РАН, Ин-т русского языка. — М.: Наука, 1974—2009.
16. *Bańkowski A.* Etymologiczny słownik języka polskiego: w 2 t. / A. Bańkowski. — Warszawa : PWN, 2000.
17. *Boryś W.* Słownik etymologiczny języka polskiego / W. Boryś. — Kraków: Wyd-wo Literackie, 2005. — 861 s.
18. *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. — Wyd. I. — Kraków : Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927; reprint, wyd. IX. — Warszawa: Wiedza Powszechna, 2000. — 808 s.
19. *Knapski G.* Thesaurus Polonolatinograecus seu Promptuarium Latinae et Graecae... — ed. 2. [Електронний ресурс] / G. Knapski. — Kraków : Fr. Cezary 1643—1644. — Т. I : Polonolatinograecus..., Kraków 1643 // **Словник Knapskiego. Т. I і II.** Wydanie elektroniczne DjVuLibre. — Режим доступу : http://www.mimuw.edu.pl/polszczyzna/Knapski/Knapski_DjVu/.
20. *Sławski F.* Słownik etymologiczny języka polskiego : w 5 t. / F. Sławski. — Kraków : Nakładem Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego, 1952—1965.
21. *Sł stp* — Słownik Staropolski : w 11 t. / [kom. red. : K. Nitsch — przew., Z. Klemensiewicz, J. Safarewicz, red. nac. S. Urbańczyk; od 9 t. [kom. red.: S. Urbańczyk — red. nac. J. Safarewicz, W. Kuraszkievicz] ; PAN; od 10 t. Instytut Języka Polskiego PAN. — Warszawa : [Wrocław] : Zakład im. Ossolińskich ; Wyd-wo PAN, 1953—2002.
22. *SP* — Słownik Praslaviański / red. F. Sławski. — Wrocław etc. : PAN, 1974—2001.
23. *SP XVI w.* — Słownik polszczyzny XVI wieku : w 34 t. / kom. red. : S. Bąk [et al.] ; od 5 t. red. nac. Maria Renata Mayenowa. — Wrocław etc.: Zakł. Narodowy im. Ossolińskich, 1966—2002.
24. *WSPP* — Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN / red. nauk. A. Markowski. — Warszawa: PWN, 2004. — 1708 s.

О. А. Войцева

СЕМАНТИЧЕСКАЯ МОТИВАЦИЯ ЛЕКСИКИ, ОБОЗНАЧАЮЩЕЙ ПЛАВАТЕЛЬНЫЕ СРЕДСТВА В СТАРОПОЛЬСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена анализу номинационных мотивов, которые отображают экстралингвистические факторы, находящиеся в основе семантической мотивации названий плавательных средств в старопольском языке. Для номинации специальных реалий использовалась как прямая, так и вторичная, образная номинация, в процессе которой происходит выборочное обозначение определённых признаков обозначаемого объекта по отношению к другим предметам окружающего мира.

Ключевые слова: терминологическая номинация, мотив номинации, названия плавательных средств, польский язык.

O. A. Voytseva

SEMANTIC MOTIVATION OF LEXICON DENOTING FLOATING FACILITIES IN OLD POLISH LANGUAGE

The article is dedicated to the establishment of nomination motives reflecting the external language reasons used as a basis of semantic motivation names of floating facilities in Old Polish language. Emphasized that for the naming of special realities as a direct nomination was used, and the secondary, figurative, during which there has been a selective designation of certain characteristics of the point of interest in comparison with other subjects of the world.

Key words : terminological nominations, motive of nomination, names of floating facilities, the Polish language.

Статья надійшла до редакції 25.02.2013 р.

УДК 811.161.1'373.42:821.161.1

А. В. ПЕТРОВ

**ТЕКСТОВОЕ СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ С ЯДРОМ «РОДИТЬ¹»
(на материале произведения А. И. Солженицына «Архипелаг ГУЛАГ»)**

В статье на материале текста А. И. Солженицына «Архипелаг ГУЛАГ» смоделирован актантный фрагмент семантического поля с ядром *родить*¹. В текстовом семантическом поле происходит перераспределение лексических единиц, формирующих ядро и периферию общезыкового семантического поля, и появляются новые конститuentы, что обусловлено авторской идеей произведения.

Ключевые слова: семантическое поле, предикатно-актантное поле, текстовое семантическое поле, семантическое осложнение слова, авторское словоупотребление.

В лингвистике принято выделять семантические, морфосемантические, ассоциативные, грамматические и синтагматические поля [7, с. 381]. Л. М. Васильев в ранней классификации полей вычленяет три фундаментальных типа: парадигматические, синтагматические и комбинированные поля; в свою очередь парадигматические поля ученый подразделяет на пять подтипов: лексико-семантические группы, синонимно-антонимический подтип, семантемы, словообразовательные парадигмы и части речи вместе с их грамматическими категориями [2]. По другой классификации семантические поля (далее СП) подразделяются на первичные (основные, структурно необходимые), к ним относятся лексические группировки предметно-понятийного типа и вторичные (не основные, дополнительные), которые образуют эмоциональная, разговорная и другая лексика [13, с. 6]. Учитывая исторический аспект СП, С. В. Кезина предлагает дифференцировать поля на поля диахронического и синхронического типов и вводит понятие «полное» поле и «неполное» поле [4]. В то же время обострился интерес лингвистов к исследованию закономерностей реализации единиц поля в тексте: «Возникает проблема определения и исследования семантического поля как текстовой структуры» [9, с. 556]. Л. А. Новиков наметил основные направления в изучении текстового семантического поля (далее ТСП). Отметим некоторые из них: а) оппозиция СП — ТСП отражает дихотомию язык — речь. Такие поля соотносительны, но не тождественны; б) инвариантному значению СП соответствует тема ТСП, которая представляет обычно синтез ряда подтем; в) ТСП образует протяженную, развивающуюся композиционно-речевую структуру; г) единицы центральной и периферийной зон ТСП связаны с именем поля по своим первичным или вторичным семантическим функциям, т. е. могут соотноситься с разными его значениями, реализовать его многозначность [9, с. 556—557].

М. Л. Новикова подчеркивает специфику ТСП, которое «менее определено и более подвижно, определяется закономерностями строения и развертывания текста... Текст может ней-

трализовать различия единиц, принадлежащих в языке разным полям, и, наоборот, дифференцировать то, что является подобными единицами» [10, с. 176]. Многообразии текстовых полей обусловлено структурным разнообразием текстов литературных произведений.

Е. Л. Ляпичева относит текстовые поля к понятийным (концептосфере), «поскольку всевозможные тропеические преобразования смысла слова, характерные для художественного текста, выходят за рамки СП, формируют ПП (концептосферу). Они также тесно связаны с авторским замыслом, с авторской ментальностью, следовательно, их изучение в рамках концептосферы представляется более логичным» [8, с. 39].

По мнению Л. А. Новикова, особенно ощутимы текстовые поля в орнаментальной прозе: «Орнаментальное поле как система языковой суперобразности пронизывает все произведение [...]. ТСП может быть положено в основу структурированного целостного доминантного анализа языка литературных произведений» [9, с. 559].

В. П. Абрамов определяет орнаментальное поле как фрагмент системы художественного текста и существенный атрибут идиостиля писателя [1, с. 255] и выделяет четыре фактора его формирования — семантическую мотивацию, стилистическое согласование, переносное употребление слов и внутреннюю форму слова [1, с. 270]. Исследователь констатирует, что центральным приемом эстетики орнаментального поля выступает метафора. Это обуславливает выделение метафорического поля — «структурированного множества метафорических элементов, совокупности словесных ассоциаций, группируемых вокруг образного стержня, ядерного тропа художественного текста» [1, с. 286].

В лингвистике существует также термин текстовое метафорическое поле (ТМП) как один из возможных путей описания концептуального пространства текста. Этот путь оправдан тогда, когда доминантой художественного текста является метафора, которая выступает средством миромоделирования, концептуализации ключевых текстовых смыслов [15]. По аналогии с метафорическим полем могут быть выделены и другие поля, построенные на тропах. Например, Г. Г. Курегян описывает оксюморонное поле, центр которого составляют собственно оксюмороны (например, *горячий снег, ледяная огненность*) и периферию, которую наполняют «чистые оксюмороны» типа *бедный богач, деловой бездельник* [5, с. 270].

Цель статьи — смоделировать актантный фрагмент текстового семантического поля с ядром *родить*¹ (на материале произведения А. И. Солженицына «Архипелаг ГУЛАГ»).

В определении текстового поля мы опираемся на точку зрения Р. М. Гайсиной, согласно которой исследовать семантические поля можно в двух направлениях: изучать его внутреннее строение и выявлять внешние связи и отношения. Внутренняя структура поля может быть представлена в статике и динамике [3, с. 36]. Статическое описание общей структуры поля связано с выделением ядра, основной части и периферии поля. Изучение поля в динамике означает «выявление тех связей и отношений, которые возникают между единицами (*конкретного* — вставка наша. А. П.) поля и отдельными его областями в процессе их функционирования в тексте (*того или иного писателя* — вставка наша. А. П.)» [3, с. 36].

Предметом предлагаемого исследования являются языковые семантические поля *дать жизнь кому* и *лишить жизни кого*, которые мы относим к полям предикатно-актантного типа, поскольку структурирование поля осуществляется в зависимости от актантного наполнения того или иного предиката. Термин предикатно-актантное поле как аналог межчастеречного поля с глагольным ядром был предложен Р. М. Гайсиной; по мнению автора, «межчастеречные поля включают в себя объединения различного типа — и словообразовательные поля, и лексико-семантические группы, и так называемые синтагматические поля» [3, с. 35]. При этом существенно, что и глагол, и прилегающие имена реализуют семантический инвариант поля, т. е. приглагольные актанты поля являются специализированными [11], например: S (мать) ← родить¹ → O (ребенок, младенец), ср.: глагол родить¹ определяется в словаре как «дать жизнь кому-л. путем родов, произвести на свет подобных себе» (применительно к денотативному классу человек (женщина)); мать «женщина по отношению к рожденным ею детям», младенец «маленький ребёнок».

Предикатно-актантные поля *дать жизнь кому* и *лишить жизни кого* мы спроецировали на текст А. И. Солженицына «Архипелаг ГУЛАГ». Выбор этого произведения обусловлен тем, что в нем вскрыта система насилия в послереволюционной России, подняты общесоциальные вопросы человеческого бытия, жизни и смерти, показан разгул беззакония и произвола, террор власти времен правления Ленина и Сталина против собственного народа. В тексте концептуально выстроена сама жизнь и бытие между жизнью и смертью. Перед исследователем открывается простор для моделирования прежде всего текстового семантического поля *лишить жизни кого*. В то же время мы обратили внимание на специфику проявления фрагмента семантического поля *дать жизнь кому* в этом произведении.

При анализе словоупотребления мы опираемся на концепцию Б. А. Ларина и его единомышленников о семантической сложности слова в художественной речи, на разработанную ученым многостороннюю программу изучения авторского словоупотребления на основе лексико-

графического метода. Этот метод требует предельной сосредоточенности на каждом факте применения слова писателем и поиска максимально точной формы описания эстетических качеств слова [6; 14]. Проникновение через словоупотребление в авторский замысел способствует раскрытию художественного значения в тексте.

Семантическое поле *дать жизнь кому* распадается на четыре субполя [12]: ядром первого является глагол *родить*¹. Остановимся на фрагменте текстового субполя *родить*¹ — на специфике проявления актантной зоны.

Ядро субъектной зоны образует субстантив *мамка* в прямом значении ‘женщина по отношению к рожденным ею в заключении детям’ (ср.: словарное толкование: *мамка* ‘прост. то же, что мама’). Таким образом, в тексте объем лексемы увеличивается за счет коннотативными признаками, появление которых мотивировано и словообразовательной структурой. Вот что об этом пишет автор: *После родов мать отправляют на особый ближний лагпункт мамок* (выделено в тексте. — А. П.). *Сколько самонасмешки в этом слове! «Мы — ненастоящие!..» Язык эжков очень любит и упорно проводит эти вставки уничижительных суффиксов: не мать, а мамка; не больница, а больничка; не свидание, а свиданка; не помилование, а помиловка; не вольный, а вольняшка... Этим настойчивым уклоном языка эжки показывают и что на Архипелаге все не настоящее, все поддельное, все последнего сорта. И что сами они не дорожат тем, чем дорожат обычные люди...* (т. 2, с. 221). Ненастоящность материнства заключенной-мамки оборачивается тем, что государство забирает у матери новорожденного: сначала его помещают в «детгородок», а по истечении года ребенка отправляют в «общий детдом».

Мамки, как отмечает автор, были разные: одни «рассчитывали после освобождения соединиться с отцом своего ребенка», другие «шли на материнство», чтобы «само это материнство испытать — в лагере, раз нет другой жизни», третьи, «обычно из прожжённых лагерниц и из приклатненнных, смотрели на материнство как на год кантовки (выделено в тексте. — А. П.), иногда путь к досрочке (выделено в тексте. — А. П.). Своего ребёнка они и своим не считали, не хотели его и видеть, не узнавали даже — жив ли он» (т. 2, с. 223).

Поэтому, попадая под досрочное освобождение, уголовницы и приклатненнные своего грудного ребенка «частенько оставляли на вокзальной скамье, на первом крыльце». Автор усиливает образ мамок третьего типа последующей зарисовкой ташкентского вокзала 1954 года: освобожденные эжки «играли в карты, а мамки о чем-то голосисто спорили, — и вдруг одна мамка крикнула истошней других, вскочила, размахнула своего ребенка за ноги и слышно стукнула его головой о каменный пол. *Весь вольный* (выделено в тексте. — А. П.) *зал ажнул, застонал: мать! как может мать?* (выделено в тексте. — А. П.) ...*Они не понимали же, что была то не мать, а мамка* (выделено в тексте. — А. П.)» (т. 2, с. 224).

Таким образом, *мамка* — это равнодушная к своему ребенку заключенная, жестокая, способная лишить его жизни.

Ближнюю периферию субполя занимает производное слово *материнство* (ср. словарное толкование: ‘состояние женщины-матери в период беременности, родов, кормления ребёнка’). В произведении прямое значение существительного *материнство* расширяется за счёт наполнения абстрактными семами жизнеутверждение, собственное достоинство, поскольку «*сами безвозвратно униженные, лагерные женщины через материнство утверждались в своем достоинстве, они на короткое время как бы равнялись вольным женщинам*» (т. 2, с. 223).

Заключённых Архипелага автор называет туземцами и туземками (ср. словарное толкование: *устар. туземец* — ‘уроженец и коренной житель какой-л. местности или страны (обычно далёкой, малоразвитой) в противоположность приезжему или иностранцу’), вкладывая в эти слова глубинный смысл: заключенные надолго «прописаны» на Архипелаге, где господствует беззаконие и произвол.

Центр объектной зоны представлен лексемой *ребёнок* ‘человеческое существо мужского или женского пола, рождённое недавно заключённой Архипелага’ (ср. словарное толкование: *ребёнок*¹ ‘человеческое существо мужского или женского пола, рождённое недавно’ (мн. дети), а также словосочетанием *новорожденный туземец*.

От туземца и туземки рождаются туземцы: *Так вот на своем лагпункте мамки живут и работают, пока оттуда их под конвоем водят кормить грудью новорожденных туземцев* (т. 2, с. 222). Словоупотребление *новорожденный туземец* заключает в себе несколько смыслов: рожденный туземкой (заключенной Архипелага), проклятый (сначала находится в детгородке, потом в детдоме), имеющий все шансы стать коренным «жителем» Архипелага и тем самым повторить судьбу своих несчастных родителей: *Детей выживших отправляют через год в общий детдом. Так сын туземки и туземца пока уходит с Архипелага, не без надежды вернуться сюда малолеткой* (выделено в тексте. — А. П.). Отсутствие будущего у новорожденных подчеркивает и синтаксическая номинация *дети, захватившие первым вздохом маленьких легких заразного воздуха Архипелага* (т. 2, с. 222), которая передаёт пагубность наследуемого заразного гена.

Семантически осложнено словоупотребление *деторождение* в синтагме *необычный способ деторождения*. В чём заключается его необычность? В композите изменяется ядро лексического значения: в тексте *деторождение* — это ‘появление на свет детей — новых заключенных, которые пополняют население Архипелага’. Ср.: «... *туземное состояние на Архипелаге есть особое национальное состояние, в котором гаснет прежняя национальная принадлежность человека. Предвидим такое возражение. Нам скажут: но народ ли это, если он пополняется не обычным способом деторождения? (кстати, в единственно-научном определении нации это условие не оговорено!)*» (т. 2, с. 464). Все новых и новых заключённых порождает продуманная и спланированная властью система произвола и насилия: «*Ответим: да, он пополняется техническим способом посадки* (выделено в тексте. — А. П.) (*а своих собственных детёнышей по странной прихоти отдаёт соседним народам*)». В тексте курсивом выделена словоформа *посадки*, являющаяся результатом конденсации индивидуально-авторского словосочетания *посадка в тюрьму* (← *посадить в тюрьму*) (ср. *сажать в тюрьму* ‘помещать, заключать куда-л., лишая свободы’ — *посадить в тюрьму*, но в узусе не закреплено сочетание *посадка в тюрьму*). В общезыковой системе имя существительное *посадка* обозначает действие по глаголу *посадить* в значении ‘зарывать в землю корни саженцев, семена, клубни, луковицы и т. п. с целью выращивания растений’. Другими словами, автор встраивает неузуальное производное в новую синтагму: *технический способ посадки*.

Скрытые смыслы заключает в себе вставное предложение (*а своих собственных детёнышей по странной прихоти отдаёт соседним народам*), из которого следует, что дети, рождённые в Архипелаге, не считаются своими, а своих детей — детёнышей — народ отдаёт соседним народам.

Семантическое осложнение словоупотребления *деторождение* поддерживается сопоставлением с темой выведения цыплят в инкубаторе: «*Однако ведь цыплят выводят в инкубаторе — и мы же не перестаем от этого считать их курами, когда пользуемся их мясом?*» (т. 2, с. 465). Прием сопоставления способствует оживлению контекстуального значения глагола *рождать* ‘производить на свет себе подобных в неволе’, подчеркивает двуплановость семантики композита. Автор стремится донести до читателя мысль, что ответственность за искалеченные судьбы ни в чем не повинных людей несет Власть, поправшая закон и справедливость.

Таким образом, в текстовом поле происходит перераспределение лексических единиц, формирующих ядро и периферию общезыкового семантического поля, и появляются новые конститuenty. Семантико-стилистическое единство используемых языковых средств подчинено авторской идее произведения. Писатель целенаправленно преобразует их семантические, сочетаемостные, экспрессивно-стилистические и словообразовательные свойства и отношения. Во многих случаях лексические единицы, развивающие осложнённое значение, автор выделяет специальным графическим средством — курсивом.

1. *Абрамов В. П.* Семантические поля русского языка / Валерий Петрович Абрамов. — М., Краснодар, 2003. — 338 с.
2. *Васильев Л. М.* Теория семантических полей / Л. М. Васильев // Вопросы языкознания. — 1971. — № 5. — С. 105—113.
3. *Гайсина Р. М.* Межчастеречные семантические поля / Р. М. Гайсина // Исследования по семантике. — Уфа, 1988. — С. 31—38.
4. *Кезина С. В.* Семантическое поле как система / С. В. Кезина // Филологические науки. — 2004. — № 4. — С. 79—86.
5. *Курегян Г. Г.* Лингвопрагматический статус оксюморона (на материале русского языка) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «русский язык» / Г. Г. Курегян. — Майкоп, 2007. — 25 с.
6. *Ларин Б. А.* Эстетика слова и язык писателя / Б. А. Ларин. — Л.: Худож. лит., Ленингр. отд., 1974. — 285 с.
7. *Лингвистический энциклопедический словарь* / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. — М.: Сов. энциклопедия, 1990. — 685 с.
8. *Ляпичева Е. Л.* Структура и лексическое наполнение семантического поля «Фауна» в современном русском языке (системно-структурный, когнитивный и образный аспекты) / Елена Леонидовна Ляпичева. — Днепропетровск : Новая идеология, 2010. — 252 с.
9. *Новиков Л. А.* Эскиз семантического поля / Л. А. Новиков // Избр. труды. Т. II. Эстетические аспекты языка. — М.: Изд-во РУДН, 2001. — С. 554—570.
10. *Новикова М. Л.* Остранение как основа образной языковой семантики и структуры художественного текста / Марина Львовна Новикова. — М.: Изд-во РУДН, 2005. — 307 с.
11. *Петров А. В.* Предикатно-актантные поля в русском языке / А. В. Петров. — Симферополь, 2012. — 320 с.
12. *Петров А. В.* Конфигурация субполя с ядром *родить*¹ в русском языке // Мовні і концептуальні картини світу. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. — Вип. 39. — С. 168—177.
13. *Полевые структуры в системе языка* / З. Д. Попова, И. А. Стернин, Е. И. Беляева. — Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1989. — 196 с.
14. *Поцепня Д. М.* Образ мира в слове писателя: / Дина Михайловна Поцепня. — С.Пб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1997. — 264 с.
15. *Рожков В. В.* Метафорическая художественная картина мира А. и Б. Стругацких (на материале романа «Трудно быть богом») : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «русский язык» / В. В. Рожков. — Новосибирск, 2007. — 21 с.

Источник

Солженицын А. И. Архипелаг ГУЛАГ (1918—1956): Опыт художественного исследования. — Т. II. — М., 1989; Минск, 1990.

О. В. Петров

ТЕКСТОВЕ СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ З ЯДРОМ НАРОДИТИ¹
(на матеріалі твору О. І. Солженіцина «Архіпелаг ГУЛАГ»)

У статті на матеріалі тексту О. І. Солженіцина «Архіпелаг ГУЛАГ» змодельовано актантний фрагмент семантичного поля з ядром *народити 1*. У текстовому семантичному полі відбувається перерозподіл лексичних одиниць, що формують ядро і периферію загальнономовного семантичного поля, і з'являються нові конститuentи, що обумовлено авторською ідеєю твору.

Ключові слова: семантичне поле, предикатно-актантне поле, текстове семантичне поле, семантичне ускладнення слова, авторське слововживання.

A. V. Petrov

THE TEXTUAL SEMANTIC FIELD WITH THE CORE TO GIVE BIRTH¹
(based on the work of A. I. Solzhenitsyn “The Gulag Archipelago”)

In the article on the material of the text of A. I. Solzhenitsyn “The GULAG Archipelago” the actantial fragment of the semantic field with the core to give *birth 1* is modeled. In the textual semantic field the redistribution of lexical units, which form the core and the periphery of the general linguistic semantic field, takes place and new constituents appear, because of the author's idea of the work.

Key words: semantic field, predicate-actantial field, textual semantic field, semantic complication of the word, the author's word usage.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2013 р.

УДК [811.111+811.161.1+811.512.19]’246.2’373.2

Д. А. АБЖЕЛИЕВА

СТРУКТУРА АССОЦИАТИВНО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ СЛОВА
«ПТИЦА»

Статья описывает структуру ассоциативно-семантического поля слова *птица*. Основываясь на определении прототипа как абстрактного образа, воплощающего множество сходных форм одного и того же объекта, наиболее репрезентирующего понятие, прототип слова *птица* носит градуированный характер: типичной птицей является *голубь*, который имеет *крылья, перья, клюв*; голубь *парит*, находится *в полёте, синего* цвета, ассоциируется с такими понятиями, как *свобода, небо, высота*.

Ключевые слова: слово *птица*, ассоциативно-семантическое поле, прототип, билингвизм.

Исторически сложившееся в Крыму поликультурное общество обусловило появление новой коммуникативной парадигмы — поликультурной. Поликультурный социум представляет собой пространство, в котором проживают люди разной этнолингвистической, религиозной и социокультурной принадлежности. В поликультурных регионах большая часть населения является дву-/многоязычной.

В связи с этим использование ассоциативного метода исследования должно основываться на этнокультурологическом материале, то есть на «лексике, характеризующей систему знаний о специфической культуре определённого народа как историко-этнической общности людей» [2].

Цель данной статьи — определить структуру ассоциативно-семантического поля слова «птица» в условиях поликультурного пространства. Для этого мы предприняли попытку проведения свободного ассоциативного эксперимента, который, на наш взгляд, в условиях билингвизма даёт возможность получить информацию относительно психологических эквивалентов семантических полей и вскрыть объективно существующие в психике носителя языка семантические связи слов для реализации семантической конкретизации. Материалы исследования можно рассматривать как специфичный для данной культуры и языка «ассоциативный профиль» образов сознания. Они интегрируют умственные и чувственные знания, которыми обладает конкретный этнос [9].

Овладение другим языком включает человека в социокультурный контекст развития сознания, давая, тем самым, возможность овладеть картиной мира, отражённой в этом языке. Формирование поликультурного пространства, погружение в которое происходит по принципу расширения круга культур, обеспечивает межкультурное и би-/полилингвальное развитие языковой личности.

На основе часто встречающихся признаков мы принимали во внимание, что прототип — это синоним «наилучшего примера» из некоторого множества паттернов (экземпляров) [8], поэтому можем говорить о тенденции отклонения от классического прототипа. В данном случае мы приводим пример прототипической птицы, которой для англоязычной картины мира является *малиновка*, а для русскоязычной — *воробей*, тогда как *пингвин* или *страус* находятся на периферии категории (на материале исследований Дж. Лакоффа, развивавшего идеи Элеоноры Рош). Однако многие учёные полагают, что теория семантических прототипов вовсе не является неотъемлемой частью или отличительным признаком когнитивной лингвистики [5, с. 113].

В эксперименте участвовало более 60 человек. Основным заданием было назвать первые пришедшие на ум ассоциации со словом *птица*. Носителям русского языка и билингвам предъявляли слово-стимул и просили ответить, какие слова-реакции, ассоциации возникают у них. Разумеется, фиксируются только связи, всплывающие на уровень сознания.

Перед нами не стояла специальная цель — собрать данные онтогенеза [7, с. 95—96], поэтому в эксперименте участвовала студенческая аудитория. Считается, что к этому возрасту (17—21 год) формирование языковой способности уже, в основном, завершается. Содержательное наполнение языковой способности (словарный запас, иерархическая структура ценностей, прагматические установки) и её формально-комбинаторные возможности у большинства людей остаются относительно стабильными на протяжении всей жизни [4, с. 192—193].

В результате получено свыше 550 свободных ассоциаций, причём 310 из них — неповторяющиеся. Дальнейшая обработка результатов состояла из составления синонимических рядов. Наиболее трудоёмкой частью нашего анализа было выявление принадлежности некоторых ассоциаций к соответствующим категориям как множествам с чёткими границами, которым некий объект может принадлежать либо не принадлежать. Эксперименты показывают, что на самом деле границы категорий размыты, а сами категории имеют внутреннюю структуру: некоторые их элементы представляют категорию лучше, чем другие, т. е. являются прототипическими её членами. На основе этого мы предприняли попытку тематической классификации полученного материала в связи с тем, что сами категории тоже неодинаковы: было показано, что среди них есть привилегированные, которым соответствуют так называемые концепты базового уровня категоризации. Названия, соответствующие этому уровню, охотнее используются, легче припоминаются, раньше усваиваются детьми, обычно лингвистически более просты, имеют большую культурную значимость и обладают ещё рядом примечательных свойств. Категории различаются по своему составу и структуре, по количеству образующих их элементов, по степени репрезентативности в быденном и научном сознании, по уровню абстракции и способности к взаимопроникновению. Системообразующим фактором выступает человеческое мышление, благодаря которому категоризируется вся поступающая информация о мире, включая собственные оценки, эмоции и рассуждения индивида об устройстве этого мира. «Было бы ошибочным утверждать, — уточняет Дж. Лакофф, — что присущие человеку категории объективно существуют в «мире», внешнем по отношению к человеческим существам» [6, с. 143—185]. На основе выделения качественных признаков полученного результата мы выделили такие основные категории, как категория оценочности, категория понятийности, категория состояния — категории, которые доминируют в ходе проделанного эксперимента.

Категория оценочности, которая по своей природе является наиболее используемой при определении какого-либо понятия, в нашем исследовании не занимает главенствующей роли и в основном воспринимается как описательная характеристика слова-стимула *птица* по тематическим признакам, к примеру, *птица: красивая, трепетная, пернатая, свободная, маленькая, голодная* и т. д. Часто встречались и колоративы. Основные из них — *синий* и *чёрный*. Субъективные оценки испытуемых не носили повторяющийся характер, были единичны.

Категория состояния выражается в обозначении состояния живых существ, природы, окружающей среды, иногда с модальной окраской и выражением оценки: *мило, красиво, тепло, солнечно, спокойно, тихо, вкусно* и т. д.

Категория понятийности является основополагающей в проработанном материале, более 70 % слов-реакций относятся к абстрактным словам. В ассоциативном поле слова-стимула *птица* чаще всего встречаются такие абстрактные понятия, как *свобода* (28 / 5,1 %); *полёт* (19 / 3,5 %); *красота* (8 / 1,5 %); *независимость* (6 / 1,1 %); *жизнь* (5 / 0,9 %); *счастье, путешествие* (по 4 / 0,7 %). Конкретные понятия представлены слабее: *небо* (18 / 3,3 %); *крылья* (16 / 2,9 %); *море, клюв* (по 6 / 1,1 %).

В ответах чаще встречаются парадигматические ассоциации, наличие которых может свидетельствовать о том, что в сознании говорящего (испытуемого) слова хранятся в виде некоторых

микросистем [3, с. 56—59]. В ответах встречались словосочетания и предложения, которые составили более 5 % всех ответов, к примеру: *курица в духовке; утка с яблоками; домашнее хозяйство; мечта любого человека; возвращение на родные места; Тишина, то есть ничего кроме птиц; Моей подруги знакомая похожа на птицу, цаплю; Летит ввысь к солнцу, обжигает крылья, зачем она туда летела?* Встречались случаи вторичных ассоциатов, например: газета «Сорока»; «Ласточкино гнездо», которые являются косвенными ассоциациями, носящими позитивный коннотативный характер.

Наиболее интересным фактом для нас явилось наличие в ответах респондентов ассоциаций на английском и крымскотатарском языках: (20 / 4 %). Среди них такие, как: *гогерджин* (7 / 1,3 %); *учмакъ* (4 / 0,6); *тавукъ* (3 / 0,5); *къарылгъач* (2 / 0,4 %); косвенная ассоциация «*Къарылгъач дуасы*».

По характеру языковой компетенции крымских татар можно разделить на четыре группы: 1) симметричные билингвы, в одинаковой степени свободно использующие родной и русский языки во всех общественных сферах; 2) асимметричные билингвы, использующие родной язык лишь в быту, а в остальных сферах жизни, в том числе в семье, — русский язык; 3) асимметричные билингвы, использующие крымскотатарский язык (в форме территориального диалекта) в быту, а русский — ограниченно, в общении с русскоязычными людьми или детьми крымских татар, не владеющими родным языком; 4) монолингвы, владеющие только русским или только крымскотатарским языками [10]. Наиболее многочисленна вторая группа (представители которой и участвовали в эксперименте), куда входят люди молодого и среднего возраста, получившие образование в русских школах и вузах. Родной язык более 50 % опрошенных — крымскотатарский, но ответы большинства крымских татар не содержат ни одного слова на родном языке. Это связано с исторически сложившейся обстановкой проживания на небольшой территории населения разных национальностей. Поскольку эксперимент проводился без каких-либо установок и носил свободный характер, вербальная реализация слов-реакций происходила на языке, доминирующем в регионе.

На английском языке представлено более 50 слов-реакций. Доминирующими среди них являются лексемы *bird* (10 / 1,2 %), *fly* (3 / 0,5 %). Единичные примеры: *cook, a meal, a nest, wings, a pigeon, a house, parents* и т. д. Причиной этого, видимо, послужил тот факт, что для начала XXI века характерно расширение сфер международных контактов, где английский язык становится языком международного общения. Важная политико-экономическая роль англоязычных стран в мире, их превосходство в некоторых сферах деятельности в значительной степени активизируют появление и использование англицизмов и в русском языке. В нашем исследовании, скорее всего, это связано с тем, что большинство студентов являлись студентами специальности «Русский язык и литература, английский язык», «Крымскотатарский язык и литература, английский язык», «Украинский язык и литература, английский язык».

Метод ассоциативного эксперимента приближен к компонентному анализу в том его варианте, в котором для выделения компонентов используются психолингвистические процедуры. Прототипный метод Э. Рош, который использовался для описания класса однотипных предметов (т. е. для исследования денотативного значения) [7, с. 154] или отдельных предметов, также успешно используется для описания абстрактных категорий. Многочисленное использование в лингвистике терминов *прототип* и *прототипический* больше напоминает то, что использовалось в «традиционной» лингвистике как «инвариант» и «вариант». Поэтому основываясь на вышесказанном определении прототипа как абстрактного образа, воплощающего множество сходных форм одного и того же объекта, наиболее репрезентирующего понятие, фиксирующее типичные свойства, мы можем сделать следующий вывод: на основании большого количества парадигматических реакций и набора признаков не только типичных, но и наиболее частых, прототип слова *птица* носит градуированный характер: типичной птицей является голубь, который имеет «крылья», «перья» «клюв», «парит», находится «в полёте», «синего» цвета, ассоциируется с такими понятиями, как «свобода», «небо», «высота».

Анализ ассоциативного эксперимента подтвердил тот факт, что прототипы могут меняться с течением времени, в частности, в результате метафорического употребления терминов, когда категория приобретает новых представителей. Прототипический образ *птицы* связан с представлениями о *голубе*, причём при проведении эксперимента на русском языке единиц оказалось больше, чем на крымскотатарском и английском языках. Также отметим тот факт, что не только при усвоении языка или при изменениях языка, но и в индивидуальном употреблении человека проявляется гибкость категорий, организованных вокруг прототипов. Это связано со столкновением человека с различными ситуациями и окружениями: личностным, социальным, культурным, коммуникативным и биологическим.

2. *Горошко Е. И.* Проблема проведения свободного ассоциативного эксперимента [Электронный ресурс] / Е. И. Горошко. — Режим доступа : <http://www.textology.ru/article.aspx?aId=74>.
3. *Залевская А. А.* Слово в лексиконе человека. Психолингвистическое исследование / А. А. Залевская. — Воронеж: ВГУ, 1990. — 207 с.
4. *Караулов Ю. Н.* Русский ассоциативный словарь как новый лингвистический источник и инструмент анализа языковой способности / Ю. Н. Караулов // Русский ассоциативный словарь: Ассоциативный тезаурус современного русского языка / [Ю. Н. Караулов, Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов, Н. В. Уфимцева, Г. А. Черкасова]. — М., 1994. — Кн. 1. — С. 191—218.
5. *Лайонз Дж.* Лингвистическая семантика. Введение / Дж. Лайонз. — М.: Языки славянской культуры, 2003. — 397 с.
6. *Лакофф Дж.* Когнитивное моделирование / Дж. Лакофф // Язык и интеллект: [пер. с англ. и нем.] ; сост. и вступ. ст. Б. В. Петрова. — М.: Прогресс, 1996. — С. 143—185.
7. *Левицкий В. В.* Семасиология / В. В. Левицкий. — Винница : Нова Книга, 2006. — 512 с.
8. *Прототип:* материал из Википедии — свободной энциклопедии [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Прототип>
9. *Славянский ассоциативный словарь:* русский, белорусский, болгарский, украинский / [Н. В. Уфимцева, Г. А. Черкасова, Ю. Н. Караулов, Е. Ф. Тарасов]. — М., 2004. — 792 с.
10. *Эмирова А. М.* Русский язык в речевой деятельности крымских татар [Электронный ресурс] / А. М. Эмирова. — Режим доступа: <http://turkolog.narod.ru/info/crt-26.htm>

D. A. Abzhelieva

STRUCTURE OF AN ASSOCIATIVE-SEMANTIC FIELD OF THE WORD “BIRD”

The article describes the structure of associative semantic field of the word “bird”. Based on the definition of the prototype as an abstract image that embodies many similar forms of the same object, representing the best concept prototype word “bird” is graded in nature: a typical bird is a pigeon that has “wings”, “feathers”, “beak”, “floating”, is “in flight”, “blue” color, associated with concepts “freedom”, “sky”, “height”.

Key words: the word “bird”, an associative semantic field, a prototype, bilingualism.

Д. А. Абжелієва

СТРУКТУРА АСОЦІАТИВНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ СЛОВА «ПТАХ»

Стаття описує структуру асоціативно-семантичного поля слова «птах». Виходячи з визначення прототипу як абстрактного образу, який втілює безліч схожих форм одного і того ж об'єкта, найбільш репрезентує поняття, прототип слова «птах» носить ґрадуїований характер: типовим птахом є голуб, який має «крила», «пір'я», «дзьоб», «ширяє», знаходиться «в польоті», «синього» кольору, асоціюється з такими поняттями, як «свобода», «небо», «висота».

Ключові слова: слово «птах», асоціативно-семантичне поле, прототип, білінгвізм.

Стаття надійшла до редакції 5.05.2013 р.

УДК 811.111'373.45'42

А. П. ЛАДЫНЕНКО

СМЫСЛОВАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ИНОЯЗЫЧНЫХ ВКРАПЛЕНИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ (на примере романа Эрнеста Хемингуэя «Фиеста»)

Статья посвящается различным типам смысловой интерпретации иноязычных вкраплений в художественном тексте на примере романа Э. Хемингуэя «Фиеста». В статье рассматриваются три типа смысловой идентификации и интерпретации: авторская, редакторская и читательская. Представлены также различные способы авторской интерпретации.

Ключевые слова: идентификация, авторская интерпретация, редакторская интерпретация, читательская интерпретация, иноязычные вкрапления, художественный текст.

Проблемы билингвизма, а также взаимодействие различных языковых кодов в рамках одного текстового образования рассматривалось в ряде лингвистических работ [1; 6; 7]. Вместе с тем вопросы смысловой идентификации иноязычных вкраплений пока ещё не получили должного освещения, хотя затрагивались в различных исследованиях [8].

Объектом нашего исследования являются иноязычные вкрапления в англоязычных художественных текстах. *Предметом* лингво-психологического анализа являются механизмы иденти-

фикации и интерпретации иноязычных вкраплений. Цель данной статьи — определение основных способов инференции относительно смысла рецептивных иноязычных элементов в базовом тексте.

Материалом исследования послужили иноязычные вкрапления, извлечённые способом сплошной выборки из романа Эрнеста Хемингуэя «Фиеста. (И восходит Солнце)».

На наш взгляд, можно выделить три типа смысловой идентификации и интерпретации иноязычных вкраплений (ИВ):

1. Авторская идентификация и интерпретация.
2. Редакторская идентификация и интерпретация.
3. Читательская идентификация и интерпретация.

Авторская идентификация и интерпретация подразумевает, что автор в самом тексте или в затекстовой части даёт информацию о значении иноязычных слов и словосочетаний, которые встраиваются в основной текстовый массив произведения. Автор может использовать различные способы представления подобной информации: перевод на язык оригинала в рамках реплики, содержащей иноязычный элемент, либо развёрнутое описание-определение на базовом языке.

Перевод ИВ на язык оригинала в рамках той же реплики персонажа, в которую встраивается иноязычный элемент.

«*You hear? Muerto. Dead. He's dead. With a horn through him. All for morning fun*» [10, с. 225]. В данном случае автор использует английский эквивалент-прилагательное *dead*, которое следует непосредственно за испанским прилагательным *muerto*. ИВ и его англоязычный эквивалент находятся в рамках одной и той же реплики. Оба слова в качестве первого, основного ЛСВ имеют значение «мёртвый». Мы видим, что официант применяет англоязычный эквивалент дважды, чтобы сделать информацию о смерти тореро ещё более доходчивой для реципиента-американца, хотя вначале невольно использует слово на родном для него испанском языке.

Аналогичный ввод перевода-пояснения прослеживается и в следующем примере: «*Arriba! Arriba!*» he said. «*Lift it up*» [10, с. 116]. В данном случае ёмкое в смысловом отношении испанское слово «*arriba!*» передаётся с помощью глагола с послелогом *lift up*. Своё обращение к американцу Биллу на испанском баск сопровождает переводом на родной язык собеседника, не будучи уверенным, что иностранец хорошо знает испанский и сразу его поймет.

Однако переводной эквивалент ИВ может быть и дистанцирован от самого ИВ, что значительно активизирует читательское внимание. Так, в одном из фрагментов романа автор представляет необходимую информацию о содержании телеграммы на испанском языке англоязычному читателю только через несколько реплик: *The telegram was in Spanish: «Vengo Jueves Cohn.»* <...> «*What a lousy telegram!*» I said. «*He could send ten words for the same price. I come Thursday*» [10, с. 142].

Объяснение слова *aficionado* представлено автором в постпозиции, после того как был дан целый фрагмент диалогического текста, в котором ключевое слово повторяется 4 раза в репликах обоих коммуникаторов. При этом автор объясняет не только слово-derivat *aficionado*, но и мотивирующее для него существительное *aficion*: *Aficion means passion. An aficionado is one who is passionate about the bull-fights* [10, с. 147]. Хемингуэй в данном случае даёт пояснение не в рамках диалога, а в авторском повествовании, прибегая к традиционным формам дефиниции с помощью глаголов эквивалентности *to mean* и *to be*. При этом автор представляет не общее значение *aficionado* — «любитель», которое зафиксировано в БИРСе, а контекстуальное — «любитель боя быков».

Возможна и обратная ситуация, при которой иноязычное вкрапление следует за выражением на базовом языке: «*Drunk,*» I said. «*Borracho! Muy borracho!*» [10, с. 198]. В данном случае автор сначала использует базовый язык (*drunk* — пьяный), что вполне оправдано с психологической точки зрения: англоязычный собеседник сначала даёт пояснение на своём родном языке, а затем, как бы вспоминая о том, что разговаривает с испанцем, даёт уточнение на родном языке собеседника. И в этой же реплике в постпозиции персонаж употребляет иноязычный эквивалент *borracho*, что в переводе с испанского означает «пьяный».

Развёрнутое описание-определение на базовом языке.

In the evening was the paseo. For an hour after dinner every one, all the good-looking girls, the officers from the garrison, all the fashionable people of the town, walked in the street on one side of the square while the café tables filled with the regular after-dinner crowd [10, с. 169]. В данном случае речь идёт об испанской реалии, которая не имеет аналога в США или Великобритании. Соответственно и нет соответствующего однословного эквивалента. Испанское безэквивалентное слово *paseo* семантизируется автором с помощью глагола передвижения в пространстве *walked (in the street)*. Затем читателю становится ясно, что речь идёт не просто о прогулке, а о каком-то торжественном праздничном шествии, индикаторами чего являются такие атрибутивные слова, как *fashionable* и *good-looking (girls)*. О том, что речь идёт о массовом «мероприятии», свидетельствует и перечислительный ряд антропоморфных ЛЕ:

girls, officers, people. Таким образом, автор представляет развёрнутую экспликацию слова *paseo* с помощью динамического описания события. Отметим, что англоязычный читатель также может догадаться о значении слова *paseo* — «шествие» благодаря сравнительному анализу на морфемном уровне (ср. корни испанского *paseo* и английских *pass; passage*).

Аналогичная схема экспликации иноязычного вкрапления наблюдается и в случае использования французского вкрапления в таком примере: «<...>, and the *poules* going by. Singly and in pairs, looking for the evening meal. I watched a good-looking girl walk past the table and watched her go up the street and lost sight of her, and watched another, and then saw the first one coming back again. She went by once more and I caught her eye, and she came over and sat down at the table» [10, с. 15]. В данном случае французское *poule* семантизируется в последующем предложении способом использования синонима базового языка *girl* — девушка. Однако лексемы *poule* и *girl* не совпадают стилистически. Лексема *girl* является стилистически нейтральной, в то время как метафора *poule* во французском языке применяется чаще всего по отношению к женщинам лёгкого поведения, содержит отрицательную оценочную коннотацию [2, с. 626].

Авторская идентификация может осуществляться и с помощью затекстовых элементов: в сносках или глоссарии. Однако Э. Хемингуэй в романе «Фиеста» к этому вспомогательному интерпретационному средству не прибегает.

Наконец, автор может вообще отказаться от собственной экспликации ИВ, если он считает, что, во-первых, читатель может сам идентифицировать значение ИВ; во-вторых, данные иностранные слова не являются существенными для понимания сюжета и основной смысловой канвы произведения. Это наблюдается и в романе «Фиеста». Например, писатель не даёт перевода ИВ *marc*, имеющего во французском языке значение «виноградная водка», очевидно, надеясь на языковую догадку читателя и полагая, что из контекста ясно, что речь идёт о названии какого-то алкогольного напитка: *I told him (the waiter) to take the flowers of the Pyrenees away and bring me a vieux marc. The marc was good. I had a second marc after the coffee* [10, с. 265]. В подобных случаях можно говорить о нулевой авторской интерпретации, при которой читатель вынужден искать другие пути идентификации и интерпретации. Здесь помогают редакторская либо читательская идентификация.

Редакторская интерпретация подразумевает, что редактор даёт пояснения в подстрочнике или специальном послетекстовом глоссарии, чаще всего наряду с другими непонятными для читателя словами. Так, А. В. Клетнёва, которая осуществила подготовку текста романа «Фиеста»: написала к нему комментарий, составила переводной словарь-минимум для русскоязычного читателя, — даёт перевод иноязычных вкраплений на русский язык в подстрочных примечаниях. При этом она всегда указывает язык-донор, из которого данное вкрапление было заимствовано. Например: *We wished him “Mucha suerte”¹, shook hands, and went out.* (¹ *Mucha suerte* — (исп.) Удачу [10, с. 184].)

Однако наши наблюдения показывают, что в данном издании далеко не все вкрапления были отмечены редактором (например, *marc, strega*). При этом редактор чаще всего вводит ссылки только при первом употреблении вкрапления, даже если ИВ встречается многократно, что характерно для современной редакции: читатель уже получил соответствующую информацию об ИВ, и нет необходимости загружать справочный аппарат произведения избыточной информацией. Так, в романе неоднократно встречается испанское вкрапление *fine*. Редактор даёт перевод данной лексемы только при её первом употреблении в тексте: *We had several fines¹ after the coffee, and I said I must be going.* (¹ *fines* — (фр.) водка высшего качества [10, с. 7].) На последующих страницах редактор не делает никаких пояснений и не использует сноску. Напр.: *After the coffee and a fine we got the bill, <...>* [10, с. 84]. *We would drink another fine together* [10, с. 270]. А вот слово *arriba* объясняется А. В. Клетнёвой в обоих случаях его употребления в тексте романа [10, с. 116, 178].

Работа редактора не всегда точна. Так, имеются случаи перевода вкраплений, при которых редактор-переводчик выбирает для многозначного слова контекстуально неоправданный лексико-семантический вариант (ЛСВ). Например: *Every village had a pelota¹ court and on some of them kids were playing in the hot sun. There were signs on the walls of the churches saying it was forbidden to play pelota against them, <...>* Редактор даёт пояснение слова *pelota* в сноске романа «Фиеста», отмечая, что вкрапление употребляется на испанском языке и имеет значение «круг»: ¹ *pelota* — (исп.) круг [10, с. 100]. Однако такая семантизация данной лексемы вводит читателя в заблуждение и затрудняет понимание текста. На самом деле, речь идёт об игре в мяч, которая называется «баскский мяч» или «пелота» [4, с. 575]. О том, что имеется в виду игра, свидетельствует контекст, главным индикатором чего является глагол *to play: to play pelota against the walls* (играть в мяч, ударяя им о стену). Отметим, что предложенный в качестве пояснения ЛСВ «круг» вообще не упоминается в испанско-русском словаре и является редакторской вольностью.

Иногда редактор А. В. Клетнёва дополняет авторское пояснение своими сносками, которые тоже не всегда точны. Например:

As he said Anis del Mono one of the men at the table looked up, brought out a bottle from inside his smock, and handed it to me.

“No,” I said. “No, thanks!”

«Yes. Yes. *Arriba!* ¹ Up with the bottle!»

I took a drink <...>

¹ *Arriba!* — (исп.) *Вверх!* [10, с. 178]

А. В. Клетнёва не даёт контекстуального значения слова *arriba*. Она представляет лишь первый ЛСВ, зафиксированный в БИРСе, в то время как авторское толкование на английском языке однозначно указывает на иллокуцию данного высказывания, которая в русском варианте может быть передана, например, следующей разговорной фразой: «Ну что ж, раздавим бутылочку!»

Когда отсутствует авторская и редакторская интерпретации, реципиенту приходится самому решать вопросы идентификации и интерпретации ИВ. Читательская идентификация и интерпретация смыслов (значений) вкраплений не имеет вербальной текстовой репрезентации. В этом случае читателю приходится заниматься абдукцией, в частности строить догадки, применяя контекстуальный либо аналоговый анализ.

Действительно, значение некоторых иноязычных вкраплений можно понять с помощью контекстуального анализа, зная валентные возможности и особенности сочетаемости англоязычных слов, окружающих ИВ. В частности, наличие узкого грамматического контекста и знание законов лексико-грамматической сочетаемости помогает определить отнесённость ИВ к определённой части речи. Чаще всего контекстуальный анализ позволяет сделать догадку на гиперонимическом уровне: степень точности смысла на данном уровне ограничивается лишь отнесённостью к классу либо роду данных сущностей без конкретизации называемого объекта. Например: *We walked on and circled the island. The river was dark and a bateau mouche went by, all bright with lights, going fast and out of sight under the bridge* [10, с. 84]. Понятно, что в данном случае речь идёт о каком-то плавательном средстве. Контекстуальными ориентирами здесь служат глагол *to go* (*by; fast*) и локальный индикатор *under the bridge*. Учтывая, что передвигаться под мостом может какое-либо плавательное средство, можно предположить, что речь идёт о прогулочном катере. Если читатель не довольствуется подобной догадкой на столь обобщённом уровне, он может прибегнуть к помощи словарей. Однако догадка на уровне гиперонима (*плавательное средство*), скорее всего, удовлетворит среднестатистического читателя, так как *bateau mouche* не является ключевым словосочетанием в плане сюжетосложения, — оно не является сюжетообразующим элементом. Проверка догадки по словарю Ганшиной при необходимости даёт возможность уточнить смысл анализируемого ИВ. Здесь речь идёт о «речном трамвайчике» [2, с. 532].

Определить значение ИВ может помочь аналоговый анализ, предполагающий сравнение корней разноязычных слов. Рассмотрим следующий пример вкрапления на французском языке: *I called to the cocher to stop. We got out and Georgette didn't like the looks of the place. <...> “Maybe you would rather go to Foyot's. Why don't you keep the cab and go on?”* [10, с. 17]. В данном случае использование артикля *the* перед вкраплением указывает на то, что последующее слово является существительным. Суффикс *-er* во французском языке, как и в английском, характерен для актанта, который обладает какой-либо профессией. Следовательно, перед нами существительное, скорее всего антропоморфного характера, указывающее на профессиональную деятельность упомянутого лица. Если сравнить корни английского слова *coachman* и французского *cocher*, то очевидна корневая общность этих слов, что позволяет уточнить характер деятельности указанного лица. По всей видимости, данное слово означает «кучер». Проверка догадки по словарю Ганшиной даёт возможность убедиться в правильности представленной инференции: *cocher* — 1) кучер [2, с. 162].

Рассмотрим применение аналогового анализа на примере итальяноязычного вкрапления: *That was in the Ospedale Marriore in Milano* [10, с. 35]. Если провести межъязыковой сравнительный морфемный анализ корней итальянского *ospedale* и английского *hospital*, то нетрудно догадаться о смысле итальянского *ospedale* — «госпиталь». Проверка по словарю подтверждает правильный результат догадки: *ospedale* — госпиталь (*militare*) [5, с. 175].

Однако читательская догадка не всегда может быть успешной. При невозможности самостоятельно определить значение по контексту читателю, если он считает это необходимым, придётся прибегнуть к достаточно надёжному источнику, — двуязычному словарю. Но даже словари не всегда способны помочь в толковании ИВ. Так, слово *strega*, толкование которого отсутствует в самом романе, не зафиксировано в Большом испанско-русском словаре. Читатель может лишь предположить, что речь идёт о названии какого-то цветка, имеющего колдовской аромат (ср. с итальянским *strega* — колдунья): *He brought in the bottle and poured a liqueur-glass full. He said Izzarra was made of the flowers of the Pyrenees. <...> It looked like hair-oil and smelled like Italian strega* [10, с. 265].

Следует отметить, что читательская идентификация и интерпретация не обязательно носит целенаправленный характер, — чаще всего она осуществляется невольно, в рамках включения других механизмов понимания. В заключение ещё раз подчеркнём, что нередко догадка читателя остаётся на аппроксиматическом уровне, а точнее гиперонимическом. Вывод, сделанный читателем, может быть и вовсе ошибочным, поскольку доксатический характер смыслоизвлечения часто не позволяет достичь интерпретационной точности.

1. *Вайнрайх У.* Одноязычие и многоязычие // Новое в лингвистике / У. Вайнрайх. — Вып. 6. Языковые контакты. — М.: Прогресс 1972. — С. 25—60.
2. *Ганшина К. А.* Французско-русский словарь / К. А. Ганшина. — М.: Гос. изд-во иностр. нац. словарей, 1960. — 902 с. (ФРС)
3. *Гальперин И. Р.* Большой англо-русский словарь : в 2-х т. / И. Р. Гальперин. — М.: Советская энциклопедия, 1972. — 1685 с. (БАРС)
4. *Испанско-русский словарь* / ред. Б. П. Нарумов. — М.: РУССО, Русский язык, 1995. — 832 с. (ИРС)
5. *Ковалёв В. Ф.* Краткий итальянско-русский и русско-итальянский словарь / В. Ф. Ковалёв, Г. А. Красова. — М.: Русский язык, 1991. — 655 с. (КИРС)
6. *Табуре-Келлер А. К.* Изучению двуязычия в социологическом плане // Новое в лингвистике / А. Табуре-Келлер. — Вып. 6. Языковые контакты. — М., 1972. — С. 170—182.
7. *Фёдорова К. С.* Лингвостилистические стратегии в ситуации обучения с иностранцем : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / К. С. Фёдорова. — С.Пб., 2002. — 16 с.
8. *Хэбболдт П.* Изучение иностранных языков / П. Хэбболдт. — М.: Гос. учебно-пед. изд-во Мин. просвещения РСФСР, 1963. — 159 с.
9. *Appel R.* Language Contact and Bilingualism / R. Appel, P. Muysken. — L.: Arnold, 1987. — P. 59—71.
10. *Hemingway E.* Fiesta, and The Sun Also Rises / *E. Hemingway*. — С.Пб.: Антология, КАРО, 2009. — 288 p.
11. *Myers-Scotton C.* Social Motivation for Code — Switching / C. Myers-Scotton. — Oxford: Ox. Univ. Press, 1993. — 271 p.

А. П. Ладиненко

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЗА ЗМІСТОМ ІНШОМОВНИХ ВКЛЮЧЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (на прикладі роману Е. Хемінгуея «Фієста»)

Статтю присвячено дослідженню різноманітних типів інтерпретації за змістом іншомовних включень в англomовний текст на прикладі творчості Е. Хемінгуея. У статті описано три типи інтерпретації за змістом: авторську, редакторську та читачку. Надано також результати спостережень щодо різних типів авторської ідентифікації.

Ключові слова: ідентифікація, авторська інтерпретація, редакторська інтерпретація, читачка інтерпретація, іншомовні включення, художній текст.

A. P. Ladynenko

IDENTIFICATION AND INTERPRETATION OF FOREIGNISMS IN THE ENGLISH FICTION TEXTS

The article is devoted to the types of interpretation of foreignisms in the English fiction texts. Three types of interpretation and identification are presented in the article. First type is made by the author of the text, the second belongs to the editor and the third belongs to the reader itself. Different methods of author's interpretation are offered in the article.

Key words: identification, author's interpretation, editor's interpretation, reader's interpretation, foreignism, fiction text.

Стаття надійшла до редакції 7.03.2013 р.

УДК [811.512.1+811.161.1+811.161.2]’373.611/.232.1

В. Ф. ИБРАГИМОВА

ОСОБЕННОСТИ МНОГОЗНАЧНЫХ ТЮРКСКИХ ОСНОВ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ ПРИ ОБРАЗОВАНИИ РУССКИХ И УКРАИНСКИХ ФАМИЛИЙ

В статье рассматриваются особенности однозначных и многозначных тюркских антропооснов, используемых при образовании русских и украинских фамилий. Множественность мотивации вызывает трудности при классификации производного антропонима. В связи с этим выделяются два типа основ: 1) освоенные и 2) неосвоенные.

Ключевые слова: антропоним, семантика фамилий, освоенные и неосвоенные тюркские основы, мотивация, однозначность, многозначность.

Имена собственные представляют особую группу, поскольку выполняют функцию называния отдельных лиц и индивидуальных единичностей, отличающих их от других однородных предметов и явлений. Существует три точки зрения на значение имён собственных.

Первая точка зрения, самая распространённая традиционная трактовка этого вопроса восходит к трудам английского философа-логика Дж. Ст. Милля, утверждавшего, что «собственные имена ничего не коннотируют и, строго говоря, не имеют значения» [17, с. 56]. Вслед за ним называют имена собственные «пустыми словами», «ущербными», «асемантическими», знаками-метками, этикетками и т.п. Б. Рассел, А. А. Реформатский, О. С. Ахманова, А. А. Уфимцева и др. Однако эти рассуждения строились на очень ограниченном лексическом материале без учёта неоднородного содержания имён собственных на уровне языка и речи и специфики всех функций этого класса имён.

Вторая точка зрения строится на синхронном подходе к онимам, которые обретают лексическое значение только в речи, в контексте речевого окружения и коммуникативной ситуации. Эту точку зрения обосновывают О. Есперсен, А. В. Суперанская, В. И. Болотов, С. И. Зинин и др. «Логическое определение имени собственного характеризует его как обозначающее индивид в противоположность классу. Филологическое определение подчёркивает случайность имени собственного в противоположность нарицательному или, наоборот, не случайность, а психологическое определение имени собственного заставляет обратить внимание на разницу между психологическим впечатлением, производимым именем, и его логической ценностью» [16, с. 72].

Согласно третьей точке зрения, имена собственные имеют значение и в языке, и в речи, но другого типа, чем имена нарицательные. Такую позицию занимают Л. В. Щерба, Е. Курилович, Ю. А. Карпенко, В. А. Никонов, Л. М. Щетинин и др. В общетеоретическом плане эта точка зрения представляется нам наиболее убедительной, ибо она учитывает, с одной стороны, диалектическую взаимосвязь общего и отдельного, абстрактного и конкретного, социального и индивидуального в семантике онимов на уровне языка и речи, с другой, неоднородность денотативного, сигнификативного и коннотативного содержания в семантике разных тематических разрядов имен собственных. Исследователи настаивают на признании значения у имени собственного, хотя среди сторонников этого подхода имеются определённые расхождения относительно вопроса о наличии у имени собственного понятийного ядра.

Ю. А. Карпенко акцентирует внимание на сущности и функциональном различии имён собственных и имен нарицательных, на языковые особенности. Исследователь полагает, что функциональные различия этих единиц несомненны, но они идут не по линии обобщения-индивидуализации, а по линии обобщения-объединения: «Собственные имена разъединяют однородные объекты, а нарицательные объединяют их» [5, с. 49].

По мнению А. К. Матвеева, во множестве случаев онимы факультативно способны и называть, и обозначать: поскольку у них «есть свое специфическое смысловое / лексическое значение, которое на уровне этой единицы следует назвать ономастическим, или ещё точнее — онимическим значением». Учёный подчёркивает, что «иногда собственные имена уподобляются заимствованиям, но и это неверно в принципе, во-первых, среди заимствований множество полностью освоенных слов, а во-вторых, явно смешивается происхождение собственных имён с их функционированием» [9].

Осознание современных фамилий как знаков без семантики не лишено противоречивости: внутренняя их форма так или иначе ощущается, особенно в тех случаях, где возможны, а потому возникают семантические ассоциации с именами нарицательными, имеющими конкретное значение. Т. П. Садохина отмечает, что «исторически большинство современных фамилий про-

изошло от слов нарицательной лексики, однако становлению фамильных имён сопутствовали семантические наложения этапов его развития. Поэтому этимологически устанавливаемая семантика современных фамилий сложна и они полиэтимологичны» [13, с. 8]. Многие исследователи подчёркивают, что имя — «социальный знак», имея в виду совокупность общественного и культурного развития. Как отмечает Е. С. Кубрякова, в ономастике как области языка, тесно связанной с социальными явлениями, необходимо учитывать взаимодействие языковых и внеязыковых факторов, определяющих, в конечном итоге, жизнь слова и его функционирование в речи [8].

Наблюдения показали, что русские и украинские фамильные онимы тюркского происхождения образуются на базе однозначных и многозначных нарицательных имён. Преобладают фамилии с мотивирующей моносемантической структурой: *ав* 'охота' — *Авджи, Авджиев; буга* 'бык' — *Бугаев, Бугаенко; ана* 'мать' — *Анашкин*. В структуре многозначного слова не все значения (прямые и переносные) являются производящими для фамилий. Так, слово *баш* имеет несколько значений: «голова», «главный», «верх», «крышка» (Э. С. Ганиева, А. М. Меметов). Н. К. Дмитриев отмечает, что слово *баш* имеет общее значение «голова», «начало», «конец». От него образованы фамилии *Башаров, Башкардин, Башлук, Башлий, Башлыенко, Башлаенко, Башлыков, Башта, Забашта*. Исходными для антропообразования послужили два значения этого слова, ср.: *баш-лы* «имеющий голову, головастый» — *башчи* «начальник, главарь, руководитель».

Мотивирующей основой фамилии *Баглановский* служит нарицательное слово *baglan* «дикий гусь». Н. К. Дмитриев, ссылаясь на словарь Л. Будагова, отмечает, что «для татарского языка отмечены формы *baglan* со значением 'дикий гусь'. В современном казахском и каракалпакском языке слово *baglan* имеет значение 'большого роста, толстый, крупный (о гусе, ягнёнке)» [4].

Антропоним *Гайдар*, распространённый в русском и украинском языках, имеет также несколько гипотез происхождения. Согласно словарным материалам И. Глинского, *гайдарами* у тюркских народов когда-то называли военных музыкантов — дударей (от *гайда* — дудка). Между Волгой, Днепром и Днестром это имя пристало к пастухам овец [3]. Ю. А. Федосюк приводит другую версию возникновения онима: «в татарской коннице впереди ехали музыканты; отсюда значение слова *гайда* расширилось: так стали называть всякого всадника, скачущего впереди. Позднее гайдарами стали называть погонщиков скота и пастухов» [19, с. 56].

Вокруг фамилии *Нагаев* также ведутся споры. Ю. А. Федосюк отмечает, что «Ногай — имя правнука Чингисхана, основателя Ногайской Орды, отделившейся в XIV веке от Золотой Орды» [16, с. 138]. Тюрколог Р. В. Радлов связывает происхождение онима с тюркским племенным названием *no'ai* в Крыму и на Кавказе или казахским и татарским словом *ногай* «казанский татарин», «татарин, живущий на востоке России» или «татарин-степняк».

Двойственную семантическую мотивацию имеют антропонимы, образованные на базе основы *башлык* (*Башлыкын, Башлыкын, Башлыченко, Башлычëв, Башлычков, Башлук*): 1) Остроконечный капюшон с длинными концами, надеваемый поверх головного убора. Заимствование из турецкого, крымскотатарского, азербайджанского, татарского *baslyk* 'головной убор' [7, с. 158]. 2) Заимствование из турецкого, крымскотатарского, азербайджанского, татарского *baslyk* 'предводитель, начальник' [7, с. 123, 158].

Значительную группу русских и украинских фамилий тюркского происхождения составляют онимы, образованные от существительных, которые соотносятся с личными именами или нарицательными существительными: ср. *Шеремет* — тюркское имя; его нарицательные значения — 1) «имеющий скорый, лёгкий шаг»; 2) «грубый, вспыльчивый, горячий». Поскольку родоначальник дворян Шереметевых — Шеремет — принадлежал к семье Беззубовых, где в моде были «лошадиные» имена (*Кобыла* и т. п.), имя его, скорее всего, было эпитетом, характеризующим качества лошади.

Прозвище Шеремет может иметь несколько вариантов этимологии. Наиболее вероятным является происхождение прозвища *Шеремет* из чувашского *Seremet* «бедняга, бедняжка, горемыка, жалкий, бедный, беденький, достойный сожаления»; восклицание, выражающее досаду: «чёрт возьми!»; чуваш. *Seremet* является, по-видимому, заимствованием из персидского «стыд» и его производного с разными значениями в нескольких тюркских языках: 1) пристыженный, сконфуженный; 2) скромный, застенчивый; 3) шалун, крикун; 4) дурной, плохой; 5) опозоренный; 6) скандалист, крикун. Не исключена возможность происхождения прозвища от многозначной лексемы *seremet*: 1) имеющий скорый, лёгкий шаг, горячий (о лошади); 2) грубый, вспыльчивый, невежливый (о человеке). *Шереметевы* — знатная российская фамилия, графы и князья. Шереметевы происходят из рода Андрея Кобылы, в XIII веке служившего Александру Невскому. В основе фамилии *Шереметев*, по Н. А. Баскакову [2, с. 82—84], лежит тюркско-булгарское (чувашское) *шеремет* «бедняга» или тюркско-персидское *Шир мухаммад* «благочестивый, храбрый Мухаммад» [18, т. 4, с. 429].

Фамилия *Базаров* образовалась от восточного имени *Базар*, которым обычно называли ребенка, родившегося в праздничный день, что считалось добрым признаком. В переводе с крым-

скотатарского *базар* — «рынок, воскресенье» [7, с. 35]. «Французское слово *bazar* или немецкое *Basar*, заимствованное из персидского языка и распространившееся благодаря популярности сказки «Тысяча и одна ночь», имеет аналогичные значения: 1) Благотворительное мероприятие, распродажа в благотворительных целях. 2) Рынок, ярмарка [18, т. 1, с. 105—106]. «По-бурятски *базар* означает «алмаз». Русские люди по имени *Базар* упоминаются в документах, начиная с конца XV века. В переносном значении *базар* — «крик, шум, гам». Так могли прозвать шумного человека» [2, с. 24].

Кобюк — в крымскотатарском языке *копюк* (б/п) «пена» [7, с. 102, 107]. Вторая мотивация — от прозвища *Кобук*, собственного жителям села Корбек Алуштинского района Автономной республики Крым (более раннее название села Изобильное) [6, с. 46]. Это имя было характерно и для казанцев; например, князь казанский и тюменский Кобяк — один из последних защитников Казанского края.

Множественной мотивацией характеризуются и некоторые другие фамилии. Например, фамилия *Топчий* образована: 1) от крымскотатарского слова *топчыкъ* — «мячик, пучок» [7, с. 266]; 2) от *топчу* «пушкар», «артиллерист» [18, т.4, с. 128]; 3) этимология связана с чагатским *topchak* — «красивая лошадь», уйгурским *tobuchak* — «большая лошадь» [14, с. 230, 123]. В словаре М. Фасмера отмечается, что «*Топчак* — название тюркского племени» [18, т. 4, с. 80—81]. Из нескольких значений мотиваторов анализируются лишь те, от которых образовывались антропонимы. К двум или более этимонам можно свести ряд других современных фамилий тюркского происхождения. Например, фамилии *Касапов*, *Касапенко*, *Касапцев* образованы от тюрк. *касап* «мясник»: 1) рубщик мяса; 2) продавец мяса. В русском языке субстантив *мясник* образован от мотивирующего слова *мясо*, в крымскотатарском языке лексема является непроизводной, так как заимствована из арабского языка.

Множественность мотивации вызывает трудности при классификации производного антропонима. Поэтому в качестве основания для выделения групп мы предлагаем рассматривать степень освоенности / неосвоенности тюркизмов в русском и украинском языках. В соответствии с этим выделяются 2 типа тюркских основ: тюркские основы, *освоенные* в русском и украинском языках и *не освоенные* в русском и украинском языках.

1. Алиев Г. Р. Лингвистические и экстралингвистические факторы в антропонимии (на материале тюркских языков: азербайджанского, узбекского, казахского, киргизского, татарского и башкирского) : автореф. дис. ... доктора филол. наук : 10.02.06 «Тюркские языки». — Алма-Ата, 1989. — 17 с.
2. Баскаков Н. А. Русские фамилии тюркского происхождения : [монография] / Н. А. Баскаков. — М.: Наука, 1979. — 279 с.
3. *Власні імена людей* : словник-довідник / [укл. Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська]. — 2-е вид., випр. і доп. — К.: Наук. думка, 1996. — 336 с.
4. Дмитриев Н. К. Строй тюркских языков / Н. К. Дмитриев. — М.: Изд-во восточной литературы, 1962. — 608 с.
5. Карпенко Ю. А. Деминутивное антропонимическое словообразование (на материале русских говоров юга Украины) / Ю. А. Карпенко // Собственные имена в системе языка. — Свердловск: Уральский ун-т, 1980. — Вып. 14. — С. 99—110.
6. *Кримськотатарські чоловічі імена та імена по батькові: кримськотатарсько-український правописний словник* / [укл. Є. С. Регушевський та ін.]. Сімферополь, 2005.
7. *Крымскотатарско-русский словарь* / [авт.-сост. Усеинов С.М.]. — Симферополь: Оджакъ, 2005. — 396 с.
8. Кубрякова Е. С. Части речи в ономазиологическом освещении: [монография] / Елена Самойловна Кубрякова. — М.: Наука, 1978. — 126 с.
9. Матвеев А. К. Субстратная топонимия как объект комплексного регионального исследования / А. К. Матвеев // Вопросы языкознания. — 1989. — № 1. — С. 77—85.
10. Меметов А. М. Фонетическое освоение русских заимствований в крымскотатарском языке / А. М. Меметов // Советская тюркология. — 1988. — № 6. — С. 16—24.
11. Рассел Б. Человеческое познание: его сфера и границы / Бертран Рассел. — М.: Терра, 2000. — 464 с.
12. Садохина Т. П. Структура, семантические особенности и орфография современных русских фамилий : автореф. дис. ... канд. филол. н. : 10.02.01 «Русский язык» / Т. П. Садохина. — Л., 1981. — 20 с.
13. *Словарь русско-украинских фамилий тюркского происхождения* / [сост. Ибрагимова В.Ф.]. — Симферополь: ОАО «СГТ», 2009. — 116 с.
14. *Словарь современных русских фамилий* / [сост. Ганжина И.М.]. — М.: Изд-во Астель ; АСТ, 2001. — 672 с.
15. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного: [монография] / А. В. Суперанская. — М.: Наука, 1973. — 368 с.
16. Федосюк Ю. А. Что означает ваша фамилия? / Ю. А. Федосюк. — М.: Флинта : Наука, 2006. — 86, [1] с.
17. Шапиро Р. Я. Значение имён собственных / Р. Я. Шапиро // Семантика и структура слова : сборник науч. трудов. — Калинин, 1984. — С. 124—128.
18. *Этимологический словарь русского языка* : в 4-х т. / [сост. М. Фасмер; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёв]. — М.: Изд-во Астрель; АСТ, 2004. — Т. 1—4.

V. F. Ibragimova

THE FEATURES OF POLYSEMIOUS TURKISH STEMS USED IN THE FORMATION OF RUSSIAN AND UKRAINIAN SURNAMES

The article looks at the features of monosemous and polysemious Turkish stems used in the formation of Russian and Ukrainian surnames. The multiplicity of motivation causes the classification difficulties of derived anthroponyms. In this regard, there are reclaimed and unreclaimed stems.

Key words: anthroponym, semantics of surnames, reclaimed and unreclaimed Turkish stems, motivation, monosemy, polysemy.

В. Ф. Ібрагімова

ОСОБЛИВОСТІ БАГАТОЗНАЧНИХ ТЮРКСЬКИХ ОСНОВ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ПРИ ТВОРЕННІ РОСІЙСЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ

У статті розглядаються особливості однозначних і багатозначних тюркських антропооснов, від яких утворюються російські й українські прізвища. Множинність мотивації спричинює труднощі при класифікації похідного антропоніма. У зв'язку з цим виділяються два типи основ: 1) освоєні та 2) неосвоєні.

Ключові слова: антропонім, семантика прізвищ, освоєні та неосвоєні тюркські основи, мотивація, однозначність, багатозначність.

Стаття надійшла до редакції 5.05.2013 р.

УДК 811.161.23'373.2(477.86+477.74)

Г. В. СЕНИК

ВАРІАНТИ ІМЕН ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ НЕОФІЦІЙНИХ АНТРОПОНІМІВ

У статті аналізуються варіанти імен, які виступають у ролі неофіційних антропонімів мешканців сіл Івано-Франківщини та Одещини. Такого типу оніми розподіляються між групами залежно від мотивів номінації. Виділяються особливі регіональні варіанти, які не зафіксовані у словнику власних імен І. І. Трійняка. Визначаються способи творення відмінних неофіційних назв та з'ясовується специфіка їх вживання у зазначених регіонах.

Ключові слова: регіональна антропонімія, прізвисько, сімейно-родове іменування, вулична назва, варіанти імен.

Протягом кількох десятиліть здійснюється дослідницька робота над збором, опрацюванням та описом регіонального самотнього антропонімічного матеріалу, що залишається одним з найцікавіших і найбагатших з точки зору семантики, словотвору, стилістики. В даній статті описано результати деяких спостережень сфери неофіційних іменувань людини. Метою нашого дослідження стали варіанти імен, які використовуються в сучасному селі як *прізвиська чи вуличні назви*.

Неофіційні іменування належать до такої категорії онімів, які функціонують тільки в розмовному мовленні і є невичерпним живим джерелом людської творчості, культури. Нині маємо чимало праць, у яких порушуються питання термінологічної усталеності, семантики та способів творення таких антропонімів. Сучасні дослідники продовжують та розвивають ідеї В. Охримовича, В. Ястребова, М. Сумцова, В. Никонова, М. Худаша, П. Чучки. Цьому сприяє і розширення кола проблем, які піднімають нові мовознавчі науки: соціолінгвістика, етнолінгвістика, когнітивна лінгвістика. Вони допомагають розкрити в капсулі прізвиська не тільки інформацію про особу, але й про «особливості певної епохи, що сприяє розширенню культурного портрету нації» [9, с. 1].

У наукових розвідках з даної тематики представлено матеріал різних регіонів України: прізвиська Закарпаття досліджує П. Чучка, народно-побутову антропонімію Бойківщини — Г. Бучко та Д. Бучко, Луганщини — Н. Федотова, Наддніпрянщини — І. Сухомлин, Гуцульщини — М. Лесюк, Б. Близнюк, Покуття — Г. Ліщинська, Західного Полісся — Г. Аркушин, Н. Шульська, Наддністрянщини — Р. Остап, Тернопільщини — О. Вербовацька, Львівщини — М. Наливайко. Крім українських прізвищ, маємо можливість познайомитися і з російськими неофіційними іменуваннями Одещини, які проаналізовано Л. Баранник, Н. Швецовою, та Донеччини — С. Струсь-Проценко, а також з онімами болгарських сіл Запорізької області — А. Міхіна.

Кожен регіон характеризується своєю специфікою іменування особи. Нашу увагу привернуло використання варіантів імен, які є одним із видів неофіційної (народно-побутової) антропонімії, засобом розпізнавання та характеристики носіїв, на Івано-Франківщині та Одещині.

Звертаючись до наукових досліджень, зауважимо, що досі не існує єдиного погляду на розуміння понять, які є складовими частинами неофіційної системи іменувань. Г. Бучко та Д. Бучко, проаналізувавши матеріал, зібраний у бойківських селах, виділили п'ять видів неофіційних антропонімів, серед яких на першому місці гіпокористичні варіанти імен:

- 1) гіпокористичні варіанти особових імен;
- 2) посесивні та деякі інші деривати від прізвищ;
- 3) посесивні та інші деривати від імен батьків або чоловіка;
- 4) індивідуальні прізвиська;
- 5) сімейно-родові (спадкові) іменування, що генетично відрізняються від офіційного прізвища носія [2, с. 5].

Ця класифікація вносить деякі корективи в розуміння поняття *прізвисько*, адже раніше будь-яке неофіційне іменування називали цим терміном. Крім загальновідомого визначення *прізвищевої назви*, поданого в монографії М. Худаши «З історії української антропонімії» [10, с. 83], молоді вчені, досліджуючи цей вид антропонімів, пропонують свої визначення, які розширюються чи уточнюються залежно від аспекту дослідження.

У дисертації М. Наливайко знаходимо таке визначення *прізвиська*: «...неофіційне іменування, яке дають номінатори особі чи колективі людей за індивідуальними ознаками, а також за спорідненістю і свояцтвом між носієм і членами родини для ідентифікації і конкретизації. Прізвищам притаманні індивідуальність, конотативне забарвлення і вмотивованість» [3, с. 5].

Дуже цікаве, детальне і концептуально нове тлумачення такого типу онімів подає у своїй дисертації Н. Федотова, яка досліджувала когнітивний аспект творення, сприйняття та інтерпретації прізвищ: «*Прізвиська* — антропоніми неофіційної сфери функціонування, які виражаються одним чи кількома словами та вживаються як стислі тексти, що відрізняються формальною структурно-семантичною нерозгорнутістю й розкриваються в мотиваційному тексті. Вони характеризуються підвищеною інформативністю й експресивно-емоційною забарвленістю, компресують у своєму змісті характеристики зовнішніх і внутрішніх особливостей носія імені, імпліцитно представлені через асоціативний зв'язок з предметами чи явищами навколишньої дійсності» [9, с. 5]. І справді, майже за кожним індивідуальним прізвищем дуже часто криється ціла історія виникнення.

Усний характер функціонування прізвищ зумовлює проблему збирання матеріалу, коли дослідник обов'язково має врахувати ряд етичних моментів, пов'язаних із специфікою такого роду найменувань. Адже присутність «сторонніх» накладає обмеження на використання у бесіді прізвищ. Норми і частотність вживання прізвищ як самостійних іменувань багато в чому залежить від того, як ставляться до них їх носії (сприймаються ними як образливі чи жартівливі). Власне індивідуальні оніми переважно сприймаються як образливі, бо вони більш за все володіють експресією, чітко мотивовані та часто вказують на негативні риси носія. У зв'язку з цим не кожен інформант погоджується назвати чи пояснити походження індивідуальних прізвищ, а от *вуличних назв* можна почути багато. Сімейно-родові іменування вивчали ономасти різних регіонів України, проте й дотепер немає усталеної термінології щодо цих антропонімів (Р. Остап використовує термін *родинні, родові прізвиська* [4], П. Чучка — *родичівські або генесіонімічні прізвиська* [12], В. Чабаненко — *колективно-родинні прізвиська* [11]). Н. Шульська у своїй статті «Сімейно-родова антропонімія Західного Полісся» подає диференціацію термінів *прізвисько* і *вулична назва* мешканцями даного регіону: прізвищами означають переважно індивідуальні неофіційні антропоніми, тоді як назви по-вуличному — це сімейно-родинні (спадкові) найменування [13, с. 54].

З цього приводу дуже слушним є зауваження вже вище згаданих авторів: прізвисько насамперед характеризує особу, а тоді ідентифікує, а сімейно-родове іменування в поєднанні з іншими компонентами антропонімії системи ідентифікує особу [2, с. 4]. Що залишається після людини? Її ім'я. Якщо вона проявила себе певним чином, досягла чогось у своєму житті, то ім'я її живе далі в дітях, онуках, правнуках... Пригадаймо Біблію: імена дванадцяти колін Ізраїлевих передавалися із покоління в покоління, а якщо пригадати дружину Лота, то вона так і залишилася *Лотовою дружиною*.

Проблемі творення відантропонімних, а власне відпрізвищевих прізвищ (так часто їх називають автори) присвячено ряд статей російських ономастів (О. Бороніна, І. Ніколаєв, З. Нікуліна, Т. Мещерякова, П. Поротников). Такого типу найменування «є самостійним видом прізвищ, майже не пов'язаних з іншими, частіше психологічними критеріями, які лягають в основу прізвиська. Тому при аналізі цих онімів можна відволіктися від психологічних нюансів» [1, с. 25].

Як бачимо, дехто з ономастів і такого типу іменування називає *прізвишками*. П. Чучка, аналізуючи прізвища закарпатських українців, пише, що «прізвищами ставали готові лексеми,

які досі реально функціонували на статусі сімейних прізвищ, тобто прізвищевих назв або особових імен. Здебільшого це були рідко вживані імена в різних їх формах, нестандартні імена по батькові, живі вуличні прізвиська...» [12, с. XXIV]. Цей процес продовжується і сьогодні. Варіанти імен і утворені від них посесивні форми функціонують у другому, третьому, четвертому поколіннях: *Йванцьоб* — *Галі Йванцьова* (*Йванцьова донька*), *Михайло Галі Йванцьова* (*Йванцьов внук*), *Петро Михайла Галі Йванцьова* (прикладі наші), тобто «продовжують реалізувати давній неофіційний спосіб позначення родинності — закріплювати пам'ять про предків в іменуваннях їх нащадків» [12, с. XXVII].

На Опіллі (Галицький район Івано-Франківської області) в ролі неофіційних іменувань використовуються:

— оніми, в основі творення яких лежать варіанти імен (включаючи й іншомовні) самих носіїв: *Васіль*, *Васілик*, *Басько*, *Базель*, *Базик*, *Базілій* (*Базилій*) (с. 60 — сторінка у дужках свідчить про фіксацію вказаних варіантів у «Словнику власних імен» І. Трійняка [8]) від *Василь* (пор. з польськ. *Bazyli*), *Густа* (чоловіче) від *Августин* (творення цього варіанта імені пояснюємо взаємодією таких явищ, як афереза та апокопа), *Михалко*, *Місенько*, *Хасько* (*Михасько* с. 238) від *Михайло*; *Марцин* (с. 218) від *Мартин*, *Мелясь* від *Омелян*, *Казик* (с. 162) від *Казимир*, *Киміоша* від *Яким*, *Ладимірка* (с. 75, чол. *Ладимір*) від *Володимира*, *Лінка* (с. 266) від *Олена*, *Йвах*, *Йвасик*, *Йванцьоб*, *Йвак*, *Йбоган* від *Іван* (с. 144, у словнику усі варіанти з початковим *I: Ів'ах, Іванцьоб...*), *Йваська* (с. 145) від *Іванна*, *Галюсі* (с. 80) від *Галина*, *Дана* (с. 50) від *Богдан* (афереза), *Руська* (с. 314) від *Розалія*, *Симань*, *Симко*, *Сьоба* (с. 332) від *Семен*, *Оржо* (с. 274) від *Орест*, *Саварін* (с. 329) від *Северин*, *Савон* (с. 319) від *Сава*, *Стах* (с. 276) від *Остап*, *Фрон* (с. 345) від *Софрон* (явище аферези), *Штифась* (с. 349) від *Степан*, *Мері*, *Маролька* (*Марулька* — с. 213), *Мерена* (*Марена* — с. 212), *Мунька* (с. 214) — *Марія*, *Феджіка* — *Федір*, *Андрейца* (*Андрейцо* с. 33) — *Андрій*, *Фрідрик* (пор. польськ. *Фридерік*) — *Фрідріх*;

— оніми, причиною виникнення яких стала деформація імен, викликана дефектами мовлення (часто дитячого): *Вафа* від *Вася*, *Хоба* від *Рома*, *Цько́ла* від *Микола*, *Толька* (жіноче) від імені *Слівка* (*Славка* (с. 419) — *Ярослава*), *Дзьмітро* та *Аванька* — такі прізвиська отримали особи, які заїкалися; *Штісан* (*Штефан*) від *Степан*, *Іцьо* (*Орцьо*) від *Орест*, *Міри́к* (*Дмитрик*), *Цяньці* (*Катеринці*) від *Катерина*, *Бінка* (*Михайлінка*), *Минталá* (ім'я *Михайлина* вимовляла як *Минталіна*), *Сянда* від *Олександра*, *Мацько*, *Мньюцько* — ці варіанти пов'язані з вимовою імені *Михайло* (*Михасько*, *Місько*), *Ганька* (*Ганька* — жінка гаркавить) (детальніше про це йдеться у статті «Особливості мовлення як джерело творення прізвищ» [6, с. 30—36];

— оніми, в основі творення яких лежать варіанти імен когось із близьких родичів:

патроніми — назви за іменем батька: *Шпиродонко* (*Спиродонко* с. 326) від *Спиридон*, *Пріцько* (с. 304) від *Прокіп*, *Тадик* (*Тадек* — *Тадзик* — с. 372) від *Тадей*;

матроніми — назви за іменем матері: *Михайліна* (чоловіче), *Сабінка* *Іван* (*Сабіна*), *Маланій* (*Меланія*);

пропатроніми — назви за іменем діда: *Герасім*, *Афтанас*, *Климак* — дід *Клим*, *Проц'ак* — дід *Прокіп*;

проматроніми — назви за іменем бабусі: *Дмитро́ Маланка*.

Дуже часто трапляється так, що інформанти не можуть пояснити походження того чи іншого прізвища. У процесі збирання матеріалу мали місце поодинокі випадки, коли інформанти намагалися дати свою версію походження таких назв. Причиною незнання походження прізвищ найчастіше є втрата інформації про предків, вихід з активного вжитку застарілої лексики чи, навпаки, створення, особливо молоддю, своєрідних оканалізмів, використання жаргонізмів чи іншомовної лексики, а також можливі й фонетичні помилки при використанні сімейно-родової назви. Наприклад: в основі іменування *Миханьки* (син — *Миханьків*, дочка — *Миханькова*) лежить варіант імені прадіда — *Миханько* (від *Михайло* — с. 238). До правнука родове ім'я дійшло у формі «*Миханік*» (хлопець не має ніякого відношення до механіки). Отож у майбутньому пояснити правильно походження цього оніма уже ніхто не зможе і, можливо, тоді велику роль відіграє народна фантазія. Але цей приклад яскраво пояснює те, чому часто односельці не можуть пояснити походження того чи іншого прізвища. Такого типу явища є, за словами О. Суперанської, ономастичними універсальними (це специфічні риси, які властиві всім або багатьом іменам різних мов, і спільні закономірності, згідно з якими розвиваються ономастичні системи): при тривалому використанні одного й того ж імені у одного й того ж об'єкта відбувається поступова втрата мотивації імені, а відповідно і втрата внутрішньої форми імені [7, с. 352].

Як ще один тип найменувань можна виділити оніми, які виникли внаслідок звукових асоціацій імен зі словами, що не мають відповідників серед загальновідомих апелютивів та онімів: *Бедьо* від *Богдан*, *Катиянка* від *Катерина*, *Петегеса* від *Петро*.

Матеріалом для дослідження на Одещині послужили неофіційні іменування мешканців деяких сіл Овідіопольського, Білгород-Дністровського та Татарбунарського районів. Зібрані нами оніми на півдні України розподіляємо між такими ж групами:

— оніми, в основі творення яких лежать варіанти імен самих носіїв: *Коляндра* (Коляндра с. 229), *Ку́ля* від Коля; *Міхе́й* (Михей с. 240) від Михайло; *Славу́та* (с. 419) від Ярослав; *Ту́рик* (с. 45) від Артур; *То́ха* (Янтоха — с. 38) від Анатолій; *Льо́ня* (с. 265) від Олексій, *Наталі́ца* від Наталя, *Ма́рена* (с. 212), *Ма́нька* (с. 212), *Му́ська* (с. 214) від Марія; *Міро́ська* (Мироська с. 235) від Мирослава; *Же́нечка* від Євгенія; *Віталю́нчик* від Віталій; *Ві́тик* (с. 67) від Віктор; *Зі́ка*, *Зі́ніка* від Зінаїда; *Жо́рік* (с. 87), *Дьо́рдій* (с. 87), *Джі́ка* від Георгій; *Го́ша* (с. 147) від Ігор; *Петрі́ка* (с. 293) від Петро; *Фе́ндзя* від Феодосія; *Ю́льця* від Юлія; *Сашу́ка* (Сашук — с. 262) від Саша;

— оніми, в основі творення яких лежать варіанти імен когось із близьких родичів:

батька: *Фо́нька* (с. 21) — Агафон; *Клема́ш* (с. 178) — Климентій; *Колю́ся* (с. 229) — Микола; *Ко́ля Миро́н* — Мирон; *Бо́ря* — Борис; *Ярмала́йчик* (с. 133) — Єрмолай; *Го́га* (с. 86) — Георгій; *Юра Бо́ря* — Юрій Борисович;

діда, прадіда: *Єме́ля* (с. 269) — Омелян; *Тере́нчик* (с. 358) — Терентій; *Ма́рчик* (Макарчик — явище синкопи) — Макар; *Ана́нько* (с. 30) — Ананій; *Ки́рик* (с. 173) — Кирило; *Фа́нчик* — Филімон; *Тру́шка* (с. 336) — Трохим; *Спі́рка* (с. 326) — Спиридон; *Ті́тик* — Тит; *Діо́нісій* (с. 104) — Денис; *Проко́ша* (с. 305) — Прокопій; *Про́шка* (с. 307) — Прохор;

матері: *Парасті́ця* (Парасиця с. 287) Параска; *Ко́ля Ри́за* — Ірина; *Ля́да* — Лідія;

бабусі: *Ве́тя* (с. 129) — Єлизавета; *Ко́ля Яри́на* — Ярина;

— оніми, причиною виникнення яких стала деформація імен, викликана дефектами мовлення: *Здебан* — у дитинстві, коли запитували, як звати батька, відповідав: «Здебан» (Степан); *Гу́да*, *Яло́дя*, *Ля́тик* — так вимовляли діти свої імена (Люда, Володя, Гнатик); *Фе́тка* від Світлана (жінка шепелявить).

Якщо говорити про імена та їх варіанти в цілому (враховуючи не тільки офіційні імена носіїв), то можна виділити ще одну групу, яка буде характерною не тільки для названих регіонів:

— оніми, в основі творення яких лежать імена історичних героїв, кіногероїв: *Анфі́са*, *Бейжа* — так називають жінок легкої поведінки (за аналогією з героїнями кінофільмів); *Кі́р'ян Інью́тін* — схожий на героя фільму «Вічний поклик»; *Чу́чо*, *Ві́ктор Карено* — чоловіки, схожі на героїв мексиканських серіалів; *Василь Іванович* (Чапаєв) — любить командувати, дуже запальний; *Йосип* — прізвисько чоловіка на прізвище Пільсущкий (за аналогією з польським політичним діячем Юзефом Пілсудським).

Таким чином, даний тип неофіційних іменувань характерний і для Івано-Франківщини, і для Одещини. Але в Західній Україні більш широко представлені варіантні ряди імен, до складу яких часто входять і польські (взяти хоча б імена Михайло, Іван, Василь), а в південному регіоні в ролі неофіційних іменувань частіше виступають давні, рідкісні імена чи їх іншомовні відповідники — часто молдовські (Агафон, Ананій, Тит, Наталіца, Зініка, Петріка, Джіка). Також для останнього більш продуктивним є творення вуличних назв жінок (андронімів) від прізвищ (*Коржуха* від Коржа, *Чимпоєшка* від Чимпоєш, *Піруска* від Пірус). Можливо, пов'язане це з тим, що в одеських селах живе багато переселенців і через те прізвище виконує свою безпосередню роль. Часто в цих населених пунктах для творення неофіційних іменувань використовується таке явище, яке П. Поротников називає *редеривацією* (відновлення епоніма — слова, яке колись послужило твірним для певного прізвища) [5, с. 73], і внаслідок цього процесу відтворюються імена чи їх варіанти: *Афо́ня* від Афанасенко, *Алекс* від Алексеєва, *Га́рик* від Гаркуша, *Га́сик* від Герасименко, *Ду́ня* (чол.) від Данільцев, *Єфі́м* від Єфименко, *Василь* від Василенко, *Клим* від Клименко, *Ку́зя* від Кузюкін, *Ла́зар* від Лазаренко, *Мака́р* від Макаренко, *Микі́та* від Микитюк, *Наза́р* від Назаров, *Несто́р* від Несторов, *Пана́с* від прізвища Апанасенко, *Пе́тька* від Петручок, *Прото́ся* (Протас) від Протосевич, *Сте́па* від Степаненко, *Га́вріло* від Гавриленко. Як правило, такий тип творення неофіційних іменувань найбільш продуктивний серед школярів (можна пригадати героїв фільму «Кадетство»), та в нашому випадку носіями таких онімів є особи віком і 40, і 60 років (особливо активно у ролі таких назв використовується апелювативна лексика: *Чума́к* (від прізвища Чумаченко), *Бонда́р* (Бондарчук).

Якщо говорити про способи творення неофіційних антропонімів від імен, то найчастіше в обох регіонах застосовується суфіксальний спосіб:

-к-, -ок-, -ик-: *Васі́лик* (с. 60) від Василь, *Грицо́к* від Гриць, *Кири́лик* від Кирило, *Миро́нько* від Мирон, *Фе́дик* (с. 375) від Федір; *Тро́ник* (с. 365) від Трохим;

-ак-, -ук-: *Проца́к* від Прокіп, *Домча́к* від Домінік, *Миро́сяк* від Мирослав, *Сашу́ка* від Саша;

-еньк-, -оньк-, -уньк-, -юнчик-: *Петру́нька*, *Пилипо́нько*, *Федоро́нька* (чоловіче) від Федір; *Віталю́нчик*;

-очк-, -ичк-: *Воні́фрочко* (Оніфро — с. 272) від імені батька Онуфрій;

-ус-: *Ті́тус* від Тит;

-он-: *Сава́н* (с. 319) від Сава;

-ч-: *Йванча́* від Іван;

-ій-: *Масдій* від імені матері Магдалина, *Маланій* від імені матері Меланія, *Парасій* (*Парасія* с. 287) від імені дружини Параска. Остання назва як індивідуальне прізвисько закріпилася за чоловіком, у якого були три дружини і всі на ім'я Параска. Також фіксуємо чоловічі прізвиська, утворені від імені матері або бабусі: *Коля Ярина*, *Коля Ризя*, *Михайліна*, *Сабінка Іван*, *Дмитро Маланка* (найчастіше такі хлопці виховувались тільки матір'ю або ж жіноча половина у сім'ї була головною).

Для обох регіонів характерне творення від варіантів імен сімейно-родових назв: *Василикі*, *Фрانیки*, *Тадіки*, *Процакі*, *Климакі*, *Миханькі* (Опілля); *Клемаші*, *Ананьки*, *Іванькі*, *Кірики*, *Прішки*, *Олександрі*, *Марчики* (Одещина). У більшості випадків на півдні вони утворюються безпосередньо від варіанта імені, вживаного у множині, а в Галичині, крім аналогічних форм, використовуються дуже активно посесивні деривати від імені батька чи матері: *Іванцєві*, *Воніфрочкові*, *Рущині*, *Марольчині*.

1. *Боронина О. В.* К вопросу об отфамильных прозвищах / О. В. Боронина // Вопросы ономастики. — Свердловск, 1980. — Вып. 14. — С. 111—115.
2. *Бучко Г. С.* Народно-побутова антропонімія Бойківщини / Г. С. Бучко, Д. Г. Бучко // *Linguistica slavica* : Ювілейний збірник на пошану І. М. Желєзняк. — К.: Київ, 2002. — С. 3—14.
3. *Наливайко М. Я.* Неофіційна антропонімія Львівщини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / М. Я. Наливайко; Національний авіаційний університет. — К., 2011. — 19 с.
4. *Осташ Р.* Из життя сучасних українських прізвищ. 3 / Р. Осташ // Діалектологічні студії. 6. / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. — Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2006. — С. 293—302.
5. *Поротников П. Т.* О способах образования отфамильных прозвищных именованій / П. Т. Поротников // Русская ономастика и её взаимодействие с апеллятивной лексикой. — Свердловск, 1976. — С. 70—74.
6. *Сеник Г. В.* Особливості мовлення як джерело створення прізвищ / Г. В. Сеник // Записки з ономастики : зб. наук. пр. / відп. ред. Ю. О. Карпенко. — Одеса : Астропринт, 2000. — Вип. 4. — С. 30—36.
7. *Суперанская А. В.* Ономастические универсалии / А. В. Суперанская // Восточнославянская ономастика. — М.: Наука, 1972. — С. 346—356.
8. *Трійняк І. І.* Словник українських імен / І. І. Трійняк. — К.: Довіра, 2005. — 509 с.
9. *Федотова Н. М.* Сучасні прізвиська Луганщини : когнітивна прагматика творення тексту оніма : Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Федотова; ХНУ ім. В. Н. Каразіна. — Харків, 2008. — 20 с.
10. *Худаш М. Л.* З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. — К., 1977. — 236 с.
11. *Чабаненко В. А.* Прізвиська в системі експресивних засобів народнорозмовної мови (на матеріалі говірок Запорізької та Дніпропетровської областей) / В. А. Чабаненко // Повідомлення Української ономастичної комісії. — К.: Наук. думка, 1976. — Вип. 14. — С. 16—20.
12. *Чучка П. П.* Прізвища закарпатських українців : Історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. — Львів : Світ, 2005. — 704, XLVIII с.
13. *Шульська Н. М.* Сімейно-родова антропонімія Західного Полісся / Н. М. Шульська // Українська мова. — 2010. — № 2. — С. 50—59.

А. В. Сеник

ВАРИАНТЫ ИМЁН КАК ОДИН ИЗ ВИДОВ НЕОФИЦИАЛЬНЫХ АНТРОПОНИМОВ

В статье анализируются варианты имён, выступающих в качестве неофициальных антропонимов жителей сёл Ивано-Франковщины и Одещины. Онимы распределяются между группами в зависимости от мотивов номинации. Выделяются особенные региональные варианты, не зафиксированные в словаре собственных имён И. И. Трійняка. Определяются способы образования отыменных неофициальных наименований и специфика их употребления в указанных регионах.

Ключевые слова: региональная антропонимия, прозвище, семейно-родовое наименование, уличное наименование, варианты имён.

A. V. Senyk

NAME VARIATIONS AS A TYPE OF UNOFFICIAL ANTHROPONYMS

This article analyses name variations that act as unofficial anthroponyms of villagers of Ivano-Frankivsk and Odessa regions. Proper nouns of this type are divided into groups depending on motives of nomination. They single out special regional variations that are not lexicalized in the Triunyak's Dictionary of Proper Names. In this article the ways of creating of name variations from nominal unofficial names are determined and clarified specifics of their wage in above mentioned regions.

Key words: regional anthroponymy, nickname, clan name, street nickname, name variations.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2013 р.

УДК 811.161.1'23'373.23

Д. В. МАЙДАНЮК

АНТРОПОНИМИЧЕСКИЙ ФРАГМЕНТ В ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ НАРРАТИВА И. ИЛЬФА И Е. ПЕТРОВА

В статье в лингвокультурологическом аспекте рассмотрены антропонимические номинации в нарративе И. А. Ильфа и Е. П. Петрова. Антропонимы репрезентируют не только личность того или иного персонажа, но и самих соавторов, так как позволяют глубже проникнуть в замыслы писателей-сатириков, постичь пути решения ими художественных, эстетических, идеологических и собственно языковых задач.

Ключевые слова: антропоним, лингвокультурологическое пространство, антропонимический фрагмент, логоэпистема, нарратив.

Интерес к языку сатиры И. Ильфа и Е. Петрова возник непосредственно после появления в свет их произведений и впоследствии не угасал, поскольку писатели запечатлели панораму жизни советского общества 20-х годов XX века (Р. А. Будагов [1], Г. Л. Ленобль [2], Э. Б. Наумов [3]). Описание окружающей действительности сквозь призму комического мировидения соавторов выразилось в общем комическом эмотивном фоне их произведений и насмешливой эмотивной тональности, проявляющейся в выражении эмоционального отношения к действительности [4, с. 203].

Ироническое отношение И. Ильфа и Е. Петрова к жизни особенно ярко проявляется в именованных действующих лиц. Имена собственные не только участвуют в создании культурного фона, колорита художественного текста, но зачастую служат свёрнутой характеристикой персонажа (так называемые «говорящие» фамилии). Среди разнообразных элементов, участвующих в реализации комического начала, антропонимы занимают особое место: они несут важную стилистическую и смысловую нагрузку, так как с помощью самих именованных персонажей создаётся обличающая гиперболизация, усиливаются комические эффекты и контрасты. С антропонимом связываются разнообразные сведения о его носителе, общее впечатление о персонаже, эмоции, вызванные его внешним видом или внутренним миром. Помимо репрезентативной функции, антропоним выполняет функцию идентификации индивида.

Цель нашего исследования — рассмотреть антропонимические номинации в нарративе Ильфа и Петрова в лингвокультурологическом аспекте. В этом плане антропонимы выполняют функцию логоэпистемы.

Антропонимикон в нарративе Ильфа и Петрова представлен реальными и вымышленными именами, называющими действующих персонажей. Сравните, с одной стороны: *Алексей Толстой, Бальзак, Олеша, Зоценко, Айвазовский, Куинджи, Батый, Христофор Колумб, Скобелев, Склифасовский*, — с другой: *Шахерезада Фёдоровна Шайтанова, Подпругин*. Мы рассматриваем только те из них, которые имеют культурно значимую ценность. Большинство фамилий используется в качестве средства номинации культурных фактов или событий.

Исследованный материал показал возможность выделения двух типов антропонимов-логоэпистем в произведениях Ильфа и Петрова.

I. Антропоним-логоэпистема — наименование реально существующих лиц. В этом типе выделяется несколько подтипов:

А) Имена и фамилии известных писателей: *Алексей Толстой, Гладков, Сейфуллина, Леонов, Олеша, Фадеев, Афиногенов, Зоценко* (— *Значит, так: Алексей Толстой, Гладков, Сейфуллина, потом на Л... ну, который «Сотсаранчуки»... да, Леонов. Ещё Олеша, он это здорово умеет. Парочку из пролетарских, поглавнее Фадеева и Афиногенова на предмет пьесы. Для смеха можно Зоценко, пусть сочинит чего-нибудь вроде «Аристократки», но в разрезе сахарной свёклы. Хорошо бы ещё критика вовлечь. Они пусть пишут, а он их пусть тут на месте критикует [Когда уходят капитаны], Исбах, Бальзак* (— *Ах, — говорит утомлённый редактор, — Исбах далеко не Бальзак, но этот Подпругин такой уже не Бальзак!* [Когда уходят капитаны]), *Грин* (— *Не люблю застольных речей. Опять Олеша не то сказал. Сказал о Грине, что умер последний фавулист. Не понимаю, что это значит — последний фавулист. Последний флибустьер — это ещё бывает. Не то, не то сказал [Литературный трамвай]), *Гончаров* (— *Вы что к нам, в качестве Гончарова? — строго спросил молодой командир. — Так точно, на фрегате «Красный Кавказ». — Что-то вас много. Сразу три**

Гончарова. — Один — художник. — Ага, значит два Гончарова и один Верещагин [Начало похода], Никулин, Герцен (Читали Никулина? — «Время, пространство, движение»? Читал. Мне нравится. Совсем как Герцен стал писать. Просто «Былое и думы» [Литературный трамвай]), Михаил Булгаков (— Калош я не ношу! Дешёвое удовольствие! Калоши носит в Москве только один человек — Михаил Булгаков [Принциметалл]).

В данный наиболее широко представленный подтип антропонимов-логоэпистем вошли как имена маститых авторов, классиков, так и молодых авторов, современников И. Ильфа и Е. Петрова, что объясняется принадлежностью писателей к литературной среде. Среди таких имён — Л. Н. Сейфуллина, издавшая в 1920-е годы несколько «идеологически правильных» повестей о послеоктябрьской России и считавшаяся одним из основоположников соцреализма. В то же время, включение в текст фамилий классиков литературы, дореволюционных и иностранных авторов было своего рода вызовом тогдашним идеологам, проповедовавшим отказ от наследия «старого» мира.

Б) Имена и фамилии известных художников: *Рубенс, Айвазовский, Куинджи (... не художник, а такой, что ли, своеобразный переводчик. Он делает «юберзецен». Он переводит. Одним словом, он изготавливает фальшивых Рубенсов, Айвазовских, Куинджи и других мастеров кисти [Королевская лилия]), Веронезе (— Наконец-то, наконец у меня есть настоящая Веронезе. Ах, как я люблю именно Веронезе! Сколько воздуха! [Королевская лилия]), Ротов (... автору вместе с художником К. Ротовым удалось попасть в Колоколамск, пожить там в отеле «Ряжск» и даже снять генеральный план с этого удивительного города [Необыкновенные истории... Колоколамска]).*

В) Имена и фамилии известных артистов: *Мейерхольд (— Вот вы тут сидите и ни черта не делаете, — сразу начинает здоровяк в капитанской форме, — а между тем происходят события огромной важности. Мейерхольд сползает в мелкобуржуазное болото! Если я человек живой, так сказать, сделанный из мяса, я этого так не оставляю [Когда уходят капитаны]), Эггерт и Малиновская (... Александр Первый приезжал. И Голенищев-Кутузов приезжал с Эггертом и Малиновской... И Анри Барбюс в казённой пролётке приезжал [Необыкновенные истории... Колоколамска]).*

Г) Имена исторических лиц — путешественников: *Колумб, Америго Веспуччи, Васко де Гама (— Таким образом, мистер Колумб, вы играете роль Америго Веспуччи, в которого безумно влюблена испанская королева. Он в свою очередь так же безумно влюблен в русскую княгиню Гришку. Но кардинал Ришелье подкупает Васко де Гаму и при помощи леди Гамильтон добивается посылки вас в Америку [Колумб причаливает к берегу]).*

Д) Имена исторических лиц, общественных и политических деятелей: *Валтасар (Блестящий граф, герой аристократического Петербурга, Валтасар XIX века... [Рассказ о гусаре-схимнике]), Батый (— Ого! Вы не знаете, что делается! Один горком писателей может выставить три тысячи сабель! А Всероскомдрам? А малые формы? Это же Золотая орда! Нашествие Батыя! [Когда уходят капитаны]), Цицерон (Даже через тысячу лет речь Подлинника наряду с речами Цицерона и правозаступника Вакханальского будет почитаться образцом ораторского искусства [Необыкновенные истории... Колоколамска]), Бонапарт, Людовик-Солнце (Покупатель очень доволен. Настоящие бурбонские лилии! Не какие-нибудь пчёлы узурпатора Бонапарта, а настоящие лилии Людовика-Солнца (того самого — «после меня хоть делюж — потоп»)) [Королевская лилия]), Георг Пятый (Она наклеила на открытку английскую марку с головой короля Георга Пятого [Тоня]), Скобелев (Цоколь буфета был рассчитан на такую невероятную тяжесть, что на нём без опасения можно было бы установить конный памятник какому-нибудь Скобелеву [Горю — и не сгораю]), Аскольд и Дир (...прапрапрадедушка мосье в своё время был единственным в Киеве полянином, который протестовал против захватнической политики Аскольда и Диры [Необыкновенные истории... Колоколамска]), Чжан Цзо-лин, У Пей-фу (Ему не интересны интимные делишки мадам Клейстер, но зато его очень интересуют взаимоотношения Чжан Цзо-лина и У Пей-фу [Семейное счастье]), Карл Маркс (Жоржик удручён. Он не хочет райских яблочек, он хочет исторического материализма. Ему не нужен дедушка-машинист, ему нужен Карл Маркс [Семейное счастье]), Степан Разин, Фердинанд Лассаль (Для того чтобы устранить последние сомнения в чистоте своего происхождения, Подлинник нарисовал своё родословное древо. Ветви этого древа сгибались под тяжестью предков мосье. По мужской линии род Подлинника восходил к Степану Разину, а по женской — Фердинанду Лассалю [Необыкновенные истории... Колоколамска]).*

Е) Имена и фамилии известных исследователей, изобретателей, издателей и учёных: *Склясовский (— Туманно, туманно, — сказал начальник, — ах, как всё туманно! Конечно,*

Склифасовский Склифасовским, но для государства это не подходит. Я пла- тить не буду [Здесь нагружают корабль]), *Кулик* (*— Гнойниками не интересуюсь!* — воскликнул молодой восемнадцатилетний профессор, которому пышные лавры Кулика не давали покоя. — *По имеющимся в центральной академии сведениям, у вас во время цар- ствования Александра Первого благословенного упал метеорит величиною в Крымский полу- остров* [Необыкновенные истории... Колоколамска]), *Профессор Пикар* (*Профессор Пикар приехал в Варшаву. Я бы лично никогда не полетел в стратосферу. Хоть вы меня озолотите...* [Лентяй]), *Брокгауз и Ефрон* (*— А если двойня, тогда как на- звать?* — крикнул он на весь отдел. Служащие застонали. — *О чёрт! Пристал! Называй как хочешь! Ну, Давид и Голиаф.* — Или *Брокгауз и Ефрон. Отличные имена* [Счастливым отец]).

Помимо перечисленных имён, в текстах найдено нечастотное употребление антропонимов, связанных с культурной жизнью общества: *Манасевич-Мануйлов*, *Наталия Гон- чарова*, *Дантес* (*Полумесячное жалование уходит на большую компотницу эпохи Ма- насевича-Мануйлова и специальную вилку для омаров, коими кооперативы, как из- вестно, не торгуют. На стенах появляются акварельные портретики различных красавиц из созвездия Наталии Гончаровой и другие миниатюры времён, так сказать, Дан- теса* [Королевская лилия]), *мадам Рекамье* (*Ах, однажды в Версале! Ах, Тюильри! Ах, мадам Рекамье на бамбуковой скамье!* [Королевская лилия]).

II. Антропоним-логоэпистема — наименование литературных, фольклорных и мифологи- ческих персонажей:

Шахерезада (персонаж *Шахерезада Фёдоровна Шайтанова* в рассказе «1001 день, или Новая Шахерезада»), *Плюшкин*, *Гарпагон* (*— Простите меня, то- варищ Кошачий, но вы просто сквалыжник. Самый обыкновенный скупердяй. Такой, изви- ните меня, обобщённый тип даже описан в литературе. Вы — Плюшкин! Гарпагон! Да, да, и, пожалуйста, не возражайте. У вас тяжёлая привычка всегда возражать. Вы Плюшкин, и всё. Вот и мой заместитель жаловался на вашу бессмысленную мещанскую скудность. Вы до сих пор не можете купить для его кабинета порядочной мебели* [Широкий размах]), *Герасим* (*— Ну, Митя, — сказала она, — я всё устроила. Только что я гово- рила с соседским управдомом, как раз им нужен дворник. И хорошие условия. Семьдесят пять рублей в месяц, новые метлы и две пары рукавиц в год. Пойдёшь туда завтра нани- маться. А сегодня вечером Герасим тебя выучит подметать. Я уже с ним сговорила за три рубля* [Интриги]), *Соловейчик-разбойник* (*Углубившись в лес, легко наткнуться на кустаря-одиночку портного Соловейчика. Здесь, в бору, он спасается от налогов, но, несмотря на это, берёт за шитьё так дорого, что получил у колоколамцев название Соловейчика-разбойника* [Необыкновенные истории... Колоколамска]), *Зевес* (*Мне пришлось установить, что туземцы являются язычниками: у них много богов, имена кото- рых написаны огнём на их хижинах. Больше всего поклоняются, очевидно, богине Кока-кола, богу Драгист-сода, богине Кафетерии и великому богу бензиновых благовоний — Форду. Он тут, кажется, вроде Зевеса* [Колумб причаливает к берегу]), *Рауль де-Нанжи* (*Председатель лжеартели ударил по оконной раме, как Рауль де-Нанжи в четвёр- том действии оперы «Гугеноты», и предстал перед толпой* [Необыкновенные истории... Колоколамска]).

Таким образом, антропонимический фрагмент в произведениях И. Ильфа и Е. Петрова характеризуется объёмной культурной насыщенностью, поскольку фамилии, имена, отчества и прозвища персонажей не только имеют сложную организацию семантики и включают компо- ненты, связанные с информацией о развитии языка и национальной культуры, но и свидетель- ствуют об особенностях идиостиля писателей. В высокой частотности функционирования ан- тропонимов-логоэпистем, являющихся именами античных философов, путешественников эпохи Средневековья, а также современных сатирикам отечественных и зарубежных деятелей науки и культуры, художников, актёров, политиков, отражается культурный диссонанс, характерный для 20—30-х годов XX века.

1. Будагов Р. А. Наблюдения над языком и стилем И. Ильфа и Е. Петрова (Опыт лингвистической интерпрета- ции текста) / Р. А. Будагов // Учёные записки [ЛГУ]. — Филологические науки. — Т. 69. — 1946. — С. 220—248.

2. Ленобль Г. М. От слова — к образу / Г. М. Ленобль — М.: Советский писатель, 1961. — С. 146—149.

3. Наумов Э. Б. Состав фразеологических единиц и приёмы их употребления в произведениях И. Ильфа и Е. Пе- трова: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Э. Б. Наумов. — М., 1973. — 17 с.

4. Попченко И. В. Комическая картина мира как фрагмент эмоциональной картины мира (На материале текстов И. Ильфа и Е. Петрова): Дисс. ... канд. филол. наук / И. В. Попченко. — Волгоград, 2005. — 258 с.

Д. В. Майданюк

**АНТРОПОНІМІЧНИЙ ФРАГМЕНТ У ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ ПРОСТОРІ НАРАТИВУ І. ІЛЬФА
І Є. ПЕТРОВА**

У статті в лінгвокультурологічному аспекті розглянуто антропонімічні номінації в наративі Ільфа та Петрова. Антропоніми репрезентують не тільки особистість того чи іншого персонажа, а й самих співавторів, оскільки дозволяють глибше проникнути в задуми письменників-сатириків, осягнути шляхи вирішення ними художніх, естетичних, ідеологічних і власне мовних завдань.

Ключові слова: антропонім, антропонімічний фрагмент, лінгвокультурологічний простір, логосистема, наратив.

D. V. Maidaniuk

**THE ANTHROPONYMICAL FRAGMENT IN THE LINGUOCULTURAL SPACE OF NARRATIVE IN ILF
AND PETROV'S WRITINGS**

The article deals with anthroponymical nominations in the narrative of Ilf and Petrov in linguocultural aspect. Anthroponyms represent not only the identity of a certain character, but also of the collaborators, as they provide better understanding of the satire authors' intention and comprehension of artistic, aesthetic, ideological and language solutions.

Key words: anthroponym, anthroponymical fragment, linguocultural space, logoevisteme, narrative.

Стаття надійшла 10.05.2013 р.

УДК 811.161.1'367.622.12'373.43/.611:070

О. В. ЛИТВИН

ИМЯ СОБСТВЕННОЕ КАК ПРОИЗВОДЯЩАЯ БАЗА НЕОЛОГИЗМОВ (на материале текстов СМИ)

В статье рассмотрены процессы образования в текстах СМИ новых слов от собственных имён, принадлежащих к «социально значимым словам эпохи». Производство данных инноваций, в первую очередь, связано с реализацией языкотворческой и эстетической функций, являясь результатом проявления языковой (в нашем случае — словообразовательной) игры. Наполненные конкретным историческим содержанием, имена собственные порождают целые серии производных разнообразной семантики и структуры. В большинстве случаев образование и употребление данных номинаций связано с выражением негативной оценки, речевой агрессии, что обусловлено социальной, политической и имущественной поляризацией общества.

Ключевые слова: инновации, тексты СМИ, имя собственное, языковая игра, словообразование.

Одной из основных тенденций в развитии и функционировании газетного подстиля современной публицистики является активная неологизация языка СМИ: «Новообразования прессы являются «номинативными последствиями» перемен в обществе и позволяют воссоздать «номинативный облик» эпохи» [4, с. 29].

Учитывая важность прагматической ориентированности текстов СМИ, доминирование возмущающей и оценочной функций, нам представляется возможным в качестве первичных функций неологизации медиа-политического дискурса выделить экспрессивное обозначение реалий. Многочисленные новообразования на страницах периодической печати являются результатом проявления языковой (в нашем случае — словообразовательной) игры. Словообразовательная игра в современной прессе полифункциональна. Производство и употребление каждого новообразования связано с реализацией языкотворческой и эстетической функций. Мы рассмотрим реализацию данных функций на примерах неологизмов, образованных от собственных имён, принадлежащих к «социально значимым словам эпохи» [1, с. 153]. «Усиление личностного начала — как характерная черта языка нашего времени — находит специфическое выражение в сфере словопроизводства. В качестве базовых основ в словопроизводство активно вовлекаются собственные имена лиц наших современников. В этом обнаруживается тесная связь языка с современной действительностью» [6, с. 177]. Имена собственные порождают целые серии производных разнообразной семантики и структуры. Шире всего используются фамилии (имена — реже) политических и общественных деятелей. Наиболее распространёнными являются наименования лиц мужского пола со значением «сторонник кого-либо или чего-либо» [3, с. 210]. Особенно активно используется словообразовательный формант *-ец* и конкурирующий с ним заимствованный суффикс *-ист*. В процентном соотношении их употребление примерно одинаково, оба суффикса имеют практически равную продуктивность: «*Потасовки между Тимошенковцами и Януковцами*» (заголовок; АиФ, 08.12.2009); «*Да у нас каждый кем-то является! Кучмистами, Кравчукистами, Януковистами и так далее*» (Вся правда, 15.09.2009). «*Вообще Украина устроена таким образом, что юлист, януковист или вообще любой желающий с несколькими миллионами \$ может подкупить сельсовет рядом с заповедником, получить согласно решению сельсовета участок в несколько сотен гектар, обнести его колючкой и поставить охрану, стреляющую на поражение*» (Вся правда, 15.09.2009). В последнем примере мы наблюдаем образование неологизма не от фамилии политического деятеля Ю. Тимошенко, а от имени, причём его неофициальной формы — *Юля*, что, на наш взгляд, выглядит несколько фамильярно. Неоднозначное отношение к этому политикю нашло отражение и в ироничной фразе «*Юленька, а юлианский календарь не в твою честь назвали?*» (Вся правда, 27.03.2008). В большинстве случаев употребление вышеперечисленных инноваций связано с выражением негативной оценки.

Отмечаются инновации с суффиксами *-аццй(а)*/*-изаццй(а)*, имеющими значение «процессуальность или результат действия» [3, с. 73]. В узуальном словообразовании данные суффиксы присоединяются к основам мотивирующих глаголов на *-ирова-* (*провоцировать* — *провокация*, *эвакуировать* — *эвакуация* и др.). Наш материал показывает, что в неологизмах эта соотносённость отсутствует. В качестве мотивирующих слов преобладают имена политических деятелей, занимающих свой пост достаточно длительное время. Примеры: «*...Плюс Путинизация всей страны. Хроника прославлений*» (заголовок; ВЛАСТИ.НЕТ, 14.04.2007); «*Медведизация: возможна ли в России легальная антипутинская кампания?*» (заголовок; ВЛАСТИ.

НЕТ, 02.02.2010); *«Януковизация Украины = Горбо-Кравчук-Кучмо-Ющенизация минус татаризация Крыма»* (заголовок; Вся правда, 25.03.2010).

Новые образования могут создаваться по хорошо знакомой и узнаваемой модели: *«Марксизм-Ленинизм, это было. Путинизм-Медведизм, это есть. А как быть с Жириновским и Зюгановым?»* (НГ, 16.10.2009). В данном примере суффикс *-изм* передаёт значение «общественно-политические, научные или эстетические учения, направления, системы» [З, с. 177]. Нами были отмечены и новообразования на *-изм* со значением «характеризующийся признаком, названным мотивирующим словом». Например: *«Янукизмы и Бушизмы. Откуда растут корни: а так ли много в мире найдётся политиков первой величины, которые умудрились пополнить своими неуместными или невежественными выражениями сокровищницу мирового юмора, стать объектами насмешек и героями анекдотов?»* (Вся правда, 31.08.2009). Здесь мы видим нарушение узуальной модели образования существительных от прилагательных, неологизмы мотивированы субстантивными именами собственными, что позволяет отнести их к окказиональной лексике.

В рамках суффиксального способа выделяются дериваты, образованные от имён руководителей (генеральных секретарей, президентов, мэров и т. п.) при помощи суффикса *-к(а)*, ср., например: *хрущёвка, андроповка*. Подобные производные приобретают обычно одно из трёх указанных значений: 1) дома типовой застройки, построенные при данном правителе; 2) деньги, функционирующие при данном правителе (*керенки, павловки, примаковки*); 3) водка, выпускаемая при данном правителе. Наиболее активно используется данная модель в первом значении. Сравним названия домов типовой застройки, соответствующие разным периодам российской истории: *«Ещё долго будут присутствовать в жилищном фонде России сталинки, хрущёвки и брежневки. Правда, никто не слышал о горбачёвках и ельцинках, но нынешнее руководство, видимо, решило взяться за дело и придумало фразу «доступное жильё»* (АиФ, 18.04.2007). На бурное строительство жилья в Москве при мэре Юрии Лужкове журналисты отреагировали неологизмом *лужковки*: *«Хрущёвки меняют на лужковки»* (заголовок; Газета, 09.09.2006). Ещё пример: *«Теперь здесь целый квартал сияющих пятиэтажек. На балконах сушатся пелёнки и камуфляжи. Когда-нибудь эти дома наверняка назовут «кадыровками»* (КП, 06.08.2008). Третье значение менее распространено, но потенциально продуктивно. Первым подобным примером является *андроповка* (дешёвая водка, выпущенная при Андропове). По аналогии было образовано название *ельцинка* (алкогольный коктейль) и *брынциаловка* (водка, изготовленная на заводе «Феррейн», принадлежащем Брынциалову). С 2003 г. выпускается сорт водки, названный *Путинка* (разговорная модель послужила образцом для создания номенклатурного названия!)*.

Инновации типа *путинки* и *черномырдинки* имеют значение «крылатые изречения публичных политиков». Суффикс *-к-* в данных образованиях близок к значению «результат действия» (хоть и нарушает узуальную модель образования существительных от глаголов), т. е. результат говорения лица, названного производящей основой. Так, в России издана книга «Путинки» тиражом 40 тысяч экземпляров, где собраны изречения бывшего главы государства, напр.: *«Сейчас получается, что если у человека есть фуражка и сапоги, то он может обеспечить себе и закуску, и выпивку»* (на встрече с министром внутренних дел Борисом Грызловым 18.02.2002). Недавно ушедший из жизни яркий и самобытный политик В. С. Черномырдин оставил после себя множество популярных афоризмов, называемых в народе *черномырдинки*: *«Курс у нас один — правильный», «Какую партию ни делаем — всё КПСС получается», «Мы продолжаем то, что мы уже наделали»*.

Префиксация как способ образования новых слов в количественном отношении несколько уступает суффиксации, хотя в системе современного русского словообразования в последние десятилетия именная префиксация заметно активизировалась. Обращают на себя внимание инновации, образованные с помощью префикса *анти-*, имеющего значение «противоположность, противодействие или враждебность тому, что названо мотивирующим именем» [З, с. 51]: *антипутинский* (*Московская мэрия разрешила провести антипутинский митинг, причём там, где просили оппозиционеры, — на Пушкинской площади.* — НГ, 16.10.2010); *анти-Буш* (*Такого в истории кино и политики ещё не бывало: в президентской гонке 2008 года демократы использовали, что называется, всю эмоциональную и пропагандистскую мощь кинематографа.* — Взгляд, 01.09.2008). В качестве производящих основ выступают имена политиков, актёров, певцов, писателей и даже литературных героев и мифических существ: *анти-Горбачёв, анти-Путин, анти-Клинтон, анти-Собчак, анти-Солженицын, анти-Бритни Спирс, анти-Зюзя*. Среди других видов онимов, к которым присоединяется префикс *анти-*, можно выделить:

* По словам создателей бренда, выбирая название для водки, формально являющееся производным от фамилии президента, фирма сыграла на популярности Владимира Путина. Ограничений с регистрацией удалось избежать, так как слово «путинка» не является точной копией фамилии; кроме того, оно обозначает русский рыболовный термин «путина».

- 1) названия художественных фильмов, которым противопоставляются другие: *анти-Матрица*, *антитерминатор*, *антибумер*, *анти-Титаник*, *анти-Бригада*;
- 2) названия премий и конкурсов: *антибукер*, *анти-Оскар*;
- 3) названия населённых пунктов и других географических объектов: *анти-Петербург*, *анти-Москва*, *анти-Лондон*, *анти-Васюки*;
- 4) названия марок автомобилей: *антиМерседес*, *антимазда*, *антижигули*;
- 5) наименования компаний: *анти-Макдональдс*, *анти-Голливуд*;
- 6) названия летательных аппаратов и т.п.: *анти-Боинг*, *анти-Игла* (операция по предотвращению нелегальной переправки российского ракетного комплекса «Игла» в Америку), *Антиаполлон*. *Лунная афера США* (книга Ю. И. Мухина о том, что американский шатл «Аполлон» никогда не был на Луне).

Активное производство новообразований с префиксом *анти-* в текстах электронных и традиционных средств массовой информации свидетельствует об определённой тенденции в языке, отражающей коренные изменения в общественной жизни. Социальная, политическая и имущественная поляризация общества обуславливает обострение противоборства в сфере общественной и политической жизни, агрессивность высказываний и, как следствие, усиление оценочной антонимии в языке.

Графическое выделение имён собственных также можно отнести к наиболее излюбленным приёмам языковой игры, используемым журналистами. Речь идёт о псевдомотивации (псевдочленении, псевдовосстановлении производящей основы) как одном из распространённых типов словообразовательной игры — «графическом выделении в структуре слова сегмента, образующего окказиональный фоносемант (слова, тождественного по звуковому составу, но отличающегося от узувального коррелята оттенком значения или наличием ситуативно мотивирующего плана восприятия смысла» [2, с. 119.]. Взять, к примеру, заголовки *Америка БУШует* и *ГОРячилились*, *БУШевали*, *президента выбирали** (КП, 9.11.2000). Объектом языковой игры стали фамилии обоих кандидатов на пост президента, и, что самое главное, исходные глаголы подобраны не только по созвучию, но и близки между собой по значению, следовательно, языковая игра построена не только на паронимических, но и на синонимических связях слов.

Результатом реализации оценочной функции словообразовательной игры в ряде случаев является речевая агрессия. Выражение негативного эмоционально-оценочного отношения к кому-либо реализуется через производство инноваций от фамилий лиц, на которые оно направлено: «*Вы, журналисты, изо дня в день предлагаете читателю жирный гамбургер из «собачатины» и при этом ссылаются на рейтинг»* (Вся правда, 17.07.2008); «*собчаконенавистник*», *борец с «собчаковщиной» вдруг распереживался о том, что его бросила Ксения Собчак* (Правда.ру, 14.04.2009). В первом примере реализации речевой агрессии способствует семантика форманта новообразования — суффикса *-(ат)ин(а)*, связанного со значением «мясо, употребляющееся в качестве пищи», во втором — семантика глагола *ненавидеть*. С речевой (вербальной) агрессией тесно связана проблема инвективы и инвективности. Исследователи языка современных СМИ говорят о «богатом арсенале приёмов инвективы: это и прямое оскорбление, и косвенное оскорбление, и навешивание ярлыков, риторические вопросы, мотивированные и немотивированные обвинения» [5, с. 20]. В любом случае, инвектива как речевое явление представляет собой одну из основных форм языкового насилия над личностью.

Ещё одна черта словотворчества в современной прессе — лавинообразный характер инноваций, образование целого каскада новообразований от одного производного. Так, формирование словообразовательного гнезда с вершиной *Путин* обусловлено необычайной популярностью президента России и его активной деятельностью в разных сферах общественной жизни: *Путин — путинки; путинец, запутинец; путинский, по-путински; путинг; путиномика; путинопоклонство*.

Итак, «социально значимые» имена собственные наполнены конкретным историческим содержанием, что порождает целые серии производных разнообразной семантики и структуры. В роли производящих основ в основном используются фамилии политических и общественных деятелей, причём, по нашим наблюдениям, популярность той или иной личности прямо пропорциональна количеству производных инноваций. Кроме того, появление необычных и ярких новообразований связано с реализацией оценочной, воздействующей, развлекательной, ассоциативной и аллюзивной функций СМИ. Заполняя пустые клетки языковой системы, инновации демонстрируют заложенные в ней возможности и отражают новые явления в сфере современного словообразования.

* В течение месяца происходили многочисленные пересчёты и судебные заседания, пока не были официально объявлены результаты выборов. Кроме того, это был четвёртый в истории США случай, когда победитель набрал меньшее число голосов избирателей, чем проигравший.

1. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке / Н. С. Валгина. — М.: Логос, 2001.
2. Гридина Т. А. Языковая игра: стереотип и творчество / Т. А. Гридина. — Екатеринбург, 1996.
3. Ефремова Т. Ф. Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка / Т. Ф. Ефремова. — М., 2005.
4. Плотникова Л. И. Новое слово: Порождение, функционирование, узуализация / Л. И. Плотникова. — Белгород, 2000.
5. Рылов А. С. Вербальная агрессия в современной российской прессе / А. С. Рылов // Язык современных СМИ: основные проблемы и тенденции: Материалы науч.-практ. конф. — Н. Новгород, 2006. — С. 19—22.
6. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры / В. З. Санников. — М., 1999.

O. V. Litvin

PROPER NOUNS AS AN UNDERLYING BASE FOR NEOLOGISMS (on material of mass-media)

The article examines the processes of formation of new words from proper nouns belonging to the “socially important words age” in the texts of the media. Production of these innovations is primarily due to the implementation of language created and aesthetic functions is the result of manifestation of word-formation pun. Full of concrete historical content, proper nouns generate a whole series of derivatives of various semantics and structure. In most cases, the formation and the use of these nominations is associated with the expression of negative evaluation and speech aggression, due to social, political, and social polarization property.

Key words: innovations, texts of MASS-MEDIA, proper nouns, word-formation pun.

O. B. Литвин

ВЛАСНЕ ІМ'Я ЯК МОТИВУЮЧА БАЗА НЕОЛОГІЗМІВ (на матеріалі ЗМІ)

У статті розглянуто процеси утворення в текстах ЗМІ нових слів від власних імен, що належать до «соціально значущих слів епохи». Утворення даних інновацій, в першу чергу, пов'язано з реалізацією мовнотворчої та естетичної функцій, що є результатом прояву мовної (у нашому випадку — словотворчої) гри. Наповнені конкретним історичним змістом, власні імена породжують численні серії похідних різноманітної семантики та структури. У більшості випадків утворення та вживання даних номінацій пов'язано з вираженням негативної оцінки та мовної агресії, що зумовлено соціальною, політичною та майновою поляризацією суспільства.

Ключові слова: інновації, тексти ЗМІ, власне ім'я, мовна гра, словотвір.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2013 р.

УДК 811.161.1'366.58'373.611/.612

T. G. ЯРЕМЕНКО

КВАЛИТАТИВНО- И СОБЫТИЙНО-ТЕМПОРАЛЬНЫЕ ГЛАГОЛЫ, СООТНОСИМЫЕ С ПОНЯТИЕМ «УТРО»

В исследовании систематизированы глаголы, соотносимые с понятием «утро». При этом учитывается их функционирование в денотативно-референциальном пространстве. Выделены экзистенциально-темпоральные, качественно-темпоральные глаголы, глаголы социальной деятельности. Проанализированы словообразовательные возможности глаголов со значением времени в образовании суффиксальных и префиксальных единиц. Указано на особенности реализации словообразовательных потенций этих глаголов в литературном языке и языке диалектной подсистемы.

Ключевые слова: дериват, глагольная темпорлексема, лексико-семантическое поле времени, функционально-семантическое поле темпоральности, словообразовательное гнездо, подгнездо, словообразовательное значение.

Проблема обогащения словаря является одной из наиболее существенных в контексте определения путей развития языка. Общеизвестно, что деривационным подсистемам современных языков принадлежит ведущая роль в расширении их словарного состава. Достижения современной лингвистики подтверждает продуктивность подхода, основанного на определении деривационной мощности презентантов онтологически и когнитивно значимых категорий. Время, как и пространство, является важнейшей категорией лингвистики, на что указывает стабильный интерес к её всестороннему осмыслению исследователями разных поколений (М. В. Ломоносов, А. В. Бондарко, Ю. С. Маслов и многие другие).

В данной работе мы сосредоточили внимание на микрополе, организуемом в русском языке за счёт словообразовательного и семантического развития темпорального подкласса слов, соотносимых с понятием «утро».

В ядро семантической структуры слова *утро* входит семантический признак ‘более светлое, чем ночь, время суток’, проявивший свою мотивационную потенцию в образовании почти всех производных глаголов с корнем *утр-*. Занимая ядерное положение, этот признак (сема ‘свет’) стремится к экспликации на лексическом уровне, в результате чего в языке появляются слова, используемые для обозначения анализируемого периода времени с точки зрения его «качественных» характеристик: *рассвет*, *заря*. Эти и некоторые другие существительные являются мотиваторами соответствующих квалитативно-темпоральных глаголов, служащих для обозначения наступления данного периода времени / утра (напр.: *свет* → *светать*), либо соотносятся с соответствующими глаголами как синтаксические дериваты: *рассветать* → *рассвет*. Подобные производные представлены как в литературном языке, так и в диалектной подсистеме и зафиксированы в толковых, этимологических, фразеологических, диалектных и др. словарях русского языка. Эти глаголы составляют ближнюю периферию функционально-онтологической группы глаголов с лексическим значением времени, поскольку в их семантической структуре чётко выделяется составная ‘светлая часть суток’.

Глагол *брезжить* — «слабо светиться, распространять слабый свет // безл. *Светать. Чуть брезжил о...* /Горький/» [11, т. 1, с. 137] в своё время был мотивирован словом *брезг* в значении «начало утра, дня» [3, т. 1, с. 127]. М. Фасмер, определяя этимологию этого слова, отмечает, что «*брезг* «рассвет», *брезжит*, ст.-слав. *пробръзгъ*, «рассвет»; словен. *brěsk* «рассвет», *brěsk* «рассвет», *briskáse* «светает», далее возм., восходит к др.-инд. *bhrājātē*, авест. *brāzaiti* «сверкает, сияет» [16, т. 1, с. 211].

В современном русском языке частотность глагола *брезжить* невелика. От него образуются девербативы *забрезжить* — «начать брезжить» и *забрезжиться* — «начать брезжиться» [11, I, с. 679]. Последняя дефиниция позволяет говорить и о глаголе *брезжиться*.

Глагол *светать*, образованный от слова *свет*, гораздо менее частотен, чем его мотиватор [18, с. 637]. Высокая частотность речевых реализаций слова *свет* объясняется его полисемичностью, между тем как глагол *светать* мотивирован только одной семемой *свет* «4. Разг. Рассвет, восход солнца» [1, с. 1157]. В значении «рассвет», «утро» слово *свет* известно с XI в. [14, т. III, с. 295].

Глагол *светать* встречается в разговорной речи чаще, чем литературное *рассветать* [18, с. 607] или диалектное на современном этапе развития языка *рассвенуть*. Безличный переходный глагол несовершенного вида *светать* в современном русском языке имеет значения «1. О приближении восхода солнца, наступлении рассвета. 2. Становиться светлее, ярче с рассветом» [12, т. XIII, с. 329], которые фиксировались у него с начала XVIII века и широко представлены в речевой и художественной практике XIX—XX ст.: «*Светало. Ветер гнул упругое стекло Днепра, / Ещё в волнах не пробуждая звука*» /Фет/; «*Светает — вьётся дикой пеленой / Вокруг лесистых гор туман ночной*» /Лермонтов/; «*Григорий, вставай, светает!*» /Шолохов/. Глагол *светать*, полностью включающий семантику мотивирующего слова, относится к непродуктивному подтипу глаголов с суффиксом *-а-*, которые обозначают «действие, имеющее отношение к тому, что названо мотивирующим существительным» [7, с. 345], мотивант при этом — производное существительное. Денотативная обусловленность русского глагола *светать* подтверждается наличием подобных лексем в родственных украинском и белорусском языках: соответственно *світати* [13, т. IX, с. 88; 2, с. 1108] и *светать* [9, с. 611].

От глагола *светать*, согласно СлСРЯ, образуется также качественно-временной по лексической семантике глагол *рассветать* / *рассвети*: «*Рассветает. И над кузницей / Подымается дымок*» /Лермонтов/. Префиксальный дериват *рассветать* в современном русском языке не соотносится ни с одним из описанных, например, в «Русской грамматике» (1980) словообразовательных типов. Он не образует видовую пару с глаголом *светать*: обе единицы являются глаголами несовершенного вида, следовательно, речь идёт о собственно словообразовательном процессе. Напомним, что слово *свет* и сейчас толкуется через слово *рассвет*: *свет* «4. Разг. Рассвет, восход солнца» [1, с. 1157], то есть рассвет как бы первичен по отношению к свету. Если соотнести глагол *рассветать* с диалектным *рассвенуть*, которое восходит к старославянскому *svěnitъ* [16, т. III, с. 445], и учесть, что его толкуют так же, как польское *zaswitać*, — то есть «начать светать», то можно предположить начальное значение у приставки *рас-* и в литературной форме *рассветать*, который тоже допускает трактовку «начать светать». О «начинательном» значении свидетельствуют и современные дефиниции: «О появлении (выделено нами — Т. Я.) перед восходом солнца дневного света» [5, с. 873]. Следует отметить, что только эта семема *рассвет* развивает образно-метафорическое значение «2. перен. Начало, самая ранняя пора чего-либо» [12, т. XII, с. 782]: «*Он мне единой посвятил рассвет начальной жизни бурной*» /Пушкин/.

Проведённый анализ формально-семантических отношений между этими глаголами даёт основания для вывода, что глагол *светать* является первичным, от него образован девербатив *рассветать*. В лексической системе русского языка они функционируют как носители семан-

тики действий, в реальности следующих в обратном порядке: ‘начинало рассветать, светало’ (то есть становилось всё светлей) и ‘наступало утро’ с максимальным проявлением признаков, свойственных этому времени суток. Косвенным доказательством онтологической «первичности» рассвета является наличие прилагательного *предрассветный*: «*Нахохлена над картой седина. Не спит Кутузов в предрассветной рани*» /Щипачёв/ (прилагательного *предсветный* нет).

Толковые словари русского языка не соотносят глагол *рассветать* с мотиватором *светать*, последовательно описывая дериват *рассветать* через слово *рассвет*: «*Рассветать*, несов. к *рассветсти*», а *рассветсти* — через *рассвет*: «О наступлении рассвета» [11, т. III, с. 661; 4, т. II, с. 469; 1, с. 1158]. Однако «Комплексный словарь русского языка» под ред. А. Н. Тихонова дефинирует производное *рассветсти* с отсылкой к слову *свет* [5, с. 873] (ср. данные СЛСРЯ).

Таким образом, возможны следующие варианты мотивационных цепочек слова *рассветать* / *рассветсти*: *свет* → *светать* → *рассветать* / *рассветсти* → *рассвет*; *свет* → *рассвет* → *рассветать* / *рассветсти*.

Как уже было отмечено, в диалектной подсистеме русского языка представлен ещё один префиксальный темпоральный девербатив — *рассвенуть*, который может иметь и постфиксальную форму *рассвенуться*: «*В четверг, как рассвенётся, выезжать на порубку*» /Шолохов/. В украинском языке эти глаголы также используются: «*розсвінути* див. *розсвітати*; *розсвінутися* див. *розсвітатися*» [13, т. II, с. 801].

Видимо, дериват *рассвенуть* является словообразовательным вариантом глагола *рассветсти* и также замыкает онтологическую (но не словообразовательную) цепочку обозначения процесса смены ночной темноты светом: *светать* — *рассветать* — *рассветсти* / *рассвенуть* (*рассвенуться*). Мы не можем не учитывать факт существования этого образования, пусть даже на языковой периферии; ведь, как справедливо отмечал Ф. П. Филин, «литературный язык, хотя и занимает господствующее положение, но продолжает оставаться в тесных (отноюдь не механических) взаимосвязях со всеми другими разновидностями языка эпохи нации, видоизменяется под влиянием диалектов, полудиалектов, внелитературного просторечия и проч. и сам воздействует на них. Весь состав современного языка — не мешок с механически сыпанными в него языковыми единицами, а сложная единая метасистема» [17, с. 3].

Сопоставление с близкородственными языками показало, что в украинском языке, согласно данным СУМ и нового «Великого тлумачного словника сучасної української мови», глагол *світати* реализует оба значения: начинательности: «1. *недок.* Ставати світлішим, яснішим на світанку; *розсвітати*»: «*Ще й не мріло, не світало*» /Боровиковський/; «*Світало. Од свіжого подиху ранку злегка тремтіли жита*» /М. Коцюбинський/ [13, т. IX, с. 88] («*Образно. 2. *безос.* Наставати (про світанок); *розвиднятися*» [2, с. 1108]) — и реализации действия: «*І смеркає, і світ ає, День Божий минає*» /Шевченко/. Однако ядерное положение семантического признака ‘начало действия’ и в украинском языке стремится к экспликации, что приводит к появлению слова *засвітати*, которое может употребляться и в переносном значении: «*Доле ж моя, зоре моя, коли засвітаєш?*» /Шашкевич/. При этом значение реализации действия эксплицируется в дериватах *розсвітати*: «2. *безос.* Наставати (про світанок); *світати, розвиднятися*: «*Устала (Маруся) (бо вже і розсвіло) і зараз прийнялась поратись*» /Кв.-Осн./» [13, т. VIII, с. 801] и *розсвітатися*: «*Світ вже біленький розсвітавсь, як ми з того весілля повертали додому*» /Марко Вовчок/; *образно *І я життям багатим розсвітаюсь, Я стверджуюсь, Я утверждаюсь, бо я живу* /Тичина/.

С «утром» соотносится и глагол с событийно-темпоральной семантикой, синонимичный рассмотренному выше глаголу *утренничать*, — слово *завтракать*. Оно мотивировано событийно-темпоральным существительным *завтрак* — «время утреннего принятия пищи; утренняя еда или еда, предшествующая обеду» [1, с. 315].

Существительное *завтрак* этимологически связано со словом *утро*, поскольку «образовано от др.-рус. за утра с помощью суф. -ок(ъ), реже — -ык(ъ)» [19, т. 1, с. 314]. Последующая трансформация *за утра* в *завтра* очевидна. Анализируя же наречие *завтра*, М. М. Маковский отмечает, что оно «вероятно, соотносится с лит. *aušrà* «заря»..., д.-инд. *usṛas* «утренняя заря», н. *Ost* «восток»; ...ср. также **aues-* «светить» (особенно о рассвете): ср. с ирл. *fair* «восход солнца», кимр. *gwaug* «утренние лучи» [6, с. 66].

В XI в. фонетическое оформление глагола *завтракать* более прозрачно отображало его словообразовательную структуру: *зауутрока/ти* [10, т. III, с. 289]. Давность функционирования данной лексемы подтверждают памятники славянской письменности: Лаврентьевская летопись, Владимирский летописный свод, Повесть временных лет. К XIX в. глагольная единица *завтракать* утвердилась в языковой практике как основной носитель значения «ѣсть что-либо по утру, до объѣда» [3, т. I, с. 564]. Возникает вопрос: как между собой соотносились глаголы *утренничать* и *завтракать*, параллельно функционируя в языке? Безусловно, они должны были отражать различия в особенностях времени принятия пищи, обозначенного словами соответственно *утренник* и *завтрак*.

Мы отмечали, что глагол *утренничать* фиксируется В. И. Далем в значении «завтракать рано утром; ѣсть натошак» [3, т. IV, с. 522], а субстантив *утренник* — в значении «завтрак, закуска» [Там же]. Обе дефиниции позволяют сделать вывод, что утренником называли «закуску». Слово *закуска* в данном случае мотивируется глаголом *закусить* в значении «1. Поесть немного, наскоро» [1, с. 330], то есть утренник — это была первая еда после ночи («ѣсть натошак»), на заре, на рассвете («рано утром»); когда, видимо, крестьянин вставал для того, чтобы покормить скотину, подоить корову и т. д. Управившись со всеми делами, на что требовалось некоторое время, можно было поесть более основательно, но это уже было «за утром», то есть с наступлением дня (ср. *завтра* — «1. На следующий *день* (выделено нами. — Т. Я.) после сегодняшнего» [1, с. 315]). В этом отношении показательна и дефиниция к слову *утренничать* в СУ: «завтракать утром» [15, т. IV, с. 1025], где, видимо, более точным было бы определение «принимать пищу утром», поскольку слово *завтрак* толкуется как «еда между утренним и обеденным временем» [15, т. I, с. 907]. Русский глагол *завтракать* («есть в утренние часы» [12, т. IV, с. 321]) не имеет однокоренных параллелей в близкородственных языках: украинский и белорусский глаголы *снідати* [17, т. 9, с. 426] и *снедаць* [9, с. 141] этимологически восходят к слову *еда* и соотносимы с русским глаголом *снедать* — «есть, употреблять в пищу»; «насыщать голод свой» [3, т. IV, с. 25]. Они не содержат указания на время совершения указанного действия, в то время как в неблизкородственном немецком языке слово *Frühstück* (завтрак) дословно переводится как «утренний кусок».

Таким образом, в истории русского языка существовало два событийно-темпоральных глагола, обозначающих принятие пищи утром: один — *утренничать* — обозначал, что едят первый раз в этот день (в известном смысле соотносится с англ. *(have) breakfast*, значение которого «завтракать» подаётся именно с пометой «натошак» [8, с. 181]), а второй — *завтракать* — употреблялся, когда надо было указать, что пищу принимают в начале дня (ср. англ. *(have) lunch* — «завтракать» с пометой (среди дня) [там же] или *(have) brunch* — «принимать пищу поздним утром вместо завтрака и ланча» [20, с. 92]).

От слова *завтракать* образуются два кодеривата: глаголы совершенного вида *позавтракать* и *отзавтракать*. Слово *позавтракать* — нормативная стилистически нейтральная единица современной русской лексической системы: «Пока *позавтракали* и *уложились* — *рассветло*. Синими переливами играл утренний свет» /Шолохов/. МАС фиксирует его в значении «поесть утром, до обеда; съесть завтрак» [11, т. III, с. 236]. Фактически так же это слово определял В. И. Даль: «поѣсть передь обѣдом» [3, т. III, с. 224]. Словообразовательным оператором в создании производного является префикс *по-*, который характеризуется как «регулярная и продуктивная, чаще формо-, реже — словообразовательная единица, образующая глаголы совершенного вида со значением конечного предела (в словообразовании) или доведения до результата (в формообразовании) действия, названного мотивирующим словом» [4, с. 384]. Префиксальный производный глагол *отзавтракать* демонстрирует больший семантический объём, однако оба его ЛСВ стилистически маркированы. МАС характеризует ЛСВ₁ как разговорный, имеющий значение «кончить завтракать» [11, т. II, с. 678], то есть по значению он совпадает с глаголом *позавтракать*. В этом случае префикс *от-* реализует своё значение «завершить действие, названное мотивирующим словом» [4, с. 355]. Близок по значению и ЛСВ₂ (с пометой *устар.*) со значением «принять участие в завтраке; позавтракать» [11, т. II, с. 678], однако в этом случае у форманта актуализируется иное деривационное значение: «окончить длительное действие, прекратить его вследствие исчерпанности» [4, с. 355].

Таким образом, соотносимые с понятием «*утро*» лексемы *рассвет* (в истории языка слово *брезг*), *завтрак*, *утренник* генерируют квалитативно- и событийно-темпоральные глаголы. Многие из них утрачены в процессе развития русского языка и сохранились лишь в народных говорах.

1. *Большой толковый словарь русского языка* / [гл. ред. С. А. Кузнецов]. — СПб.: Норинт, 2003. — 1536 с.
2. *Великий тлумачний словник сучасної української мови*: 250 000 слів / В. Т. Бусел (уклад., голов. ред.). — К.; Ірпінь: Перун, 2007. — 1736 с.
3. *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х т. / В. И. Даль. — М.: Русский язык, 1981—1982.
4. *Ефремова Т. Ф.* Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка / Т. Ф. Ефремова. — 2-е изд., испр. — М.: АСТ: Астрель, 2005. — 636 с.
5. *Комплексный словарь русского языка* [ред. А. Н. Тихонов]. — М.: Русский язык, 2001. — 1229 с.
6. *Маковский М. М.* Удивительный мир слов и значений: Иллюзии и парадоксы в лексике и семантике: учеб. пособие. — 2-е изд. / М. М. Маковский. — М.: КомКнига, 2005. — 200 с.
7. *Русская грамматика*: В 2-х т. — Т. 1. — М.: Наука, 1980. — 783 с.
8. *Русско-английский словарь*: Ок. 55000 слов. С приложением кратких сведений по английской грамматике и орфоэпии / сост. А. И. Смирницкий. — 16-е изд., испр. [ред. О. С. Ахманова]. — М.: Русский язык, 1992. — 768 с.
9. *Русско-белорусский словарь* / [ред. Я. Колас, К. Крапива, П. Глебка]. — М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1953.

10. *Словарь древнерусского языка (XI—XIV вв.)* : в 10 т. /АН СССР, Ин-т рус. яз.; [И. В. Андрианова и др.; гл. ред. Р. И. Аванесов]. — М.: Русский язык, 1988.
11. *Словарь русского языка*: в 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; [ред. А. П. Евгеньева]. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Русский язык, 1981—1984.
12. *Словарь современного русского литературного языка* : в 17-ти т. — М.: Изд-во АН СССР, Ин-т рус. яз., 1948—1965.
13. *Словник української мови* : в 11-ти т. — К.: Наук. думка, 1970—1980.
14. *Срезневский И. И.* Словарь древнерусского языка : в 3-х т. / [предисл. Т. А. Богатовой]. — М.: Книга, 1989.
15. *Толковый словарь русского языка* : в 4-х т. / [ред. Д. Н. Ушаков]. — М.: Советская энциклопедия, 1935—1940.
16. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. / [ред. и авт. предисл. Б. А. Ларин]. — 2-е изд. — М.: Прогресс, 1986.
17. *Филин Ф. П.* О свойствах и границах литературного языка / Ф. П. Филин // Вопросы языкознания. — 1975. — № 6. — С. 3—13.
18. *Частотный словарь русского языка.* Ок. 40 000 слов / [ред. Л. Н. Засорина]. — М.: Русский язык, 1977. — 935 с.
19. *Черных П. Я.* Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2-х т. — М.: Русский язык, 1993.
20. *Dictionary of Contemporary English / The living / New edition / Longman, 2003—1950 p.*

Т. Г. Яременко

КВАЛІТАТИВНО- І ПОДІБВО-ТЕМПОРАЛЬНІ ДІЄСЛОВА, СПІВВІДНОСНІ З ПОНЯТТЯМ «РАНОК»

У дослідженні систематизовано дієслова, що співвідносяться з поняттям «ранок», зважаючи на їх функціонування у денотативно-референційному просторі. Виділено екзистенційно-темпоральні, квалітативно-темпоральні дієслова, дієслова соціальної діяльності. Проаналізовано словотвірні можливості дієслів зі значенням часу у творенні суфіксальних і префіксальних одиниць, вказано на особливості реалізації словотвірних потенцій цих дієслів у літературній мові та мові діалектної субсистеми.

Ключові слова: дериват, дієслівна темпорлексема, лексико-семантичне поле часу, функціонально-семантичне поле темпоральності, словотвірне гніздо, підгніздо, словотвірне значення.

T. G. Yaremenko

QUALITATIVE- AND EVENT-TEMPORAL VERBS CORRELATED WITH THE CONCEPT OF “MORNING”

The research classifies verbs taking into consideration their denotative-referential extent. Existent-temporal, qualitative-temporal verbs, verbs of social activity are extracted. Word-building possibilities of the verbs with temporality meaning at suffix and prefix units building are analyzed, special features of word-building potency implementation of these verbs in literary language and the language of a dialects subsystem are pointed out.

Key words: derivative, verbal temporal exeme, lexical-semantic field of time, functional-semantic field of temporality, word-building family, subfamily, word-building meaning.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2013 р.

Ю. А. ШЕПЕЛЬ

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ВЗАИМОПРОНИКНОВЕНИЕ ГРАММАТИЧЕСКОЙ ОМОНИМИИ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ И НАРЕЧИЙ

В статье рассматривается вопрос грамматической омонимии как явления, непосредственно вытекающего из факта неизоморфности плана выражения и плана содержания. Понятие асимметрии, имманентно присущей языковым знакам, раскрывается в двух рядах: качественная асимметрия и количественная асимметрия. Анализируется грамматическая омонимия как закономерный результат стихийного развития языка. Показано, что явление грамматической омонимии английских прилагательных и наречий напрямую связано с процессом развития английского языка, что грамматическая омонимия прилагательных и наречий английского языка является результатом взаимодействия и взаимопроникновения различных частей речи (конкретно прилагательного и наречия).

Ключевые слова: омонимия, словарная статья, история языка, синхрония, диахрония, часть речи, валентность, омонимическая пара, симметрия, асимметрия.

Понятие асимметрии, имманентно присущей языковым знакам, раскрывается в двух рядах явлений, тесно связанных между собой:

1) *качественная асимметрия* — несоответствия, которые наблюдаются между сторонами знака, несмотря на их нерасторжимое единство;

2) *количественная асимметрия* — отсутствие однозначных соответствий между составляющими двух множеств, представляющих совокупный потенциал естественного языка. Количественная асимметрия возможна в силу известной автономности сторон знаков и детерминирована экстралингвистическими факторами. Она реализуется в виде двух противоположных феноменов: многозначности и синонимии.

Распространённая во всех языках многозначность может квалифицироваться как одно из универсальных свойств языка. Она не только объективно возможна, но и является необходимым качеством языка, обусловливаемым самой сущностью его материального устройства, а также биологическими предпосылками мышления человека. В вопросе о гомогенности отдельных разновидностей многозначности в лингвистике имеются два мнения:

1) непризнание или несущественность возможно существующей дифференциации частных видов многозначности — полисемии и омонимии;

2) дополнительное разграничение многозначности на полисемию и омонимию.

Вместе с тем, мало кто отрицает явление многозначности слова, его тождества при наличии двух и более значений, выражаемых одинаковыми звуковыми отрезками, и явление омонимии как таковой. Однако иногда бывает, что все случаи неоднозначности одинаковых звуковых отрезков выдают только за полисемию.

Отрицание существования полисемии слов сводится к утверждению того, что всякое семантическое различие при совпадении звуковой оболочки представляет собой случай омонимии. Так, например, *man* — человек и *man* — мужчина должны быть при таком подходе признаны разными словами-омонимами. Однако не подлежит сомнению, что *man*₁ и *man*₂ воспринимаются как теснейшим образом связанные между собой. Морфологический состав и строение единиц *man*₁ и *man*₂ представляются совершенно тождественными, и различие между ними понимается как чисто смысловое, лексико-семантическое.

Система естественного языка, складывающаяся тысячелетиями, в настоящее время представляется лингвистической наукой как несравненно более противоречивый, более сложный, динамичный и гибкий объект, чем это казалось раньше. Естественно, что теоретически вполне возможно смоделировать такую систему знаков, в которой все элементы характеризовались бы однозначным соответствием своих сторон. Однако наложение такой модели на многие языки показывает, что они весьма далеки от подобной модели. Объяснение этого парадокса надо искать в почти беспредельном многообразии единиц мыслительной деятельности, которые закрепляются с помощью языка при выполнении им гносеологической функции.

Проблема отграничения лексической омонимии от лексической полисемии привлекала наибольшее внимание лингвистов. Она важна не только в теоретическом плане, но и выходит в лексикографическую практику [2; 3].

Тенденция к экономии языковых средств приводит к весьма сложным соотношениям единиц плана содержания в рамках тождественных звуковых комплексов, которые покрывают несколько слов (омонимия) и значительное количество ЛСВ. Следовательно, тождественные звуковые комплексы покрывают диалектически взаимодействующие между собой ряды омонимов, а внутри последних — ряды ЛСВ, являя пример значительной функциональной перегрузки [1].

Анализ определений морфологической омонимии позволяет определить круг проблем, связанных с этим феноменом: 1) системный, парадигматический характер морфологической омонимии, её пределы и связь с прочностью морфологических оппозиций; 2) соотношение омонимии и полисемии на морфологическом уровне и критерии их разграничения; 3) единицы, несущие заряд омонимичности, 4) внутри- и межклассовая омонимия, 5) соотношение конверсии и омонимии, 6) связь морфологической омонимии с лексической семантикой слова [4; 5; 6; 7; 8]. В этом видится *актуальность* дальнейшего изучения омонимии и её соотношения с многозначностью на уровне синхронии и диахронии. *Объектом* нашего анализа стала грамматическая омонимия. В качестве *предмета анализа* выбраны имена прилагательные и наречия.

Явление грамматической омонимии английских прилагательных и наречий напрямую связано с процессом развития английского языка. Коренная перестройка морфологической системы английского языка привела к широкому развитию в языке грамматической омонимии. Кажущееся упрощение морфологической системы английского языка на самом деле знаменовало собой значительное усложнение последней ввиду утраты этой системой той меры морфологической чёткости, которая была ей присуща на более раннем этапе развития английского языка — в древнеанглийский период. Так, в среднеанглийском языке продолжали существовать унаследованные от древнеанглийского наречия, образованные от прилагательных при помощи суффикса *-e*, например *fayre* ← прил. *fayr* «прекрасный», *faste* ← прил. *fast* «крепкий», «быстрый». Наряду с этим развивался сложившийся в древнеанглийском языке способ образования наречий при помощи суффикса *-lic*, перешедшего в среднеанглийском в *-ly*, например: *special* → *specially*, *thrifty* → *thriftily*.

Нужно сказать, что деривационный процесс в области морфологии наречий, характеризующий новоанглийский период в отличие от среднеанглийского, заключается в том, что суффикс *-ly* стал единственным универсальным средством образования наречий от прилагательных. Этот суффикс можно принципиально присоединить к основе любого прилагательного, значение которого допускает образование наречия. Среднеанглийские наречия с суффиксом *-e*, унаследованные из древнеанглийского периода, в связи с отпадением неударного *-e*, совпали по внешнему виду с прилагательными. Небольшое число таких наречий, не отличающихся по виду от прилагательных, сохранилось и в новоанглийском языке [6; 7; 8]. Ср. некоторые данные Большого Оксфордского Словаря, включающие этимологию и дефиниции некоторых омонимичных прилагательных и наречий английского языка.

C L E A N *adj.*

1 claeⁿe (3—4 clane, 2 clone), 1—6 clene, 2—7 cleane, (4—6 cleyn(e), 4—7 cleen(e), (5 clen, kleane, klene, 5, 7 clayne) 6 — clean

1. Clear (1040)
2. Pure, undefiled, unsullied (1000)
3. Free from dirt or filth (897)

C L E A N *adv.*

Forms: see *Clean* adj.

1. Of manner: In a “clean” manner
2. In a manner free from dirt; or so as to leave no dirt, refuse, or obstructions. (1000)

C L E A N L Y *adj.*

1 claelic, 4 clenlich, clanli, 5—7 clenly, — lie, 6 clene — cleanly (clendly), 5 — cleanly

Claen + *lic* = *Clean* + *body*:

It appears to have been first used of moral and spiritual purity and thence extended to certain senses of *clean* but its main sense still refers to habit and tendency rather than to actual state.

1. Morally or spiritually clean. (888)
2. Clean as clothes or the like. (1340)
3. Of persons (or beasts): Addicted to cleanness, habitually clean. (1500)

C L E A N L Y *adv.*

1 claelice, 4 clenliche, clanlie, 5—7 clenlye, — lie, 6 clene — cleanly (clendly), 5 — cleanly

1. In a cleanly manner (1000)

C L E A R *adj.*

3—5 cler, (4 clier, clyre, clyer), 4—7 clere, 4—8 cleer, 5—7 cleere, (5 clure, 6 cleir, clar), 6—7 cleare, 6 — clear (a French borrowing).

1. Brightly shining, bright, brilliant. (1297)
2. a) Of the day, daylight: Fully light, bright; opposed to dusk, twilight. (1320)
- b) Of the weather: sunshine, cloudless sky. (1297)
3. Transparent. (1300)

CLEAR *adv.* Forms: see **CLEAR** *adj.*

Clear is not originally an adverb, and its adverbial use arose partly out of the predicative use of the adjective, as in “the sun shines clear”; partly out of the analogy of native English adverbs which by loss of final — e had become formally identical with their adjectives especially of Clean *adv.* Which it has largely supplanted.)

1. Brightly, with effulgence, with undimmed or unclouded lustre. (1300)
2. † Distinctly. (1300) (now Clearly)
3. † Manifestly, evidently. (1562) (now Clearly)
4. With clear voice, distinctly. (1450)

CLEARLY *adv.*

1. † Brightly; luminously; transparently. (1350)
2. With optical distinctness. (1297)
3. Of mental vision: with full understanding, distinctly. (1350)
4. Manifestly, evidently. (1590)

WIDE *adj.*

- 1—4 wid, 4—5 wyd, 4—6 wyde, 3 — wide
1. of great extent from side to side; broad: a wide street.
  2. having a specified extent from side to side: three feet wide.
  3. vast; spacious: the wide plains.
  4. of great range or scope: a person of wide experience.
  5. expanded; distended: to stare with wide eyes.

WIDE *adv.*

- 1 wide, 3 weide, 3—4 wid, 4—6 wyde, 5 wyd
1. to the utmost, or fully: to be wide awake.
  2. away from a point or mark; astray: The shot went wide.
  3. over an extensive area: scattered far and wide.
  4. to a great extent from side to side: The river runs wide here.

WIDELY *adv.*

[Wide *adj.* + Ly2]

1. to a wide extent.
2. over a wide area: a widely distributed plant.
3. by or among a large number of persons: a widely known artist.
4. in many subjects: to be widely read.
5. greatly or very: widely differing accounts of the incident.

К сожалению, объём данной статьи не позволяет привести словарные статьи всех существующих омонимичных рядов прилагательных и наречий. Ниже приведём список омонимичных пар, не включенных в список словарных статей:

fine	fine	finely
flat	flat	flatly
heavy	heavy	heavily
light	light	lightly
near	near	nearly
pretty	pretty	prettily
right	right	rightly
scarce	scarce	scarcely
wrong	wrong	wrongly

Этот список может быть легко продолжен, так как рассматриваемое явление наблюдается у большого числа исконно английских прилагательных и наречий.

Все представленные в словаре омонимичные пары можно сгруппировать так: 1) образовавшиеся в процессе развития морфологической системы наречий: *loud, wide*; 2) образовавшиеся в результате употребления прилагательных в качестве именной части составного именного сказуемого: *high, short*; 3) образовавшиеся по аналогии: *clear, direct*.

Проблема видится в параллельном сосуществовании в английском языке двух разных форм наречий: 1) полностью совпадающих по форме с прилагательными и 2) образованных от прилагательных при помощи суффикса *-ly*. Для выяснения семантических аспектов этого феномена необходимо обратиться к проблеме взаимодействия и взаимопроникновения различных частей речи.

Слово отличается от части речи узостью полосы отражения действительности, узостью объёма его лексико-семантического, морфологического, синтаксического и словообразовательного содержания, особыми условиями функционирования, вызываемыми необходимостью удовлетворить непосредственные потребности общения между индивидами. Слово — значимая единица языка и речи, часть речи же — это значимая единица системы классов, единица более абстрактная, лишённая конкретности, свойственной большинству слов, и никогда не воспроизводимая ни в языке, ни в речи непосредственно. В этом кроется лишь одно из противоречий между словом и частью речи. Наиболее существенным противоречием между ними, вызывающим сдвиги в статусе отдельных слов и способствующим развитию взаимных контактов между различными классами, является неоднородность состава подавляющего большинства частей речи, обнаруживающая себя в том, что в каждой части речи есть единицы, обладающие всеми признаками данной части речи, но есть и такие единицы, которые не обладают всеми признаками данной части речи, хотя и принадлежат к ней. Наличие этого противоречия имеет свои объективные корни: оно обусловлено существованием в большой массе объектов природы сравнительно ограниченного числа «эталонов», которым другие, внешне тождественные объекты того же самого типа или класса соответствуют не точно, не абсолютно, а лишь в тех или иных пределах — «от» и «до». Нарушение допустимого предела, переход через него может привести к утрате «неэталонными» сущностями их существенных отличительных признаков, а известная степень утраты этих признаков способствует созданию благоприятной почвы для качественного преобразования данных сущностей и для выхода их из того видового или родового целого, которое объединяло их с определёнными эталонами. Ввиду того, что всякая утрата старого качества непременно сопровождается приобретением какого-то нового качества, преобразующийся объект закономерно вступает в связи с другими объектами, в которых новое для него качество оказывается представленным в той или иной мере.

С подобной же ситуацией мы сталкиваемся и в случае со словами конституентами различных частей речи: чем более заметно отклонение характеристик тех или иных слов от основных характеристик эталонных слов, тем более они утрачивают качественную определённость и, удаляясь постепенно на периферию своего класса, могут со временем выйти из него совсем. Дальняя зона периферии каждой части речи из-за размытости признаков конституентов, находящихся в этой зоне, выступает как участок, где происходит постоянное взаимопроникновение разных классов слов.

Дальняя зона периферии является не единственно возможной полосой совмещения плоскостей взаимодействующих классов. Соприкосновение последних можно наблюдать в зонах сосредоточения единиц, близких по своим основным характеристикам к эталонным словам. Конституентам, занимающим эти зоны, хотя и в меньшей степени, чем конституентам зоны периферии, тоже присущи признаки других частей речи. Такие признаки не принадлежат обычно к разряду существенных, что не может повлечь за собой изменения сущностного статуса единиц — их носителей. Факт взаимодействия классов в этом случае остаётся, тем не менее, непреложным.

В связи со сказанным следует обратить внимание ещё на один момент. Выраженность в конституентах рассматриваемых зон максимума признаков своих классов в какой-то мере препятствует прямому передвижению слов одних частей речи в другие, но не исключает его целиком. Конверсия в английском языке может служить примером подобного передвижения, способного втянуть в свою сферу практически любой конституент класса, в том числе и ядерный.

Все признаки взаимодействия, рассматриваемые с позиций синхронии, независимо от степени их фактической устойчивости, предстают как явление более устойчивое, чем эти же признаки с позиций диахронии, т. е. в аспекте их становления у тех или иных из взаимодействующих сущностей. Это говорит о том, что один и тот же признак или группа признаков может / могут трактоваться как более устойчивые в одном отношении и менее устойчивые — в другом, что подчёркивает диалектическую противоречивость устойчивого / неустойчивого и их взаимообусловленность. Подтверждение тому находим при анализе языковых фактов, связанных с синхронным состоянием языка. Так, «обмен» частей речи производящими основами, сопровождающийся переносом ряда признаков класса-источника в другие классы системы, есть не что иное, как преобразование существенного в несущественное, более устойчивого — в менее устойчивое, на что чётко и однозначно указывает неидентичность рангового статуса переносимых признаков в общей иерархии признаков соответствующих частей речи. В то же время приобретение производящей основой через посредство соединяющегося с ней ориентированного аффикса лексико-грамматических характеристик нового класса знаменует собой развитие на определённой

«инородной» базе черт существенного и устойчивого, типичного именно для того класса, который принял данную производящую основу.

Функциональная зависимость отражает наиболее устойчивые связи между различными материальными явлениями. Она обнаруживает себя в том, что изменения в одних явлениях, их сторонах и свойствах закономерно влекут за собой количественные изменения в других явлениях, их сторонах и свойствах. Функциональная зависимость выражается в виде законов и отношений, обладающих точной количественной определённостью. Компонентам языка, в отличие от многих явлений физической природы, обычно не свойственны точные физические и количественные характеристики. Поэтому количественные соотношения между ними, как правило, трактуются не как жёсткие и строгие, а как приблизительные и колеблющиеся. Специфика языка не позволяет передать в точных выражениях и формулах все переходы одного количества в другое, но, тем не менее, каждый язык располагает фактами, недвусмысленно указывающими на наличие в нём подобных переходов. Так, выделение из состава тех или иных частей речи и формирование на их базе ядра конститuentов новых лексико-грамматических классов имеет своим результатом уменьшение числа словесных единиц, представленных в части речи — генетическом источнике, и увеличение общего количества частей речи в рамках всей системы классов. Приобретение словом какой-либо части речи новых признаков, вызванное особыми условиями его употребления, ведёт к ослаблению связей этого слова с ядром своего класса.

Распад флексии в английском языке среднеанглийского периода привёл к тесной связи и взаимообусловленности морфологии и синтаксиса, к заметному увеличению конструктивной и идентифицирующей значимости порядка слов. Примеры такой соотносимости свидетельствуют о том, что язык чутко реагирует на любые количественные сдвиги внутри него, противопоставляя тенденциям одного плана контртенденции аналогичного или несколько иного плана, что позволяет говорить о существовании в языке функциональной зависимости элементов, проявляющей себя, однако, далеко не всегда в строго классических формах [2].

Итак, при рассмотрении явления грамматической омонимии прилагательных и наречий с позиций семантики, совершенно очевидно, что наиболее тесные семантические контакты, складывающиеся на почве единства категориальной семантической базы, возникают у прилагательного с качественными наречиями, образуемыми в большинстве своём непосредственно от качественных прилагательных. Общность семантического основания, бесспорно существующая в данном случае, заставляет некоторых лингвистов, в частности А. И. Смирницкого, критически оценить традиционное разделение качественных прилагательных и наречий по разным лексико-грамматическим классам слов и высказать мысль о целесообразности их отнесения к единицам одной и той же части речи — прилагательному.

Семантическое тождество рассматриваемых групп слов не исключает и заметных различий между ними: качественные прилагательные всегда обозначают признак предмета, качественные же наречия — признак действия или признак признака и намного реже признак предмета. Нивелирование морфологических различий между прилагательным и наречием, находящимся на стыке изменяемых и неизменяемых классов, так же как и расширение состава неизменяемых конститuentов внутри частей речи, формально относимых к изменяемым, не может не способствовать морфологическому сближению обеих рассматриваемых групп и их взаимопроникновению.

Как нам кажется, изначально, в древнеанглийском языке функцию качественных наречий выполняли прилагательные (а конкретно, форма творительного падежа единственного числа среднего рода прилагательных), и лишь в дальнейшем эти наречия оформились в отдельный класс. Возрастание в среднеанглийский период роли наречий на *-ly* связано с тем, что наречия и прилагательные совпадали по форме, и их разделения только по их синтаксической функции уже не хватало для эффективной дифференциации этих классов слов. Поэтому, в связи с тем, что язык является саморегулирующейся системой, чутко реагирующей на любые количественные сдвиги внутри него, на передний план вышли наречия, образуемые посредством прибавления к основе прилагательных суффикса *-ly*, в качестве контртенденции существованию в английском языке грамматической омонимии прилагательных и наречий. Явление же существования в современном английском языке параллельных вариантов наречий полностью совпадающих по форме с прилагательным и образующихся при помощи прибавления к основе суффикса *-ly* объясняется тем, что в процессе развития языка произошла смысловая и стилистическая дифференциация этих наречий, то есть эти параллельные формы наречий имеют разные значения или принадлежат к разным стилистическим регистрам (см. словарные статьи). Некоторые наречия на *-ly*, например *cleanly* и *deadly*, совсем не соотносятся ни с прилагательным, ни с наречием омонимичной пары, так как произошли они от других прилагательных: соотв. *cleanly* и *deadly*.

Ниже (см. табл.) мы приводим сводную таблицу статистического анализа частотности омонимичных пар прилагательных и наречий, а также параллельных форм наречий на *-ly*.

Из таблицы видно, что параллельные формы наречий на *-ly* составляют в большинстве случаев меньшую долю, чем наречия, совпадающие по форме с прилагательными. В ряде случаев наибольший контраст между процентом употребления наречий, являющихся грамматическими

Статистический анализ частотности омонимичных пар прилагательных и наречий

	Alice in Wonderland	The Time Machine	Dr. Jekyll and Mr. Hyde	The Hound of the Bas kervilles	Portrait of the Artist	Tom Sawyer	Uncle Tom's Cabin	Moby-Dick	The Land of Oz	The Scarlet Letter	χ_p	AKO
clean	1	0	1	0	2	4	3	3	1	0	1,3	1,375
clean	0	1	0	0	1	1	2	4	0	0	0,8	1,225
cleanly	0	0	0	0	2	0	0	1	0	0	0,3	0,640
clear	3	9	0	7	4	3	6	16	3	4	3,6	4,632
clear	0	5	1	1	2	7	1	2	1	1	1,4	2,186
clearly	1	14	0	1	0	1	0	0	3	0	0,4	4,400
close	0	3	1	0	2	0	0	3	3	8	1,6	2,400
close	14	4	3	1	1	7	9	22	6	6	5,1	6,515
closely	1	1	0	0	0	1	1	3	4	3	1,2	1,371
dead	4	2	2	0	1	22	4	5	4	9	4,5	6,103
dead	0	0	1	0	0	3	3	3	0	0	0,9	1,345
deadly	0	3	1	0	0	0	3	11	0	0	1,4	3,305
dear	6	1	3	6	2	0	5	3	23	3	3,6	6,428
dear	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0,1	0,300
dearly	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0,1	0,300
deep	8	3	1	0	2	6	3	17	9	22	5,9	6,981
deep	0	5	1	0	0	1	0	9	4	0	1,4	2,960
deeply	4	1	2	2	2	2	4	3	1	7	1,9	1,942
direct	0	1	0	3	1	0	0	2	0	2	0,5	1,118
direct	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0,1	0,300
directly	2	1	0	0	0	0	1	11	4	5	2,1	3,336
easy	2	5	2	1	1	2	16	16	10	7	5,2	5,706
easy	1	0	0	0	2	1	7	3	4	2	1,9	2,100
easily	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0,2	0,600
fair	1	3	0	2	3	3	13	21	3	12	5,5	6,531
fair	0	2	0	0	2	1	3	4	0	0	1	1,414
fairly	1	4	0	1	2	1	18	5	6	6	3,8	5,040
fast	0	12	0	1	4	0	10	30	3	19	6,6	9,611
fast	7	15	0	0	3	3	13	28	0	23	7	9,879
free	2	4	1	1	2	4	14	8	3	6	3,7	3,885
free	1	2	0	0	0	1	2	0	2	1	0,6	0,883
freely	0	3	0	0	0	0	3	5	0	1	0,9	1,746
hard	2	3	2	3	3	6	16	23	8	8	6,4	6,681
hard	6	5	0	0	2	13	15	24	3	3	6	7,490
hardly	12	4	1	4	1	6	1	12	1	18	3,9	6,067
high	16	6	4	4	1	6	14	33	10	12	7,6	9,254
high	1	3	3	3	2	6	6	20	10	0	4,4	5,678
highly	0	1	0	0	0	0	4	1	22	2	2,9	6,451
just	2	0	2	0	0	0	2	3	0	0	0,5	1,204

Окончание табл.

	Alice in Wonderland	The Time Machine	Dr. Jekyll and Mr. Hyde	The Hound of the Bas kervilles	Portrait of the Artist	Tom Sawyer	Uncle Tom's Cabin	Moby-Dick	The Land of Oz	The Scarlet Letter	Х _р	АКО
just	50	12	4	9	4	26	25	32	27	11	12,5	15,794
justly	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	0,3	0,458
late	4	2	1	4	2	5	1	10	12	6	3,6	3,718
late	5	9	3	1	2	7	4	17	4	11	4,5	4,965
lately	1	0	0	0	1	1	2	5	2	0	1,1	1,473
long	21	11	1	6	2	14	16	35	22	25	11,4	10,955
long	14	15	8	5	3	15	19	28	19	22	10,6	8,485
loud	4	2	1	0	1	0	3	5	7	2	1,8	2,267
loud	3	1	0	0	0	2	2	0	3	1	0,8	1,233
loudly	3	0	1	0	0	0	1	1	3	0	0,5	1,204
quick	1	3	1	0	2	0	4	8	2	1	1,7	2,326
quick	2	0	0	0	0	2	1	19	0	0	2,2	5,593
quickly	2	1	0	1	2	2	2	10	29	1	4,6	8,436
sharp	6	3	1	1	1	3	6	15	7	1	3,3	4,319
sharp	0	0	0	0	0	0	1	5	0	0	0,6	1,497
sharply	4	0	1	2	1	0	1	1	2	0	0,5	1,360
short	4	3	0	3	1	2	7	19	8	2	3,9	5,356
short	2	4	0	0	2	1	7	13	3	8	3,4	3,995
shortly	0	0	0	0	0	5	1	5	0	2	1,3	1,952
slow	0	10	0	0	2	4	2	2	2	1	1,3	3,002
slow	0	8	0	0	0	1	0	4	0	0	0,5	2,655
slowly	8	7	0	0	1	1	9	20	14	4	4,9	6,488
straight	0	0	0	0	1	0	7	8	3	0	1,9	2,948
straight	2	6	2	2	1	1	2	13	4	0	2,1	3,801
wide	0	3	0	0	2	2	4	12	6	6	3,2	3,569
wide	3	1	0	0	2	1	2	9	3	3	2	2,490
widely	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0,4	1,200

омонимами прилагательных, и процентом употребления наречий, являющихся их параллельными формами на *-ly*, наблюдается в диалогической речи. В этом случае мы имеем дело с разными стилистическими вариантами наречий, типа *close* → *closely*, *direct* → *directly*, *quick* → *quickly*. В остальных случаях мы сталкиваемся с ситуацией, при которой исконно английские наречия, совпадающие по форме с прилагательными, оказываются сильнее своих параллельных форм, образованных посредством прибавления к основе прилагательного суффикса *-ly*. Представляется, что причиной этого является то, что эти наречия-омонимы, будучи более древними, обладают более сильной «валентностью» в плане употребления, в результате чего им удалось «зарезервировать» наиболее употребительные значения.

Подводя итог вышесказанному, заметим, что грамматическая омонимия прилагательных и наречий в английском языке — результат взаимодействия и взаимопроникновения различных частей речи (конкретно прилагательного и наречия). Сглаживание морфологических различий между прилагательным и наречием, находящимся на стыке изменяемых и неизменяемых классов, так же как и расширение состава неизменяемых составляющих внутри частей речи, формально относимых к изменяемым, не может не способствовать морфологическому сближению обеих рассматриваемых групп и их взаимопроникновению.

1. *Маулер Ф. И.* Грамматическая омонимия в современном английском языке [Текст] / Ф. И. Маулер ; отв. ред. Т. А. Гуриев ; Северо-Кавказский НЦВШ. — Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1983. — 136 с.
2. *Маулер Ф. И.* Грамматическая омонимия в современном английском языке : автореф. ... докт. филол. наук : 10.02.04 / Маулер Федор Иосифович; Моск. гос. пед. ин-т ин. яз. — М., 1985. — 47 с.
3. *Назарова И. А.* О взаимосвязности многозначности лексического и синтаксического уровня (на материале омологий с полифункциональными глаголами) / И. А. Назарова // Грамматические и лексико-семантические исследования в синхронии и диахронии (на материале английского языка) : межвуз. тематич. сборник. — Калинин, 1978. — 131 с.
4. *Смирницкий А. И.* Некоторые замечания по английской омонимике / А. И. Смирницкий. — Иностранные языки в школе. — 1948. — № 5. — С. 10—15.
5. *Смирницкий А. И.* Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. — М.: Изд-во литературы на иностр. языках, 1956. — 178 с.
6. *Смирницкий А. И.* Морфология английского языка / А. И. Смирницкий. — М.: Изд-во литературы на иностр. языках, 1959. — 440 с.
7. *Шендельс Е. И.* О грамматической омонимии / Е. Н. Шендельс // Иностранные языки в школе. — 1955. — № 6. — С. 15—26.
8. *Ульманн С.* Семантические универсалии / С. Ульманн // Новое в лингвистике. — М.: Прогресс, 1970. — Вып. V : Языковые универсалии. — С. 250—299.
9. *The Oxford English Dictionary on Historical Principles.* — Oxford, 1933. — 22 000 с.

Ю. О. Шепель

ВЗАЄМОДІЯ І ВЗАЄМОПРОНИКНЕННЯ ГРАМАТИЧНОЇ ОМОНІМІЇ ПРИКМЕТНИКІВ І ПРИСЛІВНИКІВ

У статті розглядається питання граматичної омонимії як явища, що безпосередньо впливає з факту неізоморфності плану вираження та плану змісту. Поняття асиметрії, іманентно властивого мовним знакам, розкривається у двох напрямках: якісна асиметрія та кількісна асиметрія. Аналізується граматична омонимія як закономірний результат стійкого розвитку мови. Показано, що явище граматичної омонимії англійських прикметників і прислівників напряду пов'язане з процесом розвитку англійської мови, що граматична омонимія прикметників і прислівників англійської мови виявляється внаслідок взаємодії і взаємопроникнення різних частин мови (конкретно прикметників і прислівників).

Ключові слова: омонимія, словникова стаття, історія мови, синхронія, діахронія, частина мови, валентність, омонімічна пара, симетрія, асиметрія.

Yu. A. Shepel

INTERACTION AND INTERPENETRATION OF GRAMMATICAL HOMONYMS OF ADJECTIVES AND ADVERBS

The article deals with the grammatical homonymy as a phenomenon, arising directly from the fact of non-isomorphism of the expression and of the content. The concept of asymmetry, it is inherent in the sign, revealed in two lines: a qualitative and quantitative asymmetry. Analyzes grammatical homonymy as a natural result of a natural development of the language. Shown that the effect of grammatical homonymy English adjectives and adverbs are directly linked to the process of development of the English language, that the grammatical homonymy English adjectives and adverbs is the result of the interaction and interpenetration of different parts of speech (specifically, adjectives and adverbs).

Key words: homonymy, entries, history of language, synchrony, diachrony, part of speech, valence, homonymous couple, symmetry and asymmetry.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2013 р.

УДК 811.111'367-116.3:[17.022.1+177.1]

А. Л. ГИДОРА-ШИШКОВСКАЯ

ДИАХРОНИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РЕЧЕЭТИКЕТНЫХ ФОРМУЛ ВЕЖЛИВОСТИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ В СВЕТЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО СИНТАКСИСА

В статье рассматриваются проблемы речевого этикета в английском языке. Исследование выполнено в ключе коммуникативной лингвистики и посвящено диахроническим изменениям в фатических высказываниях 18—21 вв. Автор объясняет изменения в британском речевом этикете переменаами, произошедшими в британском обществе в этот период.

Ключевые слова: речевой этикет, диахронические изменения, фатические высказывания, вежливость, речевая коммуникация.

Исходной концепцией данной работы является положение о применении стереотипных вербальных формул вежливости как способа эффективного речевого взаимодействия участников речевой интеракции и успешной реализации их коммуникативных намерений. П. Браун

и С. Левинсон, со своей стороны, определяют вежливость как «...действие, направленное на удовлетворение потребностей партнёра, связанных с его социальной ролью и восприятием собственного достоинства» [14, с. 131]. Основой «максим вежливости» [14, с. 132] служат постулаты, сформулированные Г. П. Грайсом и выводимые из принципа кооперации, который является неперемным условием любого речевого общения [5]. Понятие вежливости в широком коммуникативном контексте прямо связано с речевым этикетом. Н. И. Формановская предлагает такое определение: «Под речевым этикетом понимаются регулирующие правила речевого поведения, система национально специфичных стереотипных, устойчивых формул общения, принятых и предписанных обществом для установления контакта собеседников, поддержания и прерывания контакта в избранной тональности» [10, с. 98]. Вопросы речевого этикета, исследованные в работах Н. И. Формановской, нашли продолжение в работах А. Г. Гурочкиной и Л. З. Давыдовой [6], А. Я. Скишдло [8], Л. Л. Чахоян [11], В. И. Шматовой [13] и других. А. П. Чужакин выводит этимологию понятия слова «этикет» из франц. «церемониал» — совокупность правил, регламентирующих поведение человека в общественных местах, его культуру общения и обхождение с окружающими людьми, хорошие манеры и т. д. Автор отмечает формы приветствий и обращений как важную составную часть этикета [12, с. 182—183].

Стереотипы общения, устойчивые формулы вежливости не возникают заново в каждом акте речи, а воспроизводятся как единицы, отложившиеся и хранящиеся в нашем языковом сознании в виде своеобразного фонда готовых типизированных фраз. Они обслуживают речевые ситуации и являются необходимым условием для поддержания беседы. Термин *фатическое* (или *метакоммуникативное*) *высказывание* был введён английским этнографом Б. Малиновски применительно к диалогам, беседам, «...целью которых является создание уз общности путём простого обмена словами» [15, с. 332]. В свою очередь, *мета-* в слове «метакоммуникация» и его производных вполне может быть авторским комментарием к собственно сообщению, то есть тем, что А. Вежбицкая называет «метатекстом» [4, с. 258]. Так, можно сказать, что метакоммуникация имеет значение «коммуникация о коммуникации». Б. Малиновски также ввёл понятие «фатическая функция». Последней обладают «неинформативные сообщения, которыми обмениваются собеседники в целях поддержания контакта — из вежливости, из уважения, чтобы заполнить паузу, прервать молчание» [15, с. 315].

Таким образом, фатические высказывания — стандартные, часто клишированные единицы речевого этикета, которыми собеседники обмениваются для общей гармонизации отношений и создания благоприятной обстановки для беседы. В соответствии со сказанным, в данной работе в качестве фатических предложений рассматриваются такие устойчивые английские словосочетания, как *Merry Christmas, Good Morning, Thank You, Hello* и т. п.

Основное назначение единиц речевого этикета — установить, продолжить контакт или прервать акт коммуникации. И. Б. Морозова справедливо указывает, что «...контактоустанавливающие реплики «работают» на включение внимания адресата на его собеседника, или на конкретное сообщение. Отсутствие фатических предложений в начале беседы разрушает установленную ритуальность общения, предполагаемое кодифицированное соотношение языковой нормы и речевого поведения» [7, с. 263].

Актуальность настоящей работы объясняется гносеологической необходимостью изучения вопросов регулирования процесса речевого общения в целом, а также неразработанностью многих аспектов коммуникативно-синтаксического функционирования фатических единиц в диалоге. В. В. Бабайцева относит фатические предложения к разряду «нечленимых», характеризующихся «максимальной неопределённостью предмета мысли» [1, с. 6]. Ч. Блумфильд предлагает все фатические конструкции рассматривать как «эллиптические, дополняющие (completive)» [2, с. 186]. В. В. Бузаров не усматривает существенных различий в структуре фатических единиц, относя их к классу так называемых «formulate utterance», и рассматривает последние наравне с истинно-оценочными *Yes / No*, невербальными командами *Fire!, Silence!*, междометиями и эмотивными конструкциями типа *Good Heavens* [3, с. 23]. В нашей работе мы поддерживаем мнение И. Б. Морозовой о том, что фатические высказывания являются предложениями, так как, во-первых, коммуникативно нагружены, а во-вторых, допускают «восстановление» до полной (неэллиптической) предикатной конструкции [7, с. 263]. Например: — *Good morning, Jane (F. Kellman). → I wish you a good morning.*

Что касается коммуникативной нагруженности фатических высказываний, представляется уместным привести здесь рассуждения мудреца Гендальфа из известного романа «Хоббит. Туда и обратно»:

“Good morning!” said Bilbo, and he meant it. The sun was shining, and the grass was very green.

But Gandalf looked at him from under long bushy eyebrows that stuck out further than the brim of his shady hat. “What do you mean?” he said. “Do you wish me a good morning, or mean that it is a good morning whether I want not; or that you feel good this morning; or that it is morning to be good on?”

“All of them at once,” said Bilbo. “And a very fine morning for a pipe of tobacco out of doors (John Ronald Reuel Tolkien).

На приветствие хоббита «Доброе утро!» Гендальф осведомляется, что хоббит имеет в виду: желает ли он мудрецу доброго утра, имеет ли в виду, что утро доброе или его самочувствие доброе, или утро предвещает быть добрым. Из приведённого диалога ясно, что речевые формулы вежливости далеко не бессмысленны, а, наоборот, несут глубинный смысл, отражают мировосприятие носителей языка и их национальное сознание.

Стереотипы речевого поведения обусловлены культурными традициями определённого исторического периода и стандартами социального поведения, принятыми в обществе. Очевидно, что с изменениями общественных устоев и нравственных представлений меняются и речевые единицы, принятые в данном обществе, в связи с чем анализ формул вежливости в диахронии приобретает особо важное значение. Отсюда, объектом нашего исследования являются формулы английского речевого этикета в диахронии. Предметом — контактоустанавливающие и контакторазмыкающие высказывания в английском художественном диалоге 18—21 вв.

Цель работы — выявление основных тенденций социолингвистического развития формул приветствия, прощания и обращения в английском языке 18—21 вв. Из поставленной цели вытекают следующие задачи: выявить основные формы контактоустанавливающих и контакторазмыкающих высказываний в английском художественном диалоге 18—21 вв.; охарактеризовать экстралингвистические факторы их функционирования; определить диахронические изменения в синтаксисе указанных высказываний. Материал исследования представлен 2500 речевых образцов, отобранных способом сплошной выборки из художественных диалогов оригинальных англоязычных романов 18—21 вв.

Анализ фактического материала показал, что исследуемые предложения представлены в английском языке различными частями речи. Это междометия (*Good-bye; Bye-Bye; Hallo*), существительные (*Morning; Congratulations!*), прилагательные (*Sorry*). Есть также словосочетания, функционирующие как цельные нерасчленённые единицы (*I'm sorry; Thank You; Merry Christmas; I wish you good morning; See you later*). К 20 веку ясно намечается тенденция к «омеждомечиванию» речевых форм вежливости.

Например:

1. — *God bless you and keep you* (Daniel Defoe) — 18 в.
2. — *I wish you a very bright and sunny morning sir* (O. Goldsmith). — 18 в.
3. — *Good night, sir, — said the person* (W. Thackeray) — 19 в.
4. — *Good morning, my dear!* (Ch. Dickens). — 19 в.
5. — *Morn' — I said opening the door* (B. Brett). — 20 в.
6. *Bye, — said the neighbour* (Alexandra Harvey). — 21 в.

Очевидно, что в 18 и 19 вв. формула приветствия или прощания носила характер полного, неэллиптического предложения или его эллиптического коррелята. В художественном же диалоге 20 в. сокращённое приветствие *Morn'* или прощание *Bye* представляют собой урезанные в пределах слова формы, сопоставимые с кратким непредикатным *Hi!* Указанные речевые образцы являются исторически сложившимися в процессе коммуникации устойчивыми клише, характерными и для разговорной речи. Однако, как было показано выше, грамматическое содержание предложений, объединённых термином «фатические», неодинаково. Отличительными чертами эволюции речевых единиц могут быть как лингвистические характеристики, так и экстралингвистические — те, которые несут отпечаток национального своеобразия исторического развития общества.

В своей работе по английскому речевому этикету Л. П. Ступин и К. С. Игнатьев указывают, что «...речевой этикет даже начала 20 в. существенно отличается от современного. Он значительно упростился...» [9, с. 17]. Таким образом, можно вполне предположить, что при рассмотрении речевых высказываний в диахронии также будет обнаружена тенденция к упрощению и стандартизации формул вежливости. Элементы речевого этикета усваиваются настолько глубоко, что они воспринимаются в сознании носителей языка как неотъемлемая часть их повседневной жизни.

Рассматривая речевой этикет с точки зрения языковой нормы, заметим, что и в этом аспекте он является достаточно гибким, чтобы, с одной стороны, отразить изменения, происходящие на уровне языка и сознания, с другой, — особенности культурно-исторической эпохи в жизни нации. Сравним, к примеру, сцены встречи гостей в романе В. Скотта «Айвенго» (*Ivanhoe*) (1) и аналогичное событие в современном романе С. Линн «*The Snowdrop*» (2):

1) — *'I grieve,' — he said, 'reverend Prior, that my vow binds me to advance no farther upon this floor of my fathers, even to receive such guests as you, and this valiant Knight of the Holy Temple'* (W. Scott).

2) *Daniel stood up with a broad smile and then hugged us as if we were good friends* (S. Lynne).

Речевой этикет, так или иначе, привязывается к ситуации речевого общения и её параметрам — личностям. В авторском паратексте легко прослеживаются изменения ритуальных норм приветствия в старой и современной Англии. Если сэр Цедрик ведёт себя высокопарно и подчеркнута отсчитывает ровно три шага навстречу гостям, Дэниэль, наоборот, готов раскрыть им объятия. Таким образом, в гражданском этикете, а, как следствие этого, и в речевом, наблюдается стирание социальных границ в общении. Так, в романах 18—19 вв. приветствие вышестоящего лица непременно подразумевало поклон и почтительность обхождения, а в современных произведениях утренняя беседа с боссом может быть весьма неформальной. Сравните:

1. *He made his best bow, — Let me wish you good morning, sir* (Ch. Dickens).

2. — *Hi, Mike! — He said entering Mr. Graham's study* (L. Brackett).

Несмотря на то, что и в первом, и во втором случае речевые ситуации идентичны, вербальное и невербальное поведение персонажей очень отличается в сторону демократизации их социальных отношений.

Можно заключить, что формулы речевого этикета формируются и модифицируются под влиянием исторического развития общества, а характер общественных перемен находит выражение в масштабе этикетных изменений. Будучи частью национального сознания, речевой этикет тесно связан с разговорной речью, и изменения в нём отражают тенденции в её эволюции.

1. *Бабайцева В. В.* Односоставные предложения в современном русском языке / В. В. Бабайцева. — М.: Наука, 1968. — 175 с.
2. *Блумфилд В. Д.* Социальная лингвистика / В. Д. Блумфилд. — М.: Просвещение, 1978. — 285 с.
3. *Бузаров В. В.* Безглагольные побудительные предложения в английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / В. В. Бузаров. — Пятигорск, 1968. — 27 с.
4. *Вежбицкая А.* Речевые акты / А. Вежбицкая // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1985. — Вып. 16. — С. 251—275.
5. *Грайс Г. П.* Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. 16 : Лингвистическая прагматика. — М.: Прогресс, 1985. — С. 271—237.
6. *Гурочкина А. Г.* Функционирование формул речевого этикета в акте вербальной коммуникации / А. Г. Гурочкина, Л. З. Давыдова // Логико-семантические и прагматические проблемы текста : сборник научных трудов. — Красноярск, 1990. — С. 47—53.
7. *Морозова І. Б.* Парадигматичний аналіз структури і семантики елементарних комунікативних одиниць у світлі гештальт-теорії в сучасній англійській мові : монографія / І. Б. Морозова. — Одеса : Друкарський дім, 2009. — 384 с.
8. *Скишдло А. Я.* Виды синонимов в сфере речевого этикета / А. Я. Скишдло // Филологические науки. — 1987. — № 5. — С. 57—62.
9. *Ступин Л. П.* Современный английский речевой этикет / Л. П. Ступин, К. С. Игнатъев. — Л.: ЛГУ, 1980. — 144 с.
10. *Формановская Н. И.* Русский речевой этикет : лингвистический и методический аспекты / Н. И. Формановская. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Русский язык, 1986. — 158 с.
11. *Чахоян Л. П.* Некоторые тенденции развития формул социального этикета (на материале пьес ранненовоанглийского периода) / Л. П. Чахоян // Анализ стилей зарубежной художественной и научной литературы : межвуз. сборник научных трудов. — Л., 1982. — Вып. 3. — С. 31—35.
12. *Чужакин А. П.* Мир перевода — 3. Practicum plus : [учеб. пособие] / А. П. Чужакин. — М.: Р. Валент, 2005. — 200 с.
13. *Шматова В. И.* Роль социолингвистических факторов при переводе обращений / В. И. Шматова // Функционирование языковых единиц : межвуз. сборник научных трудов. — Воронеж, 1990. — С. 109—112.
14. *Brown P.* Universals in Language Usage : Politeness Phenomena / P. Brown, S. Levinson // Questions and Politeness. Strategies in Social Interaction. — London : Longman, 1988. — 191 p.
15. *Malinowski B.* The Problem of Meaning in Primitive Languages / B. Malinowski // The Meaning of Meaning : [ed. by C. Ogden and I. Richards]. — [9th ed.]. — N. Y.: Mariner Books, 1989. — P. 302—352.

А. Л. Гідора-Шишковська

ДІАХРОНІЧНИЙ АНАЛІЗ МОВЛЕННЕВОЕТИКЕТНИХ ФОРМУЛ ВВІЧЛИВОСТІ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ У СВІТЛІ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СИНТАКСИСУ

У статті розглядаються проблеми мовленнєвого етикету в англійській мові. Дослідження виконано в аспекті комунікативної лінгвістики та присвячено діахронічним змінам у фатичних висловлюваннях 18—21 ст. Авторка пояснює зміни у британському мовленнєвому етикеті змінами, що сталися у британському суспільстві за цей період.

Ключові слова: мовленнєвий етикет, діахронічні зміни, фатичні висловлювання, ввічливість, мовленнєва комунікація.

A. L. Gidora-Shyshkovska

DIACHRONIC RESEARCH OF SPEECH ETIQUETTE FORMULAS OF POLITENESS IN ENGLISH IN THE LIGHT OF FUNCTIONAL SYNTAX

The article looks upon the problems of speech etiquette in English. The research is done in the aspect of communicative linguistics and is dedicated to diachronic changes in the phatic utterances of the 18—21 cc. The author explains changes in the British speech etiquette by those taking place in the British society in that period.

Key words: speech etiquette, diachronic changes, phatic utterances, politeness, speech communication.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2013 р.

В. І. СТРЕЛЬЧУК

ПОЛІ-КЛАСИФІКАЦІЇ СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ
В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті здійснено критичний огляд так званих «полі-класифікацій» складносурядного речення в сучасній англійській мові. Описано спробу розкрити сутність цього явища та надано перелік формальних та змістових характеристик так званих «полі-класифікацій» складносурядного речення. Проведено детальний порівнювальний аналіз усіх аспектів «полі-класифікацій»: структурного, семантичного та змішаного (структурно-семантичного).

Ключові слова: граMATика, сурядний зв'язок, паратак西斯, складносурядне речення.

Як засвідчує аналіз теоретичних джерел, усі класифікації складносурядного речення в сучасній англійській мові можна умовно представити як суто структурні, суто семантичні та змішані, структурно-семантичні. У межах останньої групи можна виокремити два типи: класифікації, побудовані за класичним зразком, які мають структуру класифікаційного дерева, та такі, що представлені у вигляді окремих одногілкових класифікацій. Цей тип ми умовно називаємо «полі-класифікаціями». Дослідженню класифікацій цього типу присвячено дану статтю.

Переходячи безпосередньо до аналізу «полі-класифікацій», відзначимо, що кількість аспектів, з яких вони складаються, у різних авторів різна: вона варіює від двох до чотирьох. Порядок подання аспектів теж варіює від автора до автора.

Найчисельніші «полі-класифікації» представлено двома аспектами (їх 10). (С. І. Потапенко [10, с. 17], М. О. Ганшина [13, с. 339], В. Л. Каушанська [5, с. 279], О. А. Солопова [8, с. 279] та ін.) Наступними за частотністю є «полі-класифікації» з чотирма аспектами. Ці класифікації надано у працях таких лінгвістів, як Л. О. Козлова [6, с. 202], М. Я. Блох [2, с. 332] та А. Г. Садикова [7, с. 61]. Лише одна із досліджуваних «полі-класифікацій» представлена трьома аспектами (О. Г. Шевченко [12, с. 141]).

Змістовно усі «полі-класифікації» теж є різними.

Структурний аспект згадується у всіх авторів без винятку, до того ж він, як показує аналіз, у більшості авторів посідає перше місце. Цей аспект, зазвичай, подається у вигляді одногілкової класифікації, згідно з якою речення поділено на два типи: синдетичне та асиндетичне. Незважаючи на однаковість щодо наявності у складносурядному реченні цього поділу, деякі лінгвісти (їх більшість) вважають обидва вищезгадані типи зв'язку рівноважливими (С. І. Потапенко [10, с. 17], Т. А. Барабаш [1, с. 279], Л. М. Волкова [4, с. 175], О. А. Солопова [8, с. 279]). Певна група вчених наголошує на синдетичному зв'язку як первісному, тоді як асиндетичний зв'язок розглядається лише як окремий випадок синдетичного зв'язку. (Г. Гарісон [14, с. 43], В. Г. Верба [3, с. 206], Т. А. Барабаш [1, с. 279]). Зокрема, Г. Гарісон стверджує, що породження складносурядного речення починається з «вибору або опущення сполучника, який має бути добре обміркованим» [14, с. 43].

У процесі нашого дослідження було виявлено також «полі-класифікації», структурний аспект у яких розглядається виключно з точки зору пунктуації, а точніше, — зводиться до опису пунктуаційних типів складносурядного речення. Синдетичний і/або асиндетичний типи зв'язку взагалі не згадуються. Таких класифікацій лише дві (В. Ю. Паращук [10, с. 149], І. Ю. П'янова [11, с. 384]). В. Ю. Паращук, зокрема, виділяє такі типи, як: 1) клаузи, поєднані комою та сполучником; 2) клаузи, поєднані крапкою з комою; 3) клаузи, поєднані крапкою з комою та єднальним прислівником [9, с. 149]. Класифікація І. Ю. П'янової майже ідентична вищезгаданій, за винятком наявності у другому та третьому варіантах двокрапки [11, с. 384].

Подекуди у структурному аспекті, окрім синдетичного // асиндетичного зв'язків, згадується ще й можливість поєднання речень інтонаційно. Інтонаційне поєднання відображується на письмі «відповідними пунктуаційними знаками» (Т. А. Барабаш [1, с. 279]).

Семантичний аспект полі-класифікацій, як і структурний, присутній у всіх авторів полі-класифікацій. Кількість згадуваних семантичних типів варіює від трьох до шести. Цей аспект згадують, зокрема, В. Ю. Паращук [9, с. 149], М. Я. Блох [2, с. 332], Г. В. Верба [3, с. 206], А. Г. Садикова [7, с. 63].

Для зручності аналізу ми згрупували згадувані типи за принципом їх семантичної близькості, внаслідок чого було виявлено шість семантичних полів, три з яких представлені у всіх проаналізованих джерелах. Це семантичні поля зі значеннями «п о є д н а н н я», «п р о т и с т а в л е н н я» та «д и з'ю н к ц і ї». Як було вказано, кожне з цих полів включає низку споріднених, але не ідентичних за семантикою термінів. Серед них поле зі значенням «п о є д н а н н я»

відзначається найбільшою розмаїтістю термінів: «*копулятивний*»* («copulative») (В. Л. Каушанська [5, с. 279], О. Г. Шевченко [12, с. 141], Л. О. Козлова [6, с. 203] та ін.) «*адиція*» («addition») (В. Ю. Паращук [9, с. 150]), «*поєднання*» («link») та «*додаткова інформація*» («additional point») (І. Ю. П'янова [11, с. 385]).

Значно менш варіативними є семантичні поля зі значенням «протиставлення» та «диз'юнкції». Вони представлені лише двома термінами кожне. Поле «протиставлення» включає терміни «*адверсативний*» («adversative») (В. Л. Каушанська [5, с. 279], О. Г. Шевченко [12, с. 141], Л. О. Козлова [6, с. 203] та ін.) і «*контраст*» («contrast»), (В. Ю. Паращук [9, с. 150], І. Ю. П'янова [11, с. 385]). Поле «диз'юнкції» — терміни «*диз'юнктивний*» («disjunctive») (В. Л. Каушанська [5, с. 279], О. Г. Шевченко [12, с. 141], Л. О. Козлова [6, с. 203] та ін.) і «*альтернатива*» («alternative») (Г. Гарісон [14, с. 43], Л. М. Волкова [4, 175]).

Деяко менш представленим, але досить варіативним термінологічно є семантичне поле зі значенням «наслідку». До його складу входять такі терміни, як «*консекутивний*» («consecutive») (С. І. Потапенко [10, с. 17], Л. М. Волкова [4, с. 175]), «*результативний*» («resultative») (М. Я. Блох [2, с. 339], М. О. Ганшина [13, с. 339]), «*result*» (В. Ю. Паращук [9, с. 150]), «*консеквентіальний*» («consequential», «consequence») (М. Я. Блох [2, с. 332], І. Ю. П'янова [11, с. 385]).

Характерно, що окремі автори значення «наслідку» поєднують зі значенням «причини», утворюючи таким чином такі парні терміни, як «*каузально-консекутивний*» («causative-consecutive») (В. Л. Каушанська [5, с. 279], Т. А. Барабаш [1, с. 279], О. А. Солопова [8, с. 230], О. Г. Шевченко [12, с. 141], Л. О. Козлова [6, с. 203]) та «*причина-ціль*» («reason / purpose») (І. Ю. П'янова [11, с. 385]). Поле «причини» подається також і окремо, що є свідченням того, що певні автори розуміють його як таке, що існує паралельно з семантичним полем наслідку. До складу цього поля входять такі терміни, як «*каузальний*» («causal») (М. О. Ганшина [13, с. 339], М. Я. Блох [2, с. 332], С. І. Потапенко [10, с. 17]) та «*каузативний*» («causative») (О. Г. Шевченко [12, с. 141]).

Окрім вищезгаданих семантичних полів, згадуються й такі семантичні типи, як «*порівняння*» («comparison»), «*емфаза*» («emphasis») та «*час*» («time»). Вони зустрічаються лише у одного автора (В. Ю. Паращук [9, с. 150]).

Оскільки у межах семантичного аспекту розкривається зміст деяких термінів, розглянемо детальніше кожне семантичне поле сурядності.

Як вже вказувалось вище, найбільш представленим є поле «поєднання». Аналіз теоретичних джерел показав, що з усіх властивих цьому полю термінів, авторами розтлумачується лише термін «*копулятивний*». При цьому, цей термін трактується науковцями по-різному.

Для В. Л. Каушанської термін «*копулятивний*» є рівнозначним терміну «*адиція*». Копулятивність у її розумінні — це просте додавання твердження однієї клаузи до твердження іншої [5, с. 279].

Л. О. Козлова розуміє семантику копулятивності значно ширше, ніж В. Л. Каушанська. На її погляд, цей термін охоплює такі поняття, як «*кореляція*» («correlation»), «*уподібнення*» («likeness»), «*перелік*» («enumeration»), «*уточнення*» («specification») та «*кумуляція*» («cumulation») [6, с. 204].

Деякі автори, розкриваючи семантику терміну «*копулятивний*», наголошують на тому, що саме та як поєднується. Так, М. О. Ганшина наголошує на тому, що копулятивний зв'язок поєднує *дві ідеї* [13, с. 322]. Л. М. Волкова вважає, що поєднуються окремі деталі денотативного аспекту речення, при цьому роблячи акцент на цілісності поєднання: «деталі єдиного цілого (деталі картини, ситуації, зовнішності, тощо)» [4, с. 175].

Деяко особіно стоїть визначення Г. Гарісона, який під копулятивним зв'язком розуміє *копулятивні сполучники*, які об'єднують слова (та речення) у «паралельній гармонії одне до одного» [14, с. 43]. Отже, в сучасній англійській немає єдиного узгодженого розуміння цього терміну.

Не менш суперечлива картина виявляється і при аналізі сполучникових засобів складносурядних речень «копулятивного» типу. Єдиним сполучником, який не викликає розбрату серед лінгвістів, є сполучник «and»; він згадується всіма лінгвістами без винятку. Інші сполучники, як якісно, так і кількісно у різних класифікаціях є різними: «neither... nor» (вісім авторів), «not only... but also» (п'ять авторів), «as well as» (чотири автори).

Що стосується семантичного поля зі значенням «протиставлення», то як і у випадку копулятивності, у цьому полі теж розкривається зміст лише одного терміну — «*адверсативний*» («adversative»). (Термін «*контраст*» лише згадується). Для більшості авторів значення адверсативності пов'язується зі значенням опозиції семантики однієї клаузи іншій. (Г. Гарісон, Л. О. Козлова, Л. М. Волкова [14, с. 43; 6, с. 205; 4, с. 176]). Останній автор до значення опозиції додає також значення контрасту. В. Л. Каушанська ж, навпаки, у поясненні семан-

* Частининомовний аспект термінології відповідає вживанню у теоретичних джерелах.

тики адверсативності обмежується лише значенням контрасту, вказуючи на те, що сполучники, властиві адверсативному сурядному зв'язку, «поєднують дві клаузи, контрастні у значенні» [5, с. 280]. М. О. Ганшина вважає, що під терміном «адверсативний» слід розуміти протиріччя *двох ідей* [13, с. 322]. Отже, серед лінгвістів немає єдності щодо предмету протиставлення.

Серед сполучників, які лінгвісти відносять до адверсативних, усі автори відмічають лише сполучник «but». Більшість лінгвістів також вказують на сполучники «yet» (дев'ять авторів) та «still» (сім авторів), «nevertheless» (шість авторів), «whereas» та «however» (п'ять авторів).

У межах групи зі значенням «диз'юнктиви» визначення наявні теж лише у одного терміна, «диз'юнктивний». Цей тип описаний у значно меншій кількості досліджуваних джерел. На думку М. О. Ганшиної, диз'юнктивний зв'язок виражає «вибір» [13, с. 322]. В. Л. Каушанська доповнює цю думку, кажучи, що вибір пропонується між *твердженнями*, що виражені у двох клаузах [5, с. 279]. Л. М. Волкова наголошує на виборі «між двома взаємовиключними альтернативами» [4, с. 176]. Сегмент перетину сполучників, однак, у межах цього семантичного поля є значно ширшим. У межах цього типу налічується загалом п'ять сполучників, із яких сполучник «or» згадують всі одинадцять авторів, сполучники «otherwise» та «either... or» — сім авторів, сполучник «else» — шість, та «or else» — чотири автора.

У семантичному полі «причини», як і у всіх вище описаних, лише один термін — «каузальний» — супроводжується поясненням. На думку Г. Гарісона, цей тип презентує *мотив* («reason») [14, с. 43]. На думку Л. М. Волкової, «каузативний», «каузальний» або «пояснювальний» («explanatory») (цей лінгвіст послуговується всіма термінами) тип сурядного зв'язку спостерігається у випадку пояснення однією клаузою змісту іншої [4, с. 176]. Єдиним сполучником, який згадують усі автори у межах поля причини, є сполучник «for».

Семантичне поле причини теж містить у собі лише один термін, який супроводжено визначенням — «консекутивний». Л. М. Волкова вважає, що цей тип сурядного зв'язку містить «результат або наслідок, що оснований на першій клаузі, або мотивовані нею» [4, с. 176]. Щодо сполучникових засобів цього семантичного поля, то властивими для нього сполучниковими засобами, на думку більшості авторів, є сполучники «so» та «therefore».

Структурно-семантичний аспект «полі-класифікацій» представлений трьома різновидами. Це такі бінарні аспекти, як маркованість || немаркованість, закритість || відкритість та оберненість || необерненість.

Маркованість || *немаркованість* сурядного зв'язку (термін «маркованість» запозичений зі структуралізму) згадується в класифікаціях таких лінгвістів, як М. Я. Блох [2, с. 336], О. Г. Шевченко [13, с. 141] та А. Г. Садикова [7, с. 62]. На думку цих лінгвістів, маркований сурядний зв'язок виражено за допомогою синдетичного зв'язку, у той час як немаркований — за допомогою асиндетичного зв'язку та сполучника «and» [2, с. 336; 13, с. 141; 10, с. 62].

Щодо такого структурно-семантичного аспекту, як *закритість* || *відкритість* складносурядного речення, то його у своїх класифікаціях розглядають М. Я. Блох, А. Г. Садикова, Л. О. Козлова. На думку Л. О. Козлової, найбільш поширеним у англійській мові є закрите речення — це таке речення, яке складається з двох клауз. Характерними для речення закритої структури, на думку Л. О. Козлової, є адверсативні, диз'юнктивні та каузально-консекутивні відношення. Відповідно, відкрите речення — таке, у якому більше ніж дві клаузи, для якого характерні копулятивні та еnumerативні відношення [6, с. 205]. М. Я. Блох та А. Г. Садикова мають дещо інший погляд на це явище. М. Я. Блох, зокрема, вважає, що *закритість* || *відкритість* спостерігається лише на рівні речень, у яких більше ніж дві клаузи. *Закритість* || *відкритість* зумовлені семантичними відношеннями [2, с. 339; 7, с. 62].

Останнім досліджуваним аспектом є *оберненість* || *необерненість* складносурядних речень. Л. О. Козлова під оберненістю розуміє можливість зміни порядку розташування клауз у складносурядному реченні [6, с. 205].

Як показує проведений аналіз, розглянуті так звані полі-класифікації різняться як за кількістю наявних аспектів, так і за значенням, яке вкладають лінгвісти у кожен з аспектів. Це є свідченням того, що до цього часу у лінгвістиці немає чіткого уявлення ні щодо сутності складносурядного речення як такого, ні щодо принципів його класифікації. Отже, проблема складносурядного речення та його класифікації залишається відкритою та потребує подальшого дослідження.

1. *Барабаш Т. А.* Грамматика английского языка / Т. А. Барабаш. — М.: ЮНВЕС: Лист, 2001. — 256 с.
2. *Блох М. Я.* Теоретическая грамматика английского языка. — 4-е изд., испр. / М. Я. Блох. — М.: Высшая школа, 2003. — 423 с.
3. *Верба Г. В.* Довідник з граматики англійської мови. — 4-е вид. / Г. В. Верба, Л. Г. Верба. — К.: Освіта, 1995. — 320 с.
4. *Волкова Л. М.* Теоретична граматики англійської мови. Сучасний підхід : навчальний посібник = Theoretical grammar of English: Modern approach / Л. М. Волкова. — К.: Освіта України, 2009. — 253 с.
5. *Каушанская В. Л.* Грамматика английского языка. — 7-е изд. / В. Л. Каушанская, Р. Л. Ковнер. — М.: Страт, 2000. — 319 с.
6. *Козлова Л. А.* Теоретическая грамматика английского языка / Л. А. Козлова. — Барнаул, 2005. — 248 с.

7. *Садыкова А. Г.* Теоретическая грамматика английского языка / А. Г. Садыкова. — Казань : ТГПУ: 2009. — 162 с.
8. *Солопова О. А.* Теоретическая грамматика английского языка / О. А. Солопова. — Челябинск, 2007. — 225 с.
9. *Паращук В. Ю.* Практикум з граматики англійської мови: для студ. старших курсів факультетів іноземних мов спец. «англійська мова» / В. Ю. Паращук, Л. Ф. Грицюк. — Вінниця : Нова книга, 2002. — 238 с.
10. *Потапенко С. І.* Сучасний англійський синтаксис : Теорія і практика: практичний посібник для вузів. — 3-є вид. / С. І. Потапенко, І. К. Харитонов. — Ніжин : Вид-во НДУ, 2003. — 106 с.
11. *П'янова І. Ю.* Навчально-методичний посібник з граматики англійської мови / І.Ю. П'янова, О. В. Шаблій. — Одеса : Екологія, 2006.
12. *Шевченко О. Г.* Теоретическая грамматика современного английского языка: учеб. пособие / О. Г. Шевченко. — Петропавловск-Камчатский : Изд-во КамГУ им. Витуса Беринга, 2009. — 171 с.
13. *Ganshina M. A., Vasilevskaya N. M.* English Grammar. — М: Высшая школа, 1964. — 548 с.
14. *Harrison H.* Basic facts of English Grammar. Ed. E. Flaherty. — New York: Collier books, 1963 — 63 p.

В. И. Стрельчук

ПОЛИ-КЛАССИФИКАЦИИ СЛОЖНОСОЧИНЁННОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье представлен критический обзор так называемых «поли-классификаций» сложносочинённого предложения. Раскрывается суть этого феномена, дан перечень выявленных формальных и смысловых характеристик так называемых «поли-классификаций». Проводится детальный сопоставительный анализ всех аспектов «поли-классификаций»: структурного, семантического и смешанного (структурно-семантического).

Ключевые слова: грамматика, сочинительная связь, паратаксис, сложносочинённое предложение.

V. I. Strelchuk

POLY-CLASSIFICATIONS OF THE COMPOUND SENTENCE IN MODERN ENGLISH

The article provides a critical review of poly-classifications of the compound sentence in modern anglicistics. It reveals the essence of the so-called «poly-classifications» and gives the list of its formal and notional characteristics. The detailed comparative analysis of all its aspects (structural, semantic, and structural-semantic) is given in the article.

Key words: grammar, coordination, parataxis, compound sentence.

Стаття надійшла до редакції 7.05.2013 р.

УДК 811.161.1'367.634/.335.1:821.161.1 Паустовский

ЧЕНЬ ШАОСЮН

КОНСТРУКЦИИ С ПРОТИВИТЕЛЬНЫМИ СОЮЗАМИ В РАССКАЗАХ К. Г. ПАУСТОВСКОГО

В статье рассматриваются особенности использования противительных союзных конструкций разной структуры в рассказах Константина Паустовского. Проанализированы все сочинительные противительные конструкции (1141), выбранные из 50 рассказов писателя, написанных в период с 1929 по 1961 гг. Чаще всего автор использует союз *a* (50,4 % от всего количества конструкций) и союз *no* (36,1 %). Реже — союз *же* 5 %; *только* (3,9 %); *да* (2,4 %); *a to* (1,8 %). Союзы *однако*, *но зато* употреблены соответственно 3 и 1 раз (0,4 %). Противительные союзы *зато*, *не то*, *a не то* Паустовский в текстах данных рассказов не использует. Противительные сочинительные союзы в языковой картине мира Паустовского одинаково часто используются для связи частей сложносочинённых предложений 41 % конструкций) и для связи самостоятельных предложений в тексте (39,4 %), реже — для связи однородных членов простых предложений (19,6 %).

Ключевые слова: противительные отношения, сочинительная связь, противительные союзы, языковая картина мира К. Г. Паустовского, синтаксис русского языка.

В русском языкознании исследованию противительных отношений в языке и средств, выражающих такие отношения, уделяется много внимания. Первое фундаментальное исследование противительных конструкций, в котором были заложены основы современного подхода к изучению противительных и других сложносочинённых предложений, провёл в середине XIX в. П. М. Перевлесский в работе «Начертание русского синтаксиса» [11]. Использованный подход стал традиционным. В середине XX в. И. А. Попова, учитывая оттенки противительного значения, предложила классификацию ССП из пяти групп: 1) противительно-уступительные; 2) противительно-возмездительные; 3) противительно-условные; 4) противительно-присоединительные;

5) противительные-сопоставительные [12]. Е. М. Галкина-Федорук оставила в своей классификации только первые четыре группы ССП с противительной семантикой [5, с. 549—550]. Классификация М. В. Ляпон в Грамматике-80 и В. В. Бабайцевой в учебнике для студентов сохраняет три группы из четырёх: 1) противительные-уступительные; 2) противительные-возмездительные; 3) противительные-присоединительные, а вместо противительных-условных выделяют противительные-ограничительные [13, т. 2, с. 623; 1, с. 223—224]. Однако в русистике нет чёткого различия союзных средств, выражающих сопоставительные либо противительные отношения. В Грамматике-80 сказано, что в закрытых сочинительных рядах с синтаксически не дифференцированными членами простыми союзами могут выражаться значения соединительное, противительное и смежное с ним сопоставительное [13, т. 2, с. 170].

В интерпретации сопоставительных отношений встречаются некоторые противоречивые суждения. Так, Н. С. Валгина сопоставительные союзы отождествляет с градационными [3, с. 238—239]. Противительными она называет союзы *а, но, да* (= *но*), *зато, однако, же, а то, не то*. В то же время, союз *а* представлен как передающий значение сопоставления (следовательно, сопоставительный) либо сопоставления, осложнённого оттенком несоответствия; союз *зато* — как указывающий на сопоставление с оттенком возмещения; союз *же* — как близкий по значению союзу *а*, передающий общее значение сопоставления и противопоставления [3, с. 297—298]. В «Кратком справочнике по современному русскому языку» Е. В. Клобуков в разделе «Морфология» сочинительными союзами называет «грамматический класс союзов, используемых для выражения сочинительных (однородных) отношений между частями предложения», выделяя три группы таких союзов: 1) *соединительные* (*и, да, и... и, ни... ни*); 2) *сопоставительные*: а) собственно сопоставительный *а*; б) сопоставительно-градационные: *не только... а, не только... но и, как... так и* и др.; в) разделительные: *или, либо, то... то, не то... не то, то ли... то ли* и др.; 3) *противительные*: а) собственно противительные: *но, да, однако*; б) противительно-градационные: *не только... но и (да и)*; в) ограничительный *только*; г) возмездительный *зато* [9, с. 256]. П. А. Лекант в разделе «Синтаксис» этого же справочника, описывая сложносочинённые противительные предложения, подчёркивает: «Эти предложения выражают отношения противоположности, несовместимости; их грамматическая форма создаётся союзами *а, но, да, однако, же, зато*. Главными являются союзы *а* с сопоставительной семантикой и *но* со значением противопоставления; все другие имеют ограниченное употребление в силу стилистических (*да* — архаичность, разговорность; *однако, же* — книжность) или семантических (*зато* — «возмещение») оттенков. Все союзы создают закрытую структуру... Противоположность может подчёркиваться посредством частиц, лексических повторов с отрицанием, антонимической лексики и пр.» [9, с. 357—358]. Как смежный тип сопоставительно-противительные отношения рассматриваются во многих современных учебных пособиях по русскому синтаксису [4, с. 178—179; 6, с. 95; 7, с. 137—142, 272], в том числе в школьных учебниках [2, с. 27—36].

Противительные отношения могут выражаться в синтаксических единицах разного уровня. Д. И. Ишханова считает инвариантной синтаксической зоной выражения противительных отношений сложносочинённые предложения и выделяет конструкции противительных ССП с такой семантикой: 1) противительно-ограничительной, 2) противительно-уступительной, 3) противительно-возмездительной, 4) противительно-сопоставительной, 5) с семантикой несоответствия, 6) альтернативно-противительной, 7) противительно-присоединительной, 8) противительно-мотивировочной, 9) противительно-следственной, 10) противительно-выделительной. К периферийным синтаксическим зонам выражения противительных отношений исследовательница относит словосочетание, простое предложение, БСП, усложнённое предложение, ССП [8].

Цель данной статьи — выявить особенности использования конструкций с противительной семантикой в рассказах К. Г. Паустовского. Основные задачи: 1) установить частотные характеристики использования противительных союзов в художественной картине мира писателя; 2) определить место и роль сочинительных союзов в формировании К. Г. Паустовским синтаксических конструкций разных уровней для выражения противительных отношений. Объектом исследования являются сочинительные союзные конструкции всех синтаксических уровней с разнообразной противительной семантикой в авторских текстах К. Г. Паустовского, предметом исследования — передаваемые противительными союзами семантические отношения. Материалом изучения послужили авторские конструкции, организованные сочинительной связью с противительными союзами, выбранные способом сплошной выборки из 50 рассказов, написанных автором в период с 1929 по 1961 гг.

В отличие от Д. И. Ишхановой, мы считаем, что выражение противительных отношений в конструкциях словосочетания и простого предложения синтаксически тождественно: это противительные отношения между однородными членами в составе простых осложнённых предложений. Именно этот уровень отношений мы выделяем как синтаксически минимальный. Второй уровень — это отношения, выраженные противительными союзами на стыке простых предикативных единиц, связанных в сложные предложения. При этом противительные значения, вы-

ражаемые в минимальных и усложнённых конструкциях, фактически совпадают. Следовательно, третий синтаксический уровень — это уровень ССЦ и текста.

Путём сплошной выборки мы определили, что наиболее часто используемым противительным союзом в рассказах К. Г. Паустовского является союз *а*. Всего 575 употреблений, в том числе: на уровне однородной сочинительной непредикативной связи — 96 (16,7 %), на уровне сочинительной связи между предикативными единицами ССП — 244 (42,4 %), на уровне межфразовой связи в ССЦ и тексте — 235 (40,9 %). Сравните: 1) *Он подумал, что если ему суждено погибнуть, то не здесь, в мёртвом одиночестве мирового пространства, а на милой Земле* (Старая рукопись). — Сопоставляются однородные обстоятельства места. Модель «не ..., а ...» является клишированной 2) *Раньше в нашем сознании присутствовало загадочное, грозное и торжественное ощущение Галактики, а теперь зарождается новая лирика межзвёздных пространств* (Старая рукопись). — Сопоставляются разновременные состояния, каждое из которых выражено отдельной предикативной единицей в составе противительного ССП. Наблюдается параллелизм организации каждой из сопоставляемых предикативных частей. 3) *Мне это письмо Тиша читал. Он там так хорошо написал: «Мы, Лиза, клада не нашли, хотя и расспрашивали про него всех встречных птиц и зверей. А потом попался нам сивенький старичок-гриболов и сказал, что никакого клада под белым камнем нету и никогда не было»* (Клад). В данном ССЦ сопоставляются последовательные действия участников события, описанные в контактно расположенных самостоятельных предложениях. Кроме того, параллельно на уровне текста выражены противительно-мотивировочные отношения (*клада не нашли, [так как] клада нету и не было*).

Вторым по частотности употребления в рассказах К. Г. Паустовского является союз *но*. Всего 412 употреблений, в том числе: на уровне однородной сочинительной непредикативной связи — 112 (28,2 %), на уровне сочинительной связи между предикативными единицами ССП — 197 (47,8 %), на уровне межфразовой связи в ССЦ и тексте — 103 (25 %). Сравните: 1) *Бывают истории, которые промелькнут и исчезнут, как птицы, но навсегда остаются в памяти у людей, ставших невольными их очевидцами* (Ручьи, где плещется форель). — Выражение альтернативно-противительных отношений между совокупностью двух однородных сказуемых, связанных последовательными соединительными отношениями, и третьим сказуемым придаточной присубстантивно-определяющей части СПП. 2) *Долго спрашивали прохожих про Карла Петровича, но никто толком ничего не ответил* (Заячьи лапы). — Выражаются противительно-уступительные отношения между двумя предикативными частями ССП (*хотя долго спрашивали прохожих, НО никто ничего конкретного не смог ответить). 3) *На них были изображены знакомые с детства вещи: стога сена, почерневшие от сырости; маленькие реки, кружащие в медленных водоворотах палую листву; одинокие золотые берёзы, ещё не обитые ветром; небо, похожее на тонкий лёд; косматые дожди над лесными порубками. Но во всех этих пейзажах, что бы они ни изображали, лучше всего передана печаль прощальных дней, сыплющихся листьев, загнивающих трав, тихого гудения пчел перед холодами и предзимнего солнца, едва заметно прогревающего землю* (Исаак Левитан). — С помощью союза *но* выражаются противительно-выделительные отношения между предложениями ССЦ.

Третьим среди противительных союзов по частотности использования в исследованных текстах является союз *же*. Всего выявлено 57 употреблений, в том числе: на уровне сочинительной связи между предикативными единицами ССП — 10 (17,5 %); на уровне межфразовой связи в ССЦ и тексте — 47 (82,5 %); на уровне однородной сочинительной непредикативной связи случаев употребления не выявлено. Сравните: 1) *Критики требовали гусей, Левитан же думал о великолепном солнце* (Исаак Левитан). — С помощью союза *же* выражаются противительно-сопоставительные отношения между субъектами, предикатами и объектами двух частей ССП. 2) *В конце сада был обрыв над рекой... — Как же мы спустились? — спросил Кузьмин* (Дождливый рассвет). — С помощью союза *же* выражены противительно-ограничительные отношения между двумя предложениями в тексте.

Четвёртым по частотности использования в исследованных текстах мы зафиксировали употребление слова *только* в роли противительного союза. Всего 45 употреблений, в том числе: 1) *Как вы уехали, я искал их две недели, ... только сильно простыл...* (Акварельные краски). — С помощью союза *только* выражены причинно-следственные отношения между однородными сказуемыми. 2) *Она тоже не видела лица Левитана, она заметила только его босые грязные ноги и подняла зонтик, чтобы не зацепить Левитана* (Исаак Левитан). — В этом сложном предложении *только* совмещает функцию выделительно-ограничительной частицы и сочинительного противительного союза, выражая контаминированные противительно-возместительные и противительно-выделительные отношения между первой и второй частями данного СП усложнённой конструкции. 3) — *Вещи подсоби внести. Люди прито-*

мились, всю ночь шли. Тебе только бы дорваться до разговору (Кордон «273»). — Здесь только совмещает функцию выделительно-ограничительной частицы и противительного союза, выражая противительно-выделительные отношения между предложениями в ССЦ.

Пятым по частотности использования в исследованных текстах является союз *да*, выражающий противительные отношения. Всего выявлено 27 употреблений, в том числе: на уровне однородной сочинительной непредикативной связи 6 случаев употребления (22,2 %); на уровне сочинительной связи между предикативными единицами ССП — 5 (18,5 %); на уровне межфразовой связи в ССЦ и тексте — 16 (59,3 %). Сравните: 1) *У нас уже падал снег, да стаял* (Акварельные краски). — Отношения несоответствия между однородными сказуемыми. 2) *Я бы тебе, дорогой, спела «Чёрную шаль», да нельзя...* (Беглые встречи). — Противительно-ограничительные отношения между частями противительного ССП. 3) *Так что, говорит, запоздал ты со своим представтельством. Да оно и ни к чему...* (Аннушка). — Противительно-присоединительные отношения между двумя предложениями в ССЦ.

Шестым по частотности использования в рассказах К. Г. Паустовского является противительный союз *а то*. Всего обнаружено 20 употреблений, в том числе: на уровне однородной сочинительной непредикативной связи 2 конструкции (10 %); на уровне сочинительной связи между предикативными единицами ССП — 6 (30 %); на уровне межфразовой связи в ССЦ и тексте — 12 (60 %). Сравните: 1) *Он часто приходил к нам в деревню из дедовской сторожки с Урженского озера и приносил то кошёлку белых грибов, то решето брусники, а то прибежал просто так — погостить у нас, послушать разговоры и почитать журнал «Вокруг света»* (Подарок). — С помощью союза *а то* выражены альтернативно-противительные отношения между однородными сказуемыми, а опосредованно и между целевыми отношениями, распространяющими каждое из противопоставленных действий (приходил, *[чтобы принести грибы, бруснику] // прибежал просто так, *[чтобы погостить, послушать разговоры, почитать журнал]). 2) *Подсади меня на мерина, а то я сам не могу* (Во глубине России). — С помощью союза *а то* выражены противительно-мотивировочные отношения между частями ССП. 3) *Будь она неуважительная или ветрогонка какая, — тогда уж ладно. Тогда и жалости нет. А то ведь сердце у неё как огонёк* (Аннушка). — С помощью союза *а то* выражаются отношения несоответствия возможных (первое и второе предложения) и реальных (третье предложение) качеств описываемого субъекта в ССЦ.

Использование противительных союзов *однако, зато, но зато, не то, а не то* не характерно для художественной картины мира К. Г. Паустовского как рассказчика.

В исследованных 50 рассказах союз *однако* мы обнаружили в 3 конструкциях, все случаи — на уровне межфразовой связи в ССЦ. Например: *Старик молчал и вдруг запел звенящим томительным голосом:*

*Эх, по белым полям, по широким /
Наши слёзы снежком замело!*

Девушки подошли к окну и, обнявшись, слушали. Милиционер осторожно сел на скамью. — Да, — вздохнул старик, — многие времена прошли, умер дед столетним стариком и песню ту велел петь своим сыновьям и внукам. Однако не про то я говорю (Золотый сахар). — Противительно-присоединительные отношения.

Союз *но зато* К. Г. Паустовский употребил всего 1 раз — на уровне межфразовой связи в ССЦ (*В ненастье и во время прибыли воды клёва не было. Но зато как хороши были туманные и свежие утра...* (Золотой линь). — Противительно-возместительные отношения).

Союзы *зато, не то, а не то* не использованы писателем в роли противительных союзов в исследованных текстах рассказов ни одного раза.

Таким образом, в результате проведённого исследования мы пришли к следующим выводам.

1. В художественной картине мира К. Г. Паустовского выражены все типы противительных отношений, зафиксированных в современном русском языкознании: 1) противительно-ограничительные, 2) противительно-уступительные, 3) противительно-возместительные, 4) противительно-сопоставительные, 5) отношения несоответствия, 6) альтернативно-противительные, 7) противительно-присоединительные, 8) противительно-мотивировочные, 9) противительно-следственные, 10) противительно-выделительные.

2. В текстах 50 исследованных рассказов противительные отношения в большинстве случаев выражаются союзами *а* и *но*, гораздо реже — союзами *же, только, да, а то*. Сочинительные союзы в указанных текстах участвуют в выражении 1141 эпизода противительных отношений. В том числе: союз *а* — в 575 эпизодах (50,4 %); союз *но* — в 412 эпизодах (36,1 %); союз *же* — в 57 эпизодах (5 %); союз *только* — в 45 эпизодах (3,9 %); союз *да* — в 27 эпизодах (2,4 %); союз *а то* — в 20 эпизодах (1,8 %). Имеет место единичное

использование союзов *однако, но зато* — всего в 4 эпизодах (0,4 %). Слова *зато, не то, а не то* в роли противительных союзов не используются К. Г. Паустовским в исследованных рассказах.

3. В структурном аспекте выражение противительных отношений с помощью сочинительных союзов в языковой картине мира К. Г. Паустовского преобладает на стыке предикативных частей сложных предложений, так как представлено в 41 % конструкций (468 раз). Незначительно меньшей является частотность сочинительных противительных отношений на межфразовом уровне в ССЦ: в 39,4 % конструкций (449 раз). Наименьшая частотность выражения сочинительных противительных отношений на непредикативном уровне — между однородными членами простых предложений: в 19,6 % конструкций (224 раза).

1. *Бабайцева В. В.* Современный русский язык : в 3-х ч. — 2-е изд. — Ч. 3: Синтаксис. Пунктуация / В. В. Бабайцева, Л. Ю. Максимов. — М.: Просвещение, 1987. — 256 с.
2. *Бархударов С. Г.* Русский язык : 9 класс : учебник. — 33-е изд. / С. Г. Бархударов, С. Е. Крючков и др. — М.: Просвещение, 2011. — 206 с.
3. *Валгина Н. С.* Синтаксис современного русского языка. — 3-е изд., испр. / Н. С. Валгина. — М.: Высшая школа, 1991. — 432 с.
4. *Вознюк Л. В.* Русский язык : синтаксис : пособие для учащихся / Л. В. Вознюк. — Тернополь : Навчальна книга — Богдан, 2006. — 344 с.
5. *Галкина-Федорук Е. М.* Современный русский язык : в 2-х ч. / Е. М. Галкина-Федорук, К. В. Горшкова, Н. М. Шанский. — М.: Изд-во Московского ун-ва, 1962. — Ч. 2. — 640 с.
6. *Гукова Л. Н.* Синтаксис современного русского языка : таблицы и схемы : учеб. пособие для студентов-филологов / Л. Н. Гукова. — Одесса: ТЭС, 2011. — 130 с.
7. *Гукова Л. Н.* Синтаксис русского языка : учебно-методич. пособие для учителя и учащихся старших классов / Л. Н. Гукова, Е. Н. Степанов. — Одесса: Астропринт, 2013. — 360 с.
8. *Ишханова Д. И.* Противительные отношения на различных ярусах синтаксиса : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 — русский язык / Д. И. Ишханова. — Ставрополь, 2007. — 204 с.
9. *Касаткин Л. Л.* Краткий справочник по современному русскому языку / Под ред. П. А. Леканта / Л. Л. Касаткин, Е. В. Клобуков, П. А. Лекант. — М.: Высшая школа, 1991. — 384 с.
10. *Паустовский К. Г.* Рассказы [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.mamadaika.ru/articles.php?category_id=221
11. *Перевлеский П. М.* Начертание русского синтаксиса. — 2-е изд. / Пётр Миронович Перевлеский. — М., 1848. — 192 с.
12. *Попова И. А.* Сложносочинённое предложение в современном русском языке / И. А. Попова // Вопросы синтаксиса современного русского языка. — М., 1950. — С. 345—396.
13. *Русская грамматика* : в 2-х т. / АН СССР; Ин-т русского языка; [ред. Н. Ю. Шведова]. — М.: Наука, 1980. — Т. 1. — 784 с.; Т. 2. — 712 с.

Чень Шаосюн

КОНСТРУКЦІЇ З ПРОТИСТАВНИМИ СПОЛУЧНИКАМИ В ОПОВІДАННЯХ К. Г. ПАУСТОВСЬКОГО

У статті розглядаються особливості використання протиставних сполучникових конструкцій різної структури в оповіданнях Костянтина Паустовського. Проаналізовано всі сурядні протиставні конструкції (1141), вибрані з 50 оповідань письменника, написаних у період з 1929 по 1961 рр. Найчастіше автор використовує сполучник *а* (50,4 % від загальної кількості конструкцій) і сполучник *но* (36,1 %). Рідше — сполучники *же* 5 %; *тільки* (3,9 %); *да* (2,4 %); *а то* (1,8 %). Сполучники *однако, но зато* вжито відповідно 3 й 1 раз (0,4 %). Протиставні сполучники *зато, а не то* Паустовський у проаналізованих текстах оповідань не використовує. Протиставні сурядні сполучники в мовній картині світу Паустовського однаково часто використовуються для зв'язку частин складносурядних речень 41 % конструкцій і для зв'язку самостійних речень у тексті (39,4 %), рідше — для зв'язку однорідних членів простих речень (19,6 %).

Ключові слова: протиставні відношення, сурядний зв'язок, протиставні сполучники, мовна картина світу К. Г. Паустовського, синтаксис російської мови.

Chen Shaoxiong

CONSTRUCTIONS WITH ADVERSATIVE CONJUNCTIONS IN THE STORIES BY K. G. PAUSTOVSKY

The article looks upon the features of the use of conjunctive adversative constructions of various structures in the stories by Paustovsky. All coordinative adversative constructions (1141), selected from 50 stories written between 1929 and 1961, were analyzed here. The writer often uses conjunction *a* (50.4 % of the total number of constructions) and conjunction *no* (36.1 %). Less commonly, the author uses adversative conjunctions *же* 5 %, *тільки* (3.9 %), *да* (2.4 %), *а то* (1.8 %). Conjunctions *однако, но зато* were used respectively 3 and 1 occasions (0.4 %). There are not adversative conjunctions *зато, не то, а не то* in the texts of these stories. The author uses coordinative adversative conjunctions equally often for connection different parts of compound sentences 41 % of the total number of constructions) and different sentences of one text (39.4 %). Less commonly, adversative conjunctions combine sequences of homogeneous parts of sentences (19.6 %).

Key words: adversative relations, coordinative bond, adversative conjunctions, language world of Konstantin Paustovsky, syntax of the Russian language.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2013 р.

Е. А. ПОЖАРИЦКАЯ

КАТЕГОРИЗАЦИЯ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ МОРАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В СИНТАКСИСЕ РЕЧИ ГЛАВНОГО ГЕРОЯ (на материале американского вестерна)

В статье исследуются синтаксические особенности речи главного героя американского вестерна. Исследование раскрывает основные принципы кодификации информации и её восприятия читателем. В результате лингвистического анализа сделан вывод о существовании корреляций между синтаксической структурой высказывания и его положительным восприятием у читателя.

Ключевые слова: простое предложение, неэллиптическое предложение, речевая модель, кодификация информации, американский вестерн.

Соотносясь с человеческой ментальностью во всех её проявлениях, язык отражает не только информативно-логический, но и морально-этический аспекты человеческой деятельности. В фокусе настоящего исследования — репрезентация авторской модели нравственного идеала посредством синтаксиса художественной речи главного положительного героя.

Актуальность работы связана с необходимостью поисков методики эффективного воздействия на ментальность собеседника путём создания у него позитивного имиджа говорящего. Это отвечает потребностям не только теоретической, но и прикладной лингвистики. Известные американские исследователи принципов речевого убеждения Алан Пиз и Алан Гарнер указывают, что «сформулировать и ясно выразить свою мысль, убедить собеседника в своей правоте — это целое искусство» [10, с. 3]. Особое значение выявления лингвистических средств эффективного речевого воздействия мотивировало появление соответствующих исследований у нас в стране и за рубежом (работы Д. Дж. Лиллекера [6], Д. Льюиса [24], Е. А. Селивановой [13], И. А. Стернина [15], В. П. Шейнова [19]). Отдавая должное проделанным в этом направлении исследованиям, отметим, что синтаксический аспект данной проблемы до сих пор практически не рассматривался.

Объектом нашего исследования выступает репрезентация авторского концепта позитивности в речи главного героя англоязычного романа. *Предметом* — синтаксические характеристики его речи. Основная *цель* исследования заключается в установлении корреляций между позитивным логико-эмоциональным восприятием главного героя читателем и моделированием синтаксических конструкций речи художественных персонажей. Поставленная цель мотивирует *задачи* исследования: исходя из общечеловеческих моральных ценностей, установить основные параметры «положительности» персонажа; выделить наиболее типичные синтаксические конструкции его речевого портрета; определить лингвистические закономерности репрезентации тех или иных моральных качеств в речи персонажей.

Материалом исследования послужили 3500 речевых образцов, отобранных способом сплошной выборки из речи главного героя оригинального американского вестерна. Обращение к этому жанру объясняется его известной прямолинейностью в плане противостояния добра и зла. Чёткое авторское размежевание «плохих» и «хороших» парней создаёт, на наш взгляд, идеальную модель для изучения особенностей их речи в аспекте позитивного и негативного восприятия этих персонажей читателем. Рассмотрим жанровые особенности вестерна и специфику его ментального воздействия на аудиторию.

Проблема речевого убеждения первостепенна во всех сферах современной жизни. В этом плане огромную роль играет создание и передача определённого имиджа посредством речевой коммуникации. Вестерн — один из старейших жанров американской национальной художественной литературы. Этот жанр сыграл значительную роль не только в истории всей американской культуры, но не утратил своего значения и теперь. В литературоведении долгое время существовало представление о вестерне с его бесконечными драками, погонями и перестрелками как о сугубо развлекательном жанре, явлении исключительно «массовой культуры». Но нельзя не замечать, что и в настоящее время этот жанр пользуется спросом у читателей. К вестерну обращались и обращаются многие талантливые режиссеры, которые, отказываясь от традиционных штампов, стремятся использовать этот классический жанр для решения поставленных перед обществом серьёзных и важных проблем. Было бы неправильно недооценивать вестерн, относя его к развлекательной, третьесортной продукции. «Эти легенды, — пишет У. Баркер об устоявшемся круге образов вестерна, — обладают большими познавательными функциями, особенно по отношению к детям, и они отнюдь не подразумевают совершенно пассивное, ре-

грессивное и бесцельное развлечение» [20, с. 272]. Ф. Эмери и Д. Мартин, авторы книги «Психологический эффект вестерна», доказывают, что восприятие вестерна основано на отождествлении публики с главным героем и служит формой разрешения коллективных комплексов [21, с. 18].

Ф. Френч в своей работе «Вестерны» перечисляет следующие типы вестерна: эпический вестерн, вестерн для взрослых, сатирический вестерн, социологический, реалистический, психологический, аллегорический вестерн, антивестерн, спагетти-вестерн [22]. Другая классификация вестерна, которую мы находим у И. Джарви, содержит следующие пять категорий вестерна: 1) рассказы о «пионерах»; 2) открытие границ; 3) приход закона; 4) закон в действии; 5) психологический вестерн. Всё это свидетельствует о развитии этого жанра, о появлении всё новых и новых его разновидностей [23, с. 173].

Говоря об истоках психологического воздействия вестерна на читателя, необходимо обратиться к истории создания этого жанра. Американский континент, заселённый европейцами в исторически короткий срок, лишён оваянного легендами героического прошлого. Его эпос создавался и развивался вместе с историей очень молодой страны с очень рано сложившимися традициями демократии, с одной стороны, и прагматизма — с другой. По словам А. Базена, «вестерн родился из соединения мифологии с определённым средством выражения» [1, с. 152]. Воспевание дикого Запада — одна из немногих романтических страниц американской истории, которой нужен был и свой исторический миф, и свой идеальный герой. Отсюда и сам главный персонаж, «ковбой», приобретает черты романтического героя и становится воплощением авторского и читательского идеала настоящего мужчины. Проанализируем, какие именно особенности речи главного героя вестерна делают его настолько привлекательным и положительно воспринимаемым в глазах читателя.

В целом, коммуникативный вклад в диалог главного героя невелик (по данным нашего исследования, он не превышает 25 % всех диалогических высказываний в романе). На этот факт обращают внимание и сами авторы-создатели вестерна. Например, С. Пейн так характеризует героя романа: «Для ковбоя нет работы» (*No Job for a Cowboy*): *Dick had never been a great talker* (S. Payne). Д. Дэвис также описывает Рио Кида как человека, говорящего меньше, чем его ружьё: *He spoke less than his gun* (D. Davis). И тем не менее, речь «хороших» ковбоев однозначно положительно интерпретируется как их собеседниками в художественном диалоге, так и читателями.

Информация, которой обмениваются коммуниканты, определённым образом закодирована и закреплена за предложениями как продуктом человеческого сознания, отображающем на вербальном уровне представления коммуникантов о тех или иных нравственных ценностях. Эти ценности категоризируются в специфических синтаксических построениях. Индивидуальная речь персонажа, помимо отражения его определённого социального статуса, признаков возрастной и гендерной группы, непременно являет собой воплощение того или иного нравственного стереотипа. Отсюда и в речи положительного героя объективируются черты положительности в восприятии его автором и читателем.

В своём исследовании мы исходим из посылки о том, что речь персонажа психологически, морально и социально детерминирована, что, в свою очередь, находит отражение в наборе конкретных знаковых моделей предложений.

Мы разделяем точку зрения, в соответствии с которой структурная классификация предложений основана на количестве представленных предикатных центров (аналогичной точки зрения придерживаются М. Я. Блох [2, с. 99], А. К. Корсаков, И. Б. Морозова [9, с. 32], Г. Г. Почепцов и др.). В соответствии с этим выделяют простые, сложные и осложнённые предложения (соответственно монопредикативные, полипредикативные единицы и единицы с глубокой структурой предикации). Под простым предложением мы понимаем всякий изолированный речевой отрезок, высказанный с целью коммуникации с определённой интонацией и представляющий собой одну структуру предикации либо одну непредикатную (в плане подлежащно-сказуемого ядра) конструкцию [9, с. 30].

К сложным предложениям мы относим конструкции с двумя или более структурами предикации (вслед за М. Я. Блохом [2, с. 102], В. И. Карабаном [4, с. 3], Г. М. Хашимовым [17, с. 15] и др.).

Проблема осложнённого предложения нашла отражение в работах Г. А. Золотовой [3, с. 100—102], Л. Г. Мацько, О. М. Мацько и О. М. Сидоренко [7, с. 278—279], И. П. Распопова и А. М. Ломова [12], Н. Н. Снегирёвой [14, с. 42], А. Ф. Прияткиной [11], Э. И. Кудриковой [5], И. Харитонова [16] и др. А. Швец анализирует понятие осложнённости как таковой [18]. Дж. Ричардс [26, с. 69] и Д. Кристалл [25, с. 276] анализируют осложнённые предложения вместе со сложными. Базируясь на смыслообразующей роли в предложении структуры предикации, мы находим возможным придерживаться в этом вопросе точки зрения И. Б. Морозовой, утверждающей, что «осложнённые предложения — это предложения, где на уровне глубокой структуры скрыта вторичная структура предикации, что делает подобные конструкции

семантически и структурно близкими к сложным предложениям» [8, с. 360], и включающей в эту группу предложения с распространёнными вводными конструкциями, координированными членами предложения, герундиальными, партиципальными и инфинитивными оборотами.

В процессе изучения речи положительных героев вестерна нами установлено, что простые предложения составляют в ней более половины всего корпуса высказываний (около 65 %). Например:

1. *In fact, you killed a few yourself* (W. C. Tuttle). — В предложении представлен один предикатный центр. Вводный компонент *in fact* не является распространённым, не обладает глубинной структурой предикации, а потому не принимается во внимание при анализе предложения по принципу сложности. Его выделение на письме запятой никоим образом не свидетельствует о дополнительной синтаксической нагрузке, а является данью пунктуационной традиции английского языка, где знаки препинания могут показывать логическое ударение [27, с. 182].

2. «*We didn't talk about two tries,*» *Barry observed* (B. Haning). — Реплика Барри репрезентирует одно подлежащно-сказуемое ядро.

3. *My views aren't important, — he said. — I don't belong* (M. Brand). — Обе реплики ковбоя являются простыми предложениями, где первое — распространённое за счёт атрибутива *my*, а второе — нераспространённое.

Заметим, что общее количество простых предложений в художественном диалоге, по данным И. Б. Морозовой, не превышает 56,5 % [9, с. 85—86].

Сложных предложений в речи ковбоев мы насчитали 21,3 % от общего количества зафиксированных синтаксических конструкций, осложнённых — 13,7 %. Проанализируем следующие предложения:

1. «*He kept an eye on them, but they didn't wander around, and made no trouble, so Red left them alone*» (L. L'Amour). — Предложение содержит несколько предикатных центров.

2. «*I'll hold his head while you get on,*» *suggested Barry, turning his mild eyes upon Strann again* (B. Haning). — В выделенном предложении два подлежащно-сказуемых ядра.

3. «*He (Tom) is a good man, and he knows what he wants, but he hasn't force enough to make it stick*» (D. Davis). — Предложение полипредикатно.

Рассмотрим примеры осложнённых предложений.

1. «*Oh, hell,*» *smiled Strann with a large and careless gesture, "I'll ride him, all right."*

«*Then I would let you take him for nothing,*» *concluded Barry* (B. Haning). — В реплике Барри присутствует сложное дополнение (Complex Object) с инфинитивом. Данная конструкция может быть трансформирована в предложение с отдельной структурой предикации, а значит, всё предложение является синтаксически осложнённым.

2. «*Give this man some shells, a rifle, a canteen and two days' grub — skimpy rations*» (M. Brand). — Цепочка однородных членов обуславливает наличие осложнения структуры и семантики предложения.

3. «*There's not much chance of anybody being out tonight. But I can't gamble on that*» (W. C. Tuttle). — В первом предложении приведённой реплики имеется сложное определение, выраженное герундиальным комплексом, что свидетельствует о вторичной, скрытой глубинной структуре предикации.

Отметим, что положительные герои вестерна отдают предпочтение неэллиптическим речевым конструкциям, а это не допускает неоднозначного её восприятия. Например: *I can read your mind. I can trail you anywhere* (W. C. Tuttle). *Your folks will all be back in their homes by night* (B. Haning).

И. Б. Морозова указывает, что «формирование концепта простого предложения является главным в восприятии и передаче информации» [9, с. 324]. Так, положительный герой вестерна воспринимается положительно, в том числе, и потому, что понятен читателю. Его взгляды прозрачны и ясны, они высказываются кратко и определённо.

Исходя из принятой в психологии теории восприятия, а также в соответствии с известным законом физики, согласно которому угол падения равен углу отражения, можно с достаточной достоверностью утверждать, что простота восприятия информации соответствует простоте её подачи. Проведённое исследование позволяет заключить, что положительное восприятие читателем информации в большей степени достигается путём кодирования её в синтаксически простые, неэллиптические построения, которые интерпретируются чётко и однозначно. Следовательно, репрезентация общечеловеческих моральных ценностей в речи главного героя закономерно отражается в конструктивной простоте его высказываний.

1. *Базен А. Что такое кино: сб. статей / А. Базен. — М.: Искусство, 1972. — 384 с.*
2. *Блох М. Я. Теоретические основы грамматики / М. Я. Блох. — М.: Высшая школа, 2000. — 159 с.*
3. *Золотова Г. А. Монопредикативность и полипредикативность в русском синтаксисе / Г. А. Золотова // Вопросы языкознания. — 1995. — № 2. — С. 99—109.*
4. *Карабан В. И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетимных полипредикативных образований / В. И. Карабан. — Киев: Вища школа, 1989. — 131 с.*
5. *Кудрикова Э. И. Проблемы интерпретации простого монопредикативного предложения в немецком языке / Э. И. Кудрикова // Язык и культура. — Новосибирск, 2003. — С. 110—117.*
6. *Лиллекер Д. Дж. Политическая коммуникация. Ключевые концепты / Д. Дж. Лиллекер. — Харьков: Гуманит. центр, 2010. — 297 с.*
7. *Мацько Л. І. Українська мова : [навч. посібник] / Л. І. Мацько, О. М. Мацько, О. М. Сидоренко. — Донецьк: БАО, 2007. — 480 с.*
8. *Морозова И. Б. Осложнённое предложение в уровневой системе английского языка / И. Б. Морозова // Сучасні дослідження з іноземної філології : зб. наук. праць / відп. ред. М. П. Фабіан. — Ужгород : ПП «Графіка», 2011. — Вип. 9. — С. 353—361.*
9. *Морозова І. Б. Парадигматичний аналіз структури і семантики елементарних комунікативних одиниць у світлі гештальт-теорії в сучасній англійській мові : монографія / І. Б. Морозова. — Одеса : Друкарський дім, 2009. — 384 с.*
10. *Пиз А. Говорите точно... Как соединить радость общения и пользу убеждения / А. Пиз, А. Гарнер. — М.: ЭКСМО-Пресс, 2012. — 224 с.*
11. *Прияткина А. Ф. Русский язык : Синтаксис осложнённого предложения / А. Ф. Прияткина. — М.: Высшая школа, 1990. — 260 с.*
12. *Распопов И. П. Основы русской грамматики : Морфология и синтаксис / И. П. Распопов, А. М. Ломов. — Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. — 350 с.*
13. *Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації : підручник. / О. О. Селіванова. — Черкаси: Вид-во Чабаненко Ю.А., 2011. — 350 с.*
14. *Снегирёва Н. Н. Семантически осложнённое предложение : от формы к смыслу / Снегирёва Н.Н. — Ставрополь : ТСК, 2007. — 126 с.*
15. *Стернин И. А. Введение в речевое воздействие / И. А. Стернин. — Воронеж: Полиграф, 2001. — 252 с.*
16. *Харитонов І. Теоретична граматики сучасної англійської мови / Theoretical English Grammar / І. Харитонов. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2007. — 160 с.*
17. *Хашимов Г. М. Типология сложных предложений разносистемных языков / Г. М. Хашимов. — Ташкент : Фан АН Узбекистана, 1991. — 103 с.*
18. *Швец (Петрова) А. Г. Формально-синтаксическое осложнение предложения (на материале русского и английского языков) : Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Антонина Геннадьевна Швец (Петрова). — Ставрополь, 1999. — 173 с.*
19. *Шейнов В. П. Психология влияния : Скрытое управление, манипулирование и защита от них / В. П. Шейнов. — М.: Ось-89, 2002. — 720 с.*
20. *Barker W. Y. The Stereotyped Western Story / W. Y. Barker // Psycho-analytic Quarterly. — NY: Apple, 1955. — 365 p.*
21. *Emery Ph. Psychological Effects of "Western Film": A Study in Television Viewing / Ph. Emery, D. Martin. — Melbourne: University of Melbourne, Dpt of Audio-Visual Aids, Studies in MassCommunications, 1997. — 47 p.*
22. *French Ph. Westerns — Aspects or a Movie Genre? / Philipp French. — NY, 1974.*
23. *Jarvie I. C. Movies and Society. — 2nd ed. / I. C. Jarvie. — NY: Basic Books, 2001. — 394 p.*
24. *Lewis D. How to Get Your Message Across / David Lewis. — LDN : Blueberry, 1996. — 222 p.*
25. *Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language / D. Crystal. — Cambridge : CUP, 2003. — 506 p.*
26. *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics / J. C. Richards, R. Schmidt, H. Kendricks, Y. Kim. — Essex, UK : Pearson Education, 2002. — 608 p.*
27. *West M. Deskbook of Correct English / M. West, P. F. Kimber. — Л.: Просвещение, 1984. — 193 p.*

О. О. Пожарицька

КАТЕГОРИЗАЦІЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У МОВЛЕННІ ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ (на матеріалі американського вестерну)

У статті розглядаються синтаксичні особливості мовлення головного героя американського вестерну. Дослідження розкриває основні принципи кодифікації інформації та її сприйняття читачем. У результаті лінгвістичного аналізу зроблено висновок про існування кореляції між синтаксичною структурою висловлення та його позитивним сприйняттям у читача.

Ключові слова: просте речення, нееліптичне речення, мовленнєва модель, кодифікація інформації, американський вестерн.

О. А. Pozharytska

CATEGORISATION OF HUMAN MORAL VALUES IN THE MAIN CHARACTER'S SPEECH SYNTAX (on the material of the American western)

The article focuses on the research of syntactic peculiarities of the main character's speech in the American western. The research reveals the basic principles of information codification and its perception by the reader. In the result of linguistic analysis a conclusion is made about there existing correlations between the syntactic structure of the utterance and its positive interpretation by the reader.

Key words: simple sentence, non-elliptical sentence, speech model, information codification, American western.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2012 р.

О. А. СТЕПАНЕНКО

СИНТАКСИЧЕСКИЕ МАРКЕРЫ ДЕТЕКТИВА КАК ЛИТЕРАТУРНОГО ЖАНРА (на материале англоязычного романа)

В статье рассматривается вопрос о синтаксических маркерах жанра детектива. Автор анализирует англоязычный художественный диалог персонажей, а также выявляет наиболее типичные синтаксические конструкции такого диалога. Делается вывод о преобладающей роли интеррогатива в жанре детектива.

Ключевые слова: вопросительное предложение, жанр детектива, диалогический дискурс.

Настоящая работа посвящена изучению синтаксической организации художественного диалога в современном англоязычном детективном романе. Антропологический подход к изучению процесса речевой коммуникации, а также её текстовая репрезентация в художественной литературе связаны с проблемой жанра. Жанр, как известно, — это исторически сложившаяся группа произведений, объединённых общими признаками содержания и формы. К таким группам относятся романы, повести, поэмы, элегии, рассказы, фельетоны, комедии и др.

В литературоведении нередко используется термин «литературный вид», представляющий собой понятие более широкое, чем жанр. В этом случае роман будет считаться видом художественной литературы, а его жанрами — различные разновидности романа: приключенческий, детективный, психологический, роман-притча, роман-антиутопия и т. д.

Особое место в лингвистической организации художественного текста среди других жанров занимает детектив. По определению литературоведческого словаря, «детектив характеризуется особой напряжённостью сюжета, являясь развёрнутым вопросом, ответ на который читатель получает в конце произведения» [7]. Такое понимание детективного романа даёт ключ к верификации гипотезы о том, что изучение именно этого жанра позволяет создать наиболее полную картину функционирования различных лингвистических конструкций в их количественном распределении.

Как известно, характерной чертой современной прозы является включение в текст художественного диалога в довольно значительном объёме (по данным И. Б. Морозовой, около 1/3 от всего корпуса высказываний) [3, с. 84]. Очевидно, что при таком соотношении авторского повествования и диалога персонажей в диалоге вырабатываются признаки, характерные для реализации в том или ином жанре.

Текст детектива построен на широком использовании диалога, являющегося основным средством движения сюжета, разворачивающегося путём выяснения сыщиком обстоятельств совершённого преступления. В современных исследованиях по функциональному синтаксису особое внимание уделяется изучению грамматического статуса и роли единиц, являющихся непосредственными составляющими текста.

С точки зрения философии, первичной формой познания человеком действительности является вопрос. Проблема изучения интеррогатива издавна считается одной из важнейших проблем лингвистического исследования. А. И. Смирницкий, Г. Г. Почепцов, О. Есперсен и многие другие выдающиеся лингвисты уделяли большое внимание грамматической сущности вопроса [2; 5; 6]. Однако в лингвистике нет единого мнения о том, какое именно содержание закреплено за теми или иными формами вопросительных конструкций, а также о том, какие виды вопросительных предложений являются преобладающими в современном англоязычном диалоге. Решение указанных задач позволило бы определить продуктивность конкретного вида вопросительных конструкций в аспекте кодирования информации.

Таким образом, *актуальность* настоящего исследования обусловлена обострённым интересом лингвистов к проблемам связей между жанровым своеобразием произведения и поверхностно-синтаксической формой передачи информации, закодированной в нём.

Объект нашей работы — диалогический дискурс современного англоязычного детектива. *Предмет* — изучение структурно-синтаксических типов вопросительных предложений в диалоге персонажей в произведениях жанра детектива. Основная *цель* — верификация рабочей гипотезы о преобладающей роли вопросительных предложений в диалоге детектива.

В соответствии с поставленной целью в процессе исследования решались следующие задачи: определить удельный вес вопросительных конструкций в диалоге современного англоязычного детектива; провести сравнительный анализ количественного соотношения вопросительных реплик в жанре «детектив» и в других литературных жанрах; выявить, какие именно виды во-

просительных предложений являются определяющими для разворачивания сюжета детектива; установить количественное соотношение простых вопросительных предложений.

Фактический материал исследования представлен 4000 речевых образцов вопросительных предложений, отобранных способом сплошной выборки из англоязычного детективного романа без учёта внутрижанровой специфики. Анализу подвергались вопросительные конструкции, употреблённые для инициации диалогического речевого общения, т. е. подразумевающие введение нового тематического узла [3, с. 123]. При этом установлено, что иницирующей репликой в диалогическом единстве обычно выступает интеррогатив. Под последним в настоящей работе понимается формальный аналог вопроса как формы познания действительности. «Интеррогатив призван имитировать и представлять в речи вопрос» [1, с. 14].

По данным нашего исследования, в диалоге детектива вопросительные предложения составляют около 38 %. Это почти в два раза больше удельного веса вопросительных предложений в других жанрах художественной литературы. В процессе выяснения обстоятельств совершения преступления сыщик последовательно идёт к его разгадке путём постановки ряда вопросов участникам событий. Логическая цепь его вопросительных реплик приводит, в конечном счёте, к ответу на главный жанрово-определяющий вопрос произведения «*Who done it?*»

Проведённый в работе сопоставительный анализ поверхностно-синтаксических типов вопросительных конструкций, засвидетельствованных в речи ведущего расследование, позволил установить определённые закономерности их использования. Установлено явное превалирование простых вопросительных предложений, составляющих примерно 73,4 % от всех вопросов в художественном диалоге. Соотношение простых и сложных вопросительных построений составляет соответственно 73,4 % и 26,6 %. Например:

— *Have you heard this noise? Inspector asked the porter* (J. H. Chase) — простой элементарный вопрос, образованный на базе одной предикатной структуры.

— *But you said you hadn't seen anyone? I asked* (E. Bigger) — сложное предложение, содержащее две первичные структуры предикации.

Такое количественное распределение типов вопросительных предложений даёт основание заключить, что именно простое вопросительное предложение является основной формой получения первичного знания на любых этапах развития вербального диалогического общения. Как отмечает И. Б. Морозова, «очевидно, что вопросительное предложение служит стимулом к дальнейшему диалогу и ориентировано вперёд на развитие контекста» [4, с. 131].

В соответствии с вышесказанным, простые вопросительные предложения будем называть элементарными вопросами, чтобы отличать их от логически и синтаксически более сложных построений. Таким образом, элементарный вопрос является концептуальной особенностью функционирования предложения в диалогическом дискурсе детективного произведения. В процессе работы была также выявлена интересная особенность функционирования элементарных вопросов в диалоге детектива. Так, каждый новый тематический узел вводился схожими по своей синтактике вопросительными построениями. Например:

Hercule Poirot looked around and asked:

"Where is Mr. Farr?"

Before anyone had time to answer, he said sharply:

"Where is the Secorita Estravados?"

Hercule Poirot said:

"Where were you at the time of the murder?" (A. Christie)

Изучение фактического материала позволяет заключить, что повышенная концентрация интеррогативных высказываний в диалоге детектива является своего рода жанровым маркером. Вопросительные конструкции в персонажной речи детективного романа составляют в среднем 38 %, хотя в диалогической речи персонажей произведений других литературных жанров этот тип предложений составляет всего 22,6 %.

Проведённое исследование показало также, что в диалогическом дискурсе детектива прослеживаются легко распознаваемые закономерности. В их числе отметим повышенную частотность вопросительных конструкций, не выходящих за рамки первичной структуры предикации и характеризующихся параллелизмом функционирования в качестве иницирующих реплик. Объяснение данному феномену мы усматриваем в когнитивной природе самого вопроса. Являясь первичным шагом познания истины на вербальном уровне, вопрос предполагает синтаксически максимально простое оформление интеррогатива для более успешного восполнения информационной лакуны. Концептуальная перцепция информационной сущности вопросительной конструкции, позволяющая выйти за пределы непосредственной информации, заложенной в ней, предполагает максимальное упрощение межличностного восприятия в плане идентификации, рефлексии и стереотипизации формы вопросительного предложения.

Таким образом, можно сделать вывод, что диалогический дискурс детектива подчиняется легко распознаваемым закономерностям, главной из которых является повышенная концентрация вопросов в диалоге рассматриваемого жанра. Иными словами, сюжетно-определяющий

вопрос о разгадке преступления составляет сущность детективного произведения и объективируется на уровне частных вопросительных реплик персонажей.

1. Белнап Н. Логика вопросов и ответов / Н. Белнап, Т. Стил. — М., 1981. — 283 с.
2. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. — М.: Наука, 1956. — 452 с.
3. Морозова І. Б. Парадигматичний аналіз структури і семантики елементарних комунікативних одиниць у світлі гештальт-теорії в сучасній англійській мові : монографія / І. Б. Морозова. — Одеса: Друкарський дім, 2009. — 384 с.
4. Морозова І. Б. Структурно-организующая роль простого предложения в различных функциональных стилях и формах общения (на материале современного английского языка) / И. Б. Морозова. — Одесса: АО Бахва, 1998. — 190 с.
5. Почепцов Г. Г. Фатическая метакоммуникация / Г. Г. Почепцов // Семантика и прагматика семантических единиц. — Калинин : Изд-во Калининского ун-та, 1981. — С. 52—59.
6. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка / А. И. Смирницкий. — М.: Изд-во лит. на иностр. языках, 1957. — 285 с.
7. Harvey P. The Oxford Companion to English Literature / P. Harvey. — Oxford : Oxford Univ. Press, 1983. — 960 p.

О. О. Степаненко

СИНТАКСИЧНІ МАРКЕРИ ДЕТЕКТИВУ ЯК ЛІТЕРАТУРНОГО ЖАНРУ (на матеріалі англomовного роману)

У статті йдеться про проблеми визначення синтаксичних маркерів жанру літературного детективу. Автор аналізує художні діалоги персонажів та виявляє їх найтипівші синтаксичні конструкції. Досліджено, що серед ініціативних реплік діалогічного мовлення в детективі переважають ті, що мають структуру питальних речень.

Ключові слова: питальне речення, жанр детективу, діалогічний дискурс.

O. A. Stepanenko

SYNTACTIC MARKERS OF THE DETECTIVE AS A LITERARY GENRE (on the base of the English novel)

The article is dedicated the problems of syntactic markers of the detective genre. The author considers literary characters dialogues and singles out their most typical syntactic constructions. A conclusion is made about a prevailing role of the interrogative in the detective genre.

Key words: interrogative sentence, detective genre, dialogical discourse.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2012 р.

УДК [811.111+811.133.1+811.161.2]’42’38

К. А. ЖУК

ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВОГО ЛІНГВІСТИЧНОГО ДИСКУРСУ ЯК ІНСТИТУЦІЙНОГО

Стаття присвячена вивченню специфіки наукового лінгвістичного дискурсу як інституційного та виявленню основних авторських стратегій, які впливають на структурно-семантичну насиченість повідомлення.

Ключові слова: науковий лінгвістичний дискурс, інституційний дискурс, авторська стратегія.

Одним з основних напрямків сучасної лінгвістики є соціально-прагматичний аналіз мовленнєвої діяльності. В центрі уваги дослідників проблем лінгвопрагматики знаходиться мовленнєва дія, учасниками якої виступають певні типи мовних особистостей, що діють в межах певних обставин і умов спілкування [4, с. 30]. Як зауважує М. Л. Макаров, будь-яке спілкування здійснюється в межах певного інституту, завдяки якому людина виявляє в суспільному житті передбачувану та стандартизовану поведінку. Людина виконує рольові вимоги очікування і знає, чого очікувати від оточуючих. Соціальні інститути координують відношення індивідуального та суспільного у процесі культурного життя соціуму [7, с. 60].

Мета даної статті — довести, що науковий лінгвістичний дискурс будується згідно правил, що встановлені в науковому просторі, але з урахуванням стратегічних цілей автора, що впливають на структурно-семантичну насиченість повідомлення. Поставлена мета передбачає

розв'язання низки завдань, основними з яких є такі: простежити специфіку наукового лінгвістичного дискурсу, спираючись на аналіз лінгвістичних наукових статей, що написані французькою, англійською та українською мовами, і визначити основні авторські стратегії наукового лінгвістичного дискурсу.

В. І. Карасик відносить науковий дискурс до інституційного, тобто до спеціалізованого клішованого різновиду спілкування між людьми, які можуть не знати одне одного, але змушені спілкуватися відповідно до норм даного соціуму [5, с. 195]. В межах наукової комунікації обмін інформацією також відбувається з урахуванням встановленого в межах даної групи людей регламенту. Науковий дискурс має всі ознаки, які враховуються при визначенні типу інституційного спілкування, а саме: статусно-рольові характеристики учасників спілкування (науковець — наукова спільнота; науковець — широка публіка; науковець — науковець), мету спілкування (представлення результатів досліджень, обговорення актуальних питань у науці, реакція на діяльність інших науковців) та прототипне місце спілкування (науково-дослідницькі інститути, університети, академії наук тощо).

Коли автор створює текст, він завжди враховує особливості сприйняття різними реципієнтами змістовного наповнення: хороший спеціаліст у своїй галузі охоплює та сприймає макроструктуру тексту, тобто повний об'єм текстової інформації, оскільки володіє довготривалою пам'яттю. В той же час спеціаліст з низьким рівнем семіотичної підготовки може сприймати лише мікроструктуру тексту, тобто окремі його змістові фрагменти [10, с. 156].

Ми можемо осмислити те чи інше повідомлення, лише якщо сконструюємо ментальне уявлення про події або явища, що описуються. Якщо ж адресат не має необхідного багажу знань для відбудови у своїй уяві такої системи причинно-наслідкових відносин, яку намагається збудувати автор, комунікація не відбудеться. А отже, дискурс втратить свою взаємоспівомовану характеристику, і ми матимемо лише текст як матеріальне оформлення розумово-мовленнєвої діяльності автора.

Згідно теорії Т. А. ван Дейка та В. Кінча, дискурс не може існувати в вакуумі, а лише в межах широкого соціокультурного контексту. Тому обробка дискурсу — не просто когнітивна, а і соціальна подія. Користувачі мови конструюють уявлення не тільки відповідного тексту, але й соціального контексту, і ці два уявлення взаємодіють [3, с. 156].

Зауважимо, що, за ван Дейком та Кінчем, адресат не є пасивним учасником комунікації, адже розуміння є частиною інтерактивного процесу, в якому слухач (так само як і читач або глядач) активно інтерпретує дії того, хто продукує повідомлення. Когнітивній моделі розуміння дискурсу властиві такі компоненти: конструктивістський, інтерпретуючий, оперативний, пресупозиційний, прагматичний і ситуаційний [3, с. 156—158]. Безумовно, всі члени наукової спільноти мають різний обсяг фонових знань, і не можна порівнювати науковця з великим досвідом роботи та молодого аспіранта, який тільки починає свою наукову діяльність. Проте у процесі аналізу неможливо враховувати всі існуючі відмінності в багажі когнітивної інформації адресатів наукового повідомлення, тому ми абстрагуємось і будемо вважати, що всі читачі аналізованих наукових лінгвістичних статей мають однакові загальні знання та уявлення про явища, що описуються, а отже будуть інтерпретувати інформацію однаково, тобто знівелюємо пресупозиційний компонент когнітивної моделі.

Щодо конструктивістського та ситуаційного компонентів, в нашому випадку вони незмінні: комунікація відбувається за допомогою однакових візуальних та мовних даних у межах ситуації наукової комунікації. Проте саме інтерпретаційний, стратегічний та прагматичний компоненти є актуальними для нашого дослідження як ті складові дискурсу, що віддзеркалюють присутність автора повідомлення, передаючи його наміри, цілі та ставлення до наведеної інформації.

Очевидно, що співрозмовники, які належать до однієї професійної групи, відрізняються рівнем знань та компетенцій. Це призводить до домінування одного учасника комунікації над іншим. Спираючись на цю думку, В. В. Богданов вводить поняття комунікативного лідера, визначаючи його як людину, що володіє нетривіальною інформацією з погляду даної комунікативної ситуації, вміє висловити цю інформацію у найкращій формі та довести її до відома адресата шляхом оптимального мовного контакту [1, с. 30]. На наш погляд, специфікою наукового дискурсу є те, що комунікативним лідером виступає не конкретна людина, а група людей, що працює над дослідженням того чи іншого об'єкту. Адже кожний окремий науковець здійснює свої пошуки в межах певного наукового напрямку, спираючись на досвід своїх колег або спростовуючи їхні твердження. Водночас, жодне наукове твердження не може вважатися єдино вірним, тобто не є неспростовним та остаточним. Тому, навіть якщо автор суперечить загальноприйнятій у науці думці, він завжди робить це некатегорично, кожного разу підкреслюючи, що це його особисте розуміння. Напр.: *Dans ce volume, Jean-Michel Fortis présente la linguistique cognitive comme une théorie objectiviste. Avant de faire quelques mises au point à ce sujet, je tiens à préciser que je les fais en mon nom propre. Aucune école linguistique n'est, Dieu merci, complètement homogène* [14, p. 91]. *Thus, there is no commonly accepted truth on the relationship between analogy and conceptual metaphor. My view*

of analogy is that it is a pattern-seeking process of conceptualization in which a cross-domain mapping takes place [15, p. 215].

До того ж, наука в сучасному суспільстві виконує не лише теоретико-пізнавальну, а й інноваційну, соціально-культурну та прагматичну функції. Сучасний науковий дискурс не тотожний науці. Дискурс формується там, де є необхідність в обговоренні, де результат наукового дослідження потребує не лише наукової оцінки, а й суспільної легітимації, де мовна гра у співтоваристві вчених безпосередньо впливає на формування наукової картини світу та визначення напрямків суспільного прогресу. Сучасна наука може вважатися колективним продуктом, у якому комунікація стає невід'ємною складовою інноваційної діяльності [11, с. 8].

Оскільки в мовленні майже не існує повідомлень, вільних від суб'єктивного уявлення автора про ситуацію, однією з головних прагматичних складових тексту є спосіб відображення у ньому особистості автора та його індивідуальних якостей: його орієнтація в темі повідомлення, його фаховий рівень, вміння організувати текст, враховуючи можливі реакції читача [8, с. 80].

Виокремлюють два типи авторських стратегій: 1) когнітивно-пізнавальні стратегії, спрямовані на представлення в тексті концептуальної картини світу автора, що сформувався в результаті його взаємодій з об'єктом пізнання та семіотичним простором культури; 2) комунікативно-прагматичні стратегії, які спрямовані на формування в тексті рецептивної програми, що дозволяє авторові впливати на читача, управляючи процесом сприйняття тексту [9, с. 160]. Для позначення комунікативно-прагматичних стратегій використовується також термін «риторичні мовленнєві стратегії» [6, с. 10]. Користуючись класифікацією Н. В. Карпусенко, у науковому лінгвістичному дискурсі можна виокремити ряд стратегій. Серед персуазивних стратегій продуктивними є:

1) стратегія аргументації (напр.: *Dans la suite de l'article, je présenterai quatre relations spatiales fondamentales...* [14, p. 90]. *I start by introducing the verbs in question through some examples of prefixed verbs with these meanings* [15, p. 208]);

2) стратегія оцінювання певного висловлення / тексту або твердження інших учених (напр.: *Ce n'est qu'à regret que Bloomfield, le grand inspirateur du distributionnalisme américain, opte pour une linguistique autonome avec son corollaire habituel, le rejet de la sémantique hors du champ de la linguistique* [14, p. 91]. *У дослідженнях зі стилістики теза про те, що стиль може розглядатися як мовне відхилення викликала безкінечні і безплідні дискусії* [12, с. 82]);

3) стратегія активізації уваги адресата (напр.: *Mais, est-ce possible de les interpréter autrement ?* [14, p. 94]. *Афоризм, парадокс, крилате слово і влучне слово (грегерія). Що в них спільне, а що відмінне?* [13, с. 51]);

4) стратегія навмисного зменшення / збільшення ролі автора та інформації (напр.: *Si Wittgenstein a proposé de substituer l'observation de l'usage des mots à leur sens, c'était pour guérir les philosophes en quête de ces entités mystérieuses qu'ils voulaient attacher à chaque mot* [14, p. 95]. *Також, варто зазначити, що досить важливим для дослідження девіації у лінгвістичному аспекті, одним із ключових її концептів є поняття «варіантності» як яви про різні способи вираження будь-якої мовної суті, про її модифікації, різновиди* [12, с. 81]);

5) стратегія психологічного переконування, коли автор для більшої переконливості ідентифікує себе з групою однодумців або всією науковою спільнотою (напр.: *Comme beaucoup de lexicologues en linguistique cognitive, j'ai cherché ces notions dans l'usage que fait le locuteur de l'espace et des entités matérielles qui l'occupent* [14, p. 90]). Але нерідким є й авторське самовідокремлення від інших науковців (напр.: *Nevertheless, since the notion of blend, as is clear from its name, always includes the idea of mixing different categories, a pure analogy is, in my opinion, not a blend...* [15, p. 213]).

Структурно-семантична насиченість наукової лінгвістичної статті безпосередньо залежить від мети автора. Якщо автор прагне у своєму повідомленні спростувати результати досліджень іншого науковця або групи науковців, він використовує стратегії категоричної незгоди з мета-автором та оцінної інтерпретації інформації, що критикується. Якщо ж автор, навпаки, має за мету довести вірність своїх думки, переконати читача у правильності та логічності своїх аргументів, то він залучає читача до спільних розмірковувань через стратегію активізації уваги адресата та стратегію аргументації. А отже, у цьому випадку текстобудування, змістова та експресивна насиченість повідомлення будуть відрізнятися від структурно-семантичної насиченості критичної статті.

У разі, якщо автор відповідає на критику іншого науковця, він використовує стратегії пояснення та уточнення раніше висловленої думки (напр.: *Dans son article, Fortis présente mon analyse de la préposition sur comme une liste de quatre traits objectivables. La fonction de ces traits n'est pas de définir directement la préposition sur, comme pourrait le faire croire la présentation de Fortis, mais de décrire le primitif complexe qui gouverne cette préposition: la relation porteur / porté* [14, p. 96]).

Аналізуючи мовленнєві стратегії й тактики побудови англомовного наукового лінгвістичного дискурсу, О. М. Гніздечко виділяє два типи мовної особистості: авторитарну та неавторитарну. Так, стратегії категоричної незгоди з метаавтором та оцінної інтерпретації є характерними *авторитарній* мовній особистості, яка прагне здійснити певний вплив на адресата шляхом порушення риторичних норм наукової комунікації. Стратегії залучання адресата до спільних розмірковувань, повної або часткової згоди з метаавтором, неупередженого переказу чужих теорій, пошуку загального порозуміння свідчать про *неавторитарну* мовну особистість [2, с. 15—18].

Зазначимо, що проведений аналіз наукових лінгвістичних статей свідчить про те, що у переважній більшості текстів використовуються тактики, властиві гнучким, неавторитарним дискурсивним стратегіям:

— читач залучається до процесу розгортання думки (*звернемось, згадаємо, let us look, we need to find, voyons de plus près, imaginons*);

— подана інформація об'єктивується (*зрозуміло, загальновідомо, it should be clear, it is quite reasonable, inutile de le dire, ce n'est pas une surprise, ce qui ne serait en rien surprenant*);

— автор посилається на чужі висловлення, використовуючи наукову концепцію інших авторів в якості аргументів своєї теорії;

— інформація подається в некатегоричній формі (*Il y a hypothétiquement approbation peuvent émettre certaines idées claires illustrations* [12, с. 82]. *Je n'y vois aucune contradiction fondamentale avec les principes de la linguistique cognitive* [14, р. 92]).

Ці спостереження підтверджують думку про те, що специфікою наукового дискурсу є відсутність персоніфікованого комунікативного лідера, а структурно-семантична насиченість повідомлень підпорядковується риторичним нормам наукової комунікації.

Результати аналізу франко-, англо- та україномовних лінгвістичних наукових статей доводять, що наявність риторичних стратегій є однією з основних характеристик лінгвістичного наукового дискурсу, який є видом інституційного дискурсу, але будується з урахуванням інтенцій автора. Вивчення засобів реалізації інтертекстуальності в україно-, франко-, англомовних лінгвістичних статтях становить перспективу подальшого дослідження наукового лінгвістичного дискурсу.

1. Богданов В. В. Коммуникативная компетенция и коммуникативное лидерство / В. В. Богданов // Язык, дискурс и личность : межвуз. сб. научн. трудов. — Тверь: Изд-во Твер. гос. ун-та, 1990. — С. 26—31.

2. Гніздечко О. М. Авторизація наукового дискурсу : комунікативно-прагматичний аспект (на матеріалі англомовних статей сучасних європейських та американських лінгвістів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. М. Гніздечко — К., 2005. — 24 с.

3. Дейк Т. А. ван. Стратегии понимания связного текста / Т. А. ван Дейк, В. Кинч // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1988. — Вып. 23. — С. 153—211.

4. Карасик В. И. Структура институционального дискурса / В. И. Карасик // Проблемы речевой коммуникации : сб. науч. тр. — Саратов, 2000. — С. 25—34.

5. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. — Волгоград : Перемена, 2002. — 477 с.

6. Карпусенко Н. В. Німецькомовний науково-лінгвістичний текст і дискурс : лінгвостилістичний та прагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. В. Карпусенко. — Харків, 2011. — 19 с.

7. Макаров М. Л. Интерпретативный анализ дискурса в малой группе / М. Л. Макаров. — Тверь: Изд-во Твер. гос. ун-та, 1998. — 200 с.

8. Матвеева Г. Г. Анализ организации научного текста по абзацам с позиции информативной прагматики / Г. Г. Матвеева // Исследование структурных особенностей немецкого языка. — Владимир, 1986. — С. 74—86.

9. Пелевина Н. Н. Текстовая реализация авторской стратегии психологического убеждения в научном дискурсе / Н. Н. Пелевина // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. — СПб., 2008. — № 81 — С. 160—167.

10. Стриженко А. А. Прагматические аспекты функционирования языка / А. А. Стриженко, Л. И. Кручинина, Н. В. Романовская. — Барнаул: Алтайский гос. унив., 1983. — 186 с.

11. Ягодзінський С. М. Науковий дискурс в умовах інформаційного суспільства : методологічний і соціокультурний аспекти : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.02 «Діалектика та методологія пізнання» / С. М. Ягодзінський. — К., 2008. — 19 с.

* * *

12. Боровицька О. Дискурс як об'єкт дослідження соціальної стилістики / О. Боровицька // Вісник Львів. ун-ту. — Львів: Вид-во Львівського нац. ун-ту, 2009. — Вып. 46. — С. 79—85.

13. Крутогорова О. В. Влучне слово (паремія) та його прикладний індекс / О. В. Крутогорова // Наукові праці. Філологія. Мовознавство. — Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. — Вып. 183, Т. 195. — С. 50—55.

14. Vandeloise C. Quatre relations fondamentales pour la description de l'espace / C. Vandeloise // Histoire Epistémologie Langage. — Paris : UFR de linguistique, 2004. — Vol. 26, Num. 26—1. — P. 89—109.

15. Viimaranta J. Analogy of conceptual metaphor? Coming concretely and abstractly close in uses of the Russian prefix *pod-* / J. Viimaranta // Sky journal of linguistics. — Tampere : Tampere university print, 2012. — № 25. — P. 205—232.

Е. А. Жук

ОСОБЕННОСТИ НАУЧНОГО ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА КАК ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО

Статья посвящена изучению специфики научного лингвистического дискурса как институционального и выявлению основных авторских стратегий, которые влияют на структурно-семантическое наполнение сообщения.

Ключевые слова: научный лингвистический дискурс, институциональный дискурс, авторская стратегия.

K. Zhuk

THE PECULIARITIES OF THE ACADEMIC LINGUISTIC DISCOURSE AS INSTITUTIONAL

The article covers the peculiarities of the academic linguistic discourse as institutional and the main author's strategies that influence on the structural-semantic content of the message.

Key words: academic linguistic discourse, institutional discourse, author's strategies.

Стаття надійшла до редакції 4.03.2013 р.

Г. К. АЮПОВА

ПРОБЛЕМЫ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ ПОЭТА-МЫСЛИТЕЛЯ ШАКАРИМА КУДАЙБЕРДИЕВА

В статье рассматриваются проблемы духовно-нравственного воспитания в образовании. Важным условием воспитания является обращение к духовно-нравственным ценностям национальной культуры. Автор предлагает пути использования творческого наследия казахского поэта и гуманиста Шакарима Кудайбердиева для духовно-нравственного воспитания современной молодёжи.

Ключевые слова: педагогика, духовно-нравственное воспитание, духовное наследие, культурные ценности, проблема совести, нравственное самосовершенствование, Шакарим Кудайбердиев.

Современному образованию высказывают вполне справедливый упрек в “размытости”, “неопределённости” идейных оснований, в потере нравственных ориентиров, в акценте на формирование знаний, умений, навыков, так называемых ключевых и профессиональных компетенций в ущерб душевному и духовному здоровью, духовно-нравственному воспитанию подрастающего поколения. О причинах подобного кризисного состояния дел в образовании написано немало. Мы привыкли сетовать на глобальный экономический кризис, на нищенское существование школы, на разрушительное влияние средств массовой информации (особенно телевидения с его боевиками, насилием, цинизмом, жестокостью, равнодушием; фильмами с откровенными сценами не просто эротического характера), а также сети Интернет с его “глобальными возможностями”. При этом совсем немногие связывают эти беды с тем духовным и нравственным вакуумом, который существует в современном мире. Ведь на сегодняшний день смещены приоритеты: материальные ценности превалируют над духовными, поэтому у молодёжи искажены представления о добре и справедливости, гражданственности и патриотизме, долге и чести. Высокий уровень общей и детской преступности вызван ростом агрессивности и жестокости в обществе. Молодёжь отличается низкой поведенческой культурой, эмоциональной, духовной незрелостью. Широкий размах приобрела ориентация молодёжи на атрибуты массовой, в основном западной культуры за счёт снижения истинных духовных, культурных, национальных ценностей. Продолжается разрушение института семьи: формируются внесупружеские и антисемейные установки, создаются однополые отношения и браки и т. д.

Актуальность проблемы духовно-нравственного воспитания подрастающего поколения очевидна, так как в современном мире человек живёт и развивается в социуме, окружённый разнообразием источников воздействия на него как позитивного, так и негативного характера (в первую очередь, СМИ и Интернет), которые повседневно обрушиваются на неокрепший интеллект и чувства молодого человека, на его формирующуюся сферу нравственности.

Образование само по себе не гарантирует высокого уровня воспитанности. Воспитание — это качество личности, определяющее отношение человека к другому человеку на основе уважения и доброжелательности. Воспитание и развитие у молодого поколения нравственности и высокой культуры является самой важной задачей в процессе становления личности.

В современном казахстанском образовании возрождение нравственности и духовности осознаётся как наиболее существенная задача. Духовно-нравственное воспитание студентов должно быть направлено на воссоздание и передачу духовного наследия, ценностей, эмпирического опыта, новых идей, должно базироваться на изучении социокультурного опыта предшествующих поколений, представленного в культурно-исторической традиции. Одним из важных условий духовно-нравственного образования является обращение к национальным истокам, духовно-нравственным ценностям отечественной культуры, использование культурных традиций. Воспитание гражданина и патриота, знающего и уважающего историю и культуру своего народа, своей страны, неосуществимо без глубокого познания его духовного богатства и приобщения к ней. Одним из шагов на этом пути служит осознание проблем и практическая реализация нравственного воспитания молодёжи через творчество Шакарима Кудайбердиева, чьё миропонимание и мировосприятие сформировалось в рамках единства и многообразия восточного и европейского культурных ареалов.

Самобытный поэт, философ, ученик и приемник великого Абая, крупный представитель казахской культуры конца XIX — начала XX вв., Шакарим Кудайбердиев в своём творчестве поднимал проблемы нравственного поведения человека, проблемы жизни и смерти, религии, веры и безверия, духовного и материального и т. д. Духовно-нравственные и религиозно-нрав-

ственные взгляды и идеи у Шакарима гармонично переплетены между собой. По глубокому убеждению мыслителя, «честный труд, совестливый разум, искреннее сердце» — эти три качества должны властвовать над всеми. Самым высшим признаком человеческого в человеке, по мнению Шакарима, является совесть. Называя первой и второй истиной истину веры, признающей Создателя и бессмертие души, истину науки, основанной на чувственном восприятии и рациональном мышлении, мыслитель преподносит совесть как третью истину: «Человеческую скромность, справедливость и доброту в их единстве я называю мусульманским словом “уждан”, русским — “совесть”» [1, с. 71].

Каждый, по мнению Шакарима, должен стремиться к достижению идеала, к принятию нравственных норм в личную потребность. Главным ориентиром на пути к нравственному самосовершенствованию является *совесть*. Шакарим был глубоко убеждён, что «совесть есть желание, потребность души. Это потому, что душа является такой сущностью, которая никогда не исчезает, не поддаётся порче, а с каждым разом всё совершенствуется, идёт к возвышению... потому, что она делает для себя обязательными такие причины, которые ускорили бы её возвышение». [2, с. 75]. В философии Шакарима *совесть* и есть та истина, которая может очистить человека от нравственной скверны и поставить его на путь праведной жизни.

Совесть есть желание и первейшая потребность никогда не исчезающей, бессмертной души, которая, постоянно совершенствуясь, возвышается благодаря совести. По Шакариму, совесть — основополагающее качество человеческой личности, основа всего мироздания, и предстаёт она как вселенский закон, который звучит в сердце человека.

Однако реальность мирного существования людей остаётся зыбкой: «До тех пор, пока над миром не будет править эта триада, для человека нет возможности жить в мире». Только бескорыстная помощь нуждающимся может называться истинно нравственной деятельностью, так как «долг человека — помогать другому, это путь для тех, кто ищет человечности». В выведённых Шакаримом правилах нравственного поведения звучит призыв исправлять дурное в жизни с помощью простых земных дел:

1. Если кто-то обделил тебя, то ты, наоборот, удели ему внимание.

2. Если кто-то причинил тебе зло, не отвечай тем же, прости его. Остановись, прерви круг, замкни зло на себе, чтоб одним звеном стало меньше в цепочке зла.

3. Если кто-то перестал бывать у тебя, сходи к нему сам и повидайся с ним.

Шакарим считал, что необходимо «учить людей трудиться, необходимо дать им образование, но всего этого недостаточно для изживания в человеке нравственного уродства» [2, с. 102]. Шакарим утверждал также, что в процессе воспитания человека необходимо ввести «науку совести» и учёные должны разработать данную теорию как дисциплину, обязательную для всех. «С младых ногтей нужно воспитывать в людях чувство высокой порядочности, самоуважения, что помогло бы изжить в себе животные инстинкты, искоренить пагубные вожеления». Только тогда, по мнению мыслителя, можно питать надежду на исправление человека и человечества.

Как никогда актуально звучат сегодня мысли Шакарима о том, серьёзным препятствием к благополучию людей могут оказаться те вредные задатки, которые стали настолько привычны, что люди приняли их за правило. Причём эти пороки могут породить бесконечную вереницу злодеяний, таких как насилие, ложь, властолюбие, стяжательство, жестокость, кровожадность.

Как видим, Шакарим искал пути избавления человечества от его пороков. Совесть как изначальная потребность души и есть та истина, которая может очистить человека от нравственной скверны и поставить его на путь праведной жизни. Поэтому современное образование должно обогатиться духовно-нравственным воспитанием, основу которого составляет «наука совести».

Центральной идеей Шакарима является духовно-нравственное воспитание подрастающего поколения. Поэт-просветитель не требовал революционных изменений в обществе, он надеялся преобразить человеческую жизнь через облагораживание души и духовных потребностей. Он был убеждён в необходимости нравственного очищения людей для построения нового общества. Задача родителей и педагогов, по мнению Шакарима, — уберечь юные души от дурных влияний. Плохие привычки легко закрепляются, и от них трудно избавиться, поэтому с раннего детства надо прививать человеку правила нравственного поведения. «Неискушённость, малый жизненный опыт подталкивает молодёжь идти на поводу у чувственных влечений и предпочитать эгоистические желания общественному долгу», — писал он в философских думках «Сады подснежников» [3, с. 71]. Если с детства не прививать навыки нравственного поведения и не упражнять воспитанников в правильных моральных поступках, позднее ни самые сильные внушения разума, ни требования чести и долга не в силах будут изгнать дурные навыки. Всякий обязан стремиться к достижению идеала; пусть даже и не дойдёт до цели, однако находиться на верном пути — залог успеха. Нравственные нормы и правила поведения не должны быть чем-то внешним, они должны стать глубоко личностными качествами растущего человека и только в этом случае выполняют своё назначение. Главная цель нравственного воспитания и самовоспитания, считал Шакарим — необходимость формирования в человеке внутренней потребности к активному утверждению в себе высокой морали, духовности, религиозности.

Как видим, духовная культура казахского народа содержит значительный ценностный потенциал, ориентированный на гармоничное развитие человека, общества, природы. Человеческое — основа ментальности казахского народа, во все времена тонко чувствующего и ценившего Истину, Добро и Красоту.

Таким образом, духовно-нравственное воспитание подрастающего поколения, опора на духовно-нравственную культуру, на наш взгляд, должны быть актуализированы в контексте основополагающих духовно-нравственных ценностей национальной культуры и ментальности казахского народа и в межкультурной коммуникации современного глобализированного общества.

1. *Кудайбердиев Ш. Три истины / Ш. Кудайбердиев.* — Алматы : «Қазақстан» және «Ғақлия» ғылыми-әдеби орталығы, 1991.
2. *Шакарим. Записки Забытого / Шакарим.* — Алматы : Жазушы, 1992.
3. *Шакарим. Моё время / Шакарим.* — Астана : Аударма, 2010.

Г. К. Аюпова

ПРОБЛЕМИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ТВОРЧОСТІ ПОЕТА-МИСЛИТЕЛЯ ШАКАРИМА КУДАЙБЕРДІЄВА

У статті розглянуто проблеми духовно-морального виховання в освітянській діяльності. Важливою умовою виховання є звернення до духовно-моральних цінностей національної культури. Автор пропонує шляхи використання творчої спадщини казахського поета і гуманіста Шакаріма Кудайбердієва для духовно-морального виховання сучасної молоді.

Ключові слова: педагогіка, духовно-моральне виховання, духовна спадщина, культурні цінності, проблема совісті, моральне самовдосконалення, Шакарим Кудайбердієв.

G. K. Ayupova

PROBLEMS OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION IN THE OEUVRES OF POET-PHILOSOPHER SHAKARIM KUDAYBERDIYEV

In article deals with problems of spiritual and moral upbringing in education. The use of spiritual and moral values of national culture is important for the education. The author suggests to use creative heritage of the Kazakh poet and humanist Shakarim Kudaiberdiyev for spiritual and moral education of youth of today.

Key words: pedagogy, spiritual and moral education, spiritual heritage, cultural values, the problem of conscience, moral self-cultivation, Shakarim Kudaiberdiyev.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2013 р.

УДК 81'243:37.032:070

С. В. ПЛОТНИЦКАЯ, Л. Н. ГОЛУБЕНКО, Н. П. ВИТ

ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ МОЛОДОГО ЖУРНАЛИСТА И ФОРМИРОВАНИЕ ИНОЯЗЫЧНО-РЕЧЕВОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СРЕДСТВАМИ СМИ

В статье рассмотрены некоторые вопросы формирования иноязычно-речевой профессиональной компетенции студентов-журналистов, а также уточнен термин «компетенция». У студентов-журналистов формируются исследовательские знания, умения и навыки работы с информацией. Коммуникативный аспект обучения иностранному языку реализуется более эффективно. В связи с существенным прогрессом в развитии персональных компьютеров и компьютерных технологий происходят прогрессивные изменения в процессе формирования профессиональной иноязычно-речевой коммуникативной компетенции студентов-журналистов.

Ключевые слова: языковая личность, компетенция, иноязычно-речевая профессиональная компетенция.

В последние годы в круг интересов современной лингвистики прочно вошло понятие «языковой личности». Первое обращение к языковой личности связано с именем немецкого учёного И. Вейсгербера. В русской лингвистике первые шаги в этой области сделал В. В. Виноградов, который выработал два пути изучения языковой личности: личность автора и личность персонажа. О говорящей личности писал А. А. Леонтьев. Само понятие языковой личности начал

разрабатывать Г. И. Богин. Он создал модель языковой личности, в которой человек рассматривается с точки зрения его готовности производить речевые поступки, создавать и принимать произведения речи. Ввёл понятие языковой личности в широкий научный обиход Ю. Н. Караулов, который считает, что языковая личность — это человек, обладающий способностью создавать и воспринимать тексты, различающиеся: степенью структурно-языковой сложности; глубиной и точностью отражения действительности; определённой целевой направленностью. Под языковой личностью в языкознании понимается совокупность способностей и характеристик человека, обуславливающих создание и восприятие им речевых произведений, языковая компетенция, характеризующаяся глубиной и точностью отражения действительности, степенью структурно-языковой сложности. При этом интеллектуальные характеристики языковой личности выдвигаются на первый план; языковая личность трактуется как вид полноценного представления личности, вмещающий в себя психологические, социальные, этические и другие компоненты, представленные через язык и дискурс. Важно отметить, что языковая личность формируется и проявляется в общении. Это даёт возможность рассматривать её в рамках того или иного вида дискурса, где языковая личность, по мнению В. И. Карасика, представляет собой срединное звено между языковым сознанием — коллективным и индивидуальным, — зафиксированным в языковой семантике, с одной стороны, и речевым поведением, с другой стороны. Качественные признаки языковой личности включают три существенные характеристики: вербально-семантическую (языковую), когнитивную (познавательную) и прагматическую. Вербально-семантическая характеристика складывается из лексикона индивидуума, которым он пользуется в естественной вербальной коммуникации. Когнитивная характеристика связана с интеллектуальной сферой личности, предполагающей мыслительные процессы. У каждого индивидуума в процессе развития вырабатываются концепты, которые отражают его картину мира. Прагматическая характеристика определяется целями и задачами коммуникации — намерением говорящего, его интересами, мотивами и конкретными коммуникативными установками. Языковая личность проявляет себя через порождаемый ею дискурс, в котором отражаются знания о мире, оценочные установки, владение языковой техникой и особенности структурирования действительности. В условиях профессиональной коммуникации формируется особый тип языковой личности — профессиональная языковая личность, т. е. языковая личность, которая раскрывается в особенностях производимых ею языковых единиц и целостных текстов, в своеобразии принадлежащего личности профессионального дискурса. Интерес к профессиональной языковой личности диктуется современной социальной ситуацией расширения международных, межличностных, межъязыковых контактов и необходимостью разработки теории и практики межкультурной коммуникации. К числу объективных факторов, определяющих характер языковой личности, относятся языковая компетенция, национальная принадлежность, социально-культурный статус, психологический тип и т. д.

Термин *коммуникативная компетенция* (от лат. *competere* — «быть способным к чему-либо») был использован Н. Хомским и первоначально обозначал языковую компетенцию, складывающуюся из способности индивида: а) понимать/образовывать неограниченное число предложений, построенных по их структурным схемам; б) обнаруживать формальное сходство/различие близких по своему содержанию высказываний. Из лингвистики термин был перенесён в социолингвистику и методику обучения иностранным языкам и понимался как речевая способность индивида, т. е. совокупность конкретных умений, необходимых члену языкового сообщества для речевых контактов с другими и овладения языком как учебной дисциплиной. Несмотря на многочисленные исследования, сделанные в данной области в лингвистической, психолингвистической, педагогической и психологической литературе, авторы вкладывают в содержание понятия «языковая компетенция» и «компетентность» весьма разные смыслы.

Компетентность — не простая сумма знаний, умений и навыков индивида; она реальна, свойственна конкретной личности и зависит от усилий человека. *Компетентность* есть личностная характеристика, совокупность интериоризованных мобильных знаний, умений, навыков, а *компетенция* — некоторые отчуждённые, наперёд заданные требования (образец) к образовательной подготовке выпускника. Таким образом, если в обобщённом виде мы определим *компетенцию* как качество, то *компетентность* может рассматриваться как степень обладания качеством, которое проявляется в профессиональной деятельности. Покидая стены вуза, выпускник должен владеть определёнными *компетенциями* — *профессионально релевантными качествами*; тем потенциалом, который будет актуализирован в процессе осуществления профессиональной деятельности языковой личности. Следует акцентировать внимание на том, что термин «*компетентность*» логично употреблять для характеристики специалиста в его профессиональной деятельности, а «*компетенция*» — для обозначения базового качества, которое делает специалиста «потенциально» компетентным, грамотным. Поэтому, на наш взгляд, говорить об овладении компетентностью, как это делается в некоторых диссертационных исследованиях, некорректно. Компетентным можно стать, овладев определёнными профессионально релевантными компетенциями и реализуя их в опыте конкретной профессиональной деятель-

ности. *Коммуникативная компетенция* определяется как сумма знаний, умений и навыков говорящего / слушающего использовать иностранный язык в изменяющихся речевых ситуациях и порождать не только грамматически правильные, но и социально-приемлемые высказывания. Понятие «*иноязычно-речевая коммуникативная компетенция*» было предложено В. Л. Скалкиным в 1986 г. Будучи последователем Н. Хомского, Владимир Львович говорил, что речевая способность или компетенция не может быть определена ни через знание, умение или навык отдельно, ни через их простую комбинацию. Это сложная, специфически человеческая многоярусная по структуре способность к смыслокодирующей и декодирующей деятельности, а также к адаптивно-информационной ориентировке в ситуации общения, опирающаяся на комплекс разноаспектных и разноуровневых знаний, умений и навыков и предполагающая как сознательный выбор, так и автоматизм, клише, воспроизведение готового, повторяющегося и хранящегося в памяти элемента национального языка. Будучи представителями школы В. Л. Скалкина, считаем, что у студентов-журналистов следует формировать профессиональную иноязычно-речевую коммуникативную компетенцию, а не компетентность. В профессиональную коммуникативную компетенцию студентов-журналистов следует включать энциклопедический (когнитивный), лингвистический и интерактивный компоненты. Считаем, что профессионально ориентированная коммуникативная компетенция, определяется как способность специалиста осуществлять эффективное иноязычное общение, способствующее успешной профессиональной деятельности. Языковая компетенция трактуется как освоение необходимых знаний о языке как знаковой системе и общественном явлении, его устройстве, развитии и функционировании; как обогащение словарного запаса и грамматического строя; формирование способности к анализу и оценке языковых явлений и фактов, необходимых знаний о лингвистике; умение пользоваться различными лингвистическими словарями. Культуроведческая компетенция выступает как осознание языка в качестве формы выражения национальной культуры, взаимосвязи языка и истории народа, национально-культурной специфики, владение нормами речевого этикета, культурой межнационального общения. Кроме того, в вузе у студента-журналиста необходимо формировать также учебную иноязычно-речевую коммуникативную компетенцию, которая включает: 1) знания о рациональных способах осуществления коммуникативно-познавательной деятельности; правилах работы с текстами различных функциональных стилей; преимуществах применения новейших (компьютерных) технологий в обучении и самообучении ИЯ; 2) умения и навыки рационально распределять время и силы на выполнение различных коммуникативных заданий по ИЯ; работать с различными видами справочной литературы; эффективно использовать аудио- и видео-средства обучения, компьютер (включая Internet); осуществлять самодиагностику успешности овладения программными иноязычными знаниями, умениями и навыками. Использовать Интернет для обучения иностранному языку молодой журналист может весьма плодотворно, т.к. появился доступ к неограниченному количеству аутентичной информации на иностранном языке, чего раньше не хватало, так как не были доступны зарубежные газеты и журналы. Компьютер — мощное средство познания и коммуникации. В плане овладения межкультурной компетенцией незаменимым помощником журналиста является онлайн-газета. Она позволяет студенту-журналисту окунуться в гущу мировых событий, происходящих в текущий момент. Студент приобретает грамматические навыки, примеры которых встретились в статьях. В дополнение к работе над навыками чтения и говорения, пополняется словарный запас. Опираясь на информацию онлайн-газет, в рамках студенческой научной конференции студенты выступают с докладами на английском языке, например: «Азия как особенное культурно-историческое пространство на страницах журнала «Вокруг света»», «Чёрная археология в Украине», «Особенности публикаций на политические темы в еженедельниках «Зеркало недели» и «Корреспондент»». В последнее время стал возрастать интерес к корпусным данным и их применению в преподавании языка. Корпусная лингвистика открывает новые методы и исследовательские приёмы для более полного описания лексического слоя современного языка, даёт возможность получить новые результаты, а исследование корпуса текстов способствует выявлению широкого спектра семантики многозначных слов в широком контексте и позволяет выявить коммуникативный потенциал лексической системы.

На современном этапе смещается акцент целей в сторону формирования у студентов-журналистов исследовательских знаний, умений и навыков работать с информацией, а коммуникативный аспект обучения иностранному языку реализуется более эффективно. В связи с существенным прогрессом в развитии персональных компьютеров и компьютерных технологий происходят прогрессивные изменения в процессе формирования профессиональной иноязычно-речевой коммуникативной компетенции студентов-журналистов.

1. Богданович Г. Ю. О культурно-национальной специфике подачи лингвострановедческого материала / Г. Ю. Богданович // *MegaLing* 2008. Горизонты прикладной лингвистики и лингвистических технологий. — Партенит, 2008. — С. 354.

2. Васильев С. Г. Основы информатики и вычислительной техники / С. Г. Васильев. — Одесса, 2009. — 94 с.
3. Караулов Ю. Н. Предисловие. Русская языковая личность и задачи её изучения / Ю. Н. Караулов // Язык и личность. — М.: Наука, 1989. — С. 3—8.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. — М.: Наука, 1987. — 261 с.
5. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс. — Волгоград : Перемена, 2002. — 477 с.
6. Скалкин В. Л. Основы обучения устной иноязычной речи. — М.: Русский язык, 1981. — 248 с.
7. Скалкин В. Л. Основы теории обучения устно-речевой коммуникативной деятельности : Автореф. дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02 — «Методика преподавания иностранных языков» / В. Л. Скалкин. — М., 1986. — 36 с.
8. Скалкин В. Л. Основы теории обучения устно-речевой коммуникативной деятельности : Дис. ... д-ра педагог. наук. — Одесса, 1986. — 539 с.

С. В. Плотницька, Л. М. Голубенко, Н. П. Віт

МОВНА ОСОБИСТІТЬ МОЛОДОГО ЖУРНАЛІСТА І ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ЗАСОБАМИ ЗМІ

У статті розглянуто деякі питання формування іншомовної професійної компетенції студентів-журналістів, а також точно визначено термін «компетенція». У студентів-журналістів формуються дослідницькі знання, уміння та навички працювати з інформацією. Комунікативний аспект навчання іноземній мові реалізується ефективніше. У зв'язку з істотним прогресом в розвитку персональних комп'ютерів і комп'ютерних технологій відбуваються прогресивні зміни у процесі формування професійної іншомовної комунікативної компетенції студентів-журналістів.

Ключові слова: мовна особистість, компетенція, іншомовна професійна компетенція.

S. V. Plotnitskaya, L. N. Golubenko, N. P. Vit

LANGUAGE PERSONALITY OF THE YOUNG JOURNALIST AND THE FORMING OF FOREIGN LANGUAGE PROFESSIONAL COMPETENCE WITH THE HELP OF MASS-MEDIA

The article deals with some questions of students — journalists' foreign language professional competence forming; the term «competence» is specified. On this stage of life the research knowledge, abilities and skills to work with information for students-journalists are formed. The communicative aspect of the foreign language teaching is realized more effectively. In connection with substantial progress in development of the personal computers and computer technologies the progressive changes in the process of forming professional foreign language communicative competence of students-journalists take place.

Key words: language personality, competence, foreign language professional competence.

Стаття надійшла до редакції 8.04.2013 р.

УДК 372.8:811.161.1'367(075.8)

Л. Н. ГУКОВА, Е. Н. СТЕПАНОВ

О КОМПЛЕКСЕ УЧЕБНЫХ ПОСОБИЙ ПО СИНТАКСИСУ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

В статье описан комплекс учебных пособий по синтаксису русского языка, подготовленный и изданный в 2009—2013 гг. сотрудниками кафедры русского языка Одесского национального университета имени И. И. Мечникова. Три пособия из этого комплекса имеют гриф Министерства образования и науки Украины. Каждое учебное пособие выполняет определённые методические цели. Описаны принципы подачи материала. Даны примеры заданий тестового контроля. В пособиях традиционная методика творчески сочетается с новыми технологиями, среди которых особое место занимают кредитно-модульная и информационно-коммуникативная технология. Описанные пособия могут быть включены в практику обучения школьников профильных гуманитарных классов, студентов-филологов, редакторов, журналистов, а также иностранных филологов-русистов.

Ключевые слова: синтаксис русского языка, учебный комплекс, учебное пособие, методика преподавания русского языка.

Начало XXI века ознаменовалось изменением ситуации в образовательном пространстве и широким внедрением интегративного подхода к методам и приёмам в области педагогической теории и практики. Это находит отражение в творческом сочетании традиционной методики с новыми технологиями, используемыми в европейской и отечественной практике. Особое место среди таких новых технологий занимают кредитно-модульная и информационно-коммуникативная технология. Включение их в практику образования украинской высшей и средней школы, широкое использование тестов для тренировки и контроля преследуют, наряду с указанными

в работах специалистов [2, с. 148], также цели сделать более разнообразными приёмы работы преподавателя со студентами как в аудитории (при подаче и закреплении бóльшего объёма научной информации), так и в сфере организации их самостоятельной деятельности, оптимизировать и усовершенствовать приёмы индивидуального обучения с учётом интеллектуальных возможностей и устремлений каждого учащегося, с учётом личностного потенциала каждого студента и его творческих планов.

Для достижения этих целей и решения стоящих перед преподавателем задач необходимо создать материальную базу, подготовить не только новые типы учебных пособий, но и комплексы учебных пособий, которые помогут вузовскому преподавателю и школьному учителю в условиях дефицита учебного времени оптимизировать взаимодействие с учащимися и студентами.

Особенно актуальной эта задача является для курса синтаксиса современного русского языка, который презентует единицы высшего уровня языковой системы и занимает особое место в подготовке квалифицированных филологов. Он синтезирует потенциал единиц предшествующих уровней, мобилизует и активизирует уже приобретённые студентами знания, даёт возможность формировать аналитически мыслящую личность, способную строить содержательные, прагматически ориентированные, выразительные тексты.

В лингвометодической теории и практике школьного и вузовского филологического образования общепризнанной составной частью является, наряду с выполнением упражнений, проведение контрольных работ, хотя лингвометодической базы, сборников таких работ (исключая сборники диктантов и изложений — для учащихся) для студентов разных филологических специальностей и школьников, ориентированных на специализированное филологическое образование, к сожалению, нет.

Общепринятой и обязательной формой закрепления знаний в школе и вузе являются разные виды лингвистического, в том числе и синтаксического, анализа. И нам представляется, что порядок разбора той или иной части речи, того или иного типа предложения, имеющийся во всех школьных учебниках и в ряде специальных пособий вузовской системы обучения [1; 9], может и должен быть поддержан системой таблиц, в которых лаконично, в обозримой форме представлены классификационные признаки анализируемых единиц и, соответственно, их типы и разновидности, выделяемые по указанным основаниям и иллюстрируемые там, где это возможно, выразительными примерами.

Синтаксисты Одесского национального университета им. И. И. Мечникова, ориентируясь на представленную выше ситуацию, на протяжении 2009—2013 гг. создали комплекс учебных пособий, включающий систему заданий, упражнений и контрольных работ для практических занятий в группах филологов разных специальностей [3]; систему тестовых заданий по синтаксису современного русского языка для студентов-филологов [4], а также учебное пособие «Синтаксис современного русского языка: Таблицы и схемы» [5].

В пособии «Синтаксис русского языка: задания, упражнения, контрольные работы и справочные материалы» [3] представлены, в соответствии с количеством часов по программе, темы, задания и упражнения для каждого занятия по специальностям «русский язык и мировая литература», «украинский язык и литература», «прикладная лингвистика»; контрольные работы (пять — десять вариантов для каждой специальности), рассчитанные на три семестра, и вопросы для итогового контроля в каждом семестре. Держа в руках это учебное пособие, студенты имеют перед собою перспективный план и могут осознанно реализовать в одних случаях строго ритмичный, в других — опережающий и, наконец, в случае необходимости — навёрстывающий график своей учебной деятельности.

Система тестовых заданий в нашем учебном пособии «Синтаксис русского языка: Тестовые задания и справочные материалы: учеб. пособие для студентов-филологов» (Одесса: Астропринт, 2011. — 384 с.) [4], имеющем гриф МОН Украины, охватывает все темы программы курса и построена по уровневому принципу. По каждой теме дано три уровня заданий, контролирующих базовый, высокий и творческий уровни подготовки студентов. В пособие включены теоретические вопросы и практические задания квалификационного, классификационного, распределительного, аналитико-программирующего типов и творческие, рассчитанные на конструирование и самостоятельное решение.

Теоретические вопросы направлены на закрепление основных положений синтаксиса и его многочисленных аспектов, знаний в области истории изучения единиц синтаксиса, на понимание различий в подходах к изучению русской связной речи. Цель практических заданий — развивать навыки правильной устной и письменной речи и контролировать степень готовности абитуриентов к независимому внешнему оцениванию по русскому языку, а студентов — к практической работе филолога.

Тестовые задания квалификационного и классификационного типов обычно используются для проверки базовых знаний студентов. Среди заданий квалификационного типа наиболее частотны такие виды заданий: *продолжите определение...; выберите правильную формулировку понятия.../традиционное определение понятия...; какие обобщённые значения имеет тот*

или иной компонент словосочетания / член простого предложения / предикативная часть сложного предложения и под.; укажите признаки того или иного компонента определённой синтаксической конструкции; о каком понятии сообщает данная информация; что называется вводной конструкцией / простым предложением / парцеллятом / придаточной частью СПП и под. Среди классификационных такие виды заданий: какие типы интонации / отношений / знаков препинания представлены в тех или иных классах конструкций; какие типы и разновидности связи / семантики представлены в том или ином классе конструкций; какие классы ССП / СПП / БСП выделяются в современном синтаксисе; укажите признаки той или иной синтаксической единицы; какие отношения выражаются в данной синтаксической единице и другие.

В пособии наибольшее количество тестов распределительного и аналитико-программирующего типов. Такие тесты используются для контроля и базового, и высокого, и творческого уровней знаний. Среди видов заданий распределительного типа такие: из каких компонентов строится та или иная единица синтаксиса; объедините данные единицы / конструкции в 2 / 3 / 4 группы в соответствии с разными признаками / наборами признаков; каким учёным принадлежат определённые точки зрения на те или иные синтаксические явления; закрепите за каждой из данных структурных схем / моделей представленные предложения / конструкции; распределите данные конструкции в группы по определённому признаку / по нескольким признакам; другие задания. В пособии имеется большое разнообразие тестовых заданий аналитико-программирующего типа, среди которых такие их виды: найдите конструкцию с заданными признаками; выберите правильный вариант / правильные варианты расстановки знаков препинания; определите, как осложнены данные предложения; укажите условие / набор условий обособления / вариативности / трансформации той или иной синтаксической единицы; определённым образом трансформируйте синтаксическую конструкцию; определите основания, по которым данные конструкции можно объединить в одну группу; в какой из синтаксических единиц тот или иной компонент выражен определённой грамматической формой; какая из данных единиц нарушает единство ряда; многие другие виды заданий.

Задания творческого типа позволяют развивать навык практического использования знаний в области русского синтаксиса. Чаще всего применяются такие виды творческих заданий: выпишите из данных текстов единицы, имеющие определённые признаки, распределите эти единицы в группы; постройте конструкцию / ряды конструкций по заданным признакам / сделайте полный разбор по схеме; проанализируйте структуру тех или иных конструкций в данном тексте; постройте парадигму словосочетания / предложения; постройте функционально-синтаксическое поле данного предложения; перестройте предложение таким образом, чтобы появился / изменился / стал ненужным определённый знак препинания / дополнительный компонент; трансформируйте структуру данной синтаксической единицы, не изменяя выражаемых ею отношений; проанализируйте данный фрагмент текста с точки зрения актуального членения; сравните особенности синтаксической организации текстов, различающихся по функциональному признаку / по количеству ССЦ / по композиционной структуре / по коммуникативной установке; ряд других видов заданий.

Задания 1-го (базового) и 2-го (высокого) уровней снабжены в разделе «Справочные материалы» таблицами ответов, что помогает студентам в их самостоятельной работе (особенно студентам-заочникам в межсессионный период), а преподавателю — в осуществлении оперативного контроля. Задания 3-го (творческого) уровня активизируют интеллектуальный и творческий потенциал студентов, существенно повышают их самооценку и рейтинг.

В учебном пособии «Синтаксис современного русского языка: таблицы и схемы» [5; 6], получившем в 2013 г. гриф МОН Украины, в лаконичной, обозримой форме представлено теоретическое осмысление фундаментальных понятий и дискуссионных вопросов курса. Таблицы могут быть использованы как на лекциях, выполняя функцию наглядного пособия, создавая зрительную опору, облегчая студентам восприятие и запоминание терминов и классификационных систем, так и на практических занятиях, и во время самоподготовки студентов. Они презентуют материал таким способом, благодаря которому классификационные / квалификационные рубрики в них и тестовые задания оказываются в известной мере соотносёнными, что способствует координации и интенсификации учебного процесса.

Таблицы содержат готовый теоретический и иллюстративный материал, который может быть использован с помощью мультимедийной презентации учителями и преподавателями высшей школы. Абитуриенты смогут их использовать при подготовке к независимому тестированию; студенты — при подготовке к проверочным работам разных типов. В школьных и вузовских учебниках таблицы имеют место, но они включены в описательные модели немногих, отдельных тем [см., например, 8, с. 762, 771]. В нашем учебном пособии таблицы представляют систему и охватывают практически все темы курса. Особенно ценна такая презентация материала по дискуссионным темам и вопросам, которых в синтаксисе, благодаря интенсивному

развитию науки, очень много. Например, таблицы «Соотношение словосочетания и сложного предложения», «Сопоставление координации и согласования», «Конструкции, по форме совпадающие с номинативными односоставными предложениями», «Научная квалификация предложений с однородными сказуемыми», «Соотношение простого и сложного предложения», «Типы БСП в трудах русских синтаксистов» и др. [5, с. 20, 35, 55, 76—77, 90—92, 113].

В 2012 году, в связи с тем что русский язык введён в число предметов для независимого тестирования выпускников средней школы, мы подготовили два учебных пособия, снабдив их методическими рекомендациями, адресованными как учителю, так и учащимся. Это упомянутое выше пособие для учителя «Синтаксис русского языка в таблицах и схемах» и изданное с грифом МОН Украины учебно-методическое пособие для учителя и учащихся старших классов «Синтаксис русского языка» (Одесса, 2012; 2013) [7], которое носит комплексный характер и имеет в своей структуре несколько частей, различающихся адресатом и степенью сложности заданий. Раздел I содержит адресованные учителю лаконичные пояснения к трудным позициям в теории синтаксических единиц и методические рекомендации, а также адресованные учащимся задания и упражнения по основным разделам синтаксиса русского языка. Многие упражнения здесь построены по типу тестов, чем предполагается обеспечить динамичность контакта «учитель — ученик» и выработку навыка в решении тестовых задач. В разделе II представлены задания и упражнения повышенной трудности, адресованные учащимся профильных классов и предполагающие углублённое изучение проблем русского синтаксиса. Сюда включены также контрольные работы, которые представляют материал достаточно высокой степени трудности и обращение к которому определяется порядком свободного выбора.

Большую помощь учителям, учащимся и всем, кто проявит интерес к самостоятельному изучению русского синтаксиса, окажут справочные материалы: схемы анализа всех синтаксических единиц, контрольные вопросы по разным разделам дисциплины, достаточно объёмный список рекомендуемой литературы, которую учащиеся могут использовать не только при подготовке к занятиям и написании контрольных работ, но и для выполнения индивидуальных исследовательских заданий в МАНе, для самостоятельных научных поисков.

Раздел II, адресованный, как уже отмечено, учащимся профильных гуманитарных классов, представлен тремя частями. В части 1 «Задания и упражнения для учащихся, ориентированных на профессиональное изучение русской филологии» материал систематизирован в 226 упражнениях 35 занятий и полезен прежде всего для тех, кто обучает и обучается в филологических классах с русским языком обучения, на факультативах и кружках русского языка в старших классах, а также для преподавателей русского языка вузов и студентов специальностей «русский язык и литература» и «русский язык как иностранный». Для контроля и самоконтроля здесь же даны 6 многовариантных контрольных работ. Часть 2 «Задания, упражнения и контрольные работы для учащихся, ориентированных на профессиональное изучение украинской филологии» содержит 176 упражнений, которые распределены на 12 занятий и полезны прежде всего нынешним и будущим специалистам в области украинского языка. Профессиональное владение украинским и русским языками позволяет заметить и правильно оценить интерферентные явления как в украинском, так и в русском языке, соблюдать правила культуры речи, учиться грамотному владению языками и обучать этому других в условиях близкородственного украинско-русского билингвизма. Часть 3 «Задания и упражнения для учащихся, ориентированных на профессиональное изучение прикладных аспектов русской словесности» разделена на 5 занятий, которые содержат 50 упражнений разной методической направленности и степени сложности. В заданиях этой части пособия включён материал сравнительного языкознания, методики изучения фонетического, лексического, словообразовательного, морфологического аспектов русского языка через его синтаксис, редакторского и журналистского мастерства. Особое внимание уделено тексту как единице представления языкового материала и средству формирования речевых умений и навыков.

Наш коллектив специалистов (Л. Н. Гукова, Л. А. Петрова, Е. Н. Степанов) подготовил также «Курс лекций и практических заданий по синтаксису современного русского языка» для иностранных студентов, издание которого запланировано в 2013 г. В пособии представлены конспекты лекций и материал для практических занятий. В той части, которая предназначена для лекционной презентации, даны определения основных теоретических понятий, критерии классификаций, разряды выделяемых единиц и иллюстративный материал. При слуховом восприятии и записи лекций, а также при изучении рекомендованной литературы студенты могут опираться на этот материал, что активизирует контакт участников педагогического процесса и позволит существенно его интенсифицировать. В материалах для практических занятий представлены три типовые части: комплекс терминов и вопросов по изучаемой теме, а также ряд упражнений и заданий, преследующих цель закрепить знания студентов, сформировать у них умения и навыки в определении формы и значения изучаемых единиц. Но особенно важной частью в нашем пособии считаем установку на коммуникативный аспект, выраженный в активизации разных видов речевой деятельности студентов, в значительной доле продуктивных

видов деятельности, в постоянном включении диалогической формы общения не только преподавателя и студентов, но также и студентов между собою. Иллюстративный материал и задания к упражнениям подаются с постепенным усложнением.

Теоретический и практический материал, представленный в пособии, соответствует типовой программе подготовки профессиональных учителей русского языка как неродного. Подача его учитывает темп восприятия, словарный и терминологический запас инофонов, ориентирована на обогащение их словаря, терминологической базы и коммуникативной компетенции.

Мы считаем, что такой многоаспектный комплекс учебных пособий по такому фундаментальному предмету, каковым является синтаксис русского языка, поможет заинтересовать школьников и студентов, оптимизировать процесс обучения, контроль знаний, взаимодействие преподавателя и учащихся и качественно повысить уровень подготовки будущих филологов.

1. *Виды лингвистического анализа* в образцах и комментариях : учеб. пособие для студ. высш. уч. завед. — 2-е изд., испр. и доп. / О. И. Волкова, А. А. Евграфова, О. П. Конек [и др.] / ред. А. А. Силка. — Сумы : Университетская книга, 2009. — 254 с.

2. *Голобородько Е. П.* Модульно-развивающее обучение русскому языку и речевая практика учащихся / Е. П. Голобородько // Педагогічна онтологія : проблеми і перспективи : науково-педагогічні праці : у 2 т. — Херсон : ВАТ ХМД, 2007. — Т. 1. — С. 146—151.

3. *Гукова Л. Н., Степанов Е. Н.* Синтаксис русского языка: Задания, упражнения, контрольные работы и справочные материалы : учеб. пособие для студентов-филологов. — Одесса: Астропринт, 2009. — 224 с.

4. *Гукова Л. Н., Степанов Е. Н.* Синтаксис русского языка : Тестовые задания и справочные материалы : учеб. пособие для студентов-филологов. — Одесса: Астропринт, 2011. — 384 с.

5. *Гукова Л. Н.* Синтаксис современного русского языка : Таблицы и схемы : учеб. пособие для студентов-филологов. — Одесса : ТЭС, 2011. — 130 с.

6. *Гукова Л. Н.* Синтаксис современного русского языка в таблицах и схемах : учеб. пособие для учителя. — Одесса: Астропринт, 2012; 2013. — 168 с.

7. *Гукова Л. Н., Степанов Е. Н.* Синтаксис русского языка : учебно-методич. пособие для учителя и учащихся старших классов. — Одесса : Астропринт, 2012; 2013. — 360 с.

8. *Современный русский язык* : учебник для филол. спец. ун-тов. — 2-е изд., испр. и доп. / В. А. Белашапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская [и др.] / ред. В. А. Белашапкова. — М.: Высшая школа, 1989.— 800 с.

9. *Харченко В. К.* Виды лингвистического разбора в пояснениях и образцах : учеб. пособие. — 2-е изд. — М.: Изд-во ЛКИ, 2007. — 176 с.

Л. М. Гукова, Е. М. Степанов

ПРО КОМПЛЕКС НАВЧАЛЬНИХ ПОСІБНИКІВ ІЗ СИНТАКСИСУ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті описано комплекс навчальних посібників із синтаксису російської мови, який підготовлено та видано у 2009—2013 рр. співробітниками кафедри російської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Три посібники цього комплексу мають гриф Міністерства освіти і науки України. Кожний посібник виконує певні методичні цілі. Описано принципи подання матеріалу. Наведено приклади завдань тестового контролю. В посібниках традиційна методика творчо сполучається з новими технологіями, серед яких особливе місце належить кредитно-модульній і інформаційно-комунікативній технологіям. Описані посібники можуть бути включеними у практику підготовки учнів профільних гуманітарних класів, студентів-філологів, редакторів, журналістів, а також іноземних філологів-русистів.

Ключові слова: синтаксис російської мови, навчальний комплекс, навчальний посібник, методика викладання російської мови.

L. N. Gukova, Ye. N. Stepanov

THE EDUCATIONAL COMPLEX OF MANUALS ON THE SYNTAX OF MODERN RUSSIAN LANGUAGE

The article describes the complex of training manuals on Russian syntax, written and published in 2009—2013 by the professors of the Department of the Russian language of Odessa I. I. Mechnikov National University. Three manuals of this complex recommend by the Ministry of education and science of Ukraine. Each training manual of educational complex performs certain instructional objective. The principles of material presentation are describes here. There are also examples of tests for control. The traditional method combines with new educational technologies including the credit-modular and informational-communicative technology. This complex of manuals can be used for teaching students of specialized humanitarian classes, students-philologists, -editors, -journalists, and foreign linguists-specialists in Russian Philology.

Key words: syntax of the Russian language, educational complex, training manuals, teaching methodology of the Russian language.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2013 р.

НАШІ АВТОРИ

АБЖЕЛІЄВА Діана Арсенівна, викладач каф. англійської філології Кримського інженерно-педагогічного університету (Сімферополь, Україна)

ЛЮПОВА Гульбагіра Каїрбеківна, к. ф. н., ст. викладач каф. світових мов Казахського ун-ту економіки, фінансів і міжнародної торгівлі (Астана, Казахстан), e-mail: bagira_03_05@mail.ru

БІГУНОВА Наталя Олександрівна, к. ф. н., доцент каф. граматики англійської мови Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)

БОНДАР Олександр Іванович, д. ф. н., професор, зав. кафедри української мови Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)

ВИНОГРАДОВА Євгенія Юріївна, викладач каф. іноземних мов Національного університету «Одеська юридична академія» (Одеса, Україна), e-mail: abramovazhenya@yahoo.com

ВІТ Надія Петрівна, к. ф. н., доцент, зав. каф. іноземних мов гуманітарних факультетів ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна)

ВОЙЦЕВА Олена Андріївна, д. ф. н., доцент каф. загального та слов'янського мовознавства ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна), e-mail: vlen@meta.ua

ГІДОРА-ШИШКОВСЬКА Алла Леонідівна, асистент каф. іноземних мов для природознавчих факультетів Чернівецького національного ун-ту ім. Ю. Федьковича (Чернівці, Україна)

ГОЛУБЕНКО Лідія Миколаївна, к. ф. н., професор, зав. каф. німецької філології, декан ф-ту романо-германської філології ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна)

ГРАПОНОВА Кіра Геннадіївна, магістр, здобувач каф. російської мови ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна)

ГУЗАК Аліна Миколаївна, аспірант каф. англійської мови Чернівецького національного ун-ту ім. Ю. Федьковича (Чернівці, Україна), e-mail: alinaguzak@gmail.com

ГУКОВА Ліна Миколаївна, к. ф. н., доцент каф. російської мови ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна), e-mail: gukowa@inbox.ru

ДЕРІК Глона Морисівна, к. ф. н., доцент каф. перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Південноукраїнського національного університету ім. К. Д. Ушинського (Одеса, Україна), e-mail: anoli@odessa.tv

ЄВДОКІМОВА Інна Олександрівна, к. ф. н., ст. викладач каф. теоретичної та прикладної фонетики англійської мови ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна), e-mail: cloud2001@ukr.net

ЖУК Катерина Анатоліївна, викладач каф. французької філології ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна), e-mail: ekaterina.zhuk@gmail.com

ІБРАГІМОВА Венера Февзієвна, к. ф. н., ст. викладач каф. російської філології Кримського інженерно-педагогічного університету (Сімферополь, Україна)

ІЩЕНКО Дмитро Семенович, к. ф. н., професор каф. російської мови ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна)

КАІРЖАНОВ Абай Каїржанович, д. ф. н., професор, зав. кафедри світових мов Казахського ун-ту економіки, фінансів і міжнародної торгівлі (Астана, Казахстан), e-mail: kairzhanov@list.ru

КОККІНА Ліліта Рейнісієвна, к. ф. н., ст. викладач каф. французької філології ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна), e-mail: lstroina@hotmail.com

ЛАДИНЕНКО Альбіна Павлівна, викладач каф. іноземних мов Національного університету «Одеська юридична академія» (Одеса, Україна), e-mail: alyaladynenko@gmail.com

ЛАРИНА Еліна Вікторівна, к. ф. н., доцент каф. перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Південноукраїнського національного університету ім. К. Д. Ушинського (Одеса, Україна), e-mail: e_larina@rambler.ru

ЛЕГУРСЬКА Палміра, к. ф. н., доцент відділу загального і зіставного мовознавства Інституту болгарської мови ім. Любомира Андрейчина Болгарської АН (Софія, Болгарія), e-mail: palmira@ibl.bas.bg

ЛИТВИН Ольга Володимирівна, здобувач каф. російської мови ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна), e-mail: praean2012@rambler.ru

ЛОСИНСЬКИЙ Ігор Григорович, викладач морського коледжу технічного флоту Одеської національної морської академії (Одеса, Україна), e-mail: ligaten@gmail.com

МАЙДАНЮК Денис Вікторович, магістр, здобувач каф. російської мови ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна), e-mail: charyzma2@rambler.ru

МАРИНАШВІЛІ Мальвіна Джангієвна, к. ф. н., доцент, зав. каф. французької філології ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна), e-mail: malvimari@gmail.com

МАРЧЕНКО Тетяна Яківна, к. ф. н., доцент, ст. наук. співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (Київ, Україна), e-mail: tetymarch@ukr.net

МОРОЗОВА Ірина Борисівна, д. ф. н., професор каф. граматики англійської мови ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна), e-mail: morgro@ukr.net

НЕМИРОВСЬКА Олександра Федорівна, к. ф. н., доцент каф. української філології і методики навчання фахових дисциплін Південноукраїнського національного педуніверситету ім. К. Д. Ушинського (Одеса, Україна), e-mail: lauma-59@mail.ru

ПАНЧЕВ Іво, к. ф. н., головний асистент відділу загального і зіставного мовознавства Інституту болгарської мови ім. Любомира Андрейчина Болгарської АН; лектор каф. болгарської філології ОНУ ім. І. І. Мечникова (Софія — Одеса, Болгарія — Україна), e-mail: ivoranchev@abv.bg

ПЕТРОВ Олександр Володимирович, к. ф. н., доцент каф. російського, слов'янського та загального мовознавства Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського (Сімферополь, Україна), e-mail: liza_nada@mail.ru

ПЛОТНИЦЬКА Світлана Валеріївна, к. пед. н., доцент каф. іноземних мов гуманітарних факультетів ОНУ ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса), e-mail: s_plotnitskaya@rambler.ru

ПОЖАРИЦЬКА Олена Олександрівна, викладач каф. граматики англійської мови ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна), e-mail: morgro@ukr.net

ПОПОВА Олександра Володимирівна, к. пед. н., доцент каф. перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Південноукраїнського національного університету ім. К. Д. Ушинського (Одеса, Україна), e-mail: alex-popova@yandex.ru

СЕНИК Ганна Володимирівна, ст. викладач каф. української мови ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна), e-mail: sasha_senik@ukr.net

СИТНІКОВА Ольга Володимирівна, аспірант каф. французької філології ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна), e-mail: soffia@mail.ru

СТЕПАНЕНКО Ольга Олександрівна, викладач англійської мови, голова циклової комісії з іноземних мов Одеського морехідного училища рибної промисловості ім. О. Соляника (Одеса, Україна)

СТЕПАНОВ Євгеній Миколайович, к. ф. н., доцент каф. російської мови ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна), e-mail: stepanov.odessa@gmail.com

СТОЙКОВА Галина Георгіївна, к. ф. н., доцент каф. української та іноземних мов ОРІДУ НАДУ при Президентові України (Одеса, Україна)

СТРЕЛЬЧУК Вікторія Ігорівна, аспірант каф. граматики англійської мови ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна), e-mail: plasticine@list.ru

ФОРМАНОВА Світлана Вікторівна, к. ф. н., доцент каф. української філології і МНФД Південноукраїнського НПУ ім. К. Д. Ушинського (Одеса, Україна), e-mail: phorman@mail.ru

ЧЕНЬ Шаосюн, аспірант каф. російської мови ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна — Китай), e-mail: aljosh@list.ru

ШЕВЧЕНКО Юлія Юріївна, аспірантка каф. прикладної лінгвістики ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна), e-mail: i-julia@ukr.net

ШЕПЕЛЬ Юрій Олександрович, д. ф. н., професор, зав. кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара (Дніпропетровськ, Україна), e-mail: zub123@ua.fm

ШУМАРИНА Тетяна Федорівна, к. ф. н., доцент каф. російської мови ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна), e-mail: shumarina2010@mail.ru

ЯКОВЕНКО Людмила Іванівна, к. ф. н., доцент каф. загального та слов'янського мовознавства ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна), e-mail: jakovenko@list.ru

ЯРЕМЕНКО Тетяна Георгіївна, к. ф. н., доцент кафедри української мови та літератури Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана (Київ, Україна)

НАШИ АВТОРЫ

АБЖЕЛИЕВА Диана Арсеновна, преподаватель каф. английской филологии Крымского инженерно-педагогического университета (Симферополь, Украина)

АЮПОВА Гульбагира Каирбековна, к. ф. н., ст. преподаватель каф. мировых языков Казахского университета экономики, финансов и международной торговли (Астана, Казахстан), e-mail: bagira_03_05@mail.ru

БИГУНОВА Наталья Александровна, к. ф. н., доцент каф. теоретической и прикладной фонетики английского языка Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

БОНДАРЬ Александр Иванович, д. ф. н., профессор, зав. кафедры украинского языка Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

ВИНОГРАДОВА Евгения Юрьевна, преподаватель каф. иностранных языков Национального университета «Одесская юридическая академия» (Одесса, Украина), e-mail: abramovazhenya@yahoo.com

ВИТ Надежда Петровна, к. ф. н., доцент, зав. каф. иностранных языков гуманитарных факультетов ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина)

ВОЙЦЕВА Елена Андреевна, д. ф. н., доцент каф. общего и славянского языкознания ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина), e-mail: vlen@meta.ua

ГИДОРА-ШИШКОВСКАЯ Алла Леонидовна, ассистент каф. иностранных языков для естественных факультетов Черновицкого национального ун-та им. Ю. Федьковича (Черновцы, Украина)

ГОЛУБЕНКО Лидия Николаевна, к. ф. н., профессор, зав. каф. немецкой филологии, декан ф-та романо-германской филологии ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина)

ГРАПОНОВА Кира Геннадьевна, магистр, соискатель каф. русского языка ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина)

ГУЗАК Алина Николаевна, аспирант каф. английского языка Черновицкого национального ун-та им. Ю. Федьковича (Черновцы, Украина), e-mail: alinaguzak@gmail.com

ГУКОВА Лина Николаевна, к. ф. н., доцент каф. русского языка ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина), e-mail: gukowa@inbox.ru

ДЕРИК Илона Морисовна, к. ф. н., доцент каф. перевода, теоретической и прикладной лингвистики Южноукраинского национального университета им. К. Д. Ушинского (Одесса, Украина), e-mail: anoli@odessa.tv

ЕВДОКИМОВА Инна Александровна, к. ф. н., ст. преподаватель каф. теоретической и прикладной фонетики английского языка ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина), e-mail: cloud2001@ukr.net

ЖУК Екатерина Анатольевна, преподаватель каф. французской филологии ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина), e-mail: ekaterina.zhuk@gmail.com

ИБРАГИМОВА Венера Февзиевна, к. ф. н., ст. преподаватель каф. русской филологии Крымского инженерно-педагогического университета (Симферополь, Украина)

ИЩЕНКО Дмитрий Семёнович, к. ф. н., профессор каф. русского языка ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина)

КАИРЖАНОВ Абай Каиржанович, д. ф. н., профессор каф. русской филологии Евразийского национального университета им. Л. Н. Гумилёва (Астана, Казахстан), e-mail: kairzhanov@list.ru

КОККИНА Лилита Рейнисовна, к. ф. н., ст. преподаватель каф. французской филологии ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина), e-mail: lstroina@hotmail.com

ЛАДЫНЕНКО Альбина Павловна, преподаватель каф. иностранных языков Национального ун-та «Одесская юридическая академия» (Одесса, Украина), e-mail: alyaladynenko@gmail.com

ЛАРИНА Элина Викторовна, к. ф. н., доцент каф. перевода, теоретической и прикладной лингвистики Южноукраинского национального университета им. К. Д. Ушинского (Одесса, Украина), e-mail: e_larina@rambler.ru

ЛЕГУРСКА Палмира, к. ф. н., доцент отдела общего и сопоставительного языкознания Института болгарского языка им. Любомира Андрейчина Болгарской АН (София, Болгария), e-mail: palmira@ibl.bas.bg

ЛИТВИН Ольга Владимировна, соискатель каф. русского языка ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина), e-mail: raeap2012@rambler.ru

ЛОСИНСКИЙ Игорь Григорьевич, преподаватель морского колледжа технического флота Одесской национальной морской академии (Одесса, Украина), e-mail: ligaten@gmail.com

МАЙДАНЮК Денис Викторович, магистр, соискатель каф. русского языка ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина), e-mail: charyzma2@rambler.ru

МАРИНАШВИЛИ Мальвина Джангизовна, к. ф. н., доцент, зав. каф. французской филологии ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина), e-mail: malvimari@gmail.com

МАРЧЕНКО Татьяна Яковлевна, к. ф. н., доцент, ст. науч. сотрудник Института языковедения им. А. А. Потебни НАН Украины (Киев, Украина), e-mail: tetymarch@ukr.net

МОРОЗОВА Ирина Борисовна, д. ф. н., профессор каф. грамматики английского языка ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина), e-mail: moro@ukr.net

НЕМИРОВСКАЯ Александра Фёдоровна, к. ф. н., доцент каф. украинской филологии и методики обучения специальным дисциплинам Южноукраинского национального педуниверситета им. К. Д. Ушинского (Одесса, Украина), e-mail: layma-59@mail.ru

ПАНЧЕВ Иво, к. ф. н., главный ассистент отдела общего и сопоставительного языкознания Института болгарского языка им. Любомира Андрейчина Болгарской АН; лектор каф. болгарской филологии ОНУ им. И. И. Мечникова (София — Одесса, Болгария — Украина), e-mail: ivoranchev@abv.bg

ПЕТРОВ Александр Владимирович, к. ф. н., доцент каф. русского, славянского и общего языкознания Таврического национального ун-та им. В. И. Вернадского (Симферополь, Украина), e-mail: liza_nada@mail.ru

ПЛОТНИЦКАЯ Светлана Валерьевна, к. пед. н., доцент каф. иностранных языков гуманитарных факультетов ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина), e-mail: s_plotnitskaya@rambler.ru

ПОЖАРИЦКАЯ Елена Александровна, преподаватель каф. грамматики английского языка ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина), e-mail: moro@ukr.net

ПОПОВА Александра Владимировна, к. пед. н., доцент каф. перевода, теоретической и прикладной лингвистики Южноукраинского национального ун-та им. К. Д. Ушинского (Одесса, Украина), e-mail: alex-popova@yandex.ru

СЕНИК Анна Владимировна, ст. преподаватель каф. украинского языка ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина), e-mail: sasha_senik@ukr.net

СИТНИКОВА Ольга Владимировна, аспирант каф. французской филологии ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина), e-mail: soffia_@mail.ru

СТЕПАНЕНКО Ольга Александровна, преподаватель английского языка, председатель цикловой комиссии по иностранным языкам Одесского мореходного училища рыбной промышленности им. А. Соляника (Одесса, Украина)

СТЕПАНОВ Евгений Николаевич, к. ф. н., доцент каф. русского языка ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина), e-mail: stepanov.odessa@gmail.com

СТОЙКОВА Галина Георгиевна, к. ф. н., доцент каф. украинской и иностранных языков Одесского регионального института государственного управления Национальной академии государственного управления при Президенте Украины (Одесса, Украина)

СТРЕЛЬЧУК Виктория Игоревна, аспирант каф. грамматики английского языка ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина), e-mail: plasticine@list.ru

ФОРМАНОВА Светлана Викторовна, к. ф. н., доцент каф. украинской филологии и методики обучения специальным дисциплинам Южноукраинского национального педуниверситета им. К. Д. Ушинского (Одесса, Украина), e-mail: phogman@mail.ru

ЧЕНЬ Шаосюн, аспирант каф. русского языка ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина — Китай), e-mail: aljosh@list.ru

ШЕВЧЕНКО Юлия Юрьевна, аспирант каф. прикладной лингвистики ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина), e-mail: i-julia@ukr.net

ШЕПЕЛЬ Юрий Александрович, д. ф. н., профессор, зав. кафедрой перевода и лингвистической подготовки иностранцев Днепропетровского национального ун-та им. О. Гончара (Днепропетровск, Украина), e-mail: zub123@ua.fm

ШУМАРИНА Татьяна Фёдоровна, к. ф. н., доцент каф. русского языка ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина), e-mail: shumarina2010@mail.ru

ЯКОВЕНКО Людмила Ивановна, к. ф. н., доцент каф. общего и славянского языкознания ОНУ им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина), e-mail: jakovenko@list.ru

ЯРЕМЕНКО Татьяна Георгиевна, к. ф. н., доцент кафедры украинского языка и литературы Киевского национального экономического ун-та им. В. Гетьмана (Киев, Украина)

Українською та російською мовами

Свідоцтво про реєстрацію в Державному комітеті телебачення і радіомовлення України КВ № 8932 від 6 липня 2004 р.

Часопис «Мова» Постановою президії ВАК України № 1-05/6 від 12 червня 2002 р. включено до переліку № 10 наукових фахових видань України. Перереєстровано Постановою президії ВАК України № 1-05/8 від 22.12.2010 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою ОНУ

Тираж 300 прим. Зам. № 627.

Адреса редакції / Адрес редакции / Address: Французький бульвар, 24/26,
кімн. 111, 113, Одеса, Україна, 65058
Телефон / Phone: +38 (048) 776-22-77;
Факс / Fax: +38 (048) 746-51-14
E-mail: stepanov.odessa@gmail.com; nlla@mail.ru

Видавництво і друкарня «Астропринт», 65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-14-25, 33-07-17, (048) 7-855-855
www.astroprint.odessa.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.

ISSN 2307—4558. Мова. 2013. № 19. 1—182.